תנ״ך · ראשונים · רד״ק · נביאים

רד"ק על ישעיהו

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רד"ק על ישעיהו

רבנו דוד קמחי [הרד"ק]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רדק-על-ישעיהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 13
פרק ג 18
פרק ד 26
פרק ה 28
פרק ו 37
פרק ז 42
פרק ח 50
פרק ט 56
פרק י 61
פרק יא 69
פרק יב 75
פרק יג 76
פרק יד 80
פרק טו 89
פרק טז 92
פרק יז 96
פרק יח 99
פרק יט 102
פרק כ 108
פרק כא 110
פרק כב 114
פרק כג 121
פרק כד 126
פרק כה 132
פרק כו 135
פרק כז 140
פרק כח 145
פרק כט 155
פרק ל 162
פרק לא 172
פרק לב 174
פרק לג 179
פרק לד 186
פרק לה 189
פרק לו 191
פרק לח 192
פרק לט 196
פרק מ 196
פרק מא 206
פרק מב 213
פרק מג 219
פרק מד 227
פרק מה 235
פרק מו 242
פרק מז 245
פרק מח 249
פרק מט 255
פרק נ 260
פרק נא 263
פרק נב 269
פרק נג 273
פרק נד 277
פרק נה 282
פרק נו 285
פרק נז 289
פרק נח 295
פרק נט 301
פרק ס 308
פרק סא 313
פרק סב 317
פרק סג 320

פרק סד 325
פרק סה 328
פרק סו 336

פרק א

פסוק א

חזון ישעיהו בן אמוץ. לא ידענו יחסו מאי זה שבט היה אלא שרבותינו ז"ל קבלו כי אמוץ ואמציה אחים היו:

פסוק ב

שמעו שמים. החל ספרו בדברי תוכחה כי בני דורו היו רעים ואע"פ שכתוב בעזיהו ויעש הישר בעיני ה' וכן יותם הרי נאמר בעזיהו ובחזקתו גבה לבו עד להשחית, ובימי שניהם היו העם מזבחים ומקטרים בבמות, וכתוב בדברי הימים במלכות יותם עוד העם משחיתים כל שכן בימי אחז שהיה רע ועשה רעות גדולות כמו שכתוב וכל העם היו רעים בימיו כמש"כ בעזבם את ה' אלהי אבותם ואף בימי חזקיהו לא היה לבבם שלם את ה' כמש"כ בד"ה, ואמר בפתחו דברי תוכחה שמעו שמים, וכן אמר משה רבינו ע"ה כשבא להוכיח את ישראל אמר האזינו השמים כי הם עדים בין ה' ובין ישראל כמו שכתוב ואעידה בם את השמים ואת הארץ לפי שהם קיימין לעולם והדורות הולכין, או לפי שאם יעברו על הברית השמים לא יתנו טלם והארץ לא תתן את יבולה ויש דרשות למה אמר שמעו לשמים והאזיני לארץ בהפך מה שאמר משה רבינו ע"ה ואחד מהם לפי שהיה משה קרוב לשמים לפיכך אמר האזינו השמים, ולפי שהיה רחוק מן הארץ לפיכך אמר ותשמע הארץ, בא ישעיה ואמר שמעו שמים לפי שהיה רחוק מן השמים ואמר והאזיני ארץ שהיה קרוב לארץ:

כי ה' דבר. מה שאני אומר הם דברי ה' אשר שלחני שהוא צועק על בניו, ואמר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי, כי גדלתי אותם ורוממתים מעל כל עם והכפל לחזק הענין במלים שונים והענין אחד, וכן מנהג המקרא במקומות רבים, ואדוני אבי ז"ל פירש גדלתים בתורתי ורוממתים בשכינתי:

והם פשעו בי. מרדו בי במרד ובמעל עברו על תורתי להכעיסני כי יש מכירים וכופרים, ויש שאין מכירים ועליהם אמר:

פסוק ג

ידע שור. זכר הבהמות שהן גדלות עם האדם לעבודתו ואף על פי שאינן בני דעת בכח ההכרה שיש בהם לרחק מן הנזק ולקרב אל התועלת יכירו מי שייטיב להם תמיד והם הבעלים ושבים לביתם ולמקום מאכלם כשבאים ממלאכתם ואין פירוש קונהו קונה אותו בדמים לבד אלא המגדלו ועושה לו צרכיו תמיד וכן אביך קנך וכן אמר קונה שמים וארץ, ופירוש אבוס מקום מאכל הבהמה והוא בצר"י בשקל אטון, והוא אחד בסמוך

ובמוכרת, והנה אלה הבהמות אף על פי שהם בהמות מכירים המטיב להם וישראל שהם עמי שקניתים מבית עבדים הם לא ידעו כי אני המטיב להם ונתתי להם ארץ נחלה וגרשתי גוים מפניהם שאם הכירו זה לא עזבוני ולא עבדו אלהים אחרים במקומי, והם לא התבוננו כי בשמרם את תורתי הם בטובה ובעזבם אותה הם ברעה, איך לא התבוננו זה:

פסוק ד

הוי גוי חוטא. הוי לשון קריאה וצעקה הן לאבל הן להשמיע השומע, וי"ת זה לשון אבל כמו אוי שתרגם ווי על עם דאתקריאו עם קדיש וחטו:

כבד. שם תאר בשקל מלך עבד והוא אחד בסמוך ובמוכרת:

מרעים. אינו אומר על האבות אלא עליהם אומר שהם זרע המרעים לעצמם במעשיהם הרעים הפך זרע ברוכי ה', וכן הם בנים משחיתים דרכיהם:

נאצו. הכעיסו:

את קדוש ישראל. שנתקדש בתוכם בנפלאותיו ובנקמותיו אשר עשה באויביהם והם עזבוהו:

נזרו. בשקל יכלו מענין וינזרו מקדשי בני ישראל, כלומר נבדלו מהאל והלכו להם אחורנית מעבודתו, או פירושו שהפכו לאל ערף ולא פנים כמו שאמר ויהיו לאחור ולא לפנים, ותרגם יונתן וחזרו לפולחני קדל וגו' ויתכן להיות נזרו מבנין נפעל בשקל שדים נכונו, נסגו מענין זר, ויונתן תרגם נזורו אחור לענין העונש ולא לענין המעשה שתרגם ובדיל עובדיהן וגומר:

פסוק ה

על מה תכו. לא תעלו על לבבכם על מה אתם מכים:

כי עוד תוסיפו סרה. ולא שחשבו כי האל הוא המכה אתכם על עונותיכם אלא תלכו בקרי ותאמרו כי הרע בא עליכם דרך מקרה ולא עונש עונותיכם, ויש מפרשים על מה תכו מה יועיל הכות אתכם כי לא תוסרו בזה, כי עדיין אחר המכות תוסיפו לחטוא ולא תוסרו על ידי המכות, וסרה שם תאר כלומר דרך סררת ומעוותת:

כל ראש לחלי. לא תחשבו אם האל יתברך מכה אתכם ותאמרו דרך מקרה נפלו החלאים הרעים על כולכם אין זה כי אם על עונש עונותיכם כי כל ראש מזומן לחלי וכל לבב דוי כמו שאמר בתוכחות משה רבינו עליו השלום יככה ה' בשגעון ובעורון ובתמהון לבב:

פסוק ו

מכף. כמו שכתוב בתוכחות יככה ה' בשחין רע על הברכים ועל השוקיים אשר לא תוכל להרפא מכף רגלך ועד קדקדך:

לא זרו ולא חבשו ולא רככה בשמן. כי לא תועיל בה רפואה כמו שאמר בתוכחות אשר לא תוכל להרפא, ורפואת המכה לזור אותה ולחבשה ולרכך אותה במשיחה וכיון שאתם רואים כי לא תועיל רפואה למכתכם היה לכם לחשוב כי מהשם היה כמו שיעד לכם בתוכחות, ופירוש מתום ר"ל שלמות כלומר אין בבשרכם דבר שלם ובריא כי כלו נגוע, ופירוש פצע מכה המוציאה דם או ליחה שנפצע הבשר, ופירוש חבורה מכה שנצרר הדם או הליחה, ופירוש טריה לחה כלומר מכתה טריה היא שלא תתנגב לעולם אלא כל זמן היא לחה, וזה סימן למכה שאין לה רפואה, ויונתן תרגם הפסוק הזה על דרך משל משאר עמא ועד רישא וגומר:

פסוק ז

ארצכם. כמו שכתוב בתוכחות והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה, ופירוש שרופות אש כאלו הם שרופות אש כל כך הם חרבות, ופירוש אדמתכם שדות הזריעה ואילנותיהם:

זרים אוכלים אותה. לעיניכם ולנגדכם ואין בכם יכולת למנעם כמו שכתוב בתוכחות ישא ה' עליך גוי מרחוק וגומר, ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך וגו':

כמהפכת זרים. והנה נותרה האדמה שממה, כי גוים זרים באים ואוכלים אותם מה שימצאו ואתם אין אתם יכולין לעבוד את האדמה עוד כי הנה האויבים באים עליכם יום יום, והנה האדמה שממה והיא כמהפכת סדום ועמרה שהיו זרים מיראת האל, וכן כתוב בתוכחות כמהפכת סדום וגומר, ויונתן תרגם ובחוביכון וגו', ויש מפרשים זרים כמו זרם מטר כלומר המקום ששטף המטר הסחף:

פסוק ח

ונותרה. כי רוב ערי יהודה היו חרבות ובימי חזקיהו כל הערים הבצורות תפשם מלך אשור והנה נותרה ירושלים לבדה כמו הסכה שהיא בכרם וכמו המלונה שהיא בשדה הקשואין שאין סביבותיה בית וסכה אחרת, וסכה ומלונה ענין אחד במלות שונות כי הסכה היא שילין בה השומר תקרא מלונה, ויונתן תרגם כמטללתא בכרמא וגומר, ופירשו דאבעיוהו חפשוהו שלא נשארו בו קשואים מן נבעו מצפוניו, ורוצה לומר שלא נשארו בו קשואים אחר שנקטפו הענבים שהלך לו השומר, וכן כמלונה במקשה אחר שלקטו הקשואים וחפשו המקשה שלא נשאר בה קשואים והולך לו השומר כן נשארה

ציון בלא שומר כי הקב"ה ששומר ישראל סילק שכינתו מהם ואמר סוכה בכרם ומלונה במקשה ולא אמר כסוכה בגן כי בסוכת הגן כל הימים השומר שם כי אחר שילקטו פרי זה או ירק זה ישאר אחר, וכן כל השנה, אבל בכרם ובמקשה אחר שילקטו הענבים והקשואים לא נשאר דבר לשמור והולך לו השומר:

כעיר נצורה. פירוש כעיר חרבה מאנשיה, וכן ובנצורים ילינו ונצורי ישראל להשיב ענין חרבה, ויונתן תרגם כקרתא דצייריו עלה:

פסוק ט

לולי ה' צבאות. כן נקרא על שם צבאות מעלה ועל צבאות מטה שהם ישראל שנקראו צבאות לפיכך לא רצה לכלותינו כולנו כמו שהיינו חייבים והותיר לנו שריד למען שמו הנקרא עלינו, והשריד הוא מעט ולולי כי ברחמיו הותיר לנו כמעט כסדום היינו ולעמורה דמינו שלא היה בהם שריד ופליט כי אנחנו עשינו מעשיהם והיינו חייבים כליה כמוהם, וכ"ף כמעט כ"ף האמתות שבאה על המילין לאמת הדבר כמו השבעה לי כיום כי אותו כהיום תמצאון אותו היו שרי יהודה כמשיגי גבול והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלול, וזה הפסוק הוא לשון הנביא וכלל עצמו עם הפושעים לכבוד ישראל כמו שאמר ירמיהו נחנו פשענו ומרינו, ואמר הקב"ה למשה רבינו עד אנה מאנתם לשמור מצותי חקותי וגו':

פסוק י

שמעו. אמר לשרים ולעם כי הקצינים הם דומים לקציני סדום ועמרה בעשקם העניים ובהטותם המשפטים והעם גם כן דומה לעם סדום ועמרה במעשיהם הרעים ואמר להם שמעו דבר ה' ותורת אלהינו והדבר והתור' היא זאת התוכחה שאמר להם למה לי רוב זבחיכם וכל הפרשה:

פסוק יא

למה לי רוב זבחיכם. אף על פי שהיו מזבחים ומקטרים בבמות היו מביאים גם כן קרבנות לבית המקדש בחדשים ובמועדים והואיל ואתם עוזבים תורתי למה לי רוב זבחיכם כי לא ציויתי אתכם עליהם אלא כדי שתזכרוני ותעלוני על לבבכם תמיד ולא תחטאו, ואם חטאתם שתתודו עם הקרבן ותשובו מדרכיכם הרעים ואלו עשיתם כן היו לי לריח ניחוח כמו שאמור בתורה אבל עתה אני קץ בהם ומואסם כאדם השבע מן הדבר שהוא קץ בו ומואסו, וזהו שאמר שבעתי עולות אלים ודם פרים וכבשים וגו':

פסוק יב
כי תבאו. בשלש רגלים זו הראייה מי בקשה מידכם שתבאו לפני ותמרו את דברי איני חושב לכם זה לכבוד אלא לבזיון שתרמסו חצרי, ואמר חצרי כי בחצרות בית השם היו עומדים ישראל ולא היה נכנס להיכל כי אם הכהנים:

פסוק יג
לא תוסיפו. אם עשיתם עד עתה לא תביאו עוד מכאן ואילך כי תביאו מנחה לפני ואין לבבכם אלי זאת היא מנחת שוא והבל ותועבה היא לפני, וכשתקראו מקרא קדש ותאספו ואתם נעצרים בביתי לקדש חדש או מועד שהיא יום שבתון ובלבבכם און ושוא לא אוכל אני לראות זה און ועצרה, וכפל עוד ואמר:

פסוק יד
חדשיכם. לטורח, למשא כבד היו עלי עד שנלאתי לסבול אותם, ויונתן תרגם אסגיתי למשבק כלומר הרבה נשאתי וסלחתי לכם עונותיכם ולא אוכל עוד לסלוח:

פסוק טו
ובפרישכם. הרי"ש בחיר"ק תחת סגול כדברכם, פרישת כפים היא לתפלה כמו אפרוש כפי אל ה' ואיך לא תבושו ותפרשו אלי: כפיכם ששפכו דמים, לפיכך אני אעלים עיני מכם ולא אקבל תפלתכם אפילו תרבו תפלה ותצעקו כל היום, ורבותינו זכרונם לברכה דרשו הפסוק בנשיאת כפים בכהן ואמרו כל כהן שהרג הנפש לא ישא כפיו שנאמר ובפרישכם כפיכם ידיכם דמים מלאו:

פסוק טז
רחצו הזכו. רחיצת הלב וזכותו ופירוש הסירו רוע מעלליכם חדלו הרע חדלו לכם מלהרע איש לאחיו, ורבינו שלמה ז"ל פירש חדלו הרע כמו להרע:

פסוק יז
למדו. מן הטוב ומן הרע חדלו ותלמדו להטיב איש לחבירו:
דרשו משפט. בין עושק לעשוק:
אשרו. כמו ישרו:
חמוץ. הוא הגזול כמו מכף מעול וחומץ שפירושו גוזל, ישרו מי שהוא גזול ומעוות בדינו, ורבותינו פירשו לשון חמץ ואמרו אשרי הדיין שמחמץ את דינו:
שפטו יתום ריבו אלמנה. שפטו משפט יתום ריבו ריב אלמנה, כי הם העשוקים ברוב ואינכם משימים אזניכם לצעקתם:

פסוק יח

לכו נא. לכו אינו ענין הליכה ממש אלא ענין זירוז, וכן לכו ונחשבה על ירמיהו, לכה נא אנסכה בשמחה והדומים להם שכתבנו בספר מכלל:

ונוכחה. ענין ספור הטענות בעל דין עם בעל דינו וכן שם ישר נכח עמו ועם ישראל יתוכח והדומים להם, יאמר האל שיתוכחו עמו ויספר הוא הטובות שעשה לכם והרעות שעשיתם אתם לפניו, ואתם כיון שלא תוכלו לטעון כנגדו דבר תתחרטו על מעשיכם הרעים ואם תעשו כן אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, ופירוש תולע, כמו תולעת השני שהוא צבע קרימאזי"ן ואף על פי שזכר שנים שפירושו אדום זכר אחריו תולע רצה בו יותר אדום ודמה החטא לאדום שהוא צבע חזק ונראה למרחוק ואם יהיה בבגד כתם מאותו צבע לא יסור בכיבוס, וכן אמר אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני, והתשובה היא לבון הכתם:

ילבינו יאדימו. פועלים עומדים:

כצמר יהיו. חסר התואר, פירושו כצמר לבן ונקי, וכן הנותן שלג כצמר וכמוהם בחסרון התאר וזכר המתאר מלובשים בגדים, זרע אנשים, ימותו אנשים, בא באנשים, ופיר' אדוני אבי ז"ל אם יהיו חטאיכם כשנים שאינו אדום מאד כשלג ילבינו אכפר על עונותיכם ואם יהיו אדומים מאד כתולע אז יהיו כצמר שאינו לבן מאד כמו השלג:

פסוק יט

אם תאבו. טוב הארץ, מה שאוכלים זרים לעיניכם תאכלו אתם:

פסוק כ

ואם תמאנו ומריתם. לא תהיו אוכלים אבל אכולים לחרב:

חרב. כמו בחרב חסר בי"ת השימוש, וכן הנמצא בית ה', לזנות בית אביה, ויקברוהו ביתו, ירחצו מים, כי ששת ימים והדומים להם:

כי פי ה' דבר. וכיון שדבר הוא יקים את דברו:

פסוק כא

איכה. הזונה אינה נאמנת לבעלה אבל משקרת בו ומזנה תחתיו וכן ירושלם שהיתה נאמנת לאל בימי דוד ובימי שלמה ובימי אסא ובימי יהושפט לא היו מזבחים ומקטרים בבמות אלא בבית המקדש ואחר כך שבה להיות זונה ועזבו בית ה' והם מזבחים ומקטרים בבמות ולאשרות:

מלאתי משפט. היו"ד נוספת אומר כי ירושלם היתה מלאה משפט מתחילה כי יהושפט העמיד שופטים בכל ערי יהודה ואמר להם ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי

אם לאלהים וגו', וגם בירושלם העמיד למשפט ה' ולריב וגו', ועתה אין בה משפט כמו שאמר בסמוך כלו אוהב שחד ורודף שלמונים:

צדק ילין בה. ילין אינו לשון לינה ממש אלא לשון שקידה וההתמדה בדבר וכן ובהמרותם תלן עיני, ובצוארו ילין עוז, ולנה בתוך ביתו והדומים לו, וירושלם היה הצדק תמידי בה ועתה מרצחים, ועוד כספם היה לסיגים וגו' כל זה הפך הצדק, ורבותינו ז"ל אמרו דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה, ועשו לפסוק הזה סמך וחשבם מרצחים כשאין מלינים בו דיני נפשות אלא דנין אותו בו ביום:

פסוק כב

כספך. עושים בה מטבע שקר וחושבים בני אדם כי כלו כסף ויש בו סיגים נחשת ובדיל והדומים להם ומחופה בכסף ומטעין בו בני אדם וכן מוכרי יין חושבים הקונים שהם קונים יין חי והוא מעורב במים, סבאך הוא היין הנמכר בחנות לפי שבאים שם רקים ופוחזים וסובאים ומשתכרין שם:

מהול. מעורב ואין לו ריע במקרא, ואדוני אבי הביא לו חבר מהערבי אלמהל :

פסוק כג

שריך. השרים שהיה להם לתקן המעוות הם סוררים ומעוותים הישר והם חברי גנבים כי הגנבים חולקים עמהם לפיכך לא ייסרו אותם, ולא ימנעום מלגנוב:

כלו. דרך כלל על השרים כי כלם בדרך אחד לפיכך אמר כלו בלשון יחיד והם אוהבים לקבל שחד ומטים המשפט:

ורודף שלמונים. כתרגומו אמרין גבר לחבריה עביד לי טב בדיני ואשלם לך בדינך:

יתום לא ישפוטו. מן העושקים אותו:

לא יבא אליהם. כי אינם רוצים לשפוט משפטה ולריב ריבה מן העושקים אותה לפיכך לא תביא אליהם ריבה כי לא תועיל, ויונתן תרגם קבילת ארמלתא לא עלת קדמיהון כלומר צועקת לפניהם על ריבה ואינם שומעים אותה:

פסוק כד

לכן האדון. כי בעת ההיא יכירו הכל כי הוא אדון הכל וכן אדון צבאות מעלה ומטה:

אביר ישראל. שיהיה עוד חוזק העשוקים על ישראל ויקח נקמה מהעושקים אותם והם צריו ואויביו נקמה שלמה יקח מהם עד שיניחם מהם כלומר שיכלה כעסו וינחם, ומלת הוי פירשתיה:

פסוק כה

ואשיבה ידי. פעם אחר פעם עד שאצרוף אותך ותשארי נקיה והסיגים והבדיל הם הרשעים:

כבר. כמו הדבר המברר הכסף מן הסיגים וישאר נקי ואני שמעתי כבור היינו כבורית ספון בלע"ז, כמו שהבורית מוציא כל כתם כך אוציא אני סיגיך ובדיליך בדיליך מה ר"ל כי הבדיל מעורב בכסף עד שינקוהו ממנו, ואמר בלשון רבים בדיליך להביא כל התערובות המעורבים בו:

פסוק כו

ואשיבה שופטיך כבראשונה. כמו שאמר מלאתי משפט, וזה יהיה בימות המשיח שיכלו הרשעים כלם, ושארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב:

פסוק כז

ציון. במשפט שיעשו ישראל, תפדה כלומר יפדו הם וישובו לה ובצדקה שיעשו ישובו לה הגולים ממנה זהו ושביה בצדקה:

פסוק כח

ושבר. ואז ישברו ויכלו הפושעים וחטאים יחדו, כמו שאמר בנבואת מלאכי, והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא:

פסוק כט

כי יבשו. אמר יבשו ואמר תחפרו, כי כן מנהג המקראות לדבר לנכח ושלא לנכח כאחד, כמו שמעו עמים כלם תשובו ובאו נא, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל, אלה הג' פסוקים עד סוף הפרשה אינם לימות המשיח, כי מימי חרבן בית ראשון ואילך לא היו עובדים עכו"ם בישראל בגנות ותחת כל עץ רענן כמו שהיו ואין זכרון אלים וגנות אלא לאותם דורות שהיו בבית ראשון, לפי שזכרו כליון הרשעים כלם בין מעובדי עכו"ם בין משאר עבירות, וזה יהיה בימות המשיח אמר כי כליון עכו"ם תהיה טרם זה וזהו בחרבן בית ראשון שיכלו עובדי עבודת עכו"ם בישראל שהיו בוחרים הגנות והאילים לאשירה ואז בחרבן הבית יבשו כי יראו כי לא יועילו להם האשרים ולא יצילום מיד האויב המחריב אותם והמגלה אותם אז יבשו ויחפרו וידעו כי שקר היה נסכם ועבודתם לעכו"ם, לפיכך לא היה בבית שני עובדי עכו"ם כלל בישראל, ואילים כמו אילנים, וכן הנחמים באלים אילי הצדק, ותרגם יונתן ארי תתבהתון מאילני טעותא דחמדתון, והפסוק כפול בענין במלות שונות כמנהג:

פסוק ל

כי תהיו. יאמר אתה המרתם אותי באלים ותהיו כאלה נובלת, אתם בחרתם גנות ותהיו כגנה אשר אין מים לה:

עלה. חסר יו"ד הרבים מהמכתב, אמר כן תהיו כאלה נובלת עליה שלא ישאר בה דבר ירוק כן תהיה כל ארצכם חרבה שלא ישאר בה אחד מכם, ותהיו כמו הגנה אשר מים אין לה להשקותה שיבשו הירקות והזרעים לא יצמחו וכאשר המשילם לאלה הבטיחם שישובו לארצם כמו האלה שתוציא העלים עוד לזמן הנצת האילנות, וכן בגנה כשיבאו מים לה תצמיח זרעיה וילחלחו שרשי הירקות, ואלה תרגומו בוטמא, וכן תרגם רבינו סעדיה בערבי בוטמא:

כאלה נובלת עליה. פירושו אלה שעליה נובלים, וכן מגלחי זקן, שזקנם מגלח, ודמה אותם לאלה ולא לאילן אחר, כי האלה והאלון כשיפלו עליהם ידמה שהם יבשים מכל וכל יותר משאר אילנות, וזכר אחד מהם למשל:

פסוק לא

והיה החסון. אמר על האלילים ועל עובדיהם, אמר כי החסון והחזק שבפסילים, כמו שאמר עץ לא ירקב יבחר, אמר מה יועילו להם חוזק הפסילים, כי כמו הנעורת יהיו שיכלה מהרה מפני נצוץ האש כן ישרפו מהרה וכן היה, כי נבוזר אדן שרף כל בתי ירושלם באש ובהם היו הפסילים והאלילים, ואמר ופועלו לנצוץ כי העושה אותו פסל הוא גרם לו הבערה כמו שהנצוץ מבעיר הנעורת, וכשהנצוץ נאחז בנעורת במעט זמן יכבו שניהם, כי הנצוץ אינו אש שיעמוד אלא מעט והוא כבה, וכן הנעורת הבוערת לא תהיה בוערת אלא זמן מועט ותכבה, כן יהיו פועלי הפסל והאליל כי שניהם יכלו יחד, כי בחרבן ירושלם נשרפו הבתים והאלילים עמהם ונהרגו העובדים הפסילים והעושים אותם:

ואין מכבה. ואין מציל אותם מן הדלקה, ונעורת הוא מה שמנערין מן הפשתן סטופ"א בלע"ז ונצוץ הוא שביב האש בלאגא בלע"ז ויונתן תרגם הפסוק כן ויהי תוקפהון דרשיעיא וגו':

פרק ב

פסוק א

הדבר. אחר שאמר הפורענות אשר חזה על יהודה וירושלם אמר הנחמה אשר חזה על יהודה וירושלם גם כן:

פסוק ב

והיה באחרית הימים, כל מקום שנאמר באחרית הימים הוא ימות המשיח:

הר בית ה'. זהו הר המוריה שבו נבנה בית המקדש:

בראש ההרים. שיהא נכון ונשא ונעלה מכל שאר הר וגבעה שכל הגוים יכבדוהו וינשאוהו ויבאו לעבוד בו לשם ה' וזכר הרים לפי שהגוים היו עובדים את אלהיהם על ההרים הרמים:

ונהרו. וירוצו, ומזה נקרא מקום מרוצת מים הרבים נהר:

פסוק ג

והלכו. לכו ונעלה, כל עם יאמר לחברו,

כי מציון, זה דברי הנביא לא דברי העמים, כלומר למה יאמרו הגוים לכו ונעלה ויורנו מדרכיו כי מציון תצא תורה ומצוה לכל העמים, והמורה הוא מלך המשיח, ועליו אמר ושפט:

פסוק ד

ושפט. השופט הוא מלך המשיח, וכן ויגד ליעקב המגיד, ויאמר ליוסף האומר, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל, אמר כי אם יהיה בין גוי לגוי מלחמה או תביעות ביניהם יבאו למשפט לפני מלך המשיח שיהא אדון כל העמים והוא יוכיח לכם ויאמר למי שימצא בו העול ישר המעוות לבעל דינך ומפני זה לא תהיה מלחמה בין עם לעם כי הוא ישלים ביניהם ולא יצטרכו לכלי מלחמה וכתתו אותם לעשות מהם כלי לעבודת האדמה:

לאתים. המר שחופרים בו נקרא את, ודגש תי"ו לאתים מקום הנח אשר במלת את מחרשתו ואת אתו:

למזמרות. הם הכלים שזומרים בהם הגפנים ושאר אילנות כמו וכרמך לא תזמר:

פסוק ה

בית יעקב. אלה דברי הנביא לאנשי דורו, ואמר בית יעקב לפי שאמר למעלה כי לעתיד יאמרו כל העמים לכו ונעלה אמר אתם שאתם חייבים ומצווים מעתה ללכת באור ה' לכו ונלכה באור ה', ואור ה' הוא התורה והמצות, ומלת לכו פירשנו למעלה שהוא ענין זרוז, ויונתן תרגם ויימרון וגו', ואמר ונלכה נשתתף הנביא עמהם כמו שפירשנו בפסוק לולי ה' צבאות:

פסוק ו

כי נטשתה. כנוי ונטשתה כנגד האל, אמר אתה האל שנטשתה עמך בית יעקב עתה הדין עמך כי הם מלאו מקדם, ויונתן פירשו כנגד ישראל ארי שבקתון דחלא תקיפא דהוה פריק לכון דבית יעקב, ופירוש עמך לפי דעתו אתה שהיית עושה מעשה עמך, כמו שאמרו רבותי' ז"ל בעושה מעשה עמך ואז היית גואל אותם מכל צרה ועתה נטשת אותו:

כי מלאו מקדם. פירוש מלאו כשפים יותר מבני קדם, וידוע היה זה ביניהם כי בני קדם היו מכשפים ומעננים, וכן פלשתים היו יותר מעננים מבני קדם וישראל כהם, ועננים שם תאר, וכן בני עננה, ונקראו ארם בני קדם לפי שהם למזרח ארץ ישראל, והם למדו מעשים רעים מאשר לפניהם ומאשר לאחריהם, וכן ארם מקדם ופלשתים מאחור:

ובילדי נכרים ישפיקו. עוזבים תורת ה' ומתעסקים בספרי הכשופים והנחושים ומספיקים בהם, והם אומרים דיינו באלה הספרים, והם ספרים נולדים להם מקרוב, כמו שאמרו משה רבינו עליו השלום חדשים מקרוב באו שלמדו אותם מהאומות שהם העכו"ם והתורה שלמדו אותה מקדם ונצטוו בה הם ואבותיהם מכמה שנים עזבו אותה, ויונתן תרגם כי מלאו מקדם ארי אתמליאת וגו', ר"ל כמו שהיתה בימי הכנענים, ותרגם ובילדי נכרים ישפיקו ובנמוסי עממיא אזלין:

פסוק ז

ותמלא ארצו. ארצו של זה העם שזכר כי נטשת עמך, אמר כאשר נתמלאה ארצו כסף וזהב וסוסים עד שאין סוף לאוצרותיו ולמרכבותיו או נמלאה ארצו אלילים, כמו שאמר וישמן ישורון ויבעט, ואמר וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל, וזה היה בימי שלמה שהיתה ארץ ישראל מלאה כסף וזהב, כמו שכתוב ויתן שלמה את הכסף בירושלם כאבנים, וכן זהב לרוב שהיו מביאין לו מאופיר וממלכת שבא ומכל המלכים, וסוסים כמו שכתוב ויהי לו ארבעים אלף ארוות סוסים, ובימות שלמה החלו לעשותם ולעבוד להם ואף בחייו החלו לעשות כמו שכתוב, ופירוש ואין קצה, ואין סוף, כלומר אין סוף למספרם, והוא דרך הפלגה:

פסוק ח

ותמלא. פירשנוהו:

פסוק ט

וישח אדם וישפל איש. כפל הענין במלות שונות, ויש מפרשים אדם הקטנים, איש הגדולים, וישח וישפל בוי"ו פתוחה עבר במקום עתיד כמנהג הלשון, וברוב דברי הנבואה, אמר עוד יבא זמן שישפלו בני אדם ולא יגבהו ברוב כסף וזהב וברוב סוסים,

וזה יהיה בימות המשיח שיתקבצו כל הגוים להלחם בירושלם ואז יראו כי לא יועילו להם לא כספם וזהבם ולא גבורתם ולא הרבות עמים ואז תשפל גבהותם וישח גאונם:
ואל תשא. תי"ו תשא כנגד האל, אמר לא תשא ולא תסלח להם מה שהרעו לישראל אלא תענישם בפעם ההיא על כל מה שעשו:

פסוק י

בא בצור. ואז יאמר איש לאחיו בא בצור:
בעפר . במחלות עפר:

פסוק יא

עיני גבהות אדם. לפי שגבהות האדם נראה בעינים לפיכך סמך עיני אל גבהות, וכן אמר עינים רמות, רום עינים:
שפל. בשקל כי חפץ בבת יעקב, והוא עבר במקום עתיד, כמו ישפל, וטעמו לגבהות, כמו ושח גבהות אדם, או טעמו לעיני, כמו ועיני גבוהים תשפלנה, ואמר שפל על כל אחד ואחד, ונמצא עין בלשון זכר, שבעה עינים, עיניך לנוכח יביטו, עיני ה' המה משוטטים:
ונשגב ה' לבדו. כמו שאמר והיה ה' למלך על כל הארץ:

פסוק יב

כי יום. טעם למה שאמר ונשגב, אמר כי יום לה' צבאות כי כל גאה ורם ונשא ישפל ואותו היום יהיה לה' כי הכל יכירו במלכותו, ושפל כמו וישפל:

פסוק יג

ועל כל ארזי. ארזי ואלוני משל על מלכי העכו"ם, וזכר ארזים ואלונים כי הם הגדולים מכל העצים, וכן אשר כגובה ארזים גבהו, וחסון הוא כאלונים, ותרגם יונתן על כל מלכי עממיא וגומר:

פסוק יד

ועל כל ההרים. זכר הדברים אשר יתגאה האדם בהם וכל הגאות ישפל ביום ההוא, כי האל יגבה על כלם ויודו לו גבהותו וישפלו לפניו, והדברים שיתגאה אדם בהם על בני אדם הם ההרים הרמים והגבעות הנשאות שיהיה נשגב בהם מפני אויביו, ויעשה הוא בהם והם לא יעשו בו, וכן מי שיש לו במישור מגדל גבוה או חומות העיר בצורה, וכן מתגאה האדם בעושר וברוב נכסים גדולים הבאים לאדם דרך סחורת הים ברוב, ועל כן אמר:

פסוק טז
ועל כל אניות תרשיש. וזכר תרשיש כי היא חוף אניות, ויונתן תרגם ועל כל דיתבין בניסיימא, ויתגאה אדם גם כן בדירות גדולות ונאות ומצויירות:
ועל כל שכיות החמדה, פירוש שכיות ציורים, כמו איש בחדרי משכיתו, ותרגם יונתן ועל כל ברניות שופרא:

פסוק יז
ושח. מפורש הוא:

פסוק יח
והאלילים. אף על פי שהאלילים כבר פסקו מרוב האומות היום עוד יש בקצה המזרח עובדי אלילים ועוד יחשבו גם הם עכו"ם שהם משתחוים ועובדים לצלם, ואז בימות המשיח כל האלילים יכרתו עד גמירא, לפיכך אמר כליל וכן כליל תקטר, ופירוש יחלוף, יכרית, כלומר האל יכרית אותם כלם, וכן בענין כריתה אם יחלוף ויסגיר וחלפה רקתו:

פסוק יט
ובאו במערות צרים, מערות לא נשתנה בסמיכות, יאמר עכו"ם יתחבאו במערות ובמחלות כי יחשבו להנצל שם:
לערוץ הארץ. כתרגומו למתבר רשיעי ארעא:

פסוק כ
ביום ההוא. בימות המשיח כשיעשה האל משפט ברשעים:
אלילי כספו ואלילי זהבו. כמו שפירש', כי עוד היום בקצה ארץ המזרח עובדים אלילי כסף וזהב, וכן בצורות של כסף ושל זהב:
לחפר פירות. טעם הלמ"ד למלת ישליך שזכר, כלומר אל החפירות ואל חורי העטלפים שם ישליכו האלילים, ויונתן פירש טעם הלמ"ד למלת להשתחות הסמוך לה, שתרגם למיסגד לטעותא ולצלמניא, תרגם ולעטלפים ולצלמניא, כי יש עובדים צורות עטלף, ולפירושו גם כן יהיה לחפור פירות פירוש כמו מלה אחת אף על פי שהוא שתי מלות, ומפרשים אותו עוף שמנקר הפירות, ויש מפרשים שרץ שחופר בארץ חפירות והיו עובדים צורתו, ולפיכך יהיה פירושו לחפר פירות פירוש שתי מלות, ויהיה פירוש פירות חפירות, ודומה לו בדברי רבותינו פירא דשפולי, שפירושו חפירה שמשליכים שם גרעיני התמרים, ואמר שישליך האדם האלילים למקומות שיחפרו החפירות להסתר שם וישליכו האלילים שם דרך בזיון כי לא הועילו להם ואם ינצלו ישברום להיות כסף וזהב לא צלמים:

פסוק כא

לבא בנקרת הצורים. ר"ל יברחו להכנס במערות הצורים, ונקראו המערות נקרות, וכן ושמתיך בנקרת הצור לפי שמנקרים בצורים ועושים שם מערות,
ובסעיפי הסלעים. ויבאו גם כן להשגב בשיני הסלעים הגבוהים, ודמה שן הסלע לסעיף האילן הגבוה, וכן בסעיף סלע עיטם:

פסוק כב

חדלו לכם. אז יאמר כל אחד לחבירו חדלו לכם מן האדם כי יהיה פחד ה' על כל העולם, ויאמר איש לאחיו לא יהיה עוד מורא בשר ודם עליכם אלא מורא האל לבדו, כי האדם כאין נחשב כי במעט רגע ימות כי הנשמה באפו, כלומר קרוב לצאת, ואמר באפו כי רוח החיים תלוי באף, כי דרך נקבי האף יצא החום הטבעי אשר בלב תמיד, וכן יכנס אליו דרך נקבי האף קרירות האויר ובזה חיי האדם כמו שידוע בחכמת הטבע, אם כן שחייו קצרים במה נחשב הוא ואיך יתכן לבטוח עליו או לירא ממנו:

פרק ג

פסוק א

כי הנה האדון. אמר בפרשה שלמעלה גמול הרשעים וכלתם בימי מלך המשיח, ועתה אמר כי עתה יעשה דין ברשעים בירושלם וביהודה ויתמו ברעב ובחרב הגדולים שבהם וישארו הנערים והתעלולים, ואמר האדון להודיעם כי הוא אדון ובידו להרוס ולבנות להשביע ולהרעיב, והם אינם חושבים כי הוא אדון ויפנה אל מעשיהם כי אם היו חושבים זה לא היו חוטאים ולא היו יוצאים מרשותו וממצותו:
משען משענה. לפי שכפל הענין לחזק כמנהג שנה הענין במלות שונות זכר ונקבה, ואחר כך פירש כל משען לחם ומשען מים, ואמר משען כי המאכל והמשתה משען גוף האדם ובהם ישען ויחיה, וכן אמר בתורה בתוכחות בשברי לכם מטה לחם כמו המטה שישען האדם עליו כן ישען במאכל ובמשתה:

פסוק ב

גבור ואיש מלחמה. אלה ימותו בשדה בחרב:
שופט ונביא וקוסם וזקן. אלה ימותו בעיר ברעב ובדבר, ואלה הארבעה אנשים הנכבדים שבעם, ויונתן תרגם ונביא וסופר ותרגם וקוסם ודמשתאיל, ר"ל סופר ומזהיר בעם, ודמשתאיל האדם הנשאל שישאלו את פיו על העתידות כמו חוזה בככבים:

פסוק ג

שר חמשים. אפילו שר חמשים אין צריך לומר שרי אלפים ושרי מאות:
ונשוא פנים. מי שהוא נכבד מרוב עשרו וגדולתו:
ויועץ. מי שיש לו דעה ודעת בדרכי העולם ובעסקים שבין אדם לחבירו:
וחכם חרשים. הוא מי שמתעסק בחכמות וקנה אותם וידעם:
וחרשים. בפלס חכמים, ופירוש חרשים מענין מחשבה, כמו אל תחרוש על רעך רעה, כי עיקר החכמה במחשבת הלב, ואמר וחכם סמוך לומר כי הוא חכם על חכמים אחרים כלומר שיש לו תלמידים חכמים:
ונבון לחש. פירוש מי שהוא נבון בחכמת הטענה והדבר, ואמר לחש שהוא הדבור בחשאי ובנחת, כמו כי עבדיו מתלחשים, לפי שבענין זה הם דברי חכמים, כמו שכתוב דברי חכמים בנחת נשמעים, ובאלה הד' שזכר הוא תיקון העיר וקיומה וזולתם הוא חרבות העיר והשחתתה, והחכם הגדול רבי משה בר' מיימון פירש יועץ נקרא מי שעצתו נכונה ועסקיו כראוי בדברים המנהגים אך לא יבין שום שכל ואשר יש לו החכמות המושגות בפעל הוא נקרא חכם חרשים, ואשר הוא מבין וזך הטבע ויכול להשלים הענינים בפירוש קצר מתוקן הוא הנקרא נבון לחש אך לא התעסק בחכמה ולא השיג החכמות, ויונתן תרגם רב חמשין וגומר, ובדברי רבותינו ז"ל י"ח קללות קלל ישעיהו הנביא את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד, מאי היא דכתיב כי הנה האדון ה' צבאות וגו', ומשען אלו בעלי מקרא, משענה אלו בעלי משנה, כל משען לחם אלו בעלי תלמוד, שנאמר לכו לחמו בלחמי, וכל משען מים אלו בעלי הגדה שמושכין לבו של אדם כמים, גבור אלו בעלי שמועות, ואיש מלחמה זה שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה, שופט זה דיין שדן דין אמת לאמתו, נביא כמשמעו, קוסם זה מלך, שנאמר קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו, זקן זה שראוי לישב בישיבה, שר חמשים זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה, דבר אחר שר חמשים אמר רבי אבהו מכאן שאין מעמידין תורגמן על הצבור פחות מחמשים שנה:
ונשוא פנים. זה שנושאים פנים לדורו בעבורו למעלה כגון רבי חנינא בן דוסא, למטה כגון רבי אבהו בקסרי:
יועץ. זה שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים:
חכם . זה תלמיד המחכם את רבותיו:
חרשים. שבשעה שפותח פיו נעשו הכל כחרשים:
ונבון. זה המבין דבר מתוך דבר:

לחש. זה מי שראוי למסור לו דברי תורה בלחש, ואמר עוד אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש לו חמשה דברים הללו יועץ וחכם חרשים ונבון לחש:

פסוק ד

ונתתי נערים. כיון שהוא הסיר הזקנים הרי הוא כאלו נותן הנערים להיות שרים עליהם, ודרך הדרש אלו בני אדם שמנוערין מן המצות:

ותעלולים. כמו נערים, וכן עוללים שאלו לחם, אלא שהוא משקל אחר, והוא תאר בשקל תחלואי רעב, ויונתן תרגם וחלשיא, והדרש תעלי בני תעלי, פירוש שועלים:

פסוק ה

ונגש העם. עוד קללה אחרת שלא יכנעו מפני שריהם ומפני המושלים שישימו עליהם אלא כל אחד יהיה נעשה נוגש ושומר בחברו ואפילו הקטן בגדול, ופירוש ירהבו יחזיקו עליו ויעיזו בו פניהם הנער בזקן והנקלה בנכבד:

ירהבו. ענין חזק, מן ורהבם עמל ואון, ויונתן תרגם ונגש ויתגרון, ותרגם ירהבו ישלטו, וענין אחד הוא כמו שפירשתי, והדרש הנער בזקן מי שמנוער מן המצות ירהב במי שמלא מצות כרמון:

והנקלה בנכבד. מי שחמורות דומות עליו כקלות ירהב במי שקלות דומות עליו כחמורות:

פסוק ו

כי יתפש. כאשר יתפוש איש באחיו, כלומר שיתפשוהו בבגדו לדבר עמו ולבקש ממנו זה, ופירוש בית אביו משפחת בית אביו, כי אינו רוצה לומר אחיו בן אביו אלא איש ממשפחתו שיש לו קרוב דעת עמו, ויאמר לו בבקשה כיון ששמלה לך, כלומר שאתה מלובש בגדים נאים ותתראה גדול וישאו פניך תהיה קצין לנו ותוכיח מי שראוי להוכיח ותהיה תחת ידך ותחת ממשלתך המכשלה הזאת שאנחנו נכשלים איש ברעהו ואין אנחנו יראים מפני רעהו:

לכה. כתוב בה"א נוספת, כמו ולכה איפוא מה אעשה בני, והדרש שמלה דברים שמתכסה אדם שהם כשמלה, והמכשלה דברים שאין בני אדם עומדין עליהם אלא אם כן נכשלים בהם ישנן תחת ידך, קצין תהיה לנו, וי"ת המכשלה ומגביתא, כלומר לגבות המס שהיו מלכי העכו"ם מטילים עליהם, כמו שכתוב בפרעה נכה ויתן עונש על הארץ מאה ככר כסף וככר זהב:

פסוק ז

ישא. פירוש ישא האל בפיו, כלומר ישבע, וכן לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא:

וחובש. מושל, נקרא כן לפי שחובש ואוסר העוברים על מצותיו, וכמוהו האף שונא משפט יחבש, וטעם לא אהיה, כי איני ראוי לכך כי אין בביתי לחם ושמלה, ואף על פי שאני מתראה בחוץ בשמלה זו, וכל זה אמר להודיע כי עניות ומסכנות רב יהיה בעיר כי אפילו המתראים בחוץ ביתם רק מכל טוב, והדרש לא אהיה חובש לא הייתי מחובשי עצמן בבית המדרש ובידי אין לחם ואין שמלה שאין בידי לא טעם מקרא ולא טעם משנה:

פסוק ח

כי כשלה. ומה טעם כשלו ונפלו, לפי שחטאו לה' בפה ובמעשה להכעיסו, וזה למרות עיני כבודו, כלומר כי הוא רואה מעשיהם והם עוברים על מצותו כאלו הוא אינו רואה מעשיהם:

למרות. כמו להמרות:

עיני. חסר היו"ד עי"ן הפעל:

פסוק ט

הכרת. מענין ואת אחיו לא הכיר, ר"ל כי בפניהם יוכל האדם להכיר שהם רעים וחטאים כסדום והם גם הם מגידים חטאתם בפיהם ואינם מכחידים כמו שהיו אנשי סדום עושים שהיו מתפארים ברשעם, ואדוני אבי ז"ל פי' הכרת הה"א שרש ופירש עזות פניהם, וכן פירש לא תבושו תהכרו לי, תעיזו פניכם לי, ודמהו ללשון ערב שאומרים הכר לעזות מצח, ויונתן תרגם הכרת פניהם שהם מכירים פניהם בדין, אשתמודעת אפיהון בדינא אסהיד בהון:

אוי לנפשם. כלומר שתאבד נפשם במותם מפני מעשים הרעים לבד מן הפורענות שיבא להם בחייהם והנה הם גמלו רעה לנפשם, כלומר לעצמם ברעה שעושין לאחרים:

פסוק י

אמרו. אינו צווי לאנשים מיוחדים אלא לכל אדם, כמו ראה ריח בני, אמר למלך ולגבירה, והדומים להם, אומר לכל מי שיכיר האמת וידע כי משפט האל אמת, אמרו וקראו לכל כי אל צדיק ה' ישלם לכל צדיק כצדקתו ולרשע כרשעתו, וסמך זה לפסוק אוי לנפשם, לפי שלפעמים יהיה טוב לרשע בעולם הזה, אמר כי על כל פנים תאבד נפשו גמול מעשיו הרעים כי אל אמונה ואין עול:

צדיק כי טוב. פירוש צדיק כאשר יהיה טוב שלא ישוב מצדקתו ועשה עול אמרו כי פרי מעלליהם יאכלו בזה ובבא וכן אמרו

פסוק יא

אוי לרשע רע. אוי לרשע שיעשה רע ולא שב מרשעתו כי על כל פנים גמול ידיו יעשה לו בזה או בבא, אבל בזה העולם יהיה גמולם ברוב כמו שתראו בישראל כי כשלו ונפלו מפני מעשיהם הרעים ועליהם תצדיקו את הדין ורז"ל דרשו הפסוק אמרו צדיק כי טוב, וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב אלא טוב לשמים וטוב לבריות, זהו צדיק טוב, ועליו נאמר כי פרי מעלליהם יאכלו שאוכל פירות בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא, טוב לשמים ואינו טוב לבריות זהו צדיק שאינו טוב, אוי לרשע רע, וכי יש רשע רע ורשע שאינו רע אלא רע לשמים ורע לבריות זהו רשע רע, רע לשמים ואינו רע לבריות זהו רשע שאינו רע, ורשע רע גמול ידיו יעשה לו בעולם הזה, ואמרו הזכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר כי פרי מעלליהם יאכלו, עברה יש לה קרן ואין לה פירות, שנאמר כי גמול ידיו יעשה לו, שהעבירה עקרה היא ואין לה פירות, אלא אם כן עשתה פירות כגון שבא על הערוה והוליד ממנה בן, ויונתן תרגם אמרו לצדיקיא טוביכון וגו':

פסוק יב

עמי נוגשיו מעולל. כמו עולל, כמו שאמר ונתתי נערים שריהם וגו', ויונתן תרגם עמי דסרכוהי בזזוהי כמעללי לכרמא:

ונשים משלו בו. חלשים כמו נשים, או פירוש מרוב רודפם תאותם במשגל משלו בהם הנשים, הפך והוא ימשל בך, ויונתן תרגם נשים מענין נושה בה"א, וכמרי חובא שליטו ביה:

עמי מאשריך מתעים. מי שאומר לך אשריך כשתעשה מעשים רעים אותם הם מתעים אותך והם נביאי השקר שמשבחים אותך במעשיך הרעים והם בלעו ושחתו דרך אורחותיך שלא חזרת לדרך הטובה והלכת בדרך רעה, וכן תרגם יונתן משבחך אטעיוך ואורח שבילך קלקילו, ויש מפרשים מאשריך כמו מישריך, כלומר אותם שהיו ראויים לישר אותך בדרך הטובה הם הטעו אותך:

פסוק יג

נצב לריב. כמו להריב, וכן לדין כמו להדין, ואלו היה שם היה הלמ"ד בשוא לדין עמים, אמר אל תחשבו כי לא יענישכם האל על הרעות שתעשו כי בכל זמן הוא נצב ועומד לדין כל העכו"ם כל שכן עמו ישראל שהשגחתו יותר עליהם מפני שהם קרובים אליו יותר משאר העכו"ם:

פסוק יד

ה' במשפט יבא. כי גם זקני העם ושריו עליהם עון העם שלא יוכיחו אותם וגם הם אונסים וגוזלים דלת העם:

ואתם בערתם. יאמר להם בשפטו אותם ישראל הנקרא כרם השם אתם בערתם וכליתם אותו, ובערתם מענין ובער בשדה אחר:

גזלת העני. מי שיחפש אחריכם ימצא גזלת העני בבתיכם שמלתו וכלי ביתו שאתם גוזלים אותם, ובדברי רז"ל עם זקני עמו ושריו, אם שרים חטאו זקנים מה חטאו אלא לפי שלא מיחו בשרים:

פסוק טו

מלכם. פירוש מלה אחת, הה"א נבלעת בדגש, וקרי מה לכם, וכן מזה בידך, אמר להם לשרים מה לכם תדכאו עמי והם העניים, וכן אם כסף תלוה את עמי העני עמך, וקרא אותם עמי לפי שהעניים אין להם עזר וסמך אלא האל יתברך לא די לכם שתגזלו ממונם אלא שתדכאו אותם בגופם ותמרטו פניהם, כלומר תכו אותם ותכתתו פניהם, ר"ל מכת לחי:

נאם ה'. הוא אומר לכם זה כי הוא יודע במעשיכם הרעים ואתם תחשבו אין ה' רואנו והנה הוא מעיד בכם על גזלת העני שהיא בבתיכם ועל מה שתדכאו ותכו עניים והוא רואה הכל וישפוט אתכם על הכל כי הוא אדון צבאות מעלה וצבאות מטה:

פסוק טז

ויאמר ה'. גבהו, פירושו לפניו:

נטויות גרון וגו'. אלה דברי גבהות וגאות, ורבותינו פירשו מהלכות בקומה זקופה:

בנות ציון. ציון היתה עיר מלוכה לפיכך זכר בנות ציון, ועוד כי רוב א"י היתה חרבה בימי אחז והיו הנשים מתגאות ביופיין ומראות עצמן בשוקים וברחובות:

נטויות גרון. שיסתכלו בהן הנואפים, ורבותינו פירשו נטויות גרון שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה:

ומשקרות עינים. כלומר רומזות להם עיניהן שילכו אחריהן לבית, ותרגום עין שזפתו עינא דשקרתיה, ורז"ל פירשו שהיו הולכות עקב בצד גודל:

תעכסנה. מקשקשות הרגליהם בעכסים שתלוין בהם שהם הפעמונים ומשמיעין קול:

פסוק יז

ושפח ה'. כתוב בשי"ן והוא ענין ספחת, אמר במקום שהיו מתגאות בו, תהיינה נספחות והקדקד הוא מקום חלוק השער לכאן ולכאן והיו מחלקות שער ראשן ומתיפים בו והאל יביא על קדקדן מספחת הפך גאותן ביופיין:

פתהן יערה. פתהם יגלה, והוא כנוי לבית הערוה, כלומר שתלכנה ערומות לפני האויב המוליך אותן בשביה, וי"ת יקריהון יעדי ודברי רז"ל רב ושמואל חד אמר שנשפכו כקיתון וחד אמר שנעשו פתחיהן כיער:

פסוק יח

ביום ההוא. זה וביום ההוא הבא אחריו י"מ בימי אחז וחזקיהו כי הפורענות אשר בפרשה היה בימי אחז ולנשארים היה הטוב והכבוד בימי חזקיהו, ועליו נאמר צמח ה' לצבי ולכבוד, ויש לפרש כל זה בשוב הגלות שיכלו רבים מישראל שלא שבו לה' בכל לבם כמו שנאמר עליהם וברותי מכם המורדים והפושעים בי וגו', ונאמר עוד עליהם והבאתי את שלישיתם באש והנשארים יהיו ענוים וקדושים הפך מה שהיו בימי אחז שהיו גאים וטמאים ולא תהיינה הנשים עוד מתפארות בתכשיטיהן, לפיכך אמר, יסיר ה' את תפארת העכסים וגו', ונאמר בנבואת צפניה אז אסיר מקרבך עליזי גאותך ולא תוסיפי לגבהה עוד בהר קדשי והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם ה', ועתה זכר הדברים אשר היו מתגאות ומתפארות בהם בימי אחז שכולם יהיו בטלים לעתיד לבא שלא תהיה אז גאוה לא באנשים ולא בנשים והדברים ההם הם העכסים והשביסים והשהרונים, ופירוש העכסים עדי שמשימה האשה ברגליה שמקשקש, ויונתן תרגם מסניא, ואפשר שיהיה זה שמקשקש תלוי במנעל:

והשביסים. כמו בצד"י, מן ושבצת את הכתנת שש, והוא כלי עשוי כמלאכת תשבץ:

והשהרונים. כלי עשוי בדמות ירחא סהרא, ויונתן תרגם וסבכיא כולן מיני שבכה:

פסוק יט

הנטפות. מן נטף ושחלת, ופירוש כלי שמניחין בו הצרי ותולין אותו הנשים בצואריהן, ויש מפרשים הענקים שעושין אותו מאבני הבדולח הקטנים וכן נקרא הבדולח הזך בערבי אלנטף וכן תרגם יונתן ענקיא:

והשרות. ת"י ושירי ידיא, והם הצמידים כתרגומו:

והרעלות. מן המשנה ערביות רעולות, ופירשו הגאונים צעיף משימות על ראשן ומתכסות בו כל הפנים שאין נראה להם אלא העינים וקושרות למטה, ויונתן תרגם חניסנסיא כמו שתרגם חמנים, וכן תרגם אנקלוס חמניכם חניסינסכון:

פסוק כ

הפארים. כמו מגבעות מן את פארי המגבעות, פארי פשתים יהיו על ראשם, ויונתן תרגם כלילא:

והצעדות. כמו אצעד' והוא עדי שנושאות הנשים בשוקיהן, וכן תרגם יונתן ושירי רגליא:

והקשורים. יתרי משי שקושרות מהם ראשן, ויונתן תרגם קלמסמסיא, ולא ידעתי מה הוא:

ובתי הנפש. הוא עדי שתולות הנשים בין שדיהן על לבן, ויונתן תרגם קדשיא:

והלחשים. הוא עדי שתולין אותו הנשים באזניהם נקראו כן לפי שהאזנים בעלות הלחש, ויונתן תרגם וחליטתא, וכן תרגום ותעד נזמה וחליטה ואתקינת בקדשהא ובחליטת מרגליתהא:

פסוק כא

הטבעות. ידוע וכן נזמי האף, וכן ואשים הנזם על אפם:

פסוק כב

המחלצות. כמו והלבש אותך מחלצות, והם לבושים נאים, וכן תרגם יונתן כתוניא:

והמעטפות. כסות שמתעטפת בו:

והמטפחות. כמין צעיף, וכן הבא המטפחת אשר עליך:

החריטים. כיסים, וכן בשני חריטים, וכן נקרא בערבי הכיס כרטא והחי"ת בעברי בערבי כ"ף במקומות רבים, ויונתן תרגם ומחכיא, ותרגום אונקלוס וכומז ומחוך:

פסוק כג

והגליונים. המראות נקראו כן לפי שנגלים בו הפנים לרואה בהם, וכן תרגם יונתן ומחזייתא, וכן תרגם אנקלוס במראות הצובאות במחזיית נשייא:

והסדינים. ידוע:

והצניפות. ידוע, כמו מצנפת בד יצנף:

והרדידים. הוא לבוש דק נקרא בערבי אריד , וכן נשאו את רדידי מעלי, וכן תרגם יונתן כבנתיא, ובדברי רז"ל תנתן כבנתי לבתי, והיה זו הקללה עד סוף הפרשה בימי אחז:

פסוק כד

והיה בשם. מחזיק הבשר ומעמידו, ויהיה מק בהפכו והוא מסיסת הבשר, כמו ולשונו תמק בפיהם:

נקפה. יהיה הבשר נגוע ומכה שלא יוכלו לחגור עליו, כמו ואחרי עורי נקפו זאת, ובדברי רז"ל אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ מכריזין עליו מלמעלה:

מעשה מקשה. פירוש מעשה שוה, וכן כתמר מקשה המה, ועניינו תחת אשר היו מתקנות השער ומשוות אותו תהיה עתה קרחה תחת אותה השוות השער ותקונו, ומעשה אינו סמוך כי הוא נקוד סגול ומקשה תאר לו:

פתיגיל. חגורת משי רחבה:

תחת יופי. כל זה הכעור בא להן תחת שהיו מתיפות בעדיהן ובקישוטיהן ויש מפרשים כי זה לשון כויה, וכן בדברי רבותינו ז"ל כי תחת יופי, אמר רבא היינו דאמרי אנשי חלופי שופרא כואה:

פסוק כה

מתיך. תהיה זאת לאנשים הקללה הנזכרת, לאנשים בחרב יפלו, והדבור כנגד ציון כמו שאמר למעלה בנות ציון:

וגבורתך. פירוש מתי גבורתיך, ומתוך שזכר עומד במקום שנים, פירוש אנשי גבורתך שהיתה בוטחת בגבורתם יפלו במלחמה, וכן תרגם יונתן ועבדי נצחניך בקרבא:

פסוק כו

ואנו. מענין תאניה ואניה:

ואבלו. ענין אבל, והוא על דרך משל כמו כל שעריה שוממין:

ונקתה. תהיה נקיה מאנשיה מאין יושב בה:

לארץ תשב. שתהיה חרבה ויפלו חומותיה ובתיה ומגדליה לארץ, או פירוש לארץ תשב על דרך משל דרך אבלות, כאלו תשב העיר לארץ על אנשיה שיצאו ממנה, כמו ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון, ויונתן תרגם ותתרוקן ארעא ותחרוב:

פרק ד

פסוק א

והחזיקו. כמו והחזיקו את ידך וזה היה בימי אחז שהרג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד ונשארו הנשים ועל זה אמר עצמו לי אלמנותיו מחול ימים, ושבע, אינו לחשבון מכוון אלא כן דרך המקרא לזכור שבע ושבעה לחשבון רב לפי שכל ימי העולם שבועות, כמו שבע כחטאתיכם, שבע יפול צדיק וקם, על אבן אחת שבעה עינים, וכן שבע נשים רוצה לומר נשים רבות:

לחמנו נאכל. מה שחייב אדם לעשות משלו שאר כסות, יאמרו לו אנחנו נעשה משלנו שאר כסות רק שתקחנו לנשים שיאמרו עלינו בעולות בעל הן:

אסף חרפתינו. כי חרפה היא לאשה שיושבת בלי בעל, ויש דרש כי נבוכדנצר צוה לחייליו שלא יבעלו אשת איש לפיכך היו מבקשות שיהיה להם שם בעל:

פסוק ב

ביום ההוא. כבר פירשנו למעלה כי ביום ההוא ביום התשועה בבא הגואל, ופירוש צמח ה' משיח בן דוד, כמו שנאמר והקימותי לדוד צמח צדיק:

לצבי. פירושו חפץ, או הדר ותפארת, כמו צבי היא לכל הארצות, לעטרת צבי, ופרי הארץ הוא אומר גם כן על המשיח, מתחילה יהיה כמו הצמח היפה שישמח האדם בראייתו וכשיגיע להיות פרי יהנו עוד ממנו וישמחו בו יותר, כן מלך המשיח מתחילה ישמחו ואחר כן כשיעשה מעשה וינצח מלחמת גוג וישים הארץ שלוה ושקטה שכל העולם ייראו ממנו, אחר כן יהיה לגאון ולתפארת שיתגאו ויתפארו בו על כל הגוים, ואמר לפליטת, כמו שכתוב והסירותי מקרבך עליזי גאותך והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בה' וגומר, וכן אמר הנה והיה הנשאר, ויונתן תרגם צמח ה' משיחא דה' ותרגם ופרי הארץ ועבדי ארעא:

פסוק ג

והיה. זכר ציון וירושלם כי היא ראש מלכות ישראל, או לפי ששם תהיה מלחמת גוג ומגוג:

יאמר לו. יאמר בעבורו:

כי הוא קדוש. וצדיק הכתוב שיגזור עליו שיחיה לפי ישרו ומעשיו הטובים, וכמוהו מחני נא מספרך אשר כתבת, ויונתן תרגם הפסוק כן ויהא דאשתאר ישוב לציון וגו':

פסוק ד

אם רחץ. אם זה ענינו כמו והיה אם בא אל אשת אחיו, אם יהיה היובל לבני ישראל, ואם תקריב מנחת בכורים, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל, ופי' הפסוק לענין הנזכר למעלה קדוש יאמר לו וגו', מתי יהיה זה כשירחץ ה' את צואת בנות ציון, כלומר הטנוף והצואה, והוא דרך משל למעשים הרעים שהם בציון היום לא יהיו שם אז אסיר מקרבך עליזי גאותך:

ורחץ. עבר במקום עתיד, וכמוהו רבים בדברי הנבואה ברוב:

ורחץ. וידיח כפל ענין במלות שונות, וכן צואת ודמי וכן משפט ובער, כלומר כי במשפט יעשה ולא יאריך עוד לרשעים ובזה יבער הרע כלו ולא ישאר ממנו דבר וסמך רוח אל לשון הדחה ורחיצה רוצה לומר לרוב הבעור שלא ישאר מלחלוחית החטא דבר כמו

שהרוח מיבש הדבר, או יהיה פירוש רוח כמו וברוח שפתיו וברוח פיו, וכן תרגם יונתן במימריה:

פסוק ה

וברא ה'. מתחילה היה ענן הכבוד חונה במשכן ובבית המקדש אבל בשוב הגלות יראה ענן הכבוד על בתי החכמים והגדולים והחסידים, וזהו שאמר על כל מכון הר ציון, ועל מקראיה, כלומר על כל נכון ונשא בכבוד יושביו ונקרא גם כן המקום ההוא מקראה לפי שנקראים שם העדה לפני החכמים, וכנוי ה"א מקראיה לציון ויהיה שם ביומם ענן ועשן ובלילה נוגה אש להבה כמו שהיה במשכן עמוד הענן ביום ועמוד האש לילה, ועשן הוא הענן העב, ותרגם יונתן ועשן ואמטתא, ופירוש על דרך שאמר וערפל סביביו, והוא משל על השגת אמתת האל שלא תושג על האמת, כי לא יראני האדם וחי, אפילו חיות הקדש אין רואין אותו, ואמר שבאותו הזמן תרבה השגת בני אדם:

כי על כל כבוד חפה. פירוש על כל כבוד בתי ירושלם חפה, כלומר תהיה כבוד האל חופף עליהם הענן ביום והאש בלילה, ויונתן תרגם על כל מכון על כל מקדש טורא דציון:

פסוק ו

וסכה. ואותה החופה שהיה להם לצל יומם מחורב שלא יכם שמש ושרב ולא יזיקם, וכן המטר לא יזיקם כי החופה תהיה להם למחסה ולמסתור, ותרגם יונתן ועל ירושלם תהא וגו':

פרק ה

פסוק א

אשירה נא. דברי הנביא עושה משל בין האל יתברך ובין ישראל, וקורא ישראל כרם והאל בעל הכרם, וקורא זה המשל שירה, ודבר זה המשל על אנשי דורו לפי שהוא שבח האוהב ואהבתו עם האהוב, וכן שיר השירים אשר לשלמה לפי שהוא מספר אהבת החושק עם חשוקה, והוא משל לאל עם כנסת ישראל, וקורא הנביא האל יתברך ידידי ודודי על דרך כי בי חשק:

בקרן בן שמן. כתרגומו בטור רם ובארץ שמנה, וקרא ארץ ישראל קרן לפי שהיא גבוהה מכל הארצות, והקרן גבוה מכל הגוף, וקורא ארץ ישראל בן שמן כמו שנאמר עליה ארץ זבת חלב ודבש, ותרגם יונתן וקדישתינון וגומר:

פסוק ב

ויעזקהו. פירוש חפרו, מדברי רבותינו ז"ל מצאום יושב ועוזק תחת הזתים, או פירוש גדרו סביב, מתרגומו טבעת עזקא שהיא עגולה מסבבת, והרוצה לטעת כרם גודרו תחילה כדי שלא תכנס שם חיה ותשחית הנטעים וגם חופר מקום נטיעת הגפנים, וכן מסקל ממנו האבנים ואחר כך נוטע ממבחר הנטעים שימצא, זהו שאמר ויסקלהו שהסיר משם האבנים ואחר כך ויטעהו שורק, ושורק היא הנטיעה החשובה, וכן נטעתיך שורק, ואמר כי נקרא שורק הגפן שמוציא ענבים טובים שאין בהם חרצן, ופי' המשל כי שמר האל ישראל כשהכניסן לארץ, והגדר הם העננים אשר סביבותם וסקל מן הכרם האבנים, זהו שבעה אומות מארץ ישראל, ונטע בו זה העם שהוא נטע נבחר זרע אמת שהוא זרע אברהם יצחק ויעקב והיו ראויים שיעשו פרי טוב, ויש דרש תר"ו מצות כמנין שור"ק הוספתי להם על שבע מצות שנצטוו בני נח:

ויבן מגדל בתוכו. מי שיש לו כרם טוב וירצה לשמרו תמיד שמירה מעולה בונה מגדל בתוכו וגם עושה בו יקב ודורך שם הענבים ושומר שם היין כל זה עושה לאהבתו הכרם, גם יש שבונים מגדל אחד בכרם לשמור כל הכרמים כן האל יתברך בנה מגדל בתוכו שהבטיחם בשמירתו כל זמן שישמעו לקולו ויבטחו בשמו שלא יבואם רע וזהו המגדל החזק, כמו שכתוב מגדל עז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב:

וגם יקב חצב בו. הם הנביאים, כמו שנאמר חצבתי בנביאים, והיקב דורכין בו הענבים להוציא פרי הענבים למעשה, כן הנביאים מורים לישראל התורה כדי שיהיו מעשיהם טובים עם אלהים ואדם, ויונתן תרגם מגדל בית מקדשא, ותרגם יקב מדבחא:

ויקו לעשות ענבים ויעש באושים. והנה הוא קוה שיעשה זה הכרם ענבים טובים כמו שהיה המטע טוב כי ממטע טוב היו מאברהם יצחק ויעקב, וכן הורה תורת אמת והיה ראוי שיהיו מעשיהם טובים:

ויעש באושים. פירוש ענבים רעים, וכן פירש רבינו סעדיה מתרגם וירע ובאש, ורבינו האיי ז"ל כתב באושים הוא מין ידוע ממיני הענבים והוא הרע שבהם, וידוע הוא מלשון משנה הענבים האובשים במוקדם האל"ף על הבי"ת, כן ישראל במקום שהיו ראוים לעשות מעשים טובים עשו מעשים רעים:

פסוק ג

ועתה. כלומר אתה בעצמכם תהיו שופטים ביני וביניכם, ואמר יושב ירושלם ואיש יהודה כי שאר עשרת השבטים גלו כשנאמרה נבואה זו, כי בשנת שש לחזקיהו גלו עשרת השבטים:

פסוק ד

מה לעשות. כל השמירות והמלאכות שאדם עושה לכרמו עשיתי לו לא נשאר לי דבר טוב לעשות שלא עשיתי אם כן מדוע היה שקויתי לעשות ענבים ויעש באושים, קויתי בצר"י הוי"ו:

פסוק ה

ועתה, הסר משוכתו. בדג"ש עם הוי"ו כמשוכת חדק, ברפ"י, והמשוכה היא שעושים לכרם מקוצים חוץ לגדר אבנים שעושים לו ועושין זה לרוב שמירה ואם אין משוכה יכנס בו אדם על ידי הדחק, וזהו והיה לבער כלומר למאכל, כמו ובער בשדה אחר, ואחר שיפרוץ גדר האבנים הוא למרמס שירמסוהו חיות ובהמות, והמשל במשוכה ובגדר הוא שמירת האל שיסלק מעליהם ואומות העולם יהיו שולטות בהם, כמו שאמר הכתוב והתרתי פני מהם והיה לאכול:

פסוק ו

ואשיתהו בתה. ועוד אעשה לו זה כי אף על פי שעשיתיו הפקר ואכלוהו ורמסוהו החיות אף על פי כן הגפנים הנשארים בו לא אעשה בהם שום עבודה שיוציאו פירות אלא אניחנו שיהיה שממה לא יזמר ולא יעדר ופירוש יזמר כריתת הזמורה להרבות בפירות, ופירוש יעדר שחופרים סביב הזמורה ותולשין הקוצים והעשבים הרעים וכיון שלא יעבד יעלה שמיר ושית כמו הארץ שאינה נעבדת שצומחין בה שמיר ושית, ושמיר ושית מיני קוצים הם, ובתה פירוש שממה, וכן בנחלי הבתות אף על פי שהוא דגוש וזה רפי, והמשל אף על פי שסלקתי שמירתי מהם והם למאכל לגוים והגלו אותם מארצם רובם כי עשרת השבטים גלו אף על פי כן הנשארים לא אעשה עמהם טובה ולא אשלח ברכתי להם שיפרו וירבו כמו שחותכין הזמורה כדי שתוציא פירות יותר:

ועלה שמיר ושית. שיהיו מעשיהם לקללה, כמו שאמר והמשתכר ישתכר אל צרור נקוב, ומשל ועל העבים אצוה יתפרש כמשמעו שאמנע ברכתי מארצם, כמו שכתוב ועצר את השמים ולא יהיה מטר, ויונתן תרגם על נבייא וגו':

פסוק ז

כי כרם ה'. עתה פירש המשל בית ישראל עשרת השבטים:

ואיש יהודה. שבט יהודה ובנימן:

נטע שעשועיו. מתחילה כשנטעם נטע שעשועיו היו שהיה משתעשע בהם ושמח עמהם כשהיו עושים מעשי' טובים וקוה מהם שיעשו תמיד מעשים טובים ויעשו משפט העניים כמו שהיה עושה עמהם תמיד טובות:

והנה משפח. פי' נגע, כמו ספחת, ולצחות הלשון סמך משפט אל משפט, וכן צעקה לצדקה מפני שהם קרובים להם באותיות, וענין הפסוק רוצה לומר אני קויתי שיעשו משפט העניים והעשוקים והנה הם להם משפח ונגע צרעת וקויתי שיעשו להם צדקה והנה צעקה שצועקים העניים מהעושק שעושקים אותם:

משפח. כתוב בשי"ן:

פסוק ח

הוי מגיעי בית. רוצה לומר שמשיגים גבול וגוזלים העניים ואם יש לעני בית סמוך לבית העשיר או שדה סמוך לשדהו בא עליו בעקיפין עד שלקחו ממנו ומחברו עם שלו:

עד אפס מקום. עד שלא נשאר מקום לעניים לשבת ואתם סבורים שאתם לבדכם תשבו בארץ שאתם גדולים ועשירים:

והושבתם. מבנין הופעל והמושיבים הדיינים הרעים:

פסוק ט

באזני. מאמר הקדוש ברוך הוא, אמר מה שאתם מדברים ביניכם ומסכימים לגזול העניים באזני עלה כי אני אדון צבאות מעלה וצבאות מטה ובידי להשפיל ולהרים, ואני אומר בתים רבים לשמה יהיו, אתם הייתם חושבים שאתם תשבו לבדכם ואני אומר שאתם תגלו מהם ובתיכם שהיו רבים וגדולים יהיו שממה מאין יושב:

אם לא. לשון שבועה, וכן אם לא כאשר דמיתי כן היתה, אם לא שויתי ודוממתי, והוא כאדם שאומר לא יהיה זה אם לא יהיה זה:

רבים. כמו רבי המלך, כלומר חשובים בבנין יפה, וכן גדולים וטובים, והוא כפל ענין במלות שונות, ויונתן תרגם הפסוק כן אמר נביא באודני הויתי שמע וגו':

פסוק י

כי עשרת צמדי כרם. עתה נתן טעם למה יהיו הבתים שממה מאין יושב כי אשלח קללה בשדות ובכרמים תחת אשר היו גוזלים אותם מהעניים לפיכך תהיה תבואתם לקללה וכיון שלא יהיו הפירות לא יהיו היושבים, ופירוש עשרת צמדי בקר מקום בכרם שיחרשו עשרת צמדי בקר ביום אחד לא יצא ממנו יין אלא בת אחת, ומדת בת היא בלח כשיעור איפה ביבש, ומקום עשרה בשדה כשיזרעו בו כור לא יעשה אלא איפה, וחומר הוא הכור והוא עשר איפות:

פסוק יא

הוי משכימי בבקר. לשתות יין, אוי להם שכל עסקם הוא לשתות ולתענוג הבשר ואינם עוסקים בדברי תורה וחכמה ובבקר ישכימו לשתות כאלו ירדפו השכר אנה ימצאו אותו

טוב, וכן בנשף מאחרים בבית המשתה עד שידליקם היין ויבעירם לעשות כל תאות נפשם:

פסוק יב

והיה כנור. עתה מספר איך היו משתיהם הכנור והנבל והתוף והחליל שמנגנין בהם והיין לפניהם ובדרך הזה הוא משתיהם בדברים שמושך אותם לשתות כלי הנגון והיין לפניהם:

ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. הנה הם פנויים ממלאכה כי הם עשירים, והנה כל עסקם במשתה ובשמיעת הנגונים ולא יתעסקו בכל עתות הפנאי בדברי תורה ובדברי חכמים שהם פעל ה', ומעשה ידיו שכתב על הלוחות עשרת הדברים, והם כלל לכל המצות שבין אדם לחברו ושבין אדם למקום, ויש לפרש את פעל ה', ומעשה ידיו חכמת הככבים כי ממנו יגיע האדם לכבוד הבורא כמו שאמר במזמור מה אדיר שמך בכל הארץ, אמר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך, ואמר השמים מספרים כבוד אל, ר"ל כל העומד על סוד בריאתם ידע כבוד האל, ואמר הנביא שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, רוצה לומר שיתבוננו בחכמה זאת וממנה ידעו כבוד הבורא, וכן אמרו רז"ל כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו, ועוד דרשו ואת פעל ה' לא יביטו שלא התפללו שחרית וערבית כלומר יוצר אור ומעריב ערבים, זהו פעל ה' ומעשה ידיו:

פסוק יג

לכן גלה עמי מבלי דעת. בעבור שלא ידע מעשה האל ולא התבונן בו ופנה אל המאכל והמשתה והתענוג לפיכך יגלה ממקומו ויהי' ברעב ובצמא מדה כנגד מדה, ופירוש כבודו, ואנשי כבודו כלומר אותם שהיו נקראים אנשי הכבוד יהיו נקראים אנשי רעב,

מתי. כמו אנשי, כמו מעיר מתים:

והמונו. והמון העם יהיו יבשים בצמא:

צחה. מן והשביע בצחצחות נפשיך שהוא ענין יובש, ותרגום צחא צחותא, וענין יבשים שייבש גרונם מפני הצמא, וצחה תאר סמוך בשקל אשם ריח נחח לה', ובאמרו הרעב לאנשי הכבוד והצמא להמון העם לא להביא זה על זה וזה על זה אלא כולם יהיו שוים ברעב ובצמא אנשי הכבוד והמון העם, ויונתן תרגם מתי כמו מתי בצר"י המ"ם מענין מות, שתרגם ויקירהון מיתו בכפנא וסגוהון בבצורתא בצחותא, ולפי הדקדוק לא יתכן כי מתי בשו"א המ"ם שרשו מתה ומתי בצר"י המ"ם שרשו מות:

פסוק יד

לכן הרחיבה. אמר דרך משל לרוב בני אדם שימותו מישראל:
הרחיבה שאול נפשה. לקבל המתים:
וירד הדרה. פירוש הדר ארץ ישראל, או הכנוי כנגד ירושלם, אמר שירדו לשאול אנשי הכבוד והמון העם, ועוד כפל הענין במלות שונות, ואמר ושאונה ועלז בה, ושאונה, כמו המונה שזכר:
ועלז בה. כמו הדרה שזכר, ופירוש ועלז בה ומי שהיה עלז ושמח בעיר מרוב הטובה ירד לשאול כמו כן, ויונתן תרגם ועלז בה ודתקיף בהון, והוא כענין שפירשנו, ויש מפרשים ועלז בה האויב:

פסוק טו

וישח אדם. כפל הדבר במלות שונות, או פירוש אדם על הפחותים ואיש על הגדולים, כמו גם בני אדם גם בני איש, וכן תרגם יונתן וימאך אינשא ויחלש תקוף גברין:
ועיני גבוהים. לפי שגבהות אדם נראה בעינים לפיכך אמר עיני גבוהים וכן אמר ועיני גבהות אדם, וכן אמר עינים רמות, וכן אמר רום עינים:

פסוק טז

ויגבה. באותו משפט שיעשה ברשעי ישראל יהיה הוא גבוה במשפטו, ויאמרו כי הוא רם ונשא ושופט העולם כרצונו והאל הקדוש בעשותו בהם המשפט יהיה נקדש בהם, כמו שאמר בקרובי אקדש, ונאמר ונקדשתי בם, ופירוש בצדקה ביושר כמו משפט:

פסוק יז

ורעו כבשים. משל הוא על הצדיקים והחלושים שהיו טרם זה גרושים מבתיהם והולכים מפני הרשעים ובכלות הרשעים יאכלו העניים מה שהיו אוכלים הרשעים, וזה היה בימי חזקיהו שהיה מלך צדיק ושופט אמת ובימיו לא היה כח ביד החזקים לעשוק החלושים ומתו או גלו רוב ישראל בימיו ופירוש כדברם, כמנהגם מתרגמינן וינהג ודבר, כלומר אין אונס להם, ופירוש וחרבות מחים, חרבות השמנים בעלי מוח והם העשירים שהיו עושקים העניים בתיהם שיהיו חרבות גרים יאכלו העניים שברחו מפניהם יבאו עתה לגור בהם ולאכול את חלקם, ויונתן תרגם הפסוק כן ויתפרנסון צדיקיא וגו', תרגמו על דעת שפירשתי אלא שתרגם כדברם ענין דביר:

פסוק יח

הוי מושכי העון אמר על דרך משל כי כמו שמושך האדם העגלה הטעונה בחבלים ובעבותות כן הם מושכים העון אליהם בחזקה, וחבליהם הם חבלי שוא ושקר, וחטאת

המשיכה היא התענוגים ומשתה היין שמושכין האדם ומביאין אותו לעון גלוי עריות ולגזל ולשפיכות דמים והם מושכים העון ברצונם אליהם בהרגילם התענוגים אליהם ומשתה היין, וכן אמר שלמה בזה הלשון למשוך ביין את בשרי:

וכעבות. בכ"ף השמוש, רוצה לומר כמו שמושכים העגלה בעבות כן הם מושכים החטאת אליהם, וחטאה שם כמו חטאת:

ועבות. שם לחבל היחיד בשקל שאור יאור בשו"א הוא במוכרת או בסמו"ך כמו מעשה עבות ולרבים עבותים או עבותות, והחבל שהוא עשוי משלש יתרים נקרא עבות, ובדברי רז"ל יצר הרע בתחילה דומה לחוט השער ולבסוף לעבות העגלה שנאמר הוי מושכי העון בחבלי השוא:

פסוק יט

האומרים. כשאני שולח להם נביאי ואומרים להם הרע שאני מביא להם בעונש מעשיהם הרעים הם אומרים אין אנו מאמינים:

ימהר יחישה מעשהו. כלומר מעשה הפורענות ונראה שנביאינו אומרים אמת כי עתה אין אנו מאמינים:

עצת קדוש ישראל. מה שיעץ להביא עלינו כי הוא קדוש ישראל ואיך ירע לנו כי הם חושבים שאין מעשיהם רעים, כמו שאמר הוי האומרים לרע טוב:

פסוק כ

הוי האומרים. למעשיהם הרעים שהם עושים הם אומרים כי טובים הם ולהתעסק בתורה ובחכמה הם אומרים רע ויגיעת בשר, והם כאלו שמים חשך לאור כיון שלא יבדילו בשכל מה הוא טוב ומה הוא רע הרי הם כמי שלא יבדילו בחושים ויכזב להם חוש הראות וחוש הטעם:

פסוק כא

הוי חכמים. הם חושבים עצמם חכמים ונבונים וכשאומרים להם הנביאים זו דרך טובה לכו בה וסורו מדרך הרעה הם אומרים להם לא כי אלא הדרך שאנחנו אוחזים הטובה ואנחנו חכמים מכם להכיר הטוב והרע, ואדוני אבי ז"ל פירש חכמים המה לעשות הישר בעיניהם ונבונים המה לתקן מה שהוא נגד פניהם נכון, והוא על דרך שאמר חכמים המה להרע:

פסוק כב

הוי גבורים. כל גבורתם היא לשתות יין, כלומר כחם וגבורתם אינה נראית להלחם עם אויביהם אלא כל עסקם לשתות יין, ושתיית היין והתענוגים מביאים החולשה, והנה

הם מפסידים חכמתם וגבורתם בשתיית היין והתענוגים, וכן אמר ושריך בבקר יאכלו, ובהפכו אומר ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי, הנה כי שתית היין מונעת הגבורה:
ואנשי חיל. כמו גבורים כי פי' חיל כח כמו המאזרני חיל למלחמה, ותרגום כח חילא ויונתן תרגם וגוברין מרי נכסי, כמו עשה לי את החיל:
למסוך. כמו למזוג:

פסוק כג

מצדיקי. השפטים מצדיקים הרשע בדינו:
עקב שוחד. בשכר שוחד שלוקחים ממנו, והצדיק בדינו יסירו במשפטם צדקתו ממנו, ואמר ממנו אחר שאמר צדיקים רוצה לומר מכל אחד ואחד מהצדיקים הבאים למשפט:

פסוק כד

לכן כאכול קש. מנהג הלשון להקדים הפועל לפעול אבל כשהדבר מבואר שאין לטעות בו יקדימו הפעול לפועל כמו זה כי ידוע כי האש אוכלת הקש ולא הקש האש, וכן מים תבעה אש, אבנים שחקו מים, לשון אש הלהבת שהוא כצורת הלשון:
וחשש להבה. היא כפל ענין במלות שונות, חשש הוא הקש הדק, ופירוש ולשון להבה ירפה החשש, כלומר יחלישנו ויבעירנו, כלומר כמו שהמעשה הזה הוא קל מהרה שלשון האש יאכל הקש ולשון להבה ירפה החשש כן יבא להם הרע קל ויכלה עד ששרשם כמק יהיה, ומק הוא מקק הנזכר בדברי רז"ל מקק של סופרים והוא הרקב, ומשל שרשם ר"ל החזק שלהם יהיה נמק ונמס:
ופרחם. הוא משל על החלשים כמו האבק שמרוב קלותו יעלה באויר ויכלה כן יכלו כלם החזקים והחלשים שהם רעים:
כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל נאצו. כפל ענין במלות שונות כאבק כלו קמוץ וגם הכ"ף, וי"ת וחשש להבה וכעמירא בשלהוביתא, ובדרש לכן כאכול קש לשון אש, וכי יש לך קש שהוא אוכל אש אלא קש זה עשו שכל זמן שמרפים ישראל ידיהם מן המצות שולט בהם בישראל, שהם אש עשו שהוא קש, שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש:

פסוק כה

על כן, וירגזו ההרים. דרך משל כאלו רגזו ההרים ורעשה הארץ להם מרוב צרתם:
כסוחה. בשקל ושכולה אין בהם, ופירוש כרותה, תרגום לא תזמר לא תכסח:
לא שב אפו . לפי שהם אינם שבים בתשובה:

פסוק כו

אין עיף. הפסוק הזה הוא על דרך הפלגה מרוב חפצם ומהירותם לבא לא יעפו ולא יגעו מן הדרך ולא יכשל אחד מהם בדרך, כלומר שלא תגוף רגלו באבן בדרך מפני מהירותם ללכת לא ינום ולא ישן ביום וגם בלילה לא ישן אחד מהם דרך קבע שיצטרך להתיר אזורו ולהתיר שרוך נעליו אלא לבוש ונעליו ברגליו ישן מה שישן בלילה וכל זה דרך הפלגה:

פסוק כז

נתק. פירושו התרת קשר המנעול:

פסוק כח

אשר חציו. וכן כלי, מלחמתו כולם ערוכים להלחם חציו שנונים ומחודדים, וכן קשתותיו דרוכות, לא יצטרכו לדרוך אותם כשירצו להלחם שלא יתעכבו במלחמה, וכן פרסות סוסיו כמו הצור, והוא האבן החזק נחשבו שלא יכאבו מן הדרך ולא יצטרכו להטיל להם ברזלים, וכן גלגלי המרכבה יבאו מהרה כמו הסופה, והוא הקש המתגלגל ברוח, וכל זה דרך הפלגה:

פסוק כט

שאגה לו. ושאג כתוב, ישאג קרי, והענין אחד:

ויאחז טרף. כי לא תהיה שאגתו ונהמתו לחנם אלא שיאחז טרף, כמו שנאמר הישאג אריה ביער וטרף אין לו כן האויב הזה והוא מלך אשור יאחז טרף ואין מציל מידו שהרי בבאו כבש כל ארץ ישראל וגם כל ערי יהודה הבצורות, ופירש ויפליט יקח הפלטה והיא ארץ יהודה כי הכל כבש זולתי ירושלם:

פסוק ל

וינהום, כנהמת ים. כנהמת גלי הים:

ונבט לארץ. מבנין פעל הדגוש בשקל אבד ושבר, אומר יביט ישראל לארץ בבא עליו האויב פתאם יביט אם יבא לו עוזר ואין ולא יראה כי אם חשך, ומהו החושך חושך צר, כלומר חשך האויב הבא עליו, ואף על פי שבמלת חשך עמד הטעם הענין דבק עם צר:

ואור חשך בעריפיה. ואור השמש חשך לו לישראל בשמים, כלומר קדרו לו השמים ממעל מרוב הצרה, והשמים נקראו עריפים מפני שמזילים המטר, כמו שאמר אף שמיו יערפו טל, ופירוש יערפו יזלו, וכן יערוף כמטר לקחי יזל, ויש מפרשים בעריפיה, ברחובותיה כמו יערוף מזבחותם, שהוא ענין הריסות, ויש מפרשים צר ואור שמש וירח:

פרק ו

פסוק א

בשנת מות המלך עזיהו, תרגם יונתן בשתא דאתנגע בה מלכא עזיהו, והוא כשנכנס להקטיר קטרת בהיכל והצרעת זרחה במצחו, ויש לפרש מיתה ממש, ולפירוש הזה לא יהיה זה תחילת נבואתו ומה שספר השנה שראה זאת המראה לפי שבמותו הרעו העם כמו שנאמר בתחילת מלכות יותם אמר וארא את ה' ראה במראה הנבואה כבוד ה' כי פי ה' כבוד ה', וכן תרגם יונתן יקרא דה', וכן נאמר על הכבוד וירד ה' על הר סיני, ותרגם גם כן אנקלוס ואתגלי יקרא דה' וכן אמר יחזקאל על דמות הכסא ועל דמות הכסא כמראה אדם עליו מלמעלה, וזהו שאמר וארא את ה' יושב על כסא רם ונשא, ורם ונשא הוא על הכסא, והכל הוא דמות במראה הנבואה, ורבותינו הקשו הפסוקים ואמרו כתיב כי לא יראני האדם וחי וכתיב וארא את ה', לא קשיא כאן באספקלריא המאירה כאן באספקלריא שאינה מאירה, ואמרו רבותינו ז"ל כל מה שראה יחזקאל ראה ישעיהו יחזקאל למה הוא דומה לבן כפר שראה את המלך ישעיהו לבן כרך שראה את המלך, כלומר שיחזקאל ספר פרטי הדברים לפי שהי' חדוש גדול אצלו או אצל בני דורו אבל ישעיה לא ספר אלא דרך כלל כי הוא היה שלם יותר מיחזקאל ולא היתה המראה כל כך חדוש אצלו או בני דורו היו שלמים יותר מבני דורו של יחזקאל וישעיהו זכר שרפים ולא זכר החיות:

ושוליו. הכנוי כנגד הכבוד, וכן תרגם יונתן ומזיו יקריה אתמלי היכלא, או יהיה הכנוי כנגד הכסא והשולים הם תחתית הבגד או זולתו, והמשל הנה כי ההיכל מכוון כנגד כסא הכבוד:

מלאים את ההיכל. כמו ממלאים וכן וכבוד ה' מלא את המשכן וההיכל הוא היכל בית המקדש, או פירוש ההיכל השמים כמו ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו:

פסוק ב

שרפים עומדים ממעל לו. סמוך לו וכן ועליו מטה מנשה, וזבחת עליו, וי"ת ממעל במרומא, ותרגם לו כמו לפניו קדמוהי, ותרגם שרפים עומדים שמשין קדישין, תרגם עומדים קדישין ר"ל עומדים קיימים והם המלאכים הקדושים שהם קיימים לעד:

שש כנפים לאחד. ולא זכר מנין השרפים אבל זכר כי לכל אחד מן השרפים ראה שש כנפים ויחזקאל ראה לכל אחד מהחיות ארבע כנפים וזה כי לכל תנועה מהם הם ארבע סבות כמו שיתבאר בספר החכם הגדול רבינו משה זכרונו לברכה, וכנפים הם סבת התנועה הממהרת מכל תנועות והוא העופפות, וישעיה זכר לשרף שש כנפים, והנה זכר

הנגלה כי בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף, והנה מפרש בספרו טעם ההסתר וטעם שתים, ורז"ל אמרו כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים כביכול נתמעטו כנפי החיות, ואני תמה למה סמך הרב הארבעה לתנועה כי לא היו בחיות אלא שתים לעופף ושתים לכסות גויותיהן כמו שאמר ושתים מכסות את גויתיהנה ובשתים שהיו פרודות מלמעלה היתה העופפות, והוא שאמר פרודות מלמעלה, פירוש פרודות מהגוף ופרושות לעופף כי השתים האחרות היו מחוברות לגוף כדי לכסות את גויותיהן, והנראה לנו לפי מה שלמדנו מדברי הרב כי טעם ארבע וטעם שש כי ההסתר בשרפים בפנים וברגלים וזה דרך משל, וההסתר בחיות בגופן לא ברגליהם וגם לא בפניהם וזה סוד ידוע למשכילים, ויונתן תרגם בתרי מכסי אפוהי דלא חזו ובתרין מכסי גויותיהן דלא מתחזי ובתרין מישמש, ומה מאד הטיב פירושו למבינים וכל המראה הזה במראה הנבואה ובהשגת השכל ולא בהשגת חוץ לשכל, כי אין למלאכים שקראן שרפים לא פנים ולא רגלים ולא כנפים לפי דעת חכמים הפלוסופים, וכן דעת החכם הגדול הנזכר, וגם בדברי רבותינו זכרונם לברכה דברים מסכימים מורים זו הדעת וקראם שרפים לפי שראם במראה הנבואה בדמות אש שורף וזה לגלות עון הדור שהיו חייבים כליה:

פסוק ג

וקרא זה אל זה ואמר. שמעתי שהיה קורא שרף אל שרף זה והיה אומר אחד לחבירו דרך זרוז והיה קורא אחד לחבירו קדוש קדוש קדוש כקורא לחבירו פלוני פלוני והיו אומרים נקדש האל ביחד ונאמר קדוש ה' צבאות כי הוא אדון צבאות מעלה וצבאות מטה:

מלא כל הארץ כבודו. כי הוא ברא הכל ועל הכל יכבדוהו בעלי השכל, ויש לפרש כי השלש תיבות הם על האל, וזכר שלש פעמים קדוש כנגד שלשה עולמות עולם העליון והוא עולם המלאכים והנשמות, ועולם התיכון והוא עולם הגלגלים והכוכבים, ועולם השפל והוא זה העולם, והנכבד בזה העולם הוא האדם, ואמר שהוא קדוש ומרומם ונעלה מג' העולמות ובשני העולמות יקדישוהו וירוממוהו בתהלתם והאדם גם כן בעולם השפל, וי"ת קדיש בשמי מרומא עלאה בית שכנתיה קדיש על ארעא עובד גבורתיה קדיש לעלם ולעלמי עלמיא, כלל כל העליונים כאחד, וזכר אחר כן הארץ שהיא עולם השפל, ומה שאמר קדיש לעלם ולעלמי עלמיא רוצה לומר לאורך זמן כן היה וכן יהיה לעולם ועד, וכן תרגם אנקלוס ה' ימלוך לעולם ועד ה' מלכותיה קאים לעלם ולעלמי עלמיא, והחכם הכוזרי כתב כן וקדוש הוא כנוי שהוא נקדש ומרומם משתאנה לו מדה ממדות הברואים ואם יקרא בהם הוא דרך העברה, ועל כן שמע ישעיה קק"ק קדוש

קדוש קדוש עד אין תכלית, והטעם שהוא נקדש ומרומם משהשיגהו מאומה מטומאת העם אשר השכן כבודו ביניהם וכן ראה אותו על כסא רם ונשא:

פסוק ד

וינועו אמות הסיפים. כתוב בסדר עולם עמוס נתנבא לפני הרעש שנאמר שנתים לפני הרעש ישעיהו נתנבא בימי הרעש היינו הוא דאמר וינועו אמות הסיפים מקול הקורא, ובדרש עוד כי אותו יום שנכנס עזיהו להיכל להקטיר היה הרעש, ואמת הוא כי הרעש היה בימי עזיהו כמו שכתוב בנבואת זכריה ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עזיהו מלך יהודה אבל פסוק זה אינו מן הדומה אלא במראה הנבואה דבר הלמד מענינו, ואמר כי הקול אשר שמע במראה הנבואה שהיה קורא זה אל זה ואמר קדוש קדוש אותו הקול היה גדול עד שנעו וזעו אמות הסיפים ממנו, וראה גם כן שהבית נמלא עשן פירוש בית המקדש, ראה במראה הנבואה שהיה מלא עשן כמו שראה אברהם אבינו עליו השלום במראה הנבואה שאמר והנה תנור עשן ולפיד אש, ותרגם יונתן וזעו אלנות ספי היכלא מקל מלולא ובית מקודשא אתמלי אמטתא, והסיפים הם מזוזת השער ואמות הם האלים אשר על הסיפים מבית ומחוץ שהם עשוים כמין כפה, ובסמכו אמות אל הסיפים רצה לומר כי האמות נעו עם הסיפים, ויש מפרשים אמות כמו אמה ארכו כלומר הסיפים נעו ממקומם אמות שתים או שלש כמו שהיו:

והבית ימלא עשן. זה היה משל על חרון האף על ישראל כמו אז יעשן אף ה':

פסוק ה

ואמר אוי לי כי נדמתי. כיון ששמע הקול הגדול וראה הבית שנתמלא עשן פחד שימות כי חשב שלא היה ראוי להסתכל בכבוד אלא להסתיר פניו כמ"ש במשה ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים וזהו שאמ' כי את המלך ה' צבאות ראו עיני כיון שראיתי הכבוד אמות כמו שאמר מנוח מות נמות כי אלהים ראינו ופירוש המלך כבוד המלך, וכן תרגם יונתן ארי ית יקר שכינת מלך עלמיא ה' צבאות חזו עיני, ופירוש נדמתי נכרתי כמו נדמה מלך ישראל, ויונתן תרגם וי לי ארי מבית ארי גברא חייב לאדכאה אנא ובגו עמא דמגעל בחובין אנא יתיב, ואדוני אבי זכרונו לברכה פירוש נדמתי נשתתקתי, ופירוש טמא שפתים הראשון סגור שפתים כמו נטמינו בעיניכם ונטמתם בם ר"ל כי חשב בעצמו עון שלא הקדיש האל עם כחות השרפים כי לא נתן לו רשות לדבר עד שהגיע המלאך הרצפה אל פיו והנראה בעיני כי לפיכך זכר טומאת שפתים ולא טומאת הגוף כי כששמע הנביא דברי השרפים המקדישים האל אמר להם נאה לראות הכבוד ולהקדיש האל כי הם טהורים ודבריהם טהורים ולהם נאה לראות בשכליהם הכבוד

ולהקדיש האל בדבריהם אבל אני שאני טמא כי כל גוף בשר טמא ושפתי טמאים מלהזכיר בפי קדושת האל כשאעריך עצמי כנגדם כל שכן שאני שוכן בתוך עם טמא שפתים כמו שנאמר עליהם וכל פה דובר נבלה ואיך אני ראוי לכל זה הכבוד לפיכך אני ירא שאמות מהמראה הזאת שראיתי והקול הזה בעבורי נהיה לכלותי ולאבדני מן העולם לפי שנסתכלתי בכבוד ואני בשר ודם טמא:

פסוק ו

ויעף. העי"ן נקרא בקמץ חטף ויעף דוד העי"ן נקרא בפת"ח שהוא ענין אחר ענין עיפות וזה ענין עופפות ושניהם שרש אחד אמר אחר שנבהלתי מהמראה ומהקול וחשבתי שאמות עף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה והיא גחלת אש ואני ראיתי שהוא לקחה מעל המזבח במלקחים להגיעה אל פי, וכתב אדוני אבי זכרונו לברכה כיון שהוא שרף למה לקחה במלקחים אלא עשה כן כדי שלא ישרף הנביא אם יגע על פיו בידו, ויונתן תרגם הפסוק על דרך משל ואשתדי לותי חד מן שמשיא ובפומיה ממלל דקביל מן קדם דשכינתיה על כורחיה יקרא בשמי מרומא עיל מן מדבחא:

פסוק ז

ויגע על פי. הגיע הרצפה על פי להסיר העון במכות אש ההיא ומכאן ואילך יהיה לי רשות לדבר, ויונתן תרגם, דרך משל וסדר בפומי ואמר הא שויתי פתגמי נבואתי בפומך ויעדון חובך וחטאתך יתכפרון, ובדרש העון הוא שחרף ישראל ואמר ובתוך עם טמא שפתים:

פסוק ח

ואשמע את קול ה'. מזה הפסוק אמרו כי זה היה תחלת נבואתו וכבר פירשנו הענין בפתיחת הספר, ופי' לנו בעבורנו, ואמר לנו לשון רבים כאלו היה מדבר עם השרפים ונמלך עמהם בזה הדבר וכן הבה נרדה, ובדרש את מי אשלח שלחתי את מיכה והיו מכין אותו על הלחי היינו הוא דאמר בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילוסא אמרו לא היה לו להקדוש ברוך הוא להשרות שכינתו אלא על הדין פסילוסא פירוש קטיע לישנא, אמר רבי פנחס למה נקרא שמו עמוס על שהיה עמוס בלשונו, ואומר הנני שלחני אמר לו הקדוש ברוך הוא ישעיה בני טרחנים הם סרבנים הם אם אתה מקבל להתבזות לך ואמר לו על מנת כן היינו הוא דאמר גוי נתתי למכים:

פסוק ט

ויאמר. יש מפרשים שמעו וראו לשון צווי כמשמעו וכן השמן וזה דין ומשפט מאת האל יתברך כשירצה החוטא לחטוא הקדוש ברוך הוא מונע ממנו דרכי התשובה עד שיקבל עונשו וכן נאמר בפרעה ויחזק ה' את לב פרעה וכן בסיחון כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו, וכן בבני עלי ולא ישמעו לקול אביהם כי חפץ ה' להמיתם ושם פירשנו, ויש לפרש שמעו וראו צווי במקום איתן כאלו אמר תשמעו ותראו, כלומר אתם שומעים באזניכם דברי הנביאים המוכיחים אתכם ואין אתם מבינים ותראו נפלאות הבורא ואין אתם יודעים כלומר לא תשימו לבב ואין אתם משגיחים אלי ואתם משמינים בכונה לבבכם ומכבידים אזניכם ומשיעים עיניכם שלא תשמעו ולא תראו ולא תבינו ולא תדעו כי אינכם חפצים בתשובה ולא ברפואה שהיא הסליחה אחר התשובה, ואל הדרך הזה תרגם יונתן דשמעין משמע ולא מסתכלין חזן מחזי ולא ידעין:

פסוק י

השמן. פירשנוהו על שני פנים:

השע. כענין שנאמר כי טח מראות עיניהם ותרגום וטח את הבית וישיע ית ביתא כאלו טחו על העין כדי שלא יראו:

ולבבו יבין. כמו ובלבבו:

ורפא. רפואת הנפש והיא הסליחה וכן כתוב רפאה נפשי כי חטאתי לך:

פסוק יא

ואמר עד מתי. לפירוש הראשון יהיה פירושו עד מתי תמנע מהם התשובה כבר לקו בעונם וקבלו עונש חטאתם עתידים הם לקבל עוד עונש:

ויאמר עד אשר אם שאו ערים מאין יושב. ולפי' השני יהיה פי' עד מתי יהיו מקשים לבבם ואינם רוצים לשמוע תוכחות ויאמר ידעתי כי לא ישובו עד אשר אם שאו ערים:

אשר אם. זה פירושו כי כמו ואם תקריב מנחת בכורים שהוא כמו וכי תקריב וכן אם יהיה היובל לבני ישראל כי יהיה היובל והדומים להם שכתבנו בספר מכלל בחלק הדקדוק ממנו וזה גם כן כמותם כאלו אמר עד כדי שאו ערים, ואמר אשר ואמר אם שפירושו כי כפל הענין במלות שונות כמנהג הלשון לחזק הענין, ושאו עבר במקום עתיד ואפשר שישאו הערים שיהיו מעטים היושבים בהם אבל ישארו קצת בתים בעיר שימצא בהם אדם אמר גם זה לא יהיה אלא כל הבתים גם כן יהיו שאיות מאין אדם והאדמה גם כן תשאה שממה כי אין עובד אותה על דרך והאדמה לא תשם:

פסוק יב

ורחק ה'. שמא תאמר יגלו למקום קרוב וישובו לארצם לא כן אלא ירחק אותם בקצות הארץ כמו עשרת השבטים שגלו לחלח וחבור ויהודה ובנימן לבבל וכן אמר בנבואת עמוס והגליתי אתכם מהלאה לדמשק כלומר לא תחשבו כי תגלו למקום קרוב לארצכם כמו דמשק אלא רחוק מדמשק מאד, ומה שאמר את האדם אינו אומר על המין כולו כמו אמחה את האדם, אלא על ישראל וכן ונפלה נבלת האדם:

העזובה. שם בשקל מלוכה כלומר העזובה שתעזב הארץ מהם:

רבה תהיה. כלומר זמן רב:

פסוק יג

ועוד בה עשיריה. שם בשקל תחתיה וענינו כי עוד ימלכו בארץ עשרה מלכים מעת נבואה זו ונבואה זו היתה בשנת מות המלך עזיהו ועשרה מלכים הם יותם אחז חזקיהו מנשה אמון יאשיה יואחז יהויכין יהויקים צדקיהו, ואחרי כן ושבה האדמה והיתה לבער שיכלה הכל שיגלו כולם וחרבה ירושלם:

לבער. ענין כליון כמו ובערת הרע כאשר יבער הגלל:

כאלה וכאלון אשר בשלכת מצבת בם. ובעורם יהיה כבעור האלה והאלון שישירו עליהם בזמן החורף ויראה שהם יבשים, וזהו פירוש בשלכת פירוש בהשליך עליהם ואף על פי כן מצבת בם, פירוש העמדה כי עמדה לחותם בהם אף על פי שנראין יבשים כי בימי ניסן ישובו ויפרחו העלים כן זרע קדש מצבתם כי אף על פי שיגלו כולם לא תחשבו כי יכלו בגלות ולא ישובו לארצם כי עוד יפרחו ויצמחו וישובו לארצם, וכן תרגם יונתן הפסוק כבוטמא וכבלוטא וגו' פירוש מצבת כמו מטע כתרגום ויטע ונציב' וכנוי ה"א מצבתה כנגד האדמה כמו שאמר ושבה והיתה לבער, ויונתן תרגם ועוד בה עשיריה וישתארון בה חד מן עשרא יש מפרשים בשלכת שם שער שהיה בבית המקדש וזה זכר בדברי הימים עד שער שלכת ושם היו נטועים אלה ואלון ואמר המשל בהם:

פרק ז

פסוק א

ויהי בימי אחז. אמר בן יותם בן עזיהו, כי שניהם היו צדיקים ואע"פ שהוא היה רשע והחטיא את יהודה עד שהענישם האל ונתנם ביד מלך ארם וביד מלך ישראל, ומלך ארם שבה ממנו שביה רבה, ומלך ישראל הרג ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד ועתה עלו שניהם להלחם עליה:

ולא יכול. רצין כי הוא היה עקר המלחמה והוא הביא עמו פקח, וכן אמר עלה רצין נראה כי הוא העקר, ואמר ולא יכול לו מפני חוזק יהודה וירושלם שהרי הם פחדו שלא יכבשו ירושלם שנאמר וינע לבבו ולבב עמו אלא ולא יכול כי לא רצה האל לתת את ירושלם ביד אויב כי זכות היתה עומדת להם עדין כמו שאמר גם בימי חזקיהו למעני ולמען דוד עבדי עד עת בא עתה וחרבה על ידי נבוכדנצר, ובדרש ויהי בימי אחז בן יותם בן עזיהו מה ראה הכתוב ליחסו אלא אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא ווי הוא זה שמלך זה הרשע אמר להם הקדוש ברוך הוא בן יותם הוא בן עזיהו אבותיו צדיקים היו לפיכך א"א לפשוט יד בו הדא הוא דכתיב ולא יכול להלחם עליה מפני זכות אבותיו:

פסוק ב

ויגד לבית דוד. אמר לבית דוד כי לולי דוד כבר פסקה המלכות מזרעו בעונם ובעון זה המלך שהיה רשע:

נחה ארם על אפרים. כמו ויבאו האנשים על הנשים, והגד למלך כי מחנה ארם עם מחנה אפרים נחה כלומר באו עד קרוב לירושלם ותקעו אהליהם ונחו שם לצור על ירושלם ולהלחם עליה, ואמר נחה לשון נקבה על המחנה או על עדת ארם כמו ותהי ארם ותהי ישראל:

וינע לבבו. פחדו מאד כי כבר נכשל לפניהם כי כן כתוב במלכים, וינע מן הקל ונפתחה הנון מפני העי"ן:

ואמר עצי יער. שכולם נעים מפני הרוח ואחד מניע חברו שנוגע בו מפני התנועה והנה התנועה רבה מתנועת עץ יחידי מפני רוח כן היו כל אחד מהם פוחדים והאחד מפחיד, ויש דרש קול אילני סרק נשמע יותר מקול אילני פירות לפיכך אמר עצי יער:

פסוק ג

ויאמר. ושאר ישוב בנך, שני בנים היו לו לישעיהו האחד שמו שאר ישוב לאות ולסימן כי שאר יהודה ישובו עוד אחר הגלות ולא כן עשרת השבטים שלא שבו אחר שבעים ועדין לא שבו אף על פי שעתידין לשוב, ועוד כי לא מהרו לגלות יהודה כמו עשרת השבטים, והבן האחר קרא שמו מהר שלל חש בז לאות ולסימן עשרת השבטים שימהרו לגלות קודם שבט יהודה, ודעת יונתן כי שאר ישוב לא היה בן ישעיהו אלא פירוש שאר ישוב אנשים טובים שהיו תלמידי ישעיהו, ותרגם כן ושאר דלא חטן ודתבו מחטאה תלמידך:

תעלת הברכה. תעלה היא אמת המים הנמשכת מן הברכה והברכה היא עשויה בבנין אבנים שמי המטר מכונסין בה, ואמר העליונה כי שתי ברכות היו שם וזו היתה העליונה:

שדה כובס. שהיו כובסים שם הבגדים לפיכך נקרא שדה כובס, ויונתן תרגם חקל משטח קצריא שהיו מכבסים הבגדים לפיכך נקרא שדה בתעלה והיו שוטחין הבגדים לשמש בזה השדה:

פסוק ד

ואמרת. השמר זה לבדו מלרע לפיכך פירשנוהו ענין אחר ענין שמרים כלומר שב על שמריך בנחת כיין היושב על שמריו, ויונתן תרגם ענין שמירה כלומר אסתמר, וכן פירש רבינו סעדיה השמר מעשות מלחמה והשקט לך אל תירא, והשקט פעל עומד או יוצא פירוש השקט לבך:

משני זנבות האודים. האוד הוא עץ שמנדדין בו האש, ובדברי רז"ל ליטול אוד מבין העצים ואינו עשוי להדליק אלא שנשרף מאליו מעט מעט כשמנדדין בו האש תמיד וכשנשרף עד שחוזר קטן שאין ראוי לאוחזו ביד ולנדד בו האש משליכין אותו לצד אחד והוא עשן ויקרא זנב האוד וחרון האף נמשל לעשן כמו יעשן אף ה' עד מתי עשנת, וכמו שזנב האוד אין בו כח להבעיר דבר אלא שהוא עשן ומצער בני הבית מעט עד שיכלה העשן כן אלו המלכים באו בחרון אפם אבל אין כח בהם להבעיר ולכלות ובמעט זמן יכלה עשנן וישובו להם ויכלו:

ובן רמליהו. פירוש עם אפרים כמו שאמר רצין וארם, וקצר הכתוב דבריו וסמך על המבין כי בזכור המלך הוא הדין לעם, וכן אמר בפסוק הבא אחריו:

פסוק ה

יען. שזכר ארם ולא זכר המלך:

פסוק ו

נעלה ביהודה. במי שהוא ראש יהודה והיא ירושלם:

ונקיצנה. נעשה לה מצור עד שיקיצו מפנינו ויפתחו לנו:

ונבקיענה אלינו. או נבקיענה כלומר נבקיע חומותיה ונכנס בה ותהיה ברשותינו ונמליך מלך בתוכה על ידינו וממנו, ומי יהיה זה את בן טבאל והוא היה איש מבני אפרים שהיו חושבים להמליכו בירושלם זאת היתה עצתם ולא תקום ולא תהיה, ויונתן תרגם ונקיצנה ונבקיענה אלינו ונחברינון ונשוינון עמנא, ותרגם את בן טבאל ית מאן דכשר

לנא עשה מלת טבאל נוטריקון הטוב אלינו, ויש מפרשים טבאל רמלא באלפא בית"א דא"ל ב"ם, ורמלא הו' על בן רמליהו:

פסוק ז

כה אמר. לא תקום, עצתם ולא תהיה:

פסוק ח

כי ראש. לא יהיו הם ראש ומלך בירושלם כמו שחשבו, כי דמשק הוא ראש ממלכת ארם וראש דמשק הוא רצין ולא יהיה ראש ירושלם, ועוד אני אומר להם כי בעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם, ופירושו יחת עם אפרים, כלומר רצין וארם יחת עם אפרים מהיות זה עם זה, ויהיה חסר אפרים וי"ו השמוש, כמו שמש ירח, ורבים כמוהו, ופירוש יחת רצין הנזכר כי עליו היה מדבר ועל ארם, ואמר כי הוא יחת אפרים גם כן מהיות עם ולא יהיה ראש רצין אפי' מארם וגם ארם לא יהיה עיר שיוכלו להלחם ולעשות דבר מעצמם, וכן שמרון שהוא ראש אפרים היום וראש שמרון היא בן רמליהו לא יהיה זה לאורך זמן כי יחתו ארם ואפרים מעם, וכן אמר ישא את חיל דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור, ואמר ושאר ארם ככבוד בני ישראל יהיו, וחשבון ששים וחמש שנים אינו מתחיל מנבואה זו שהרי בזה הפרק נולד הבן שנקרא עמנו אל, ואמר בטרם ידע הנער קרוא אבי ואמי ישא את חיל דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור וכן נאמר במלכים ויעל מלך אשור אל דמשק ויתפשם ויגלה קירה ואת רצין המית, אלא פירושו ובעוד ששים וחמש שנה בהשלמות ששים וחמש שנה מנבואת עמוס שהתנבא על דמשק, ואמר ושברתי את בריח דמשק וגומר, וגלו את ארם קירה אמר ה', וכן התנבא על גלות ישראל והיתה נבואת עמוס לפי החשבון בשנת שבע עשרה לירבעם בן יואש מלך ישראל, כיצד ירבעם מלך אחד וארבעים ומנחם עשר הרי אחד וחמשים ופקחיהו בן מנחם שנתים הרי חמשים ושלש, ופקח עשרים הרי שבעים ושלש, והושע בן אלה תשע ואז גלו ישראל הרי שמנים ושנים הסר מהם שבע עשרה הרי ששים וחמשה חשבון מכוון ולא חשבנו ששה חדשים לזכריה וירח ימים לשלום:

פסוק ט

וראש אפרים. פירשתיו:

אם לא תאמינו כי לא תאמנו. אמר הנביא אם לא תאמינו לדברי אלה למה היא זה לפי שאין אתם נאמנים וקיימים באמונת האל:

תאמנו. ענין קיום כמו מימיו נאמנים:

פסוק י

ויוסף ה' דבר אל אחז. פירוש על ידי ישעיהו:

פסוק יא

שאל לך אות. ידע שלא היה מאמין בדברי האל והוא עצמו הוכיח שלא היה מאמין ששלח מלאכים אל מלך אשור ואמר לו עלה והושיענו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקמים עלי, ואם היה מאמין בדברי האל לא היה עושה כן ולא היה שולח לו שחד אלא מתוך שלא בטח בדברי האל שהבטיחו מהם שלח שחד למלך אשור לעזור לו מהם:

ה' אלהיך. אמר לו אלהיך אף על פי שהוא לא היה מאמין בו אמר הוא אלהיך ושופטך מיד אלה המלכים, והאמן בו כי הוא אלהים ענינו אדון ומשגיח ושופט:

העמק שאלה. העמק לשאל איזה אות תרצה שיתן לך, שאלה מקור במשקל הצווי, ה' שמעה ה' סלחה, ופי' העמק והגבה אם תרצה אות בשמים או בארץ, וכתרגם יונתן שאל דיתעביד לך נס על ארעא או תתחזי לך בשמיא, ואמר נס על אשר בארץ כי על ידי נס היה האות שנתן לו בארץ להיות דעת והכרה לתנוק:

פסוק יב

ויאמר אחז לא אשאל ולא אנסה. כל זה היה מעט האמנה ואף על פי שהוא אומר בלשון האמנה, כי לא ינסה האל אף על פי כן הנביא ידע את לבבו כי לא אמר אלא ממיעוט האמנה כאומר איני חושש לנסותו בזה לפיכך ענה לו הנביא כי תלאו גם את אלהי:

פסוק יג

ויאמר, בית דוד. לגנותו לא קראו בשמו, כמו שמע נא בן אחיטוב, וזכר דוד ולא זכר אביו כי בעבור דוד היתה לו המלוכה ובעבורו עושה עמו האל נסים, וכן ויאמר משה אל קרח שמעו נא בני לוי:

אנשים. כתרגומו ית נבייא, וכן את אלהי ית פתגמי אלהי, כלומר שאין אתם מאמינים בהם ותחשבו בלבבכם כי הוא נלאה וחלש מלהקים את דבריו, והלאות והיגיע' בדברים או בפעולות:

פסוק יד

לכן. הוא יתן לכם אות מעצמו אף על פי שאין אתם חפצים בו והוא יתננו לכם כדי שתאמינו בו על כרחכם:

הנה העלמה הרה. העלמה אינה בתולה אלא עלמה כמו נערה תהיה בתולה או בעולה, והנה דרך גבר בעלמה היא בעולה, וכן לזכר קטן בשנים יקרא עלם, בן מי זה העלם, וזאת היתה קטנה בשנים, לפיכך נקראת עלמה, והעלמה הזאת היא אשת הנביא או אשת

אחז, והוא הנכון, כי אם היתה אשת הנביא היה אומר הנביאה כמו שאמר ואקרב אל הנביאה, ועוד שאמר מלא רחב ארצך עמנואל, משמע כי בן מלך היה, אמר עתה היא הרה ועתה היא יולדת בן ותקרא אמו שמו עמנואל:

וקראת. על אמו הוא אומר והיה מנהגם כי האמות היו קוראות שם לבניהן, ואמר וקראת דרך צווי כי הנביא היה מצוה שתקרא שמו כן, כי מיום שיולד יהיה לכם שלום ויהיה האל עמכם לכך תקרא שמו עמנואל, ומהו האות:

פסוק טו

חמאה ודבש יאכל. כלומר מיום שנולד יאכל לדעתו חמאה ודבש וכל דבר מתוק שיקריבו לפניו הוא יפתח פיו לו ויקחנו ואם יקריבו לפניו מאכל רע ימאסנו ויסגור פיו לו ולא ירצה בו וזהו מאוס ברע ובחור בטוב, ויבחר במאכל הטוב, כמו שאמר חמאה ודבש יאכל לדעתו ומלת לדעתו היא נקשרת למעלה ממנה ולמטה ממנה וזה הבן לא נוכל לומר כי הוא חזקיהו, כי כשמלך אחז היה יחזקיהו ובנו בן תשע שנים וזאת הנבואה נאמרה לאחז בימי מלכותו, והעלמה גם כן אינה אם חזקיהו כי לא היתה עלמה כשנאמר נבואה זו, ויונתן תרגם פסוק חמאה ודבש כן שמן ודבש ייכול עד לא ידע לרחקא בישא ולקרבא טבא, ולהשיב לחולקים בזאת הפרשה מבואר בספר הברית שחבר אדוני אבי זכרונו לברכה בתשובת החולקים, ועניין הפרשה סותר דבריהם בפי' כי אחז היה מפחד בעבור שני המלכים האלה שלא ילכדו את ירושלם ונתן לו אות כדי להאמין שלא ילכדוהו ואם האות דבר כאשר הם אומרים מה אות היה זה לאחז דבר שהיה אחר כן ליותר מארבע מאות שנה ואיך יתחזק לבו בזה הדבר שלא היה בימיו, ושאר התשובות מסודרות שם בספר הברית:

פסוק טז

כי בטרם. פי' אדוני אבי ז"ל אמר לו כי בטרם שיגיע זה האות להם ילכו להם המלכים, זהו שאמר תעזב האדמה, כלומר תעזב מהם שילכו להם, אבל היה יכול שישוב אחרי כן וילכדו אותה לכך נתן לו האות שכיון שיראה האות בנער יבטח לבו באל כי כמו שהאות הזה שנתן לו נתקיים כן יתקיים דברו שלא ילכדו ירושלם ולא תקום עצתם ולא תהיה, ומה שאמר מפני מלכיה והם לא היו מלכי האדמה ההיא שהיא ירושלם אלא מלכי דמשק ושמרון כך פירוש מפני אלה השנים שהיו מחשבים שיהיו מלכיה, ויש לפרש הפסוק בענין אחר ולא יהיה פירוש מאוס ברע השני כמו הראשון אלא פירוש זה השני מאוס ברע ובחור בטוב כשאר נערים שיגדלו ותכנס בהם דעת הבחירה מעת שיחלו לדבר, ואמר כי בטרם שיחל נער זה לדבר שיהיה בעת בחירת הטוב ומאסו ברע

כשאר הנערים וזה עד שלש שנים או קודם תעזב אדמת שמרון ודמשק ותהיה שממה אשר אתה קץ עתה מפני שני מלכיה, והם רצין ופקח, וכדי שתאמין זה נתן לך האל זה האות מעתה, כי מיד שיולד הנער יבחר במאכל טוב וימאס ברע לדעתו כמו שפירשנו:

פסוק יז

יביא ה' עליך. מאלה המלכים לא תפחד אבל עוד יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך ימים אשר לא באו וגומר, כלומר ימי רעה אשר לא באו מיום שנחלק המלכות, כי אז החלו הרעות לבא על ישראל ולא היו בכלל הימים שעברו ימי רעה כמו אלה הימים, ומי יהיה העושה הרעה הגדולה הזאת שיביא ה' עליך את מלך אשור, ואמר עליך, כי עליו עלה תגלת פלאסר מלך אשור ויצר לו, כמו שכתוב בדברי הימים, ואמר ועל בית אביך, בעבור חזקיהו בנו שעליו עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם ולא נשארה עיר בכל ארץ יהודה שלא כבש אלא ירושלם, ואמר ועל בית אביך, ולא אמר על בנך לכבוד חזקיהו שהיה צדיק ואחז היה רשע:

פסוק יח

והיה ביום ההוא ישרוק. כאלו ישרוק להם שיבאו, כלומר שיעור את רוחם, וכן אמר למעלה ושרק לו מקצה הארץ, ואמר זבוב ודבורה לפי שמתאספים לרוב כרגע לפי' המשיל חיל מצרים וחיל אשור לזבוב ולדבורה שיתאספו מהרה ויבאו מהרה כמו שאמר למעלה והנה מהרה קל יבא, וכן נאמר במשל סבוני כדבורים, כאשר תעשנה הדבורים, וי"ת כן יכלי ה' לעם קטרי משרית גבריא וגו', ואמר בקצה יאורי מצרים כי הקצינים שבמצרים יבאו עם מלך אשור כשיעלה על ארץ ישראל, וזכר יאורי לפי שעובדי האדמה מתקנים יארים בכל מקום להשקות אדמתם, ואמר כי אפילו עובדי האדמה יניחו עבודתם ויבאו מרוב תאותם להשחית את ארץ ישראל:

פסוק יט

ובאו ונחו כולם. אמר ונחו כולם לפי שהדבורים נחות על הפרחים, ואמר בנחלי הבתות ובנקיקי הסלעים, כלומר בערים אשר בעמקים ובערים הבצורות אשר בסלעים, ופירוש הבתות חרבות, כמו ואשיתהו בתה, ודגש התי"ו תמורת הנח, ופירוש נקיקי הסלעים שני סלעים:

ובכל הנעצוצים ובכל הנהלולים. הם עצים פחותים. כמו תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס, והם משל על ערי הפרזות, וי"ת ובכל הנהלולים בתי תושבחתא:

פסוק כ

ביום ההוא. זה היה במגפה אשר היה במחנה אשור כשבא לירושלם אחר שכבש כל ארץ ישראל, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, המשיל המגפה לתער לפי שהתער משחית השער מכל וכל כך היתה המגפה רבה בהם ובגדוליהם, כמו שכתוב ויכחד כל גבור חיל נגיד ושר במחנה מלך אשור, ופירוש בעברי נהר בחיל הבא מעברי הנהר, וזהו במלך אשור שבא עם צבאותיו לירושלם, ומה שאמר יגלח בהם הראש, פירוש את שער הראש, וכן וגלח את ראשו, והוא משל על ראשי צבאותיו, ושער הרגלים הוא שער הערוה והוא כנוי להמון העם:

וגם את הזקן תספה. והזקן כנוי למלך, לפיכך אמר וגם כי אין דרך לגלח את הזקן ואפילו מי שיגלח את ראשו לא יגלח את זקנו, אבל שער הרגלים דרך העולם לגלח, ואמר על הזקן תספה ולא היתה בכלל יגלח לפי שמלך אשור לא מת במחנה כי בארצו מת בשובו כי בניו הכוהו בחרב, ומלת תספה פעל עומד, ותי"ו תספה לזקן כי הוא לשון נקבה כמו וכל זקן גדועה אף על פי שנמצא גם כן בלשון זכר, וי"ת את הראש ית מלכא, ותרגם וגם את הזקן ואף ית שלטוניא, ושער הרגלים, תרגם כמו שפירשנו, ופירוש השכירה כי התער שישכור אדם הוא טוב ומחודד, וי"מ שכירה גדולה, וכן גם שכירים בקרבה גדוליה, וי"ת בחרבא חריפא, ושער הוא משקל אחד לסמוך ובמוכרת והוא בשקל נער שער ואינו ממשקל שער צהוב:

פסוק כא

והיה ביום ההוא יחיה איש. גם זה בימי חזקיהו, ואמר שיהיה שלום וברכה בארץ ומרוב הברכה יגדל איש עגלת בקר ושתי צאן ודי לו בהם, כמו אם יהיו לו עדרים מהם בזמן אחר כי זמן ברכה יהיה בימים ההם:

פסוק כב

מרוב עשות חלב. מרוב שיעשו חלב יאכלו החמאה כי החלב יש בו הקום שהוא נסיובי דחלבא וכשישתה החלב ישתנו מעורב ובימים ההם מרוב שיהיה להם חלב יעשו ממנו חמאה ולא יחושו על הקום וישפכו אותו ולא יאכלו מן החלב אלא החמאה שיוציאו ממנו וגם דבש יהיה להם הרבה מאד כמו שנאמר על האדמה זבת חלב ודבש:

כל הנותר. כי בימי חזקיהו גלו רוב ישראל, ואמר כי הנותרים יהיה להם שבע גדול בימי חזקיהו:

פסוק כג

והיה. הפסוק כמו הפוך, וככה פירושו כל מקום אשר הוא עתה לשמיר ולשית שאין יכולין לעובדו מפני המלחמה יהיה מעובד בו כאלו אמר אשר הוא עתה לשמיר ולשית וכמוהו רבים, ואמר כי אותו המקום יהיה עבוד ביום ההוא עד שאלף גפן בו ישוו אלף כסף שיהיה הפרי מבורך ומוציא הרבה ופרי טוב:

פסוק כד

בחצים יבא שמה. עתה בא שמה מי שירצה לבא בחצים ובקשת מפני המלחמות לפיכך תהיה עתה כל הארץ שמיר ושית שאינה עבודה מפני המלחמה ותעלה שמיר ושית:

פסוק כה

וכל ההרים. והם ההרים שהם בישוב שנעבדו, גם ההרים בימי חזקיהו לא תבא שמה יראת שמיר ושית כמו שהוא עתה, כי יעדרון במעדר ולא יהיו יראים שיעלו שמיר ושית בם אבל יהיו למשלח שור ולמרמס שה שירעו בהם הבהמות ולא יחושו מרוב התבואה, על דרך משלחי רגל השור והחמור ומעדר הוא שם הכלי שחופרין בו:

יעדרון. יחפרון:

פרק ח

פסוק א

ויאמר ה' אלי, גליון. פירוש אגרת, י"ת לוח ובאמרו גדול והוא לא צוה לכתוב בו אלא ארבע תיבות אולי היו דברים רבים והיה ענינם זה למהר שלל חש בז או לא היו אלא ארבע תיבות אלה, והגליון היה גדול למשל על ארץ ישראל כמו שהיה הגליון גדול והכתב בה מעט כן היתה ארץ ישראל רחבת ידים והיושבים בה מעט שגלו עשרת השבטים והיתה חרבה רובה, ופירוש בחרט אנוש, לפי שהיה זה במראה הנבואה אמר לו שיכתוב זה בחרט אנוש כלומר שלא יחשוב כי זה שצוה לו לכתוב במראה הנבואה לבד אלא שיעשה כן ממש בעבור הנבואה מעליו יכתוב זה בחרט אנוש כי אותו שהוא נכתב בחרט אנוש במראה הנבואה אינו בחרט אנוש כי אינו מעשה ממש כמו שהלך ישעיהו ערום ויחף ולקח הושע אשת זנונים והעביר יחזקאל תער על ראשו ועל זקנו כל זה היה במראה הנבואה, לפיכך אמר לו וכתוב עליו בחרט אנוש למהר שלל חש בז, והמלות כאלה כפל ענין במלות שונות, והכפל לחזק הענין ולמהרו, ויונתן תרגם בחרט אנוש כתב מפרש:

פסוק ב

ואעידה לי. אלה הם דברי הנביא ואע"פ שלא זכר כתיבת הגליון ידוע הוא כי כתבו כמה שצוה לו האל, ועוד עשה בו ואף על פי שלא ראינו שצוה בו האל העיד עליו עדות כלומר החתים בו העדים שתהיה נבואה זו כתובה וחתומה כי כן עתידה להיות בקרוב, ואוריה נתנבא בימי יהויקים וזכריה בשנת שתים לדריוש, ואף על פי ששניהם היו בימי ישעיהו, ודעת רבותינו ז"ל שלא היו בזמן אחד שאמרו וכי מה ענין אוריה אצל זכריה אלא אוריה נתנבא פורענות ציון שדה תחרש וזכריה נתנבא נחמות עוד ישבו זקנים וזקנות וגו', נבואת אוריה עדות לנבואת זכריה כשם שנתקיימה נבואת אוריה כך תתקיים נבואת זכריה, ולדעתם יהיה ואעידה לי דברי האל יתברך, וכן תרגם יונתן ואסהיד קדמי סהד וגו':

פסוק ג

ואקרב אל הנביאה. היא אשתו וקראה נביאה לפי שהיתה אשת נביא, ושני דברים העיד בענין זה כתיבת הגליון והבן הנולד לישעיהו הנביא:

מהר שלל חש בז. לא נקרא שם הנער בד' תיבות האלה כאחד אלא אמר שיקראו שמו מהר שלל או חש בז כי שני הזוגות ענין אחד פעם יקראו אותו מהר שלל ופעם יקראו אותו חש בז:

פסוק ד

כי בטרם. זמן אחד הוא זה עם מה שאמור למעלה בבן אחז בטרם ידע הנער מאוס ברע ובחור בטוב כי אז יחל לדבר הנער ותחלת דבורו הוא שיקרא אביו ואמו כי בזה הדבר ירגילוהו תחילה:

ישא את חיל דמשק. ישא הנושא את נכסי דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור ישא חסר הפעל, כמו ויגד ליעקב, רוצה לומר המגיד, וכן אמר ויאמר ליוסף, רוצה לומר האומר, וכמוהם רבים:

פסוק ה

ויוסף ה'. אמר ויוסף לפי שזכר בזה הענין עצמו, ולפיכך אמר גם כן עוד:

פסוק ו

יען. כי היו ביהודה ובירושלם רבים שהיו רוצים במלכות פקח בן רמליהו והיו מואסים במלכות בית דוד לפי שהיתה יד מלכות אפרים תקפה ומלכות בית דוד חלושה בימי אחז, וזכר עם בן רמליהו רצין לפי ששניהם יחד היו נלחמים ביהודה והמשיל מלכות

בית דוד למי השלוח ההולכים לאט שהוא נחל קטן ומימיו הולכים בנחת כן מלכות בית דוד לא היה להם כח להרע לאויביהם רצין ובן רמליהו:

ומשוש את רצין. יהיו ששים ושמחים עמהם אם יהיו הם מולכים בירושלים, ומשוש שם סמוך למלת את, וכן מקום לא ידע אל:

פסוק ז

ולכן. הוי"ו אינה לתוספת ענין שהרי הוא התחלת דברים, טעם למה שאמר יען אשר עשו כך וכך יעשה להם כך וכך כמו וישא אברהם את עיניו, ורבים כמוהו, אמר הנביא דבר אלי ה' כי בעבור ששמח לבם עם הנלחמים עם מלכות בית דוד יפלו ביד קשים מהם, והם מחנה אשור, והמשיל אותם למי הנהר העצומים והרבים כאשר הם מתגברים בארץ וישטפהו כל אשר יעבור עליהם כן מלך אשור ומחנהו הרב שכבש כל ארץ יהודה זולתי ירושלם:

ואת כל כבודו. הוא חילו הגדול שהתכבד בו על כל העמים וכבש אותם תחת ידו:

ועלה על כל אפיקיו, אף על פי שהאפיקים הם עמקים, ואמר ועלה כנגד א"י שהיא גבוהה מכל הארצות, ר"ל שכל הארץ אמלא מהם, כמו שהאפיקים מלאים מים, ועוד מרובה ילכו על כל גדות האפיקים והם שפתי העמקים למעלה שהם גבוהים מן העמק, וגדותיו הם משל על כל ערי יהודה הבצורות:

פסוק ח

וחלף. תרגום ועבר:

עד צואר יגיע. המשיל ירושלם לראש הגוף, וכשהמים מגיעים לאדם עד צוארו הנה הוא קרוב לטבוע בהם, ואם יתגברו מעט יעברו ראשו ויטבע בהם כן מלך אשור בבאו עד ירושלים היה כמו המים המגיעים עד הצואר והיתה ירושלם קרובה להכבש לולי רחמי האל, וכת"י עד צואר יגיע עד ירושלם ימטי:

והיה מוטות כנפיו. הדגש הוא לחסרון נו"ן מונטות מן נטה, ר"ל נטית מחנהו והתפשטותו יהיה מלא רחב של ארץ יהודה כלה, ואמר עמנו אל שהוא הבן הנולד לאחז, לאות כי לא תכבש, כלומר אתה עמנו אל שאתה בירושלם בך יכירו כי עמהם האל שתנצל מיד מלך אשור כי כל שאר ארצך תהיה מלאה מהם, ובדרש כמה הם מוטות התרנגול א' מס' בכנפיו א' מס' באכלוסי סנחריב מלא רחב ארץ יהודה:

פסוק ט

רעו. ענין שבר, כמו תרועם בשבט ברזל, אמר כנגד העמים הנאספים עם מלך אשור שברו ואחר כן תהיו נשברים:

וחתו. פעל עמד, השברו והאזינו כל מרחקי ארץ כל העמים שבאתם ממרחק ארץ לירושלם האזינו זאת הנבואה כי בתחילה תשברו ואמר כך תשברו:
מרחקי. המ"ם בסגו"ל:
התאזרו. התאזרו תחלה, התחזקו למלחמה ואחר כך תשברו, והכפל לחזק הענין ויונתן תרגם רעו מענין רעך ורע אביך אתחברו עממיא ואתברו:

פסוק י

עוצו. מה תועיל לכם עצתכם על ירושלם כי תופר, וכן דברכם עליה, לא יקום, ולמה כי עמנו אל, ומלת עוצו השור"ק במקום חולם, ויבא בחולם בנחי הפ"א כמו גשו הנה בחסרי הפ"א:

פסוק יא

כי כה אמר ה'. הטעם בכי למה שאמר כי לא תקום עצתם על ירושלם, כי כן אמר אלי בחזקת היד כי הוא יהיה מעריצכם שיתן לכם חוזק ותוקף למאמינים בו ולמקדישים שמו, גם יסור אותי שלא אלך בדרך העם הזה המואסים במלכות בית דוד מפני מורא המלכים האלה, ופירוש בחזקת היד בחוזק הנבואה, וכן ויד ה' היתה עלי חזקה, והחוזק בנבואה הוא שיראה במראה הנבואה מראה נוראה ונפלאה, או שיאמר דברים והוא יסרני שלא אלך אלא בדרך ה' ולאמר גם כן לאחרים וליסרם ולהזהירם שלא ילכו בדרכי העם המורדים, ואומר להם:

פסוק יב

לא תאמרון. לא תחשבו ולא תרצו זה שתקשרו ותמרדו במלכות בית דוד, וכמוהו הלהרגני אתה אומר, ויאמר להכות את דוד, או פי' לא תאמרון איש לאחיו:
ואת מוראו לא תראו. מה שהם יראים והם רצין ופקח לא תראו אותם ולא תערצון לא תתנו להם בלבבכם ובפיכם העריצות והכח כמו שהעם הזה עושים, כי אין לכם כח עליכם אם לא ירצה האל, ויש מפרשים נבואה זו בימי חזקיהו שהיו יראים ממלך אשור, ואמר כי שבנא וסיעתו השלימו בסתר עם מלך אשור, וכן פירשו רז"ל:

פסוק יג

את ה' צבאות. הוא אדון צבאות מעלה ומטה ובידו הכל ואם תראו אותו ותקדישו הוא יציל אתכם מצבאות מטה הנלחמים עליכם והוא מוראכם שתיראו אותו לבדו:
והוא מעריצכם. והוא יתן לכם עריצות וכח ולא יוכלו אויביכם להרע לכם:

פסוק יד

והיה למקדש. מקדש, הוא ארמון ומקום משגב שישגב אדם בו, כמו כי מקדש מלך הוא (עמוס ז יג) ובא אל מקדשו (ישעיהו טז יב):

אמר כי הקב"ה יהיה ל**שני בתי ישראל** לאחד **למקדש**, והם הבוטחים בו ורוצים במלכות בית דוד, ולאחד **לאבן נגף ולצור מכשול**:

לפח ולמוקש ליושב ירושלם. לאחד מן הבתים היושבים בירושלם והם המואסים במלכות בית דוד ובוחרים במלכות בן רמליהו, וי"מ בימי חזקיהו שבנא וסיעתו, וי"ת דיתבין בירושלם:

פסוק טו

וכשלו בם. באבן נגף ובצור מכשול שזכר יכשלו בם רבים והם המורדים הם חושבים להמלט במרדה והם יפלו בתוך המוקש וילכדו:

פסוק טז

צור תעודה. צור בשקל סוב בתשלומו ענינו ענין קשירה, כמו ותהיינה צרורות, ומבוקעים ומצוררים, וצור מקור, וכן חתום, והוא דברי הנביא, אמר אין לי אלא לצרור ולחתום התורה בלמודי כלומר עם לומדי שלא יראום אחרים אלא התלמידים כי האחרים אינם רוצים לא לראות ולא לשמוע דברי תורה, ואחר שהוא כן טוב שיצרור אותה אדם ויחתמנה ולא תזכר אלא עם התלמידים כי האחרים אם אזכור להם או אראה להם דברי תורה ולא יעשוה הנה ענשם כפול אחר האזהרה, ולמודי שם תואר לתלמידים, וכל כל בניך למודי ה' למוד מדבר, ויש מפרשים כי הוא דברי האל ויהיה צור וחתום צווי וכן תרגם יונתן, ופי' צור כמו נצור טור סהדותא וגו':

פסוק יז

וחכיתי. לפירושינו יהיה זה הפסוק נקשר עם אשר לפניו, ולפירוש האחר יהיה זה דברי הנביא ואשר לפניו דברי האל וכן תרגם יונתן, ואמר וחכיתי לה' כל זמן אני מחכה לה' אפילו בעת שמסתיר פניו מבית יעקב:

וקויתי לו. כפל ענין במ"ש:

וחכיתי. בחיר"ק עי"ן הפעל, וקויתי בצר"י:

פסוק יח

הנה אנכי. מעשים שעשיתי לאות כמו כתיבת הגליון וקריאת שמות הילדים שאר ישוב ומהר שלל חש בז מעם ה' צבאות לא עשיתי דבר מעצמי אלא הכל נאמר לי מעם השם

צבאות השוכן בהר ציון והוא יושיעני מיד מלך ארם ומיד מלך אשור, ואלה הדברים היה אומר הנביא לתלמידים היושבים לפניו, ואמר להם גם כן:

פסוק יט

וכי יאמרו אליכם. כי יאמרו אליכם העם הזה דרשו אל האובות והידעונים כמו שאנו עושים הלא תראו כי הם מצפצפים ומהגים, אם כן ראוי לדרוש מהם ולהאמין בהם, אתם תאמרו להם הלא עם אל אלהיו ידרוש אפי' אותם שדורשים אל אלהים אחרים כל עם ועם דורשים אל אלהיו יש שיעשה אלוה החמה ויש שיעשה הלבנה ויש שאר הככבים וכל אלה הם חיים ויש בהם כח אף על פי שאין ראוי לדרוש מאתם כי הכח בא להם מהאל יתברך והוא אדון הכל ואליו ראוי לדרוש, אבל זה שאתם אומרים לנו שנדרוש אל האובות ואל הידעונים זהו דבר שאין הדעת סובלו כי הם מתים, ואיך נדרוש בעד החיים אל המתים כי המתים אינם יודעים מאומה, והצפצוף הוא דרך מרמה למתעסקים בהם, ויונתן תרגם וארי ימרון לכון עממיא וגו':

פסוק כ

לתורה ולתעודה. שבועה כאדם האומר בתורה יהיה כך וכך, וכן אם לא שבועה כמו אם לא שויתי ודוממתי, והדומים להם, יאמרו אלה שאמר, וכי יאמרו אליכם, תדעו באמת כי כן יאמרו אליכם כדבר הזה אשר אמרתי, וזהו דבר אשר אין לו שחר, פירוש אורה כלומר אין להם שום טעם ודבר חשוך ואפל הוא, ויונתן תרגם כדין תאמרון להון לאורייתא וגו', כלומר לאוב ולידעני אין לו מי שישחר פניו ויבקשנו, כלומר אין ראוי לכך, ובדרש אין לו שחר על עצמו אינו מזריח את השחר שהרי עינים לו ולא יראה ואיך יזריח על אחרים, ובדרש עוד אמר רבי סימון בארה אביו של הושע בן בארי נבא שני מקראות הללו, וכי יאמרו לתורה ולתעודה, ולא היה להם כדי ספר ונטפלו בישעיה ונבא לגלות עשרת השבטים כשגלה מלך אשור לראובני ולגדי הגלוהו עמם שנאמר בארה בנו נשיא לראובני ולגדי הוא אשר הגלה תגלת פלאסר:

פסוק כא

ועבר בה. פירוש בארץ, שהרי זכר למעלה בהר ציון, כלומר מי שיעבור בה נקשה ורעב יהיה כי לא ימצא בארץ מה יאכל, ופירוש נקשה קשה יומו, כמו אם לא בכיתי לקשי יום:
והיה כי ירעב. כאשר לא ידע מה יעשה ולא ידע עצה לנפשו כי ירעב והתקצף וקלל במלכו שאין לו כח להושיעו כי הרעב מפני מלחמת האויבים:
ובאלהיו. באלילים שהיה עובד, וכאשר יראה שאין לו עזר מזה ומזה ופנה למעלה ישוב לאל ית' שיעזרהו וגו', ויונתן תרגם פתכריה וטעותיה ויתפני לעילא למבעי פורקן בתר

דתתחתם גזירתא ולא יכיל, ופתכריה ענין עכו"ם, וכן תרגם סכות מלככם הנשבעים במלכם:

פסוק כב

ואל ארץ. כתרגומו וסעיד מיתבי ארעא יבעי, והפסוק כפול בענין במלות שונות:
צרה וחשכה. כמו צוקה ואפלה, ופירוש מעוף חשך, כמו ארץ עיפתה כמו אופל, כי שניהם שרש אחד להם, ויונתן תרגם לשון עייפות:
ואפלה מנדח. כמו ולאפלה, כלומר יראה עצמו מנודח אל החשך ואל האפלה, וי"ת מנודח שם כאלו אמר ואפלה ודחי:

פסוק כג

כי לא מועף. לא חשב ישראל עצמו בחשך ובצרה וצוקה הבאה לארץ תחלה, כלומר עדין לא הרגיש בעצמו כשהגלו זבלון ונפתלי, ופירוש מועף פעול מן הפעיל מנחי העי"ן, והוא ענין חשכה, כמו ארץ עיפתה ומוצק גם כן פעול, וכמוהו ענין צוקה:
לה. פירוש לארץ:
הקל. המגלה אותם, והוא תגלת פלאסר אשר הגלה לראובני ולחצי שבט המנשה ולזבלון ולנפתלי, וגלות ראובני וגדי כתוב בספר דברי הימים, וגלות נפתלי בספר מלכים, וכן זבלון היה סמוך לנפתלי:
והאחרון הכביד. המגלה אותה והוא סנחריב הכביד עליהם והגלה אותם שאר השבטים, ואמר דרך הים עבר הירדן גליל הגוים, לפי שנשארה ירושלם שלא נכבשה והיא באמצע ארץ ישראל ספר המקומות שהם בגבול ארץ ישראל והים והירדן מגבולות ארץ ישראל, כי גם ארץ יהודה לא כבשוה עד בימי חזקיהו ולא היה זה אלא לשעה כי שבו אליהם אחר שהוכה מחנהו כשבא לירושלם, ובדרש כעת הראשון לא כראשונים שהקלו מעליהם עול תורה אלא האחרונים הכבידו עליהם עול תורה וראויין לעשות להם נס כדורכי הים וכעוברי הירדן, מאי גליל הגוים אמר הקדוש ברוך הוא אם חוזר בו מוטב ואם לא אעשה אותו גלילה בגוים:

פרק ט

פסוק א

העם ההולכים. אמר עתה כשיכביד מלך אשור לבא על ירושלם שבט יהודה ובנימן שהיו הולכים בחשך ראו אור גדול במפלת מחנה אשור, וחצי הפסוק האחרון כפל ענין במלות שונות:

פסוק ב

הרבית הגוי. גוי ישראל הרבית אותו משל לאויביהם במפלת מחנה אשור:
לא הגדלת השמחה. פירוש לו לגוי שזכר, וכתוב לא באל"ף, ופירוש לו לגוי הרבית השמחה אבל לאויביהם לא הגדלת אבל המעטת:
שמחו לפניך. בבית המקדש שנתנו שבח והודאה ושמחו שמחה גדולה:
כשמחת בקציר. כמו שדרך העולם לשמוח בעת הקציר והתי"ו במקום ה"א כמו כשמחה וכן אם אתן שנת לעיני, שפעת אני ראה, והדומים:
כאשר יגילו בחלקם שלל. כמו ששמחו בעת שחלקו שלל מחנה אשור כן שמחו שמחה גדולה אחר כן כשבאו לבית ה' להודות ולשבח על הנס הגדול שעשה להם האל, ויש לפרש כאשר יגילו בני האדם בחלקם שלל כן שמחו הם לפניך, על דרך שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, אלא שגם הם חלקו מחנה אשור ואין צריך לומר משל אחר, ופירוש הראשון הוא הנכון:

פסוק ג

כי את. מלך אשור היה עול סבלו של ישראל ומטה שכמו, כלומר שהיה למשא עליו והיה שבט הנוגש בישראל ואתה החתות אתו השבט:
כיום מדין. כמו שהחתות מדין במלחמת גדעון, וכן אמר במזמור עשה להם כמדין, כי אותו היום היה בו נס גדול ותשועה גדולה כי גדעון בשלש מאות איש הכה את כל מחנה מדין שהיה כדי ארבה לרוב ולהם ולגמליהם אין מספר:

פסוק ד

כי כל סאון סואן ברעש. כי לא תהיה זאת המלחמה כשאר המלחמות כי כל שאר המלחמות ילחם הלוחם ברעש הסוסים, כמו שנאמר עליו ברעש ורגז יגמא ארץ, וכן רעש הכידונים, כמו שאמר עליו לרעש כידון, וכן בשאר המלחמות שמלה מגוללה בדמים, כי יכו אלה באלה במכת חרב ושמלה מגוללת בדמים אבל זה לא תהיה בה לא חרב ולא רעש ולא דמים אלא נהיתה לשרפה מאכלת אש שהכה בה המלאך בלילה ונשרפו, ויש מחלוקת זה בדברי רז"ל י"א כי היתה נשמה נשרפת וגוף קיים וי"א כי גם הגוף נשרף אבל לא בגדיהם:
סאון סאן. הנו"ן שרש ופירושו לפי ענינו מלחמה, ולא מצאנו לו חבר, ויהיה סאון תאר וסואן פעל, כאלו אמר כי כל עושה מלחמה לוחם ברעש, או יהיה סאון שם למלחמה, אמר כי כל מלחמות לוחם אדם ברעש:

פסוק ה

כי ילד ילד. זה אמר על חזקיהו לפי שבימי מלכותו היתה התשועה הזאת לישראל שנגף מחנה אשור, כאלו אמר זה יהיה בזכות הילד שילד לנו:

בן נתן לנו. כפל ענין במלות שונות:

ותהי המשרה על שכמו. למה אמר שכמו לענין משרה, והלא לא נזכר שכמו אלא לענין עבודה כמו ויט שכמו לסבול, ואת מטה שכמו יסיר סבלו מעל שכמך, אלא לפי שאחז היה עובד למלך אשור והיה סובלו על שכמו אמר כי זה הילד לא תהיה עבודה על שכמו אלא משרה:

ויקרא שמו. פי' הקב"ה שהוא פלא יועץ ואל גבור אבי עד, קרא שם הילד הזה שר שלום בעבור כי המשרה תהיה לו ולא יעבד מלך אחר, כמו שאמר וימרד במלך אשור ולא עבדו:

שלום. כי שלום יהיה לישראל בימיו, ואמר אלו הכנויים באל יתברך לענינים מורים על דבר חזקיהו:

פלא. על דבר הפלא ששב השמש אחורנית:

יועץ. כי עצת ה' קמה לו ועצת סנחריב הופרה:

אל גבור. יכול גבור שאף על פי שבא סנחריב בחיל גדול וגבורים היה יכול עליהם, וגבר וברגע קטן הכה את מחנהו:

אבי עד. שהוא קיים לעולם והוא אבי הזמן והוא בראו ובידו הוא להוסיף ולגרוע ולהוסיף זמן חיי חזקיהו ט"ו שנה:

פסוק ו

למרבה המשרה. המ"ם סתומה בכתוב, וקרי במ"ם פתוחה ובהפך זה בעזרא המ"ם פרוצים, מ"ם פתוחה בסוף התיבה, בכתוב, ויש בו דרש כאשר יסתמו חומות ירושלם שהם פרוצים כל זמן הגלות ולעת הישועה יסתמו הפרוצים ואז תפתח המשרה שהיא סתומה עד מלך המשיח:

למרבה. הוא שם, והוא סמוך לפיכך הוא נקוד בצר"י, אמר לרוב המשרה ולשלום אין קץ, שיהיה על כסא דוד ועל ממלכתו, והוא כפל עניין במלות שונות:

ולסעדה. שלא תמוט מלכותו ומשרתו מעתה ועד עולם, ואף על פי שיהיה לה הפסק בימי הגלות עוד תשוב לקדמותה, ואמר במשפט ובצדקה כי בהם יכון הכסא ותקום המלוכה:

קנאת ה' צבאות תעשה זאת. זאת המשרה שתהיה עתה לבית דוד והתשועה הגדולה כי יקנא ה' צבאות בדברי נערי מלך אשור אשר חרפו וגדפו ה' יתברך:

פסוק ז
דבר שלח. הרעה הזאת הבאה על יעקב ששלטו אויביהם בהם מאת האל הוא שלא יאמרו מקרה הוא אלא בעונש עונותם בא להם כי בטרם ביאת הרעה שלח על ידי נביאיו כך וכך יבא להם אם לא ישובו, וכמו ששלח הדבר בהם כן נפל בהם, וכן יפלו עד שיגלו מארצם כמו שאמרו להם הנביאים מפיו:

פסוק ח
וידעו. ואז ידע העם הזה כי אמת אמרתי להם שהם היו אומרים בתחלת הפורענות הבאה עליהם כן לבנים נפלו וגזית נבנה ולא היו נותנים אל לבם כי בעונם בא להם עתה הרע, אבל היו אומרים אם בא עתה הרע עוד יבא הטוב כפלים, וכשיפול בהם דבר ה' יכלו ויגלו מארצם אז ידעו כי הדברים שהיו אומרים בגאוה ובגודל לבב כי הבל ינחמון כי אז תכלה גאותה וגודל לבבם:

פסוק ט
לבנים נפלו. דרך משל כתרגומו רישיא גלו וגו':

פסוק י
וישגב, צרי רצין. מלך אשור ומחנהו שתפש דמשק והמית רצין ואמר זה לפי שאפרים היה עמהם בברית ושניהם היו נלחמים על יהודה, אמר כי לא יועיל אחד לחבירו כי האל ישגב ויחזק את אויבי רצין עליו:
ואת אויביו יסכסך. יבלבל עמו בארצו שיבאו ללכדה:

פסוק יא
ארם מקדם. כי לפני מלוך פקח בן רמליהו היה נלחם ארם בישראל מאד, כמו שנאמר וישימו כעפר לדוש, וארם היה להם ממזרח ארץ ישראל ופלשתים ממערב, ואלה ואלה נלחמים בהם ואכלו אותם בכל פה:
בכל זאת לא שב אפו. כלומר לא שבו הם כדי שישוב האל מחרון אפו, ועוד יד האל נטויה עליהם לכלותם כיון שלא שבו כמו שאמר:

פסוק יב
והעם לא שב עד המכהו. לא התבוננו כי האל הוא המכהו בעונותיו ולא שב אליו ולא דרשו אותו:

פסוק יג
ויכרת, כפה ואגמון. החזקים והחלשים, כפה הוא ענף העץ, כמו וכפתו לא רעננה ואגמון הוא הגומא הגדל במים:

יום אחד. הוא אותו היום שגלו השבטים:

פסוק יד

זקן. הוא הזנב כי נביאי השקר מקטני העם היו ולמצא חן בעיני הגדולים היו מתנבאים להם טובה ומבטיחים אותם על שקר כדי שיתנו להם פת או יין, כמו שכתוב אטיף לך ליין ולשכר והיה מטיף העם הזה:

פסוק טו

ויהיו. אותם שהיו ראוים לישר אותם ולהדריכם בדרך טובה אותם היו מתעים אותם והם בעיניהם מאשרים אותם: לפיכך ומאושריו מבולעים: שהיו מאושרים בעיניהם כשהיו מורים אותם הדרך הרעה היו מבולעים ונשחתים בעצתם הרעה:

פסוק טז

על כן, לא ישמח. בהפך וגלתי בירושלם וששתי בעמי, כי כשאוחז אדם דרך הרעה ותבא לו בעבור זה הרעה הנה האל על דרך משל יעצב כמו ויתעצב אל לבו, וכשאוחז אדם הדרך הטובה ותבא לו בעבור זה הטובה הנה האל על דרך משל שמח, כמו שאמר וששתי בעמי, ואמר ישמח ה' במעשיו, ואמר בחוריו כי הם ברוב תרים אחר עיניהם ולא תצילם גבורתם וכחם מהרעה הבאה עליהם, ע"כ לא ישמח ה' בהם כי אינם עושים רצונו:

ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם. אפילו היתומים והאלמנות שראוי לחמול ולרחם עליהם לא ירחם האל עליהם:

כי כלו חנף ומרע. בין גדולים בין קטנים בין חזקים בין חלושים

בכל זאת שתבא להם רעה גדולה שלא מצאו מרחמים לא שבו הם, לפיכך לא שב אפו מהם, ועוד ידו נטויה עליהם להרע להם אפילו בגלות:

פסוק יז

כי בערה כאש רשעה. הרשעה שעשו הם בערה בהם כאש, ודרך האש שתחל לבער בקוצים ובעצים דקים תחילה כמו שאמר ומצאה קוצים ואחר כך תבער בעצים הגדולים כן רשעתם תאכלם תחל בקטנים, והם הקוצים ואחר כן ותצת בסבכי היער, והם הגדולים:

ויתאבכו. לפי מקומו ויתגאו:

גאות עשן. חסר כ"ף הדמיון כגאות עשן, וכן לב שמח יטיב גהה כגהה, לפי שהמשיל רשעתם לאש בוערת אמר שתגאו, כלומר עשנם גאה כגאות עשן, כלומר שתתפרסמו

במעשיהם הרעים עד שכל האומות ידעו בה' כי יש רואה העשן ולא יראה האש כן ידעו הרחוקים מהם מעשיהם הרעים:

פסוק יח

בעברת, נעתם ארץ. חשך מלשון ערבי, ויונתן תרגם חרוכת ארעא, ובא ארץ בלשון זכר, כמו שרץ ארצם צפרדעים:

כמאכולת אש. כמו הדבר הנאכל באש שהעץ שאכלו בו האש דולק העץ האחר כן העם הזה איש את אחיו לא יחמלו, לא די להם הרע שעושין להם אויביהם כי גם הם מריעים זה לזה:

פסוק יט

ויגזור. העם הזה חוזר על כל צדדיו וחוטף מכאן של אחד מחברו, ואף על פי כן הוא רעב כי לא יספיקו לו, ופי' ויגזר ויחטוף, כי החוטף גוזר הדבר ממקומו וכן אומר אחר כן:

פסוק כ

מנשה את אפרים. זכר אלה לפי שהמלכות היתה לאפרים ומנשה ואפרים אחים אף על פי כן אלה יבוזו את אלה ואחר כך יחדו המה על יהודה:

בכל זאת. עם כל הרעה הזאת הבאה עליהם לא שבו ממעשיהם הרעים כדי שישוב ה' מחרון אפו:

פרק י

פסוק א

הוי החוקקים. עתה דבר על הדיינים ועל סופריהם הדיינים היו מטים את הדין ואומרים לסופריהם לכתוב דין שפסקו שיהא להם קיום, ואומר החקקים על הסופרים, ואמר ומכתבים על הדיינים, כי הם מכתבים, וכתבו יוצא לשלישי הם מצוים לסופרים לכתוב והסופרים כותבים וחוקקים חקקי און והדיינים מכתבים להם אותו העמל והאון:

פסוק ב

להטות. כשבאים לפניהם לדין העשיר והגדול עם העני או האלמנה והיתום שהם חלושים אם הדין עם החלושים שהוא ברוב מפני חולשתם ותוקף שכנגדן והדיינים מטין את הדין ונותנים לעשיר ומהדרין פניו בדין והנה הדיינים כאלו הם שוללים ובוזזים העניים היתומים והאלמנות:

פסוק ג

ומה תעשו ליום פקודה. ליום שיפקוד האל עונותיכם:

ממרחק. זהו מלך אשור שבא מארץ רחוקה לא"י להשחיתם:
על מי. כמו אל, כמו הרמתה על ביתו והדומים להם:
ואנה תעזבו כבודכם. כי אתם תגלו מכבודכם:

פסוק ד

בלתי כרע. היו"ד לכנוי כמו ומושיע אין בלתי, אמר לפי שהעם הזה בלתי אינם עמי ולא שומעים אלי לפיכך כרע תחת אסיר, כלומר במקום האסירים כרע להיות עמהם ובמקום הרוגים גם כן יפלו הם הרוגים, כלומר מהם שבוים ומהם הרוגים לא ישאר אחד מהם בארצו כי כולם יהיו גולים או הרוגים, והמפרשים פירשו בלתי כי היו"ד אינה לכנוי, יש מפרשים כן לא ימלט אלא מי שיכרע ויחביא עצמו בין האסורים או במקום ההרוגים שלא יחשבוהו שהוא חי, ואדוני אבי ז"ל פירש בעבור שלא כרע לאל אסורים והרוגים יהיו, ורבי אחי הר' משה ז"ל פירש זולתי הכריעה שיש להם בארצם שהגוים מכניעים אותם זולתי זאת תבא להם גדולה מזאת והיא הגלות שהיו מהם אסורי' או מהם הרוגים:

פסוק ה

הוי אשור. לשון קריאה, קורא לו שיבא על ארץ ישראל לשלול שלל, וקוראהו שבט אפו ומטה זעמו שבו מיסר ישראל, ופירוש בידם במקומם, כלו' בארץ ישראל אשלח זה השבט, ויש מפרשים בידם של מחנה אשור, כלומר מטה זעמי שמתי בידם ואחר כך פירש עוד ואמר:

פסוק ו

בגוי חנף. הפסוק כפל בענין במלות שונות, ולשומו מרמס, כי הכל יהיו דורכים ורומסים עליהם:

פסוק ז

והוא לא כן ידמה. כפול הענין במלות שונות, אמר כי מלך אשור לא יחשב כי הוא שלוחי ומטה זעמי אבל חשב כי בכח ידו עושה מה שעושה מנציחת האמת והוא אינו יודע כי הוא שלוחי וכאשר ארצה אמנענו מלהשחית והוא חושב להשחית הכל ואפי' ירושלם:
לא מעט. אחר שהשחית כל הממלכות וגם רוב מלכות ישראל אמר שלא ישאר זה המעט והיא ירושלם שלא יכבוש אותה:

פסוק ח

כי יאמר. בלבבו או לעמו, איך תעמד עיר או ממלכה לפני הלא כל אחד משרי הוא חשוב כמלך ויש לכל אחד מהם עם גדול וחיל רב, או פירוש שרי מלכים הם והם מלכי האומות שכבש:

פסוק ט

הלא ככרכמיש. אלה העיירות על נהר פרת ממלכות ארם וכבשם מלך אשור, לפיכך אמר הלא ככרכמיש, כלומר זו כזו כי כולם היו שוות לפני ונמסרו בידי, וכן שמרון כמוהם:

וכלנו. הוא כלנה הוא הנזכר בספר עמוס:

פסוק י

כאשר לממלכות האליל ופסיליהם, כלומר אף על פי שיש בהם אלילים ופסילים לא היה בהם כח להציל ארצם מידי:

מירושלם ומשמרון. פירוש שהיו חזקים מירושלים ומשמרון, וכיון שלהם מצאה ידי כל שכן שמרון וירושלים, וזה אמר קודם שלכד שמרון ואחר שלכד שמרון אמר:

פסוק יא

הלא כאשר אליליה ועצביה, ענין אחד במלות שונות:

פסוק יב

והיה כי יבצע. כי ישלים, כמו ידיו תבצענה, בצע אמרתו, אמר כאשר ישלים ה' את כל מעשהו בגוים ובישראל על ידי מלך אשור בהר ציון ובירושלם אפקוד עליו עונות שחשב כי בכחו עשה מה שעשה בירושלם כי שם מת מחנהו ושם נפקד עונו, ומה שאמר על פרי גודל לבב מלך אשור לפי שמחשבתו הרעה עשתה פירות, שהיה מתפאר בה לבני אדם, ואומר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונתי והיה מצליח בכל דרכיו לפיכך היה חושב כי בחכמתו תלויה הצלחתו, זהו שאמר על פרי, וכפל הענין ואמר ועל תפארת רום עיניו, כי גבהות הלב נראה בעינים, וכן אמר רום עינים ורחב לב:

פסוק יג

כי אמר. גבולות עמים, לפי שכבש כל הארצות כאלו הסיר כל הגבולות, כי לכל עם יש גבול לארצו לפי התפשט המלכות, כאמרך מלכות עם פלוני מכאן ועד כאן, וכיון שהוא כבש הכל שב הכל מלכות אחת, וכאלו אין מלכיות הגוים נחלקות והנה הוא כאלו הסיר הגבולות:

ועתידותיהם שושיתי. כתוב ביו"ד וקרי ועתודותיהם בוי"ו, ואחד הוא בענין:

שושיתי. בשני שינ"ן, השניה קורין סי"ן והוא כמו סמך, מן שוסים את הגרנות ושוסתי מהדומה למרובע, ופירוש עתודותיהם אוצרותיהם, לפי שממון האוצרות הוא טמון בהם לעתיד אם יצטרך לו, ויונתן תרגם וקרוי תושבחתהון בזיתי:

ואוריד כאביר יושבים. אל"ף כאביר נוספת, או המלה נוספת מן כביר ואביר, ושניהם ענין אחד וההרכבה להגדלה, פירוש אותם שיושבים במקום כביר וחזק אני מוריד אותם לארץ ובפסוק ואסיר ואוריד לעתיד, כי הוי"ו בשוא, ושושיתי, עבר והנה עבר ועתיד בפסוק, והטעם כי כבש המדינות ועתיד לכבוד הארצות:

פסוק יד

ותמצא כקן ידי. כמו שהקן מופקר ונעזב לכל עובר, וכן כתוב גם כן כעוף נודד קן משולח, אמר חיל העמים מצאה אותו ידי כמו שימצא האדם הקן ויקחנו ואין ממחה בידו כן אני לא מצאתי בכל העמים מי שיעמד כנגדי, וכמו שיאסוף אדם בצים עזובות שאין האם עליהם, כי כשהעוף עליהם נודד כנפיו ומכה בקן למנוע מלקחתם אם יוכל, אבל כשהם עזובות יקחם בלא מניעה, כן אני לא מצאתי מונע לכל מה שלקחתי ואספתי ולא אפילו בדבור כל שכן במעשה, ולפי שהמשיל חיל עמים לקן ולבצים עזובות המשיל העמים לעוף, לפיכך אמר נודד כנף ופוצה פה ומצפצף ולמ"ד לחיל כלמ"ד הרגו לאבנר, ונודד הוא פעל יוצא או יהיה פעל עומד כחבריו, והוא כמו נובלת עליה, לפי שעליה נובלים תקרא האלה נובלת, כלומר מצד עליה שהם נובלים, וכן נודד כנף, מצד כנפיו שהוא נודד:

פסוק טו

היתפאר. אמר הנביא אלה דברי מלך אשור וזה תימה היאך יתפאר הגרזן על החוצב בו, והגרזן הוא מלך אשור והחוצב בו הוא האל יתברך, וכפל הענין לחזק:

המשור. הוא המגרה ושרשו נשר והנו"ן נבלע בדגש השי"ן, וממנו מסככין בנסרים הנזכר במשנה:

כהניף שבט. כמו שמניף זה השבט והוא מלך אשור כמו שאמר שבט אפי, ועם מי הוא לא עם המטה כמוהו אלא עם מי שמרים אותו להכות העמים והוא האל יתברך, ואמר מרימיו לשון רבים, כמו אלהים קדושים הוא וכפל הדבר במלות שונות. ואמר

כהרים מטה. לחזק הענין, ופירוש לא עץ זה המטה לא יבא שיהא עץ כשאר העצים, כלומר לא יגדל יותר ממה שהוא עתה ומעתה בהתפארו יסוף ויכלה:

פסוק טז

לכן ישלח האדון. בעבור זה שלא חשב הוא שיש עליון מנהיג אותו אלא אמר כי בכחו ובחכמתו היה עושה מה שהיה עושה לפיכך יראה לו האל כי הוא האדון והוא אדון צבאות מעלה וצבאות מטה והוא ישלח בצבאותיו מגפה, ואמר רזון והוא המות, כמו וישלח רזון בנפשם, ועוד לפי שאמר במשמניו אמר גם כן רזון, ופירוש במשמניו גדולים

שבהם גבורים ובריאים, כמו ויכחד כל גבור חיל ונגיד וכו' וכן נקראו הבריאים והחזקים בלשון הזה, כאמרו כל שמן וכל איש חיל וכן אמר ויהרג במשמניהם ובחורי ישראל הכריע:

ותחת כבודו. ובמקום כבודו כלומר במקום שהיה שם מתכבד מחנהו הגדול והעצום שם יקד יקוד כיקוד אש תבער בו מגפה שורפת שתשרפנו כשרפת אש:

פסוק יז

והיה אור ישראל. האל שהוא אור ישראל והאיר להם בחשכה שהיו בה, כמו שאמר למעלה העם ההולכים בחשך ראו אור גדול, והנה האל יתברך כמו האור המאיר והאוכל ויאיר לישראל ויאכל במחנה אשור, וכפל הענין במלות שונות לחזק הענין, ופירוש שיתו ושמירו כתרגומו וקרא השרים הגדולים שבמחנהו קוצים לפי שבהם היה מכאיב העולם כקוץ מכאיב:

פסוק יח

וכבוד יערו וכרמלו. היער הוא מקום העצים הגדולים והארזים והכרמל הוא מקום העבוד שבו שדות וכרמים, והמשיל מחנה אשור ליער ולכרמל כי היו במחנהו מלכים ושרים גדולים והיה במחנהו די לכל צרכיהם וממון רב משלל מצרים וכוש והיה בהם עם רב עובדי אדמה וזולתם, וכבוד כל המחנה מתו כולם, ומה שאמר מנפש ועד בשר יכלה, מראה כי הגוף גם כן נשרף, ויש בזה מחלוקת בדברי רבותינו, וחלקו על פסוק ותחת כבודו ולא כבודו ממש כמו שהוא בפרק חלק והנה פסוק זה מסייע למי שאומר כי הנפש עם הגוף נשרפו, והפסוק שאמר וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים מסייע למי שאמר נשמה נשרפו וגוף קיים, כי הפגרים היו אלה שהיו מתים, ואף על פי שהם לא הביאו אלא שני פסוקים הנה מראה טעם כל אחד ואחד, ונוכל לתרץ שני הפסוקים כי נשרף מקצת גופם, וכן אומר למטה בפרשת הן אראלם צעקו חוצה והיו עמים משרפות סיד, והיה כמסוס נוסס, והיה מחנהו כמו מחנה שימס נושא הנס כי יפול כל המחנה, ויונתן תרגם ויהא תביר ועריק יהיו נשברים ונסים, כלומר המעטים הנותרים ינוסו:

פסוק יט

ושאר עץ יערו. לפי שהמשיל המחנה לעצי היער אמר הנשארים מעץ יערו שלא ימותו מספר יהיו, כלומר מעטים, כמו ואני מתי מספר:

ונער יכתבם. פירוש בו כי עשרה היו הנשארים והנער כשמתחיל לכתוב בלמדו הכתיבה תחילה יכתוב אות היו"ד כי היא ראשית האל"ף, ויתכן לפרש כי הנער לא ילאה לכתבם כי מעטים יהיו והנער יכול לספרם ולכתבם:

פסוק כ

והיה ביום ההוא. להשען על מכהו כמו שהיה אחז נשען על מלך אשור והיה מכהו במה שהיה מכביד עליו או מכהו במלחמה כי אחר כן נלחם בו ועתה הכירו כי אין להשען באדם כי צריך לו שיעבדנו ויתן לו מס וכאשר לא יתן או הוא לא ירצה בו יכהו וילחם בו, אבל ראוי להשען על ה' צבאות כי לא יבקש מהאדם דבר אלא שישען בו באמת ויושיענו מכל צרותיו, ולפי שחזקיהו נשען על ה' הכה מלך אשור שהיה מכהו ונודע לכל כי ה' קדוש ישראל:

פסוק כא

שאר ישוב. לפי שבימי חזקיהו גלו רוב ישראל לפיכך אמר שאר כלומר מה שנשאר מישראל ישוב, ובאר עוד ואמר שאר יעקב למי ישוב אל אל גבור ישוב בתשובה שלמה אל ה' שהראה גבורתו בגבורי האדם:

פסוק כב

כי אם יהיה. כנוי עמך כנגד חזקיהו, אמר אפילו אם יהיו רבים כחול הים שאר יקראו מי שישוב בו, כי כשהלך הרוב המעט יקרא שאר, כן ישראל רובם יכלו ויעבור עליהם כליון חרוץ שישטפם בצדקה ויכלם לפי שהם פושעים והנשאר בו שהוא המעט ישוב לאל, וזה אומר על עשרת השבטים שגלו והשאר יהודה ובנימן שבו לאל בימי חזקיהו והושיעם האל מיד מלך אשור:

וכליון חרוץ. פי' כליון גמור:

פסוק כג

כי כלה ונחרצה. כמו שאמר כליון חרוץ, וכפל ונחרצה לחזק, כלומר כי הכלה תהיה גמורה, אמר כלה אני עושה והכלה תהיה נחרצה:

פסוק כד

לכן. אמר יושב ציון לפי שכבש מלך אשור כל ארץ יהודה, כמו שכתוב ויחן על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם ולא נשארה אלא ירושלם, ואמר ציון שהיא ראש הממלכה, בשבט יככה לא יכלה אותך מכל וכל אלא כמי שמכה בשבט שמכאיב האדם המוכה ואינו ממיתו כן יעשה מלך אשור ביהודה:

ומטהו ישא עליך. זה המס שהטיל על יושבי ירושלם שלש מאות ככר כסף ושלשים ככר זהב:

בדרך מצרים. באותו דרך ובאותו ענין שעשו המצריים בישראל, שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ענו אותם במסים ובעבודה קשה אבל לא כלו אותם כן עשה מלך אשור בישראל:

פסוק כה

כי עוד מעט מזער. הכפיל להמעיט הזמן אמר עוד מעט זמן יהיה שיכלה זעמי על מלך אשור כי הוא היה עד כה שבט אפי ומטה זעמי להכות העמים ועתה יכלה זעמי ואפי עליו עד שיכלה וזה הוא ואפי על תבליתם, תבליתם בשקל תכליתם:

פסוק כו

ועורר עליו. שוט הוא קשה משבט ומטה אמר הוא הכך בשבט והקב"ה יכהו בשוט ותהיה המכה שיכהו כמכת מדין בצור עורב שהכה מחנה מדין ושרי מדין שברחו רדפו אחריהם והרגו את עורב בצור עורב ואת זאב ביקב זאב וזכר צור עורב לבד כמי שמזכיר ראשי הדברים כי ידוע הוא הענין וכתוב בספר שופטים כן הכה מחנה מלך אשור והמלך שברח הכוהו בניו בחרב:

ומטהו על הים. ומטהו שהיה נושא עליך יהיה סופו כמו שהיה סוף מטה פרעה על הים כי שם כלה זעם ה' עליו ונשא הקדוש ברוך הוא מטהו עליו:

בדרך מצרים. כאותו דרך שעשה במצרים שטבעם בים כן כלה מחנה אשור בירושלם, וכ"ף כמכת במקום שנים, ופי' מטהו על הים, כלומר כמו שהיה על הים:

פסוק כז

והיה ביום ההוא. **וחובל עול מפני שמן**, עול סנחריב ישחת מפני שמן חזקיהו, והנה הוא בהפך כי שמן צואר השור ישחת מהעול אשר עליו תמיד כן הוא דרך העולם, וכן היה ראוי שישחת שמנו של ישראל מפני עול סנחריב כי הם היו מעטים וסנחריב עם רב והקב"ה ברחמיו הפך את הדבר והיה השמן קשה מן העול וחובל עול סנחריב מפני שמן ישראל, וי"ת ויתברון עממיא מן קדם משיחא פירוש חזקיהו שנמשח בשמן המשחה ואע"פ שלא נמשח כי אין מושחין מלך בן מלך ראוי היה להמשח אלא שלא היה צריך, ובדרש מפני שמנו של חזקיהו שהיה מדליק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות:

פסוק כח

בא על עית. עתה מספר כשבא סנחריב עם מחנהו על ירושלם וזוכר המסעות שעבר בארץ בנימן וביהודה והיה בהבטחה להשחית ירושלם כל אלה שמות הערים לא נזכרו רובם בספר יהושע כי לעיר אחת שני שמות:

למכמש יפקיד כליו. הלמ"ד במקום בי"ת, כמו הרגתי לפצעי, לפניכם לחרב, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל בשמוש האותיות, והפקיד במכמש רוב כלי מלחמתו כדי שילך לו במהרה לירושלם כי היה חושב בלבו כי לא היה צריך לרוב כלי מלחמה כי היה נקל בעיניו לכבשה:

פסוק כט

עברו מעברה. ת"י עברו ירדנא:

גבע מלון. אמר כשעברו הירדן באו ללון בגבע שהיא עיר לבנימן וכיון שראו כן יושבי הרמה חרדו:

חרדה הרמה. פי' יושבי הרמה חרדו. וכן

גבעת שאול נסה. פי' יושבי גבעת שאול נסו, כי כן דרך המקרא במקומות רבים, וגבע וגבעה שתי עיירות הן בארץ בנימן, כמו שכתוב בספר יהושע, ואפשר כי גבעת שאול היא גבעת בנימן שזכר בספר שמואל וסמכה אל שאול לפי שהיה מלך והיה משבט בנימן, או בנה הוא שם ארמון לשבתו לפיכך נקראת על שמו, וכן בספר שמואל ושאול עלה אל ביתו גבעת שאול, ואפשר גם כן כי גבעת שאול היתה זולתי גבעת בנימן ושאול בנה אותה הגבעה ונקראת על שמו:

פסוק ל

צהלי קולך. הרימי קולך כשופר כדי שישמעו אנשי ליש ויברחו ומחנה אשור היה בדרכו פוגע בעיר שמה בת גלים תחילה ואחר כך בליש:

פסוק לא

נדדה מדמנה. זאת העיר מצאנוה בערי מואב שמה מדמנה, אבל בערי ישראל לא מצאנו זה השם, והוא כמו שכתבנו שיש לעיר שני שמות, ואפשר שהיא העיר הנזכרת בערי יהודה וצקלג מדמנה וסנסנה אף על פי שאין נקודם שוה אותיותיהם שוות, וכן הגבים שם העיר, והעיזו, לשון אסיפה, כמו שלח העז את מקנך:

פסוק לב

עוד היום בנוב. דרך הדרש כי ביום אחד הלך כל המסעות הנזכרים ודחק עצמו שיהיה באותו היום בנוב כי משם יראה ירושלם, וכיון שראה אותה משם:

ינופף ידו. על ירושלים כאדם המבזה הדבר אמר אין זו נחשבת בעיני כי כמה עיירות בצורות ממנה כבשתי, ואדוני אבי ז"ל פירש הפסוק כן עוד היום שישובו לנוב לעמוד שם אותם שברחו משם מפני סנחריב:

ינופף ידו הר בת ציון. אמר על דרך משל כי עוד ינופף ידו הר בת ציון על מחנה אשור במפלתו, וכן גבעת ירושלם, והוא כפל הענין במלות שונות, ובא הפסוק הזה כענין שאמר בזה לך לעגה לך בתולת בת ציון אחריך ראש הניעה בת ירושלם:

פסוק לג

הנה האדון. סנחריב חשב כי אין עליו אדון כמו שאמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבינותי, אמר הנביא הנה האדון ה' צבאות הוא אדון צבאות מעלה ומטה והוא יפיל צבא מלך אשור והמשיל מחנהו ליער מלא עצים גבוהים, ואמר כי האדון מסעף, פירוש כורת הפארות:

במערצה. פי' ביד חזקה יערצם וישברם:

ורמי הקומה. כלומר העצים רמי הקומה יהיו גדועים והוא משל על השרים הגדולים שהיו עמו:

פסוק לד

ונקף. מבנין הדגוש והוא ענין כריתה כמו חגים ינקופו ותרגם וערפתו ותנקפיה:

וסבכי. משל על השרים הגדולים שבאו בעצה אחת עם סנחריב והסתבכו זה עם זה בעצה אחת ובלב אחד כמו ענפי העצים המסתבכים זה עם זה:

בברזל. כמו העץ שהענפים נכרתים בברזל כן יהיו הם נכרתים בחזק מהם:

והלבנון. כלל כל עצי היער, ואמר לבנון שהוא שם יער בארץ ישראל, ודבר הכתוב על ההוה:

באדיר. הוא המלאך המכה אותם:

פרק יא

פסוק א

ויצא חטר. סמך פרשה זו שהיא עתידה לימות המשיח להבטחה שהיתה בימי חזקיהו, אמר אל תתמהו על פלא גדול כזה שיעשה בימי חזקיהו במפלת מחנה אשור ברגע אחד כי עוד יעשה לישראל פלא גדול מזה בימות המשיח שיהיה לישראל בקבוץ גליות, וזה יהיה ממשפחת המלך חזקיהו, וזכר ישי לפי שממנו יצא מלך הראשון ופירוש חטר מטה כתרגומו, ואמר מגזע, משרשיו, לפי שהעץ הנכרת יחליף ויוציא יונקות מגזעו ומשרשיו, ופירוש גזע מה שנשאר מן העץ על הארץ ומצדי הגזע יעלו הנצרים, וכן מן השרשים שהם תחת הארץ יפרחו גם כן, ולפי שישראל גלו מארצם זה כמה שנים ונפסקה מלכותם כאלו נכרת העץ אבל הגזע והשרשים נשארו אמר כי עוד יש תקוה

שיחליף הגזע, ואמר הנביא כי משרשי ישי ומגזעו יצא עוד חטר נצר ויהיה עוד מלך על ישראל כבתחילה ויותר ממה שהיה ואמר:

פסוק ב

ונחה עליו רוח ה'. כי מה' יהיה כל זה, אמר בתחילה רוח ה' ואחר כך פירש רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' וחכמה הוא הדבר שילמדנו אדם וידענו ויהיה מזומן בכל עת, ובינה התבוננות האדם במה שלא למד ממה שלמד:

ועצה. היא הידיעה והרגילות במוסרים ודרכי בני העולם זה עם זה, ודעת ויראת ה' שניהם סמוכין על השם, ר"ל שידע ה' וירא ממנו:

פסוק ג

והריחו ביראת ה'. לפי שהריח היא הרגשה קלה אומר לדבר קל שבהרגשה ריח, וכן מרחוק יריח מלחמה, כאשר ינתק פתיל הנעורת בהריחו אש, וכן אמר והריחו ביראת ה', כלומר במעט הבנה ירגיש בני אדם הטובים והרעים, ולא יצטרך לראיית עינים ולמשמע אזן בשפטו בני אדם ולהוכיח אותם כי מדעתו ומתבונתו יבין מעשיהם במעט התבוננות ואדוני אבי זכרונו לברכה פירש והריחו ודבורו, ר"ל רוח פיו וכן לרוחתי לשועתי, ר"ל כי דבורו תמיד יהיה ביראת ה':

פסוק ד

ושפט בצדק. אמר דלים וענוי ארץ ואף על פי שהוא ישפוט כל האדם בצדק דלים ועשירים, לפי שדרך העולם להדר פני הגדולים והעשירים אומר כי הוא לא יעשה כן אלא בצדק יקח משפט הדלים מן העשירים ויוכיח החזקים במישור בעבור ענוי ארץ שלא יגזלום ולא יעשקום בעבור שהם רפים וחלשים, ולמ"ד לענוי ארץ במקום בעבור כלמ"ד אמרי לי אחי הוא וזולתו:

והכה ארץ בשבט פיו, ר"ל רשעי ארץ, ולפי שזכר ענוי ארץ שהן הפכם סמך על המבין, גם סוף הפסוק מוכיח שאמר ימית רשע, וגם בלא חסרון יובן הענין שיכה בני ארץ מי שראוי להכות שהרי אמר והוכיח במישור לענוי ארץ. ופירוש בשבט פיו וברוח שפתיו, כי יקללם וימותו כמו שכתוב בצדיקים ותגזר אומר ויקם לך, ואמר בשמואל הנביא כל אשר ידבר בא יבא, ונאמר באלישע הנביא ויקללם בשם ה', ותצאנה שתים דובים מן היער, ותבקענה מהם ארבעים ושתים ילדים:

פסוק ה

והיה צדק. הצדק והאמונה שיחזיק בהם יהיו לו חוזק שלא ימעדו מתניו, והפסוק כפול במלות שונות:

פסוק ו

וגר זאב. יש מפרשים כי בימות המשיח יתחלפו טבעי החיות והבהמות וישוב למה שהיה בתחילת הבריאה ובתיבת נח, כי בתחלת הבריאה אלו היה אוכל האריה השה הנה נשחתה הבריאה ומה אכל האריה או זולתו מן הטורפים אוכלי בשר כי אם אכל בשר משאר החיות והבהמות הנה היה חסר העולם אותה בריה כי כולם נולדו זכר ונקבה לא יותר ולא המתינו מלאכול עד שפרו ורבו הנטרפים, אלא בודאי אכלו עשב השדה עד שפרו ורבו הנטרפים, והיה טבעם מאותו היום ואילך לאכול בשר, וכן בתיבת נח אלו אכלו הטורפים הנטרפים הנה חסרה אותה הנטרפת מן העולם, כי שנים שנים נכנסו ולא יותר אלא אם כן נאמר כי שבעה שבעה שהכניס מן הטהורה היו לצורך הטורפים, ויש מפרשים כי כל זה משל כי הזאב והנמר והדוב והאריה הם משל לרשעים העושקים והגוזלים שהם לחלשים כמו החיות הטורפים לנטרפים, והכבש והפרה והעגל והגדי הם משל לענוי ארץ, ואמר כי בימות המשיח יהיה שלום בארץ ולא ירעו איש את חברו, ולא יתכן זה הפי' לפי שאמר לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, ובימות המשיח בכל העולם יהיה שלום כמו שכתוב וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ואמר ונכרתה קשת מלחמה, ואמר במשיח ודבר שלום לגוים, והנכון כי טבע החיות לא תתחלף ויטרפו ויאכלו בשר כמו שהם עושים עתה אלא הבטיח את ישראל שהחיות הרעות לא יזיקו בכל ארץ ישראל זהו שנאמר לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, והטעם כי מלאה הארץ דעה את ה' כיון שהם טובים ושמרו דרך ה' לא תשלוט בהם חיה רעה ולא בבהמתם ובכל אשר להם כמו שהבטיח על ידי משה רבינו עליו השלום, והשבתי חיה רעה מן הארץ, ואפילו אם יעברו בארץ לא יזיקו:

פסוק ז

ופרה ודוב תרענה וגו'. וכן אמר בהושע הנביא וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים וגו' ומה שאמר ואריה כבקר יאכל תבן, כאלו יאכל תבן כמו הבקר שלא יטרוף בשר הבהמה בארץ ישראל אם לא ימצאנה נבלה, ויש לפרש עוד הענין דרך משל והארי והדוב והנחש הם משל לאמונות הרעות, ופירש ופרה ודוב תרענה, כי כל עסק הבהמה לא יהיה אלא לעסוק בעבודת האל לא להבלי העולם, וזהו שאמר כי מלאה הארץ דעה את ה':

ומריא. יש אומרים שהוא מין ממיני הבקר הגדולים, ויש מפרשים המפוטמים שבבהמות יקראו מריאים, וכן תרגם יונתן ופטים:

ופרה ודוב. ודוב היא הנקבה, וכן ותצאנה שתים דובים, וכן עז עזים רחלים, וכן ילדיהן ירבצו יחדו:

פסוק ח

ושעשע, **מאורת**. כמו חור נקרא כן לפי שיכנס ממנו למקום שהנחש בו, וכן המנהרות אשר בהרים שפירשנו המערות ויש להם חור שתכנס ממנו האורה לפיכך נקראו כן, והפסוק כפול בענין במלות שנות, ופירש גמול, כמו יונק אלא שגמול נקרא בעת השלמת יניקתו, ואמר יונק וגמול, לענין הנחש לפי שהנחשים נמצאים פעמים בחורי הבית והקטנים מטפחים בקרקע הבית ובחורי הקירות, ופי' הדה כמו ידה, ר"ל שלח ידו, והנה איבת הנחש הנגזרה בימי בראשית עם האדם תסתלק בימות המשיח בכל ארץ ישראל ולעם ישראל בכל מקום שילכו לא יזיקם נחש ולא חיות רעות, וי"ת מאורת צפעוני חיזו גלגלי עייני חיוי חורמן, פירוש כי הנחש כשהוא בחורו והוא מקום חשך וגלגל עינו מאיר והיונק רואה את האורה מבחוץ וסבור אבן מאירה היא או זכוכית ומושיט ידו לקחת אותו הדבר שסבור נוגע בצפעוני ולא יזיקנו הצפעוני, וזכר פתן וצפעוני, לפי שהם רעים שבמיני הנחש ואע"פ כן לא יזיקו כל שכן שאר הנחשים:

פסוק ט

לא ירעו. כל ארץ ישראל קרא הר קדשי, וטעם הר לפי שהיא גבוה מכל הארצות, והטעם למה לא ירעו כי מלאה הארץ דעה את ה',

הארץ ר"ל ארץ ישראל כמו שאמר ירמיהו הנביא כי כלם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם וגו':

כמים לים מכסים. מקום המים יקרא ים המים ממלאים אותו המקום עד שמכסים אותו שלא יראה קרקע הים:

פסוק י

והיה שרש ישי. פי' היוצא משרש ישי, כמו שאמר ונצר משרשיו יפרה, כי ישי הוא השרש, וכן תרגם יונתן בר בריה דישי:

אשר עומד. פירוש אשר יהיה עומד ביום ההוא שהוא יום קבוץ גליות ויהיה הוא לכל העמים כמו הנס בחיל שילכו אחר נושא הנס כל החיל, כן ידרשו כל הגוים אל המשיח וילכו אחריו לעשות מה שיצוה, כולם יהיו נשמעים אליו, לפיכך יהיה בכבוד שלא יהיה לו מלחמה ויהיה במנוחה ובכבוד כי כל הגוים יכבדוהו ויעבדוהו:

פסוק יא

והיה שנית. כי ראשונה קנה אותם מבית עבדים ממצרים וביום קבוץ גליות יוסיף ה' שנית ידו לקנותם מכל הגוים אשר נפוצו שם, ועל גלות בבל לא נאמר זה כי לא יצאו אלא יהודה ובנימן שהיו בגלות בבל ולא נקבצו עשרת השבטים לפיכך לא נוכל לומר על אותו הקבוץ שנית כי ממצרים יצאו כל ישראל לא נשאר אחד ולא יאמר שנית אלא שתדמה לראשונה וקבוץ זה הגלות תהיה שנית למצרים שיצאו כולם, וכן יצאו כולם בהקבוץ זה הגלות, לפיכך אמר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים, ומה שאמר את שאר עמו אשר ישאר, לפי שרבים מהם כלו בגלות:

ומאיי הים. גם אשר בארצות אדום וישמעאל אשר מארץ ישראל והנה שהם איי הים:

פסוק יב

ונשא נס. כאלו הקב"ה ירים נס לגוים שיחרדו לבוא אל מקום הנס כן ישלחו ביום ההוא כל הגוים את ישראל אשר בארצם שילכו להם בכבוד:

פסוק יג

וסרה. כשיקבצו בני ישראל בארצם תסור הקנאה שהיתה ביניהם בגלותם מארצם שהיתה בהם חלוק מלכיות מקנאתם במלכות בית דוד:

וצוררי יהודה יכרתו. כי מקדם היו ביהודה צוררים לאפרים:

ואפרים. ר"ל כל ישראל לבד מיהודה, ומפני שהיו ישראל מקנאים במלכות בית דוד היו יהודה צוררים ואויבים להם, וכן ראינו שעכבו המלכות שבע שנים שלא מלך דוד אלא על יהודה, וכן בשוב דוד אל המלכות אחר שברח מפני אבשלום אמר מדוע גנבוך אחינו וגו' ואומר ויקש דבר איש יהודה מדבר איש ישראל ויתקע שבע בן בכרי בשופר וגו', וכן עד שנחלקה המלכות במלוך רחבעם שאמר אני אוסיף על עלכם, ומה שאמר יכרתו, ר"ל שלא יהיו, וכן ונכרתה קשת מלחמה, והפסוק כפול בענין במלות שונות:

פסוק יד

ועפו. ינועון אל עבר פלשתים למערבה של א"י, וכתרגם יונתן, ואנחנו מפרשים ועפו ענין עופפת שהיא התנועה המהירה, ואמר בלשון עופפות למהירות תנועתם אל מקום פלשתים להכותם ולבזוז אותם, ויש מפרשים ועפו ענין עיף ויגע, כלומר יהיו עיפים מהכות בכתף פלשתים, ומלת בכתף סמוך ובא על דרך המוכרת, כי על דרך הסמיכות משפטו בשש נקודות, וכתב בן אשר כי בא כן בהיותו מלרע לתקן קריאת הפ"א מפני פ"א פלשתים:

אדום ומואב. אף על פי שאין נכרים היום באומות לבד ישראל שהם נבדלים מן העכו"ם בתורתם ושלא התערבו עם האומות, אבל שאר האמות התערבו רובם, והנה הם בין דת ישמעאלים ובין דת עכו"ם כשזוכר אדום ומואב ובני עמון ר"ל ארצותם והיושבים בהם היום, וכן מה שאמר בנבואת דניאל העתידה ואלה ימלטו מידו אדום ומואב וראשית בני עמון כן פירושו:

משלוח ידם. שישלחו בהם ישראל ידיהם לכל אשר ירצו:

משמעתם. שיהיו נשמעים לכל אשר יצוו אותם, וזכר אלה המקומות לפי שהם קרובים לארץ ישראל אבל גם כל האומות יהיו תחת ידי ישראל:

פסוק טו

והחרים. ענין כריתה כי כל לשון חרם כריתה והשחתה, וכן והחרים ענין כריתה וגזרה, ובא בענין הזה בים שאמר לגוזר ים סוף לגזרים:

את לשון ים מצרים. הוא נהר מצרים הנקרא שיחור, ויבא ברצון האל שיעור דרך שיעברו בו גאולים:

והניף ידו על הנהר. הנהר הזה הוא נהר פרת, וכן תרגם יונתן, ופירוש והניף ידו שינהג רוח חזק שייבשהו כמו שעשה בים סוף ביציאת מצרים כמו שאמר והיתה מסלה לשאר עמו וגו':

בעים רוחו. בחוזק רוחו שיוליך הנהר ויבשהו, ומלת בעים תתפרש לפי הענין ואין לה חבר במקרא, ורבי אחי רבי משה פירש עים מן לעי השדה שפירושו גל, ופירש בעים כמו בגלים כלומר בגלי הים, והנהר יניף ידו ורוחו להשקיטם וליבשם:

והכהו לשבעה נחלים, יכה הקדוש ברוך הוא נהר פרת וינהגהו ברוח עזה עד שישוב לשבעה נחלים ויהיה דרך בין נחל לנחל:

והדריך. העוברים אותם הדרכים בנעלים שתהיה הדרך חרבה כאלו לא היה שם מים ויעברו בהם בנעליהם ברגליהם, והדריך פעל יוצא והאל הוא המדריך והעובר הוא הדורך, ומה שאמר לשבעה אפשר שיהיו שבעה דרכים ולא יותר ואפשר ג"כ שיהיה שבעה ענין רבוי כלומר לדרכים רבים כי כן הוא דרך הלשון, כמו שבע כחטאותיכם, שבע יפול צדיק וקם:

פסוק טז

והיתה. בזה הנהר תהיה מסלה לשאר עמו כלומר שתהיה דרך סלולה כאלו זמן רב היתה דרך, ומה שאמר לשאר פירשנוהו, ומה שאמר מאשור, כי אותם שהם באשור הוא דרך ישרה לעבור בנהר פרת של ארץ ישראל:

וכאשר היתה. פירוש כאשר היתה מסלה בים סוף כן תהיה מסלה בנהר פרת:

פרק יב

פסוק א

ואמרת, כי אנפת בי. פירוש לפי שאנפת בי והגליתני ועתה שב אפך ונחמתני, לפיכך צריך אני להודות לך ששב אפך ממני ולא הנחתני בגלות כמו שהייתי חייב לפי עונותי:

פסוק ב

הנה אל ישועתי. כי עזי, העין בקמץ חטף:

וזמרת. כמו וזמרתי, והראיה כי הרי"ש קמוצה ואלו היה סמוך היה פתח, וכן אשר נתנך היום ביד כמו בידי:

פסוק ג

ושאבתם מים בששון. דרך משל כמו השואב מים מן המעיין שלא יפסקו מימיו כי בכל עת ימצא בו לשאוב כי הוא מקור תמידי כן לא תפסוק מהם הברכה והישועה ויהיו בששון כל ימיהם, ויונתן תרגם הפסוק במשל למוד החכמה כי החכמה נמשלת למים, והמלמדים הם כמו המעיין והתלמידים הם השואבים וכתרגם יונתן ותקבלון אולפן חדת ואמר חדת לפי שאותו הלמוד יהיה חדש וכן ילמדו אז דעת את ה' מה שלא למד אדם עד אותו היום כמו שאמר כמים לים מכסים:

פסוק ד

ואמרתם. תאמרו זה אל זה דרך זרוז:

קראו בשמו. קראו לעמים בשמו, כמו ויקרא שם אברם בשם ה', וזהו טעם הודיעו הזכירו או פי' קראו בשמו כשתתפללו לו, וכן ואני אקרא בשם אלהי, וכתרגם יונתן צלו בשמיה:

פסוק ה

זמרו ה' כי גאות עשה. כמו שאמר על ים סוף כי גאה גאה וזאת הגאות תהיה מודעת בכל הארץ שיוציא עם דל מבין עמים הרבים והעצומים, ומגפת גוג ומגוג גם כן תהיה מודעת בכל הארץ, ועל כל זה ראוי לכם לזמר לה':

פסוק ו

צהלי. הרימי קולך בשירה ובשבח האל כי קדוש ישראל היה גדול בקרבך, כלומר גדול שמו בקרבך בנפלאות שעשה כמו שאמר בנבואת גוג ומגוג ביחזקאל והתגדלתי והתקדשתי וגו':

פרק יג

פסוק א

משא בבל. אמר אשר חזה להודיע כי נתנבא גם על אומות העולם, ובראשון אמר אשר חזה ולא הוצרך לומר על האחרים:

פסוק ב

על הר נשפה. נשא וגבוה, כמו וילך שפי, אפתח על שפיים קינה, ויונתן תרגם על כרכא דיתבא שליוא ר"ל בבל שהיתה שלוה ושקטה, פירוש מלשון רבותינו והוא שאכלום בעליהם שלש שנים בשופי אמר שאו נס הניפו יד על דרך משל כאלו קראו להם ונשאו להם נס על הר גבוה והניפו להם יד שיבאו מהרה אל בבל להשחיתה והבאים אליה הם מדי ופרס, ותנופת היד הוא כאדם הקורא והוא רחוק לו שאינו שומעו ומניף לו בידו שיבא:

ויבאו פתחי נדיבים. כמו בפתחי חסר בי"ת השמוש, כמו לזנות בית אביה, ואחרים רבים, ושרי בבל קורא נדיבים שהיו גדולים בעושר ובמעלה והם הנקראים נדיבים כי ברוב אנשים גדולים ואנשי שם רוח נדיבה בהם, ויש מפרשים נדיבים על מדי ופרס, ויפרשו פתחי כמו חרבות, וכן ואת ארץ נמרד בפתחיה:

פסוק ג

אני צויתי למקודשי. והם מדי ופרס, ואמר צויתי ואמר למקודשי ר"ל שהעיר את רוחם לבא אל בבל והרי הם כאלו צוה וקדש וזמן אותם לבא:

לאפי. קראתי אותם לעשות בבבל אפי וחמתי ויהיו עליזים ושמחים:

בגאותי. שאני מתגאה על בבל על ידם:

פסוק ד

קול המון. אמר הנביא כי שמע בנבואה קול המון בהרים דמות עם רב כאלו היו עם רב בהרים מדברים ונשמע קול המון ההרים בו ושמע קול שאון ממלכות גוים נאספים ורב הצבא הזה היה ה' צבאות והוא היה מפקדם, כלומר מונה אותם, כענין שנאמר תפקדו אותם לצבאותם, כי כן דרך העולם בבא צבא למלחמה מונה אותם האדון המושל עליהם לדעת מנינם בבאם למלחמה, ויש לפרשו ענין מנוי כלומר הוא היה משים פקידים עליהם, וכן תרגם יונתן:

פסוק ה

באים. מקצה השמים, ממזרח, אמר מקצה השמים על דרך הפלגה לרחוק הקצה כאלו נוגע לשמים מן הצד ההוא:

ה' וכלי זעמו. הוא המנהיג הצבא ועם הצבא הם כלי זעמו ובהם יחבל ארץ בבל:

פסוק ו

הלילו. אמר כנגד אנשי בבל:

כשוד משדי יבא. כשוד שיבא מחזק שאין דרך להנצל ממנו, וכן כקול שדי כקול חזק, וכן תרגם יונתן:

פסוק ז

על כן. כי אין להם תחבולה להנצל כיון שבא להם זה להנצל מאת ה':

תרפינה. הידים מלהלחם כנגד אויביהם והלב ימס שלא ימצא בעצמו שום גבורה ואומץ כי הגבורה היא בלב, כמו שאמר ואמיץ לבו בגבורים:

פסוק ח

ונבהלו. בקמץ מפני השלשלת כי יש לה משפט ההפסק, ופירוש יושבי בבל יהיו נבהלים ולא יוכלו להשיב יד:

יאחזון. בצר"י מפני ההפסק, ופי' הם יאחזום צירים, וזה הענין משמש בשני פנים כי הצירים יאחזו האדם הנבהל, כמו חיל אחז יושבי פלשת, הלא חבלים יאחזון, צירים אחזונו, ובהתחזק מצירים על האדם תמיד כאלו האדם יאחז הצירים שלא יפרדו ממנו, לפיכך אמר צירים וחבלים יאחזון, לדעת יונתן יהיה נו"ן יאחזון נו"ן הכנוי והוא כמו יאחזום ויהיה בענין כמו חבריו וטוב הוא פירושו לכן תרגם יחידונונון:

יתמהו. לפי שבא להם הרעה פתאם יתמהו איש אל רעהו איך היה זה:

פני להבים פניהם. כאדם שיש לו בשת שישובו פניו אדומים:

פסוק ט

הנה יום ה' בא אכזרי ועברה. יהיה אכזרי ועברה וחרון אף עמו:

הארץ. פירוש ארץ בבל:

וחטאיה. יושבי בבל שהם חטאים ורשעים ישמידם מבבל עד שתשאר שממה בעונותיהם מאנשיה:

פסוק י

כי כוכבי. הנביאים מדברים דרך משל ואומרים על מי שתבא לו צרה כי הוא יושב בחשך ולא יזרח לו השמש ולא יאירו לו הכוכבים ולא שום אורה כמו שאמר ידעך נרו

באשון חשך, וכן זה הפסוק ואחרים רבים בזה הענין, ופירוש וכסיליהם, כתב רבי יונה כי כסיל הוא כוכב גדול נקרא בערבי סוא"ל והכוכבים המתחברים אליו נקראים על שמו כסילים:

יהלו אורם. ענין נוגה שרשו הלל מבנין הפעיל ויהלו כמו יגיהו, כמו שאמר וירח לא יגיה אורו, כאילו אמר לא יתנו אורם והפעלה על הככבים, אם אראה אור כי יהל הפעלה על האומר בצאתו שיקוו אורו:

פסוק יא

ופקדתי על תבל. ר"ל על ארץ בבל אפקוד עליהם רעה שעשו לישראל:

ועל רשעים. הכשדים שהם רשעים והרעו לישראל יותר מדאי, כמו שאמר אני קצפתי מעט והם עזרו לי לרעה:

גאון זדים. שהיו גאים ואנשי זדון אשבית זדונם:

פסוק יב

אוקיר. אשים בני תבל יקרים יותר מפז, כלומר אם ירצה אדם לפדותם שלא יהרגום לא יקחו מדי ופרס בהם משקלם זהב שלא יהרגו אותם:

מכתם אופיר. מזהב אופיר, והפסוק כפול בענין במלות שונות, ויונתן תרגם הפסוק בענין אחר אמר אחבב דחלי וגו', ר"ל על ישראל שהיו בבבל שלא יומתו בין המומתים מאנשי בבל כי יהיו יקרים בעיני מדי ופרס יותר מפז וישמרו אותם שלא יהרגו:

פסוק יג

על כן שמים. דרך משל, כאלו ירגזו השמים ותרעש הארץ מרוב הרעה הבאה על בבל כי לא יוכלו להנצל מן החרב בשום ממון, לפיכך אמר על כן:

פסוק יד

והיה. העם הנכרי אשר בבבל יהיה בבא הרעה על בבל כצבי מודח, שידיחוהו וירדפו אחריו ללכדו שהוא רץ בכל כחו כן כל אשר בבבל מעם אחר יצאו בחפזון מתוכו איש אל עמו יפנו ואיש אל ארצו ינוסו:

פסוק טו

כל הנמצא. כל הנמצא בתוכו מעם אחר ידקר, כמו אנשי העיר, וכפל הענין במלות שונות, ואמר כל הנספה יפול בחרב ופירוש הנספה כמו נוסף שהוא מעם אחר ונוסף אל אנשי העיר, והוא משרש ספו שנה על שנה למען ספות הרוה ויסף וספה בענין אחד, ובענין הזה תרגם יונתן, וענין ידקר הוא מכת החרב, ויש מפרשים כל הנספה כמו ויש נספה בלא משפט ואמר כל מי שיגיע זמנו למות לא ימות על מטתו אלא יפול בחרב:

פסוק טז
ועוולליהם ירטשו. הבנים בעיני האבות, ישסו בתיהם ונשיהם תשכבנה לעיניהם, ואחר כן יהרגו אותם, וכל זה הוא דרך אכזריות, וענין ירוטשו הוא הפלת העוללים בקרקע או אל הקירות דרך אכזריות, וישסו ענין בזה והוא מפעלי הכפל מבנין נפעל:
ותשכבנה. כתיב ותשגלנה קרי:

פסוק יז
הנני מעיר. אעיר את רוחם לבא אל בבל להלחם עליה וזה מדי כי דריוש המדי הוא שכבש בבל ובמותו מלך עליהם כורש הפרסי, וזה העם לא יחשבו כלום כסף וזהב לפדיון אנשי בבל אלא יהרגו אותם ולא יהיה להם פדיון כמו שאמר אוקיר אנוש מפז:

פסוק יח
וקשתות. פי' עם קשתותיהם ירוטשו הנערים כי הנה הקשתות תרטשנה הנערים, ופי' בו כי היו משימים הנערים בקשתות מקום חצים ומורים אותם על הקרקע ואל הקירות:
ופרי בטן, ובנים. ר"ל בעודם קטנים, וכן ואכל פרי בטנך, אם בנים ואם בנות יציל, או בן יגח או בת יגח:
לא תחוס עינם. בשורק והוא לבדו בשור"ק כי כל השאר בחולם:

פסוק יט
והיתה בבל. פירוש בבל שהיתה צבי ממלכות תפארת גאון כשדים תהיה עתה כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה ופירוש צבי חפץ שכל הממלכות היו חפצים בה והכשדים שהיתה להם היו מתפארים ומתגאים בה עתה תהיה כמהפכה שהפך אלהים את סדום ואת עמורה שתהיה חרבה ולא יהיה בה יישוב לעד, והעיר בבל שמלכו עליה דריוש וכורש, ושהיא היום אינה בבל הקדומה כי אותם החריב דריוש ובנה עיר אחרת באותה הבקעה היא שמה בבל עד היום, ובסדר עולם אומר כי כשכבש אותה דריוש והרג בלשצר ומלך עליה שנה ובשנה השניה הפכה אלהים כמהפכת סדום ועמורה, וזהו שאמר הכתוב ובא בשנה השמועה שמועה זו של דריוש ואחריו בשנה השנית השמועה זאת כמהפכה שהפכה אלהים כסדום ועמורה:

פסוק כ
לא תשב. פי' תשב ותשכון על העיר כנגד היושבים והשוכנים בה, כמו העיר היוצאת אלף, רוצה לומר על אנשים היוצאים ממנה:
לא יהל. משפטו לא יאהל רוצה לומר לא יטה אהלו ואמר ערבי לפי שהערביים הם השוכנים באהלים:

ורועים. ואפילו רועים לא ירביצו שם צאנם, כי אמר תחלה לא תשב, כלומר לא תהיה בנויהם עד שישבו בה אנשים ולא אפי' אהל לא יטה אדם שם דרך עראי ואין צריך לומר אלא אפילו הצאן לא ירביצו שם שלא ירבצו אותם שם הרועים כי משכן החיות רעות תהיה כמו המדבר:

פסוק כא

ורבצו. הצאן לא ירביצו שם אלא מי ירבץ שם חיות המדבר ירבצו שם, ופי' ציים חיות השוכנות במקום ציים לפיכך נקראו ציים, וי"מ ששם נמיות הנזכר בדברי רבותינו כדי שלא תקפוץ הנמיה מרטרי"נא בלע"ז:

בתיהם. החרבים:

אוחים. חיה שקורין בלע"ז פרו"ן:

בנות יענה. הם הקטנים מן היענים והאמות מעופפים בעולם ויניחו קטניהם ויתאבלו לחוסר מזונותם, לפיכך אמר ואבל כבנות יענה ודרך היענים לשכן במדבר ובמקומות החרבים:

ושעירים. הם השדים, כמו לשעירים אשר הם זונים אחריהם, ונקראו כן לפי שהם נראים כדמות שעירים למאמין בהם, וכן תרגם יונתן ושידין יחייכון תמן:

פסוק כב

וענה. פי' ויצעק כמו ענו לה, ותען להם, וענתה שמה, והדומים להם ענין הגבהת קול וכן דרך האיים והתנים להגביה קולם והוא כקול אבל:

איים. שם חיה מחיות המדבר, וי"ת וינפצון חתולין בבירניתהון, נ"א וינצפון צד"י קודם לפ"א:

באלמנותיו. כמו בארמנותיו, כתרגומו:

ותנין בהיכלי ענג. וכן תנין יענו בהיכלי ענג שהיו ועתה יהיו חרבים מדור החיות:

וקרוב לבא עתה. עת חרבן בבל קרוב לבא:

וימיה. ימי שלותה לא ימשכו כי קצרים יהיו:

פרק יד

פסוק א

כי ירחם ה'. בעבור שירחם ה' את יעקב יבא בקרוב עת חרבן בבל כי בחרבנה תהיה תשועת ישראל:

והניחם. כתרגומו וישרינון:

ונלוה הגר עליהם. יתחברון גרים אליהם לראותם כי בחרבן בבל תהיה תשועתם יודו כי בסבתם היה החרבן ההוא לפי שהרעו לישראל יותר מדאי כמו שאמר קצפתי על עמי וגומר לא שמת להם רחמים, ומלך מדי ופרס שלקח בבל הודה כי מה' היתה לו כמו שאמר כל ממלכות הארץ נתן אלהים בידי וגו', ואמר מי בכם בכל עמו ויעל, וגרים שנתגיירו אז בעלותם מבבל לא ראינו זה בכתוב ולא לקחום עמים וגו', אבל מצאנו שהיו להם שוטנים רבים בבנין ירושלם, לפיכך הנכון בעיני בזה כי זה הפסוק יתפרש לשני פנים כי ירחם ה' את יעקב, עתה בגלות בבל ירחם עליהם ויוציאם מגלותם ובחר עוד בישראל בימי המשיח ואז ונלוה הגר עמם, כמו שכתוב ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ההוא, וכמה פסוקים מורים על זה הענין ביאת המשיח בדברי הנביאים, וכן ולקחום עמים, כמו שכתוב והביאו את כל אחיכם מנחה לה' וכמה פסוקים מורים על זה:
ונספחו. ויתחברו, כמו ספחני נא אל אחת הכהונות:

פסוק ב

ולקחום והתנחלום. יתנחלו מהם להנחילם לבניהם אחריהם. להיות להם
לעבדים ולשפחות. כמו שכתוב ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם:

פסוק ג

והיה. אמר כנגד ישראל היושבים בגלות בבל ביום שהניח ה' מעצבך תשא המשל הזה, והוא יום חרבן בבל:
מעצבך. מצער הגלות:
ומרגזך. המ"ם בחירק, וכן מאחרי דוד, מרדף אחרי ישראל:
אשר עבד בך. אף על פי שמלת העבודה לשון נקבה אמר עבד לשון זכר, רוצה לומר על ענין עבודה, וכן יעשה מלאכה, והדומים להם:

פסוק ד

ונשאת המשל. משל הוא הדבר שאינו מובן כמשמעו, וכן בזה:
מדהבה. מטה, שבט, גם ברושים, ארזי לבנון, ופי' מדהבה מתרגם זהב דהבא, והוא תאר לבבל שהיתה בעלת הזהב שהיתה לוקחת מס מכל הארצות, ויונתן תרגם סף תקוף חייבא:

פסוק ה

שבר. מטה, ושבט משל על החוזק והממשלה רשעים מושלים, אמר על נבוכדנצר ועל אויל מרודך ועל בלשצר:

פסוק ו

מכה. אומר על נבוכדנצר ולפי שהוא היה תחלת הממשלה והוא כבש כל הארצות אמר זה הענין עליו כי בניו אף על פי שאבדו אותם כל הגוים הם לא לקחו להם דבר אלא מה שהניח להם אביהם בעברה שלא היה לו חמלה עליהם:

מכת בלתי סרה. התי"ו במקום ה"א כי אינו סמוך, וכן חכמת ודעת, שפעת אני רואה, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל, אמר כי אני רואה מכל מכתו לא היתה סרה מכל העמים אלא תמיד היה מכה אותם:

רודה באף. והיה רודה בהם באף ובחימה, ובי"ת באף קמוצה מורה על ה"א הידיעה, רוצה לומר האף הידוע לו למלך בבל:

מורדף בלי חשך. כל גוי וגוי מורדף מפניו בלי חשך ולא מנע מלרדפו אלא תמיד הוא מורדף מפניו לא יתן לו מנוחה:

פסוק ז

נחה. ועתה במות בן בנו וסרה ממשלת הרשע נבוכדנצר נחה שקטה כל הארץ ופצחו רנה, ואמר דברים כנגד נבוכדנצר כאלו מת הוא ביום ההוא:

פסוק ח

גם ברושים. לפי שאמר נחה שקטה כל הארץ והוא אומר על עם הארץ שהיו תחת עבודתו והיו בצרה לפיכך אמר גם ברושים, והוא משל על המלכים, וכן ארזי הלבנון, אמר שגם המלכים שמחו באבוד מלכותו וממשלתו, כלומר אפילו המלכים והשרים שאין נותנין עליהם עבודה כמו על עם הארץ אפילו הם שמחו לו באבודו כי במות בן בנו אבדה ממשלתו:

לא יעלה הכורת עלינו. לפי שהמשיל הגדולים לברושים ולארזים אמר גם כן הכורת דרך משל, ואמר מאז שכבת, כלומר מעת שמת נבוכדנצר, כי אף על פי שעבדו העכו"ם את בנו ואת בן בנו לא היו מצירין להם אלא שהיו נותנים להם מס, אבל נבוכדנצר היה הורגם ונותנם בבית האסורים ומעבידן עבודות קשות:

פסוק ט

שאול מתחת. החיים שמחו והמתים רגזו ופחדו, על דרך משל לפי שהיה מחריד כל העולם בחייו אמר כי המתים יפחדו שלא יחרידם במותו, והוא על דרך משל מרוב החרידו כל העולם, אמר בדרך הפלגה כי המתים חרדו ופחדו בבואו אליהם, ושאול בזה הפסוק זכר ונקבה, כמו שאמר רגזה, ואמר עורר, אמר עד"מ כי השאול העיר המתים

הגדולים לצאת לקראתך במותך, וכאלו המלכים בקברם בכסאותם כמו בחייהם והשאול הקים אותם לקראתך:

רפאים. מתים, וכן רפאים בל יקומו, אם רפאים יקומו, וי"ת גברין, כלומר הגדולים והגבורים המתים

עורר לך, עתודי ארץ המלכים נקראים עתודים דרך משל, כמו שהעתודים מנהיגים הצאן והולכים לפניהם, כמו שאמר כעתודים לפני צאן כן המלכים מנהיגים העם:

פסוק י

כלם יענו. יענו התחלת הדבור, כמו וענית ואמרת, ויען איוב הראשון, גם אתה ואף על פי שבחיים היית מושל על כולנו עתה נראה שגם אתה חלית כמונו וקרך מקרה המות כמו שקרה לנו, וחלית מבנין שלא נזכר שם פעלו כמו אשר חלה ה' בה:

פסוק יא

הורד שאול גאונך. שהיית מתגאה ומדמה בעצמך שאתה כמו אל לפי שהיית מושל על כל העמים, ועתה נראה שהורד שאול אותו הגאון והנך מת כאחד העם:

המית נבליך. שהיה נשמע בביתך קול המיית נבלים וכנורות ועתה הורד שאול עמך, כי פסקו אותם השמחות:

תחתיך. ועתה הנה תחת המצעים היקרים והמכסים הנכבדים שהיו לך בחייך עתה במותך הם רמה ותולעה ואמר יצע ומכסיך שהוא לשון זכר ואע"פ שרמה ותולעה לשון נקבה לפי שרמה ותולעה הוא דרך כלל על רבים מן התולעים וכשידבר דרך כלל ידבר פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, כמו ומכסך תולע לשון זכר ורמה תכסה על ידם לשון נקבה, וכן ותהי הכנם ותעל הצפרדע:

פסוק יב

איך נפלת. כי היית בחייך כמו ככב השמים ולא כל ככב אלא ככב המגיה אורו הרבה, והוא ככב השחר, והוא הנקרא הילל, מענין בהלו נרו עלי ראשי, ועתה איך נפלת משמים לארץ ונגדעת והנה בחייך היית חולש על גוים ועתה נחלשת ונגדעת:

חולש. כמו ויחלש יהושע, ועל במקום בי"ת השמוש, כאלו אמר חולש בגוים, וכתרגם יונתן וכמו זה ועל חרבך תחיה, כמו בחרבך, ונתת אותם על סל אחד כמו בסל, ורז"ל פי' כי חולש מפיל גורל, כמו שאמר מטילים חלשים על הקדשים בי"ט אבל לא על המנות, ואמר מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפוריא היא דכתיב חולש על גוים והוא שאמר כי עמד מלך בבל על אם הדרך וגו', ואמר קלקל בחצים שאל בתרפים ראה בכבד, ואמר

בימינו היה הקסם בירושלם הנה שהיה מפיל גורלות באיזה עם ילחם כי כלם היו לפניו לעשות בהם כרצונו ובבואו ירושלם הטיל גורל אם ילך לרבת בני עמון או לירושלם:

פסוק יג

ואתה אמרת. בחייך היית חושב בלבבך מרוב הצלחה שהיה לך היית חושב השמים אעלה דרך משל כלומר למעלה מכל בני אדם, וכתרגם יונתן לרומא אסק:

ממעל לכוכבי אל. ועוד ארים יותר גבוהה מכל הככבים על דרך משל, דמה ישראל לכוכבי אל, ויפה פירש:

ואשב בהר מועד בירכתי צפון. הר מועד הוא הר ציון לפי שהיו נועדים שם כל ישראל תמיד נקרא הר מועד ואמר ירכתי צפון כי ציון לצפון ירושלם וכן אמר הר ציון ירכתי צפון, כלומר התפאר בעצמו שיכבוש ירושלם וישים כסאו בה, ואדוני אבי ז"ל פי' הר מועד בירכתי צפון בבל, אמר כשאשב הר מועד בירכתי צפון אני חושב בעצמי כי ממעל לכוכבי אל ארים כסאי, וקורא בבל הר מועד לפי שכל העולם היו נועדים שם אל מלך בבל, וקראה הר לפי שהיתה עיר חזקה, וכן קראוה ירכתי צפון כי היא צפונית מזרחית לישוב העולם:

פסוק יד

אעלה. כפל הענין לחזק ובמתי עב ר"ל השמים שהם ממעל לעבים:

אדמה. מבנין התפעל ומשפטו אתדמה:

פסוק טו

אך אל שאול. תחת ממעל לכוכבי אל שהיית חושב תורד אל שאול, ותחת ירכתי צפון תורד אל ירכתי בור ובור הוא הקבר:

פסוק טז

רואיך. במותך אליך ישגיחו וההשגחה היא דקות הראות:

פסוק יז

שם תבל. גם זה מדברי המתבוננים בו, ויאמרו הזה הוא ששם תבל כמדבר, ותבל הוא שם לארץ המיושבת:

לא פתח ביתה. לא פתח להם בית הסהר לעולם כיון שנתנם בבית האסורים לא הוציאם עוד משם:

פסוק יח

כל מלכי, איש בביתו. פי' איש בקברו וכן תרגם יונתן:

פסוק יט

ואתה השלכת מקברך. אמרו בשעה שנטרד נבוכדנצר והיה עם החיות שבעה שנים ועם הארץ המליכו אויל מרודך בנו, וכאשר שב נבוכדנצר לדעתו ושב אל היכלו אל בבל ומצא בנו יושב על כסאו נתנו בבית האסורים ולא יצא משם עד שמת נבוכדנצר והוציאוהו העם להמליכו והוא לא רצה למלוך, אמר איני מאמין שמת ואם יבא כמו שבא בפעם אחרת וימצאני יהרגני הוציאו אותו מקברו והראו לו שמת, על זה נאמר ואתה השלכת מקברך, נ"א בתרגום שתרגם שכבו בכבוד איש בביתו אתכנשו ביקר גבר בביתיה, ותרגם ואתה השלכת מקברך ואת אתרכינת מאתרך, וזה נוטה לדרך הפשט יותר ויתפרש איש בביתו כמשמעו, כלומר כל המלכים נחו בביתם בהיכליהם ואתה השלכת מקברך, מביתך שהיית חושב שתהיה בו לזמן רב כמו שאדם בקבר והשלכת מתוכו כלומר שרוח רעה שעברה עליך מאת האל השליכה אותך מביתך והלכת לדור בין החיות:

כנצר נתעב. כשנוטע אדם נטועים ויש ביניהם שאינו מצליח עוקר אותו משרשיו ומשליכו, וכן לבוש הרוגים שהוא מלוכלך בדם משליך אדם אותו, כי כיון שהוא לבוש הרוג אין אדם חושש בו לרחצו וללבשו, כי אין דרך בני אדם ללבשו כיון שהוא מהרוג, ועוד שהוא מנוקב מדקרות החרב:

מטועני חרב. הוא הרוגים, וכפל הענין במ"ש לחזק הענין, ופי' מטועני מדוקרים וכן פירש אדוני אבי ז"ל טענו את בעירכם, ודמהו ללשון הערב:

יורדי אל אבני בור. אמר על המלבושים, ואעפ"י שאמר לבוש בלשון יחיד הרבה כמוהו במקרא, אמר כי מלבושי ההרוגים מושלכים ויורדים אל אבני בור כמו ההרוג, והוא פגר מובס ונרמס בין הרוגים, וכן השלכת אתה כמו אותם הלבושים, ואמר אבני בור בעבור הקבר שבונין בתוכו באבנים סביב הנקבר, והוא הנקרא בלשון משנה דופק:

פסוק כ

לא תחד אתם. לא תתיחד עם מלכי גוים בקבורה, כלומר לא תהיה שוה להם במותך ובקברך כי לשאר מלכים יעשו כבוד גדול בקברם אותם ושורפים עליהם וחונטים אותם, אבל לך לא יעשו עמך כבוד אלא שתקבר כאחד העם, ולמה

כי ארצך שחת, שפי' בכובד המס שהיית מטיל עליהם עמך הרגת מרוב אימה שהיה מטיל עליהם עד שבחטא קל היה הורג אנשיו, כי הנה חכמי ארצו הרג על שלא ידעו להגיד לו חלומו ופתרונו, וזה אכזריות גדולה, לפיכך שמחו כל עמו במותו ולא עשו לו כבוד בקבורתו כמו שעושים לשאר מלכים:

לא יקרא לעולם זרע מרעים. בניו שהם זרע מרעים לא יקרא לזמן רב בן פלוני, כי במהרה יכרת זרעו, כי במות בלשצר בן בנו נכרת זרעו מכל וכל:

פסוק כא

הכינו לבניו. שיהרגו אותם וזה בעון אבותם, ויש לכם לירא שיהיו הבנים כמו האבות רעים לפיכך הרגו אותם שלא יקומו וירשו ארץ:

ומלאו פני תבל ערים. אם הם יקומו ימלאו פני תבל שונאים וערים לפי' השמרו שלא יקומו:

ערים. שונאים, כמו ויהי ערך, וכן בלשון ארמי ופשריה לערך, וכן תרגם יונתן, ויש לפרש ערים כמשמעו ויתפרש כך אם הם לא יקומו ויירשו ימלא פני תבל ערים וירבה הישוב כי הם היו כובשים הערים ומחריבים הישוב:

פסוק כב

וקמתי עליהם. כלומר אתעורר עליהם להכריתם:

לבבל. פי' למלך בבל, ואמר לבבל כי בהכרת זרעו של מלך נכרתה ונחרבה בבל, או פי' לבבל ליושבי בבל כי כולם ימותו בחרב אבות ובנים יחדו:

שם ושאר. הכרתת השם הוא שלא ישאר לו דבר שיזכר שמו עליו, או יהיה ושאר קרוב כמו איש איש אל כל שאר בשרו, ואם זה בקמץ וזה בציר"י:

נין. הוא הבן:

ונכד. הוא בן הבן, וכן תרגם יונתן בר ובר בר:

פסוק כג

ושמתיה למורש קפוד. כמו שאמר בחרבן אדום וירשוה קאת וקפוד, וקפוד הוא הנקרא בערבי קנאפד, ובלע"ז טרטוג, והיא נמצאת תמיד במקום המים:

וטאטתיה במטאטא השמד. ענין מכבדות שמכבדין את הבית בלשון משנה, והוא הנקרא בלשון מקרא יעים ויעה ברד אמר כמו שמכבדין הבית וישאר קרקע הבית נקי כן תהיה בבל נקיה מאנשיה ומכבודה ומהרכוש ומכל דבר ואותו הכבוד יהיה כבוד השמד והשחתה, וכן בדברי רבותינו ז"ל לא הוו ידעי רבנן מאי וטאטאתיה עד דשמעוה לאמתיה דרבי דקאמרה להההיא אתתא שקלי טאטיתך וטאטי ביתא, והנה נשלמת נבואת בבל, ופרשה זאת אחריה על מלך אשור:

פסוק כד

נשבע. דברו הוא שבועתו, כי דברו קיים כמו השבועה, לפיכך אמר אם לא שהוא כענין שבועה, כאדם שאומר אם יהיה כך לא יהיה כך, וכן אם לא בתים רבים לשמה יהיו אם לא שויתי ודוממתי, כאשר דמיתי, כמו שחשבתי על מלך אשור:

כן היתה. עבר במקום עתיד, וכן תרגם יונתן כן תהא:

וכאשר יעצתי. היא הגזרה תקום כמו שיעצתי עליו, ועצה היא תקון הדבר וברורו:

פסוק כה

לשבור אשור. ומה היא העצה לשבור אשור בארצי, והיא ארץ ישראל, כי שם קרוב לירושלם נפל אשור, כי יצא מלאך ה' והכה מחנהו, כמו שכתוב ואמר ועל הרי כי ירושלם הרים סביב לה ושם היה מחנה אשור:

וסר מעליהם עולו. שהיה מטיל עליהם מס גם כבש כל הארץ לבד ירושלם כמו שכתוב:

פסוק כו

זאת העצה. אמר על כל הארץ, ואמר על כל הגוים כי מלך אשור כבש כל אלו הארצות והיה פחדו ואימתו על כל הגוים וכיון שהיתה יד ה' נטויה עליו והכהו חרדו כל הגוים ויראו מה' ואנשי כוש ומצרים שהיו במחנה וראו מפלת מלך אשור עבדו את ה' ויראו ממנו, כמו שכתוב יהיה מזבח לה' בארץ מצרים:

פסוק כז

כי ה'. כיון שהוא רוצה אין מי שיפר עצתו אם כן דברו קיים, כמו שאמר על יד נביאיו כן יהיה וכן יקום:

פסוק כח

בשנת מות המלך אחז. נבואה זו על פלשתים נאמרה כשמת אחז ומלך חזקיהו, אמר הנביא כנגד פלשתים עוד:

פסוק כט

אל תשמחי פלשת כלך. כמו ששמחת עד עתה משמת עזיהו, והוא שבט מכך, כמו שהוא אומר בדברי הימים ויצא וילחם בפלשתים ויפרץ את חומות גת ואת חומות יבנה ואת חומת אשדוד ויבנה ערים באשדוד ובפלשתים, וכשמת עוזיהו שמחו פלשתים ולחצו את ישראל בימי אחז כמו שכתוב שם ופלשתים פשטו בערי השפלה והנגב ליהודה וילכדו בית שמש ואת אלון ואת הגדרות ואת שוכו ובנותיה ואת תמנת ובנותיה ואת גמזו ואת בנותיה וישבו שם, וכשמת אחז ומלך חזקיה אמר הנביא אל תשמחי פלשת כי הנה קם מי שיכך והוא מזרע מי שהכך בתחילה:

נחש. משל על עזיהו שהכהו כמו שהנחש מכה וממית, ויונתן תרגם ארי מבני בנוהי דישי יפוק משיחא, אמר נחש על ישי כי כן נקרא כמו שכתוב אשר בא אל אביגיל בת נחש:

צפע ושרף מעופף. נאמר על חזקיהו, כלומר זה יהיה קשה לך מעזיהו כמו שהצפע והשרף קשים מהנחש, ופירוש מעופף מדלג ממקום למקום, ויונתן תרגם ויהון עובדוהי בכון כחוי מפריח, ואמר כלך לרוב השמחה שהיו שמחים כולם במות עזיהו, וחזקיהו הכה בפלשתים כמו שכתוב בספר מלכים הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר:

פסוק ל

ורעו בכורי דלים. ישראל שהיה להם עד עתה בכורה וחלק גדול בדלות עתה ירעו הנה והנה שלא יהיה להם פחד מאויביהם ולבטח ירבצו, דמה אותם לצאן שרועים במדבר בלא פחד, כי בעוד שהיו אויביהם שולטים בהם לא היו יוצאים מעריהם הבצורות והיו רעבים ועתה יצאו לכל מקום בלי פחד וישבעו מטוב העמים:

והמתי ברעב שרשך. הם ירעו ואתם תמותו ברעב, ואמר שרשך על הנאספים בערי המבצר:

ושאריתך. והנשארים מן הרעב שלא ימותו ברעב:

יהרוג. חזקיהו, ואמר והמתי שהוא מאמר האל ואמר יהרוג כי מה שיעשה חזקיהו הוא מעשה האל כי בעזרתו עשה מה שעשה:

פסוק לא

הלילי שער זעקי עיר. הלילי על שער זעקי על עיר על השבר הגדול הבא עליך, וכן תרגם יונתן אלילי על תרעך צווחי על קרוך:

נמוג פלשת כלך. נמוג ונשבר את פלשת כלך, ואמר נמוג לשון זכר, ואמר הלילי זעקי לשון נקבה, לשון זכר הוא כנגד העם ולשון נקבה כנגד העדה:

כי מצפון עשן בא. הפורענות שהוא כעשן, ואמר מצפון ארץ ישראל שהיא צפונית לארץ פלשתים:

ואין בודד במועדיו. במועדים שיתן חזקיהו ללכת להלחם על פלשתים אין בישראל שיהיה בודד בעצמו שלא ילך עם החיל כי כלם ילכו בשמחה, וכן תרגם יונתן ולית דמאחר בזמנוהי:

פסוק לב

ומה יענה מלאכי גוי. כל אחד ממלאכי העכו"ם ההולכים בשליחות מארץ אל ארץ כשישאלו אותו חדשות מה יאמר, יאמר כי ה' יסד ציון במלוך חזקיהו כי היה לציון כמו יסוד לבנין, כי חשב מלך אשור להחריבה והתפלל חזקיהו וענהו האל על ידי ישעיה הנביא, ואמר לא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפך עליה סוללה, ואמר וגנותי על העיר הזאת להושיעה:

ובה יחסו עניי עמי. כל ערי יהודה הבצורות נתפשו והיא נשארה ובה חסו ישראל:

פרק טו

פסוק א

משא מואב. נבואה זו על פורענות מואב, ואמר הנביא כי בלילה יבא להם השודד בעודם ישנים שלא יהיו נשמרים ממנו, ואמר בליל בדרך הסמיכות אולי יחסר הנסמך, רצה לומר בליל פלוני, או בא סמוך במקום מוכרת כמו אל חזקיהו בחיל כבד, ופירוש נדמה נכרת, ושדד ונדמה מלות שונות והענין אחד ואמר שדד ונדמה ועלה עבר במקום עתיד בדרך הנבואות:

ער מואב. הוא עיר מואב ששמה ער, ונסמכה אל מואב אולי היתה עיר אחרת ששמה כך, ותרגומה לחית, ואולי ער היא ערוער כי היא למואב, וכן תרגם ירושלמי מערוער על שפת נחל ארנון מלחית די על כיף נחלא דארנונא, ויש מפרשים ער כמו עיר, תרגום יונתן ואנון דמיכין, פירושו בענין דממה כי כשהאדם ישן הוא דומם:

וקיר. הוא עיר למואב ששמה קיר, וכן כתוב וארם מקיר וגלו עם ארם קירה, וזה היה למואב לפיכך אמר קיר מואב, ויונתן תרגם כרכא דמואב:

פסוק ב

עלה הבית ודיבון. עלה מואב אל הבית, והוא בית עכו"ם, ודיבון הוא שם המשגב שהיה שם בית עכו"ם:

הבמות. וכן היו שם במות לבד בית עכו"ם, וכאשר יבאו האויבים עליהם פתאום יעלו עליהם לבכי ולבכות שם לפני עכו"ם שלהם ולספוד ולקרוע בגדיהם כדי שירחם עליהם כמוש אלהיהם לפי דעתם:

על נבו ועל מידבא יייליל. שכבשו אותם האויבים ויקרחו ראשיהם עליהם ויגדעו זקניהם, ואמר לשון גדועה על הזקן ולשון קרחה על הראש כי כן המנהג לתלוש שער הראש על צער הגדול ועל אבל לגדוע הזקן, כלומר לגלח הזקן, כי הזקן המגודל הוא

תפארת הפנים ומפני האבל יסירו התפארת, וכן אמר מגלחי זקן וקרועי בגדים, ולא אמר הנה מגלחת ואמר גדועה לגנאי:

בכל ראשיו קרחה. זה לבדו בא בחולם הרי"ש בלשון רבים:

פסוק ג

בחצותיו. בשוקים וברחובות, ועל הגגות, כלומר בגלוי יחגרו שק ויילילו ויבכו, וכשמדבר בלשון יחיד הוא על הכלל ובלשון רבים הוא על הפרט, ופירוש יורד בבכי כאילו כל גופו יורד ונתך בבכי, והוא דרך הפלגה מרוב הבכי, ויונתן תרגם יורד מצווחין, מענין אריד בשיחי ואף על פי שאינו משרשו:

פסוק ד

ותזעק חשבון ואלעלה, ערי מואב, וכן יהץ והיא יהצה הנזכר בתורה, והיא בגבול מואב לפיכך אמר עד:

על כן חלוצי מואב. אותם חלוצי צבא שהיו במואב כשראו כל העם בוכים, גם הם הריעו תרועת הבכי והיללה עמהם ולא שמו לבם להלחם כנגד אויביהם:

נפשו ירעה לו. ירעה מענין תרועה ואע"פ שאינו משרשו ופירוש נפש מואב ירעה בעבור עצמו, כלומר על הרעה שבאה לו:

פסוק ה

לבי למואב. מדבר הנביא על לשון העם שיאמר כל אחד מהם כך ואמר זעקה ללב על דרך משל מרוב המייתו, ויונתן תרגם בלבהון מואבאי ימרון למערק עד צוער:

בריחיה. אמר בכנוי הנקבה לפי שהמשיל מואב לעגלה שלישית, ופירוש עגלה גדולה בת שלשה שנים כי היא הטובה, וכן היתה מואב מלאה כל טוב כשבא אליה הרעה, ואמר כי הנמלטים ממואב יברחו עד צוער, ואמר עגלת בתי"ו כמו בה"א, כמו ותועבת לאדם לץ, אף גילת ורנן, אל תתני פוגת לך, והדומים להם שכתבנו בספר מכלל, ויונתן תרגם עגלת תלתות רבתא:

הלוחית. שם מקום גבוה, אמר כאשר יברחו ילכו הלוך ובכה ויזעקו זעקת שבר הבא עליהם פתאום:

חורונים. שנים הם חורון העליון וחורון התחתון, פירוש יעוערו, כמו יעירו, ונכפלה הפ"א, וי"מ שהוא הפוך כמו ירועעו מענין תרועה, ולפי דעתי שהוא מענין שבר, ומדברי רבותינו נמחקה המגלה ואמרה איני שותה מערערין אותה, פירוש משברין ומכין אותה עד שתשתה, אף על פי שביעוערו לא נכפלה בו כי אם הפ"א בלבד שניהם ענין אחד,

ופירוש יעוערו ישברו עצמם בזעקם על שברם ויכו כף אל כף וכף אל ירך כמנהג הצועקים הבוכים:

פסוק ו

כי מי נמרים. נמרים שם נהר או שם מקום בארץ מואב, ואמר משמות יהיו כיון שאין שם יושבים כאילו אין שם מים ואין שם רק ירק ועשב כי יושבי הארץ מהם נהרגו ומהם ברחו:

פסוק ז

על כן יתרה עשה. חסר מלת אשר ומשפטו אשר עשה, וכן לעם עליה אשר עליה, את הדרך ילכו בה אשר ילכו בה, בעבור זה עשה ה' לי, בעבור זה אשר ה' עשה לי, ופי' על כן ייליל מואב ויבכה כי יתר ההמון שכבש ופקודתם הכל ישאו האויבים על נחל הערבים:
נחל הערבים. נחל סמוך לעיר מואב שהיו בו ערבים כמו ערבי נחל, ומה שיוציאו מן העיר ישאו על שפת הנחל ההוא ושם יקבצו הכל ואחר כך יחלקו ביניהם השלל, ופירוש פקודתם ממונם, נקרא הממון פקודה לפי שהאדם פקיד ונגיד עליו, וכפל הענין במלות שונות:

פסוק ח

כי הקיפה. בכל גבול מואב. סביב יזעקו ויילילו, וכן עד אגלים ובאר אלים, וכן ערי מואב על הגבול או סמוכות לגבול:

פסוק ט

כי מי דימון. דימון שם נהר בערי מואב, ואמר כי מדם החללים מלאו מי הנהר דם:
כי אשית. מאמר האל אמר אשית על דימון:
נוספות. שיהיה הדם נוסף על מי הנהר, ופירוש נוספות בלשון נקבות תעלות או גלות מדם נוספות על הנהר שילכו מזה ומזה לנהר פלגים יבלי דם:
לפלטת מואב אריה. הפלטים מן האויבים יבא להם אריה שימיתם:
ולשארית אדמה. כפל ענין במלות שונות:
אדמה. אדמת מואב, ויש מפרשים אריה נבוכדנצר שהיה נמשל לאריה כמו שאמר עלה אריה מסבכו, רוצה לומר כי זה החרבן הראשון הוא שיחריבם סנחריב מלך אשור ומה שישאר מהם יחריבם נבוכדנצר, וכן תרגם יונתן מלך במשריתיה יסק:

פרק טז

פסוק א

שלחו כר. כתוב במלכים ומישע מלך מואב היה נוקד והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אלים צמר, ויהי במות אחאב ויפשע מלך מואב במלך ישראל לפיכך אמר הנביא שלחו כר, כלומר אותן כרים ואלים שהייתם שולחים למלך ישראל למס ומרדתם בו היה לכם לשלוח אותו מס ולא בא אליכם זאת הרעה אם תעשון כן, ואמר מסלע מדברה שהוא עיר ראש מלכות מואב, ואמר על הר בת ציון שהיא ראש ממלכת ישראל, ואחר שלא היה מלך בשמרון היה לכם לשלוח לציון אל מלך יהודה, ואפשר שיהיה פי' שלחו לעתיד כלומר עתה שתשפל מלכותם שיחריב אתכם מלך אשור וסרה גאותכם תשלחו המס שהייתם שולחים מתחלה למלך ישראל תשלחו עתה אל הר בת ציון לחזקיהו מלך יהודה שיהיה מלך צדיק וחזק במלכותו ותכנעו לפניו ותעלו לו מס:

פסוק ב

והיה כעוף נודד. כן יהיה מואב כמו העוף הנודד מקנו, וכמו קן האפרוחים משלחים מקנם שאין להם מקום לנוח כן תהיינה בנות מואב, והם הכפרים כמו בחשבון ובכל בנותיה כולם יעבירו לארנון ויוליכום בגולה, וארנון היא גבול מואב:

פסוק ג

הביאו עצה עשו פלילה. הביאו כתוב בויו"ו וקרי ביו"ד, עשי כתוב ביו"ד וקרי בויו"ו, והענין אחד, כי כשמדבר בלשון נקבה ידבר כנגד הכנסה וכשידבר לשון רבים כנגד העם, ואמר היה לך להביא עצה לעשות משפט בעצמך להצלת ישראל, כי אברהם עשה כמה ענינים להצלת לוט והיה לך לשמור החסד לבניו והיה לך לשית צלך כליל בתוך צהרים, והיא דרך משל שהיה להם להסתיר אותם מישראל שהיו בורחים מפני האויב דרך ארצם, ודמה צרת האויב לחום הצהרים שמצר לאדם כשיעמד לחום השמש בצהרים שהחום בצהרים בתקפו וההצלה ממנו הוא הצל, ואמר כליל לפי שכלו צל, כלומר צל גדול כצל הלילה היה לך לפרוש עליו, כלומר הסתר גדול שתכסי ותסתירי אותם מפני האויב שלא ימצאם:

סתרי נדחים, אל תגלי. כפל הענין לחזק:

פסוק ד

יגורו בך נדחי. הכנוי כנגד האל כשהיו ישראל נדחים מארצם ועוברים דרך ארצך היה מן הדין שיגורו וישכנו בך ושתהיה להם סתר מפני שודד והוא סנחריב ומואב הוא לשון קריאה כמו משה משה:

כי אפס המץ. היה לך להסתירם כי הנה עתה אפס השודד שלהם והמוצץ כל טובה והרומס ארצם כולם תמו, וזה אמרו על מפלת סנחריב בירושלם, ושוד תאר והוא כמו שודד, וכן המבליג שוד על עז, אמר הם ינצלו מן השודד:

פסוק ה

והוכן בחסד כסא. למלך חזקיהו ומואב יכלה ויבא עליו עוד שודד אחר שודד וישפלו מגאותם, וזה שאמר אחריו שמענו גאון מואב וגומר:

והוכן בחסד כסא. של חזקיהו יהיה נכון בחסד שיעשה, וכן וישב עליו באמת שיעשה, כמו שכתוב ויעש הטוב והישר והאמת לפני ה' אלהיו, או פירוש באותו חסד ואמת שהבטיח האל את דוד, כמו שאמר וחסדי לא אסיר ממנו, ואמר וחסדי לא אפר מעמו ולא אשקר באמונתי:

באהל דוד. רוצה לומר בית המלכות אשר לדוד, ויהיה זה המלך שופט ודורש משפט:

ומהיר צדק. פירוש שופט שהיה שופט משפט צדק בביתו לכל הבא לפניו וגם היה דורש וחוקר על אשר לא יבא לפניו והיה דורש משפט העניים והעשוקים אף על פי שלא יזעקו אליו:

ומהיר צדק. זריז ומהיר לעשות מעשה היושר והצדק:

פסוק ו

שמענו. מאמר הנביא בלשון האומות שיאמרו כן על מואב, שמענו שהיה מתגאה מאד מואב בעודו בשלותו, וכפל לשון הגאוה כמה פעמים לרוב הגאוה:

גא מאד. כמו גאה אלא שנפל ממנו למ"ד הפעל:

ועברתו. שהיה מתקצף ומתעבר ללא דבר על הגוים שכניו מרוב גאותו:

לא כן בדיו. לא אמת כזביו, כלומר דבריו שהיה מדבר בגאותו לא נתקיימו עתה שבאה אליו הרעה, כמו כן בנות צלפחד דברות:

בדיו. כמו חרב על הבדים ונואלו:

פסוק ז

לכן יליל. המואבים הנשארים יבכו ויילילו על הנהרגים:

לאשישי קיר חרשת. אשישי הם היסודות, כמו נפלו אשיותיה, וכן בארמית ואושאי יחיטו, והוא משל על אצילי מואב וגדוליה:
תהגו אך נכאים. אתם נכאים הנשארים תהגו, כמו אהגה כיונה:
נכאים. כמו נכאי לבב:
קיר חרשת. שם מערי מואב:

פסוק ח

כי שדמות. פירוש גפנים, וכן ומשדמות עמרה, כל הפסוק הוא על הגפן:
בעלי גוים. מלכי גוים:
שרוקיה. כמו נטעתיך שורק, והוא הטוב מן הגפנים, ומלת שרוקיה נכתבה בוי"ו עם הדגש:
שלוחותיה. הם הפארות הגפן המתפשטות:
נטשו. התפשטו עד שעברו ים, וכן והנם נטושים מתפשטים, והפסוק הזה הוא משל על בני מואב שיהרגו מקצתם וילכו בגולה מקצתם, ושדמות משל על המון העם, וכן גפן שרוקיה על השר, וכן תרגם יונתן שדמות משריית גפן וגו':

פסוק ט

על כן אבכה. מאמר הנביא בלשון מואב:
גפן שבמה, בבכי גפן שבמה: ובבכי שזכר עומד במקום שנים:
אריוך דמעתי. כנגד חשבון ואלעלה הוא מדבר ואומר ארוה אותך דמעתי, והוא דרך הפלגה כאלו הדמעה כמטר שמרוה הארץ, ומלת אריוך מן הדגוש היו"ד עי"ן הפעל והוי"ו למ"ד הפעל:
כי על קיצך ועל קצירך הידד נפל. בזמן הקציה באו עליהם האויבים, והידד הוא לשון קריאה והוא שצועקים השוללים כשיבאו על העיר פתאום, וכן הוא לשון הדורכים כמו שכתוב הידד בדורכים יענה:
וקיצך. הוא פירות הקיץ לחים ויבשים:

פסוק י

ונאסף. כאלו יאסף מן המקום ההוא אל מקום אחר השמחה והגיל, ומה שאמר ונאסף שמחה הסמוך אליו הוא לשון נקבה פירוש בחסרון מלת דבר, כלומר כל דבר שמחה יהיה נאסף מן הכרמל ופירוש כרמל מקום שדות זריעה ועצי פרי, ויש לפרש ונאסף ענין כליון מן אסוף אסיפם והדומים לו:

לא ירנן ולא ירועע. כי מנהג הוא לשמוח ולרנן ולהריע בשמחה בבציר ובקציר ובאסיפת הפירות, וכן כתוב כשמחת בקציר, ובכרמי מואב לא יעשו בהם שמחה והלולים כי יגלו מארצם ותהיה ארצם שממה:

לא ידרך, אמר על היין לא ידרך על שם סופו, כמו וטחני קמח אפיתי על גחליו לחם, והידד הוא קריאת הדורכים בשמחה:

פסוק יא

על כן. מאמר הנביא בלשון מואב:

מעי וקרבי. הוא כפל ענין במלות שונות, כי הקרב הוא המעים ויונתן תרגם קרבי ולבהון, וכן הוא הלב בכלל הקרב:

לקיר חרש. הוא קיר חרשת הנזכר למעלה:

פסוק יב

והיה כי נראה כי נלאה. כאשר יהיה נראה לעם כי נלאה מלבכות בבמה, כמו שאמר למעלה בבמות, לבכי וכאשר יהיה נראה שהוא נלאה מהבכי יבוש לעמוד שם בבמה:

ובא אל מקדשו. ירצה לבא אל בית מקדשו, והוא בית אלהיו ירצה לבא שם ולהתפלל אולי יועילנו ולא יוכל ללכת מתוך לאותו מן הבכי, וכן תרגם יונתן אל מקדשו לבית טעותיה:

פסוק יג

זה הדבר. נבואה זו נאמרה על מואב מאז זה שנים ולא קבע לה זמן ועתה הוסיף לאומרה וקבע לה זמן:

פסוק יד

בשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב. כלומר עד שלש שנים מצומצמות כימי שכיר שהוא מדקדק בזמנו ולא יוסיף עליו כן תבא הרעה על מואב עד שלש שנים מצומצמות, וכבודו ישוב לקלון כבודו שהוא עתה וגאותו בכל ההמון הרב שיש לו עם רב וממון רב הכל יסוף:

ושאר מעט מזער. ומה שישאר מהם יהיה מעט מזער, והכפל למעט:

לוא כביר. לא יהיה עוד כביר חזק כמו שהיה, ובדרש אשר דבר ה' אל מואב מאז כששכר בלק את בלעם נגזרה גזרה זו על מואב, ובסדר עולם בשנת בא תרתן אשדודה בשלוח אותו סרגון מלך אשור שטף עמונים ומואבים שהיו מסייעים אותו כשצר על שמרון שלש שנים לקיים מה שנאמר כשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב, כלומר לפי

שהם סייעו מלך אשור שלש שנים על שמרון כאילו היו שכירים, לפיכך יפלו בידו ונקלה כבוד מואב ביד מלך אשור:

פרק יז

פסוק א

משא. נבואה זו על דמשק שתחרב כי מלך אשור החריבה כמו שכתוב, וכן החריב שמרון אחר כן וזכר חרבן ישראל בזאת הנבואה כי שני המלכים רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל נועדו על ירושלם להלחם, לפיכך זכר חרבן ישראל שהיא מלכות אפרים בנבואה זו:

מוסר מעיר. מוסר מהיות עיר:

והיתה מעי מפלה. שישפילנה ותהיה גל אבנים, וזכר דמשק לפי שהיתה ראש הממלכה כמו שאמר כי ראש ארם דמשק:

פסוק ב

עזובות ערי ערוער. אפשר שהיתה בארם עיר ששמה ערוער והיתה עיר גדולה לפיכך סמך אליה הערים הקטנות ואמר ערי ערוער ואף על פי שהיתה בערי מואב ערוער והוא שכבשוה בני ישראל היתה גם כן בערי דמשק עיר ששמה ערוער כמו שכתוב עד ערוער אשר על פני רבה, ובמדרש עומד בדמשק ומכריז בערוער אלא שהיו בדמשק שוקים כמנין ימות החמה וכל אחד יש בו עכו"ם והיו עובדים כל אחת ביומה וישראל היו עובדים כולם ביום אחד לכך הזכיר מפלת ערוער שהיתה בישראל אצל מפלת דמשק:

לעדרים תהיינה. שיהיו חרבות ויהיו למדבר צאן:

פסוק ג

ונשבת מבצר. היא שמרון שהיה מבצר אפרים וראש ממלכתם וממלכה מדמשק כי מלך אשור המית רצין מלך ארם והחריב דמשק:

ושאר ארם. לפי שזכר דמשק אמר לא דמשק לבדה כי גם שאר ארם יגלו כמו כבוד בני ישראל כן יגלה כבודם כי שניהם גלו בזמן אחד ע"י מלך אשור:

פסוק ד

והיה ביום ההוא. בזמן ההוא שגלו עשרת השבטים שהיו כבוד יעקב:

ידל. ענין דלות ועניות והוא הפך הכבוד, כי עם העושר הוא הכבוד:

ומשמן בשרו ירזה. דרך משל על עשרם וכבודה שגלה והרזון הפך המשמן:

פסוק ה

והיה כאסיף קציר. כמו שהקוצר יאסוף הקמה ויקצרנה יחד לא ישאר אלא שבלים מעטים אחת הנה ואחת הנה כן יעשה מלך אשור בישראל שיגלה אותם לא נשארו בעשרת שבטים אלא מעטים מפוזרים בארץ וגם מהם יקחו וילקטו אותם אשר ימצא:
קציר. שם תאר בפלס שריד ופליט:
וזרועו שבלים יקצור. כפל הענין במלות שונות:
והיה כמלקט שבלים בעמק רפאים. יהיה זה האויב מלקט ישראל הבורחים כמו שמלקט שבלים אחת הנה ואחת הנה כן ילקטם האויב מה שנמצא מהם בורחים, ואנה ילקטם בעמק רפאים ובשאר המקומות, אבל זכר עמק רפאים כי הוא סמוך לירושלם ומלך אשור תפש הכל מה שלכד שהיה חוץ לירושלים, ועמק רפאים נזכר בספר יהושע אשר בקצה עמק רפאים צפונה נקרא כן העמק ההוא אולי היה לענקים:

פסוק ו

ונשאר. אמר זה על יושבי ירושלם שהיו כעוללות כנגד שאר ישראל שהיו רבים והם מעטים כעוללות להם:
וכנוקף זית. כמו אחר נקיפת זית שנשארים בזית גרגרים מעטים שלא נשרו בעת הנקיפה והם אשר בראש אמיר שלא תשיג יד המנקף להסירם, ואמיר נקרא הסעיף העליון, כן היא ירושלם שהיא גבוהה ומעולה שבארץ ישראל ואשר יהיו בתוכה לא תשיגם יד מלך אשור:

פסוק ז

ביום ההוא ישעה. פי' יפנה או יבטח, ועל כמו אל פירוש יפנה, והוא כי חזקיה החזיר למוטב ישראל ובער עכו"ם מבית המקדש ומן הארץ והבין והורה אותם כי ה' הוא אלהים ולו ראוי לעבוד ולבטוח בו, זהו שאמר על עושהו שיבינו כי אלהים הוא עושה את האדם ויוצרו והוא קדוש ישראל שקדש ישראל והבדילם מן העמים להיות לו ולעובדו לבדו:

פסוק ח

ולא ישעה אל המזבחות מעשה ידיו. לא אמר על המזבחות מעשה ידיו כי כל מזבחות מעשה ידי אדם אלא המזבחות סמך למעשה ידיו, ומעשה ידיו הם האלילים והוא עושה המזבחות להם ועובד עליהם לשמים, ואף על פי שבא הסמיכות בה"א הידיעה כן בא כמוהו המזבח בית אל, ואחרים כמוהו כמו שכתבנו בספר מכלל:
ואשר עשו. כפל הענין במלות שונות:

פסוק ט

ביום ההוא. כעזובת החרש והאמיר, שם דבר, כמו ורבה העזובה בשקל מלוכה, אמר כי ערי מעוזו יהיו עזובות מפני האויב כעזובת החרש והאמיר שעוזב מלקט הפירות העוזב אותם לגבהם ולמעוטם כמו שאמר למעלה שנים שלשה גרגרים בראש אמיר:

אשר עזבו מפני בני ישראל. פירוש כעזובה שעזבו הכנענים מפני בני ישראל, וכעזובת שזכר עומד במקום שנים כי משבעה אומות רבים מהם ברחו ועזבו עריהם כשבאו ישראל לארץ, ובדרש אומר כי הכנעני פנה לפניהם והלך לאפריקי, ויש אומרים כי הפריזי פנה, כן ישראל עזבו אפילו ערי המעוז מפני מלך אשור, ואפשר שעליהם נאמר ויעל על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם ולא הוצרך להלחם עליהם כי מצאן עזובות ולא הניחו בהם אלא הנשים והטף, וזהו שאמר ויאמר לבקעם אליו כלומר חשב לבקעה בדיק ומחי קביל ולא הוצרך כי מצאם עזובות:

והיתה שממה. והיתה הארץ שממה מאין יושב:

פסוק י

כי שכחת. אמר כנגד כנסת ישראל למה קרה לך כל זה אפילו ערי מעוזך עזובות לפי שאת עזבת ציר מעוזך ואלהי ישעך שהיה לך מגדל עוז ומושיעך מן האויב ואת שכחת אותו ולא זכרת אותו בעת צרתך לפיכך הניחך ביד אויב:

על כן תטעי נטעי נעמנים. על כן בא לך זה לפי שהיית מתחילה נוטעת נטעי נעמנים ועתה זמורת זר תזרענו אותו, הנעימות הפכת לזרות, והוא משל כי עבודת האל הגדול הפכת לעבודת אל זר:

פסוק יא

ביום נטעך. מתחילה בעוד שהיית הולכת אחרי האל הגדול היית מצלחת במעשיך, כמו על דרך משל אם יטע אדם נטע וישגא ביום הנטיעה ובבקר יוצא פרח ויצץ ציץ כן היו כל מעשי ידיך באים על הנכונה והיתה בהם ברכה מרובה ועתה בהשחיתך דרכך נד קציר ינוד הנטע והקציר

ביום נחלה וכאב אנוש ביום שבאה לך המכה הגדולה והכאב האנוש:

קציר. כמו ועשה קציר כמו נטע, ואמר תטעי, ואמר תזרענו, ואמר נטעך, ואמר זרעך, כי הצומח צומח בשני דרכים בנטיעה ובזריעה, ואמר תטעי בלשון נקבה, ואמר תזרענו לשון זכר, כי כן דרך הפסוק כשידבר לעם פעם בלשון זכר ופעם בלשון נקבה כשידבר לשון נקבה הוא כנגד הכנסה וכשידבר לשון זכר הוא כנגד העם:

פסוק יב
הוי המון עמים. הוי כמו אוי או הוא לשון קריאה, אמר על מחנה אשור הבא בירושלם בחיל כבד והמון ושאון ענין אחד ושנה הענין ושילש לחזק הענין, ודמה החיל הכבד למים רבים ששוטפים הארץ כן מחנה אשור שטף כל ישראל עד ירושלם וכשבא לירושלם גער בו האל:

פסוק יג
ונס. זאת היא המליצה, גם כן המים כמו שתרגם ויגער בים סוף ויחרב, וכן אמר מה לך הים כי תנוס, וכן גער האל במחנה אשור והמים רבים מהם בגערתו והנשארים נסו והמלך ג"כ נס לו, ובאמרו ממרחק והיה לו לומר למרחק אלא ר"ל כי הוא נס מירושלים ואפילו כשהיה רחוק מירושלים נס עדין מאותו מקום רחוק כי לא היה בוטח בעצמו, וכן אמר וסלעו ממגור יעבר:
ורדף. ינוס כאלו רודפים אחריו ומלאך ה' היה רודפו, ובאמרו כמוץ הרים לפי שהרוח נושבת בהרים בחזקה יותר מאשר נושבת במישור, ר"ל כי רודפו היה חזק:
לאומים. מפורש הוא:

פסוק יד
לעת ערב. כמו שכתוב ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף:
בטרם בקר איננו. כמו שכתוב וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים:
זה חלק שוסינו. מאמר הנביא זה החלק והגורל ראוי לשוסינו ולבוזזינו והם מחנה אשור ששסו ובזזו את ישראל:

פרק יח

פסוק א
הוי ארץ צלצל כנפים. אחר שזכר הישועה אשר היתה בימי חזקיהו סמך אליה הישועה הגדולה העתידה להיות בימות המשיח, ואמר הוי והוא לשון קריאה, קרא כנגד הארץ ההוא אשר מעבר לנהרי כוש, וקראה צלצל כנפים לרוב הספינות אשר בה, כי בפרש הקלעים בהם ידמו לכנפים וילכו בהם כמו העוף שיעופף בכנפיו והקלעים יעשו צל, וכן תרגם יונתן ווי ארעא דאתן וגומר:

פסוק ב
השולח בים צירים. הוא המלך אשר מעבר לנהרי כוש ישלח מלאכים דרך ים:

ובכלי גמא ישלחם. פירושו ספינות עשויות מהגומא והם קלות ללכת על פני המים, ורבינו סעדיה ז"ל כתב כן בספר האמונות ומי שיהיה מהם בארץ כוש ישאו אותם בעריבות של גומא עד שיגיעו למצרים כי במקום הגבוה מהנהר הר יוצא במים לא יוכלו הדוגיות לעבור שלא ישברו, אך עריבות הגומא העשויות בשעוה אם יגעו בהר יפלו ולא ישברו וענין צלצל כנפים שארצותם מסובכים ונסתרים מהרבה בני אדם, ואלה המלאכים ישלחם עם מנחה וגם בני ישראל אשר בארצו ישלחם למנחה, כמו שכתוב בנבואת צפניה, מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי, ויאמר למלאכים לכו מלאכים קלים, כלומר שהם בספינות קלות, כמו שאמר ובכלי גמא לכו אל ישראל שהיו עד עתה גוי ממושך ומורט שמשכו אותו העובדי כוכבים אלה מזה ואלה מזה ומרטו אותו, כלומר משיכתם אותו היתה במריטת שערם ובשרם, כלומר שהשחיתו גופם וארצם:

אל עם נורא מן הוא והלאה. מהיום אשר היה לעם היה עם נורא, רוצה לומר שהיה אדם רואה בהם נפלאות ונוראות שהיה עושה עמהם האל בטובתם וברעתם, כי בטובתם היו מצליחם על כל גוי, וברעתם היה מכה אותם דרך מוסר לא לכלותם כי בכל אשר משכום הגוים ומרטו אותם לא היה כח בידם להכריתם מגוי:

גוי קו קו ומבוסה. מעט מעט בססוהו הגוים, וענין קו קו דרך משל כמו שהבנאי נוטה הקו ועושה נדבך אחד ונוטה אותו למעלה מזה לעשות נדבך אחר, וכן מעט מעט עד כלותו הקיר, כן כל עושה דבר עתה עושה מעט ועוד מעט עד שיעשה הדבר, וכן מה שאמר קו לקו צו לצו זעיר שם זעיר שם:

אשר בזאו נהרים ארצו. בזאו כמו בזזו האלף תמורת הכפל:

נהרים. הוא משל על מלכי העכו"ם:

פסוק ג

כל יושבי תבל. כמו שיעשה זה אשר מעבר לנהרי כוש כן תעשו כולכם:

כנשא נס הרים. כמו שאמר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל:

וכתקוע שופר. כמו שאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול, וזה דרך משל, כי כשירצה אדם לקבץ עם ישא נס בהרים כדי שיראו הנס למרחוק ויבאו, וכן יתקע בשופר וישמעו הקול למרחוק ויבאו כן יקבצו בני ישראל אל ארצם מפה ומפה בעת הישועה, וכן הגוים יביאו אותם ויקבצו אותם כאלו נשאו להם נס ותקעו בשופר:

פסוק ד

כי כה אמר ה' אשקטה. כתוב בוי"ו וקרי בלא וי"ו בחטף קמץ הקוף ואחת היא, אמר הנביא אז בבא הגואל אנוח ואשקוט מהמייתי עליהם, כמו שאמר למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט עד יצא כנוגה צדקה, ואז כשיצא כנוגה צדקה אשקוט ואביטה במכוני והוא בית המקדש אביט בו לטובה:

כחום צח עלי אור. כמו שיהיה לטובה חם צח ובהיר עלי אור, והוא המטר, כמו יפיץ ענן אורו, כי כשיהיה השמש בהיר על הארץ אחר המטר הוא יפה וטוב לצמחים, כמו שאמר מנוגה ממטר דשא מארץ, וכן עב טל בחום קציר הוא טוב, כי בעת הקציר יהיה החום הגדול וכשתעבור עב טל יהיה טוב לבני אדם לקרר האויר, ואמר טל ולא אמר מטר כי המטר יזיק לקציר אבל הטל ייטיב ולא יזיק:

פסוק ה

כי לפני קציר. המשיל גוג ומגוג והגוים הבאים עמו על ירושלים אחר הישועה לגפן פורחת, וכשהשליך הפרח יהיה הנץ, והנץ יהיה בוסר והבוסר גומל מעט מעט עד שיהיו ענבים בשולות, וזה משל על גוג ומגוג שיבא בעם רב סוסים ופרשים לבושי מכלול כולם קהל רב צנה ומגן תופשי חרבות וירבו בכל יום, כמו שאמר פרס כוש ופוט אתם כלם מגן וכובע, ופירוש לפני קציר, לפני השלמת זמן קציר כי חצי ניסן ואייר וחצי סיון יקרא עת הקציר מארבע עתי השנה, ובחצי סיון יהיה פרי הגפנים בוסר בארץ ישראל ברוב, וזהו שאמר יהיה נצה ששב הנץ להיות בוסר:

ובוסר גומל ומתבשל, והטעם כי כמו שהבוסר גומל יהיה קרוב לבשולו, כן גוג ומגוג כשיהיו קרובים לגמור הצלחתם עד שיכבשו ירושלם ויצא חצי העיר בגולה, אז יצא ה' ונלחם בגוים ההם, זהו וכרת הזלזלים במזמרות:

והזלזלים הם יניקות הגפנים הרכים והם קרובים להשחת

והנטישות הם הענפים המתפשטים יקראו שליחות ויקראו כמו שאמר שלוחותיה נטעו עברו ים:

התז. ענינו כרת, והוא מפעלי הכפל שרשו תזז, מדברי רבותינו ז"ל רוח תזזית:

ונצה. רפה הה"א עלתה נצה מפיק ה"א, ואפשר כי נצה הרפה הה"א לנקבה לא לכנוי, וממנו וישלך כזית נצתו:

פסוק ו

יעזבו. זהו מחנה גוג ומגוג, וכן אמר בנבואת יחזקאל לצפור כל כנף ולחית השדה הקבצו ובאו האספו מסביב על זבחי אשר אני זובח לכם וגומר, ואמר כי הנה קיץ וחורף יהיו

הפגרים מושלכים, ובאמרו העוף בקיץ והבהמה בחורף, כי העוף יעופף ברוב בימי הקיץ והחיות ילכו בימי החורף ברוב והנה אמר בנבואת יחזקאל וקברום בית ישראל למען טהר את הארץ שבעה חדשים, ואיך אמר יעזבו יחדיו לעיט ההרים ולבהמת הארץ, זה יהיה בעוד שיתעסקו בקבורתם, אף על פי כן לא יוכלו לקברם כולם ויאכלו מהם החיות והעופות בקיץ ובחורף:

פסוק ז

בעת ההיא יובל שי. אומות העולם יובילו שי עם ישראל לה' מנחה, כמו שאמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' וגומר:

אל מקום שם ה' צבאות. אל מקום אשר יקרא שם שם ה' צבאות והוא הר ציון:

פרק יט

פסוק א

משא מצרים. אמר רוכב על עב קל דרך משל לרוב מהירות הגזירה עליהם:

ונעו אלילי מצרים. אליליהם שהיו בוטחים בהם ינועו מפניו לא יושיעום בעת צרתם, ואמר ונעו אלילי מצרים ידמה כי אלילים רבים היו להם, וכן אמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, ותרגם יונתן ונעו ויתברו:

פסוק ב

וסכסכתי. ענין בלבול, וכן ואת אויביו יסכסך, אמר יבלבל אותם ביניהם לבד מהאויבים שיבאו עליהם תהיה ביניהם בלבולים ונלחמו איש באחיו ממלכה בממלכה אף על פי שמצרים כולו מלכות אחת והיו בהם שרים תחת המלך הגדול זה מולך במדינה אחת וזה מולך במדינה אחרת כמו מלכי כנען:

פסוק ג

ונבקה. מבנין נפעל, מענין גפן בוקק, והוא ענין רקות, כלומר לא תשאר ברוחם חכמה ובינה ולא ידעו לקחת עצה לעצמם:

ועצתו אבלע. כפל ענין במ"ש אבלע ענין השחתה, ואמר זה הענין במצרים לפי שהיו בהם חרטומים וחכמים כשראו שאבדה עצתם ידרשו אל האלילים ואל האטים, ותרגם יונתן ומן חרשין, ותרגם מכשפה לא תחיה חרשא לא תחי:

פסוק ד

וסכרתי. כמו וסגרתי, מן יסגרך ה' בידי, וכן תרגם יונתן ואמסר:

אדנים קשה ומלך עז. כפל הענין במלות שונות, ואדונים לשון תפארת ליחיד, וכן אם אדניו יתן לו אשה וזולתו,
ומלך עז הוא מלך אשור:

פסוק ה

ונשתו. מה שאמר בנבואה זו מיובש הנהר ומהפסק מחיתם ממנו הכל הוא דרך משל, לפי שנהר נילוס הוא משקה הארץ עד שלא יצטרכו לגשמים ומהנהר יבא להם רוב הדגים, כמו שאמר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, ולולי היאור לא היה ישוב במצרים והיתה חרבה מאין אדם כי לא ירדו שם גשמים לפיכך המשיל חורבנה על יד מלך אשור כאלו פסק מהם הנהר, וכן הים הסמוך לנהר שלא יוכל לבא להם דרך ים שום מחיה:
ונשתו. מבנין נפעל מענין נשתה גבורתם ענין הפסק הדבר ואבודו:

פסוק ו

ואזניחו נהרות. נחלקו במלה הזאת, יש אומרים כי הה"א לבנין הפעיל כה"א הפקידו השמידו והאל"ף נוספת, ויש אומרים כי נהגו באל"ף על לשון ארמי אשתיו חמרא אתכריאת רוחי וכתבו הה"א על לשון עברית והאל"ף על לשון ארמית, ואחי ר' משה פירש כי האל"ף במקום ה"א הבנין כאל"ף וכל מלבושי אנאלתי והה"א כה"א ההשב אשיב את בנך במקום אם, כאלו אמר ואם האזניחו, ופירושו כן ונהר יחרב ויבש ואם הנהרות יחרבו ויבשו דללו וחרבו יאורי מצור כי היאורים יהיו מהנהרות כו', כשיצא הנהר ימלאו היאורים מים, וכן קנה וסוף שהם על שפת היאורים קמלו, אחר שאין שם מים, ופירוש האזניחו רחקו, כמו ותזנח משלום נפשי, וכשיבשו הנהרות הנה רחקו, ופירוש דללו כמו חרבו, כמו דלו מאנוש נעו, ופירוש מצור מצרים, ופירוש קמלו נכרתו, כמו החפיר לבנון קמל ויונתן תרגם יאורי מצור נהריהון עמיקיא:

פסוק ז

ערות על יאור. ערות תאר לירקות ולדשאים הלחים, וכן ומתערה כאזרח רענן מתלחלח, ואמר הירקות שהיו סמוך ליאור ועל פי יאור, כלומר על שפת היאור יבש נדף ואיננו:

פסוק ח

ואנו הדיגים. הפסוק כפול בענין במלות שונות, הדיגים הם צדי הדגים והם צדים אותן בשני דרכים כשמשליכים חכה והוא כמין מחט שראשו כפוף ונכנס בפי הדגים ומושכין אותן בה ופורשין גם כן מכמורת והיא הרשת ונתפשים שם הדגים:
ואנו. כמו ואבלו, וכן תאניה ואניה:

פסוק ט

ובשו עבדי פשתים. פירוש עושי, מתרגמין מעשה עובדא, וכן יכיר מעבדיהם כמו מעשיהם, ואמר יבושו עובדי פשתן:

שריקות. כלומר שמסרקין הפשתן במסרק והטוב והיפה שבו עושים ממנו הרשתות, וזהו שאמר ואורגים חורי, כי הרשתות הן עשויות נקבים נקבים:

חורי. כמו חורים, וכן וחשופי שת כמו חשופים וקרע לו חלוני כמו חלונים, ואחר שיבש הנהר יבשו עושי הרשתות לצוד הדגים, ויש מפרשים שריקות הטוב שבפשתן, וכן נקרא בערבי שרק, וכן מפרשים חורי לבנים:

פסוק י

והיה שתותיה. כמו רשתותיה, וכן כי השתות יהרסון, וכן בדברי רבותינו ההוא שותא דהוו מנצו עלה בי תרי, פירוש רשת:

מדוכאים. נשברים כאלו הם נכרתים שלא יצודו בהם כי אין נהר ואין יאור:

כל עושי שכר. וכן כל עושי שכר היו:

אגמי נפש. והיא כמו עגמי, מן עגמה נפשי ושכר כמו ויסכרו מעינות, רוצה לומר שסוגרים בפני המים כדי שיקוו המים ויצודו בהם דגים, כמו שאמרו בתלמוד הסוכר אמת המים מערב יום טוב ולמחר השכים ומצא בה דגים, אמר אותם שהיו עושים שכר עתה יהיו מדוכאים ואגמי נפש ויש מפרשים אגמי נפש האגמים שיש בהם דגים וקרא הדגים נפש, וי"ת ויהא אחר בית שתי מחא כבישין אחר דהוו עבדין סכרא וכנשין מיא גבר לנפשיה:

פסוק יא

אך אווילים. **חכמי יועצי פרעה**, בא סמוך על סמוך, כמו נהרי נחלי דבש וחמאה, את מספר מפקד העם:

אל פרעה. בעבור פרעה, איך תאמרו בעבור פרעה שהוא אומר בן חכמים אני בן מלכי קדם ואיה חכמתו ומלכותו ואיה חכמתכם גם כן שלא תוכלו לתת לו עצה להנצל מרעתו, ויש מפרשים שכל אחד מחכמיו היה אומר בן חכמים אני, כלומר אני חכם ובן חכם ויודע לתת עצה טובה לכל דבר ואיך נואלתם בפעם הזאת, ועל דרך הזה תרגם יונתן איכדין תימרון לפרעה בני חכימין אנחנא ואת בר מלכין דמלקדמין:

פסוק יב

אים איפה חכמיך. כפל הענין במלות שונות, אמר בכל חכמתכם לא יוכל להגיד מה יעץ ה' צבאות על מצרים הפורענות שעתידה לבא עליהם, ואמר יעץ כאלו יעץ האויב לבא עליהם:

פסוק יג

נואלו. נשאו, מבנין נפעל מענין השא השאת, כאלו הטעו אותם ואבדה חכמתם:

התעו את מצרים. הם השרים והחכמים התעו את מצרים שהיא פנת שבטיה, כלומר ראש הממלכה, והם התעו אותה שהיו מבטיחים אותה בחכמתם שלא יוכל לבא לה רעה שלא ידעו הם בחכמתם, והנה זאת הרעה לא ידעו אותה:

פסוק יד

ה' מסך בקרבה. כלומר מאת האל יתברך בא להם זה שבלבל עצתם והשחית חכמתם:

מסך. ענין ערוב ובלבול, כמו ביין מסכתי, שהוא ענין ערוב המים ביין:

עועים. שרשו עוה, והוא כפל הפ"א, מענין ונעוה לב:

והתעו. פירוש השרים והגדולים, פירוש השרים שזכר כלומר השרים הגדולים שדרכם ליעץ אותה הם התעו אותה, שהאל בלבל עצתם, וכנה מצרים בלשון נקבה שאמר פנת שבטיה, ובלשון זכר באמרו אל כל מעשהו, כן מנהג הלשון במקומות רבים, כי כשידבר בלשון נקבה ידבר כנגד הכנסה, וכשידבר בלשון זכר ידבר כנגד העם:

כהתעות שכור בקיאו. תרגם יונתן כמא דטעי רזיא ומדשדש בתיוביה, פירוש כמו שהשכור נתעה ולא ידע מה יעשה ויקיא ויתגלגל אחר כן בקיאו:

פסוק טו

ולא יהיה. למעשה אשר יעשה, פירש לא ישאר למצרים שום מעשה שיעשה ולא יועילנו:

ראש וזנב. כלומר כל חכמת חכמיו וחרטומיו הכל ינסה להנצל מרעתו ולא יועילנו:

ראש וזנב כפה ואגמון. הן משל על חכמי מצרים החכמים והגדולים הם ראש, והפחותים זנב, וכן כפה ואגמון, כי כפה הם החזקים בחכמה, ואגמון הם החלושים, והוא כפל הענין במלות שונות רוצה לומר לכם יעשו חכמתם ולא תועילם, ויונתן תרגם מעשה כמו עצה, אמר מלכא דימלוך ריש ואגמון שלטון ואטרון, וי"מ ראש וזנב ראש התלי וזנבו המתעסקים בחכמת הכוכבים, ולא ידעו הרעה הבאה עליהם:

פסוק טז

ביום ההוא. אמר ביום ההוא לפי שבזמן אחד היה שהחריב מלך אשור מצרים וכוש ואחר כן בא לירושלם ונגף שם, לפיכך אמר ביום ההוא כי בזמן אחד היה זה הכל:

כנשים. חלשים כנשים:

מפני תנופת יד ה' צבאות. כלומר מאת ה' צבאות באה להם זאת הרעה, לפיכך לא יהיה להם כח להלחם כנגד אויביהם ויהיו כנשים:

פסוק יז

והיתה. כשישמעו מצרים הנותרים בארצם מפלת סנחריב בירושלים תהיה להם אדמת יהודה לפחד ורגזו וחלו ממנה:

לחגא. פירוש תנועות הפחד ורעדה וכן יחוגו וינועו כשכור:

מפני עצת ה' צבאות. מפני שראו תחלת מפלתן ביד מלך אשור ואחר כך מפלת מלך אשור בארץ יהודה ידעו כי עצת ה' צבאות היתה מפלתם כמו שהיתה מפלת אשור ביד ה' שהרי היו כלם פגרים מתים בלא חרב ידעו כי הכל מאת ה' הוא:

פסוק יח

ביום ההוא. כשיראו מפלת אשור שבי מצרים וכוש שהיו שם במחנה אשור בשלשלאות של ברזל כמו שאומר יגיע מצרים וסחר כוש וגו', ואומר בזיקים יעברו וגו', ויאמרו אך בך אל וגו' יכירו וידעו כי אין אלהים כי אם אלהי ישראל וישובו לאמונת ישראל, כי חזקיהו התיר כל השבוים שהיו במחנה ממצרים ומכוש ולקח כל הבזה והתיר השבוים ושבו לארצם והגידו נפלאות הבורא, והיו חמש ערים במצרים ששבו לאמונת האל ובנו מזבח והעלו עולות לה' ועל זה נאמר יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען, רוצה לומר שפת ארץ ישראל שהיא לשון עברי לפי שהיו הולכים ושבים לארץ ישראל ולומדים מעשיהם ולשונם, ואמר כנען לפי שמצרים וכנען היו אחים בני חם ונפלה ארץ כנען לישראל לנחלה ושבה ארץ כנען כנכרים למצרים ועתה ישובו אליה כאלו היא לכנען אחיהם כי יחשבו ישראל אחים:

ונשבעות לה' צבאות. כי בו יאמינו ובו ישבעו לא באלילים שהיו מאמינים מתחילה:

עיר ההרס יאמר לאחת. כל כך יהיו דבקים באמונת האל עד שיסכימו ביניהם שאם תשוב מעבודת האל אחת מחמש ערים יאמר לה עיר ההרס, כלומר שיעמדו עליה ויהרסוה, ויונתן תרגם כמו החרס בחי"ת מן האומר לחרס, ותרגם יונתן קרתא בית שמש דעתיד ליחרב יתאמר היא חדא מנהון:

פסוק יט
ביום ההוא. פירשנוהו:

פסוק כ
והיה לאות ולעד. זה יהיה למצרים לאות ולעד, כי כל זמן שיחזיקו באמונת האל יקראו אל ה' והוא יושיעם מיד כל נוגשיהם, וזה יהיה להם לאות כי האל ישמרם כשיחזיקו באמונתו:
מושיע ורב. גדול, כמו על כל רב ביתו, כלומר גדול יהיה המושיע שישלח להם והוא מלאך ה' שיכה בשונאיהם והם נצולים, ויונתן תרגם ורב דיין, וזה רוצה לומר שישפוט בשונאיהם:

פסוק כא
ונודע ה'. כי בזה ידעוהו עוד ויכירוהו מלבד מה שידעוהו מתחילה במגפת מלך אשור גם בעצמם ידעוהו ויכירוהו שיצילם בכל אשר יקראוהו:
ועבדו זבח ומנחה. ועבדו כמו ועשו, מתרגמינן מעשה עובדא, וכן ועבדת הצדקה, והדומים לו, או פירושו כמשמעו, ופירוש ועבדו לה' בזבח ומנחה, וכן תרגם יונתן יפלחון בנכסת קדישין ובקרבנין:
ונדרו נדר לה'. בעת צרתם ידרו נדרים וישלמו לא שידרו ולא ישלמו אחר שינצלו אלא שישלמו מה שידרו כי יכירו כי ה' הוא המושיעם:

פסוק כב
ונגף ה'. יכם וירפאם כדי שיכירו כי הוא המוחץ והרופא כי בשובם אל ה' ובצעקם אליו יעתר להם וירפאם מיד:

פסוק כג
ביום ההוא. לפי שמתחילה היו מתגרים זה בזה מצרים ואשור, ועתה הנותרים ממגפת מחנה אשור וראו יד ה' שהיתה בהם ידעו כי ה' הוא האלהים ותהיה להם חברה ואחוה ואהבה עם מצרים שידעו גם כן את ה' ותהיה מסלה ממצרים לאשור ומאשור למצרים:
ועבדו מצרים את אשור. ופירוש עם אשור שניהם יעבדו את ה' וישראל תהיה להם שלישיה:

פסוק כד
ביום ההוא. **שלישיה**, שלישית תהיה להם באמונת האל ויהיו ברכה בקרב הארץ שתהיה להם ברכה על שאר האומות כל זמן שיחזיקו באמונת האל:

פסוק כה

אשר ברכו ה'. כל אחת משלשתם ברכו ה' צבאות ויאמר ברוך עמי מצרים ששבו להיות עמי:

ומעשה ידי אשור. שהכירו שהם מעשה ידי ואני האל ואין עוד:

ונחלתי ישראל. ישראל הם נחלתי מקדם, יונתן תרגם הפסוק כלו על ישראל בריך עמי וגומר:

פרק כ

פסוק א

בשנת בא תרתן. זה הענין היה בשנת ארבע עשרה שנה לחזקיהו מלך יהודה שבא על ירושלים ושמע על תרהקה מלך כוש שיצא להלחם עמו ונסע משם ונלחם עם מצרים ועם כוש וכבשם ובא עם השבי וחזר לירושלים וקודם לכן באותה שנה שלח תרתן לאשדוד ולכדה, ואז נאמרה נבואה זו לישעיה כי כמו שלכד מלך אשור אשדוד כן ילכד מצרים וכוש, ויש מפרשים כי שלש שנים קודם שבא לירושלם מלך אשור היה זה שבא תרתן לאשדוד ולכדה ואז נאמרה נבואה זו לישעיה, כי לסוף שלש שנים ינהג מלך אשור את שבות מצרים ואת גלות כוש כמו שאמר שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש, ולפירושינו שלש שנים ידבק עם הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף, אמר כי שלש שנים הלך וזה אות ומופת על מצרים ועל כוש כי כן ילכו הם:

סרגון. הוא סנחריב, ורבותינו ז"ל אמרו שמונה שמות יש לו:

פסוק ב

בעת ההיא. ביד ישעיהו הנביא פורענות מצרים וכוש דבר בידו, ואמר לו שיעשה האות בעצמו שיהיה סימן, להם וילך ערום ויחף, ומה שאמר לו ופתחת השק לפי שהיה לובש שק על גלות השבטים ומתאבל עליהם, ואמר לו שיפתח אותו השק שהיה חגור על בשרו ועל מתניו ויחלוץ נעליו וילך ערום ויחף:

ויעש כן. הלוך ערום ויחף, הדבר הזה אין לפרשו כמשמעו שצוה האל את הנביא שילך ערום ויחף חלילה, וכן מה שאמר האל להושע קח לך אשת זנונים, וכן מה שאמר ליחזקאל והעברת על ראשך ועל זקנך תער, וכן מה שאמר לו שיאכל עוגת שעורים אפויה בצפיעי הבקר, וכל אלו והדומים להם אינם דברים שיצוה האל לנביאיו לעשותם, אלא הכל היה במראה הנבואה שהיה רואה הנביא במראה הנבואה שהיה מצוה אותו האל שיעשה כך והיה עושה כך במראה הנבואה ההיא, ואף על פי שיאריך הזמן כמו

בזאת הנבואה שלש שנים ובנבואת הושע וילך ויקח ותהר ותלד בן ואחר כך ותהר ותלד בת כל זה במראה הנבואה, ואף על פי שיראה שהיה זמן רב הכל היה במראה הנבואה בפעם אחת:

ונעלך. אמר לשון יחיד דרך כלל, ויונתן תרגם ופתחת השק בהפך העניין ותיסר סקא בחרצך:

פסוק ג

ויאמר. כן שמע במראה הנבואה אחר שהלך ערום ויחף שהיה ה' קורא אותו ואומר כאשר הלך עבדי ישעיהו אות ומופת מה שעשה עבדי ישעיהו זה כאשר צויתיו לאות ולמופת על מצרים ועל כוש עשה כן להודיע כי כן ילכו הם לפני שוביהם:

פסוק ד

כן ינהג. אמר וחשופי שת אחר שאמר ערום ויחף כי הגנות בלכתם ערומים הוא שילכו חשופי ערוה כמו שעשה מלך עמון במלאכי דוד לגנות, ויכרות את מדויהם בחצי עד שתותיהם:

וחשופי. כמו וחשופים, וכן וקרע לו חלוני כמו חלונים, והדומים להם:

ושת. הוא כנוי לעגבות לערוה, וכן עד שתותיהם, ואמר ערות מצרים והוא הדין לכוש כי כבר זכר שניהם, ומה ששנה הענין במצרים לרוב גנותם כמו שאמר עליהם גדלי בשר אשר בשר חמורים בשרם:

פסוק ה

וחתו ובשו. על ישראל אמר שהיה בטחונם בכוש ובמצרים לפי שהיו בעלי מלחמה למלך אשור, כמו שאמר על תרהקה מלך כוש יצא להלחם אתך, ועל יהודה ובנימן אמר ועל השרידים שנשארו מעטים בארץ כי עשרת השבטים בכלל כבר גלו בשנת שש לחזקיהו וכאשר נהג מלך אשור את שבות מצרים וגלות כוש היה בשנת ארבע עשרה לחזקיהו והיו מביטים לכוש שילחמו למלך אשור ומתוך כך ימלטו מידו, וכן היו מתפארים להנצל על ידם ממלך אשור וכאשר יראו מפלת כוש ומצרים ביד מלך אשור יחתו ויבשו:

פסוק ו

ואמר האי, ארץ ישראל כי היא על גבול הים:

אשר נסנו שם לעזרה. כתרגומו דהוינא סבירין למערק לתמן לסעיד לאשתזבא מן קדם מלכא דאתור עד כען נפשיהון לא שזיבו ואיכדין נשתזיב אנחנא:

פרק כא

פסוק א

משא מדבר ים. נבואה זו נאמרה על בבל ואף על פי שכבר נתנבא עליה באמרו משא בבל שנה ושלש עליה לפי שהרעו לישראל יותר מדאי, וכן נתנבא על מפלת מלך אשור כמה פעמים וקרא בבל מדבר ים לפי שמדי ופרס היו במזרחית צפונית של בבל כמו שאמר העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש, והנה בבל מערב למדי ופרס והמערב יקרא ים, ואמר מדבר כי מדבר יש בין בבל למדי ופרס, וי"ת מטלן משרין דאתו ממדברא כמי ימא:

כסופות בנגב. כמו רוח סערה בנגב, במדבר, במקום יבש שהוא שם תמיד הרוח כן יצאו מדי ופרס להלוך אל בבל, וי"ת בנגב דרום, ואתן בארח דרומא מדברן ואתין ממדברא, והוא מה שפי' שארץ מדי ופרס מזרחית צפונית לבבל, אם כן בבל לה מערבית דרומית ים ונגב:

מארץ נוראה. מארץ רחוקה, והוא מדי ופרס שהם רחוקים מבבל, והרחוק יקרא נורא לפי שהאדם ירא הרחוק שלא ידע גבורתו ומנהגו יותר מן הקרוב שידע גבורתו ומנהגו, ויונתן תרגם מארעא דאתעבידא בה חסינין:

פסוק ב

חזות קשה. אמר הנביא נבואה קשה לבבל נאמר לי מאת השם, ומה היא הנבואה הבוגד בוגד מי שהיה בוגד יבא בוגד שיבגוד בו ומי שהיה שודד יבא שודד שישדדנו, ומי הוא הבוגד והשודד זה מלך בבל שהיה בוגד באומות שהיו בשלום עמו ושודדן כי היא הבגידה שהיה שודד אותה ולא היה שומר להם ברית כן יבא לו בוגד שיבגוד בו ושודד שישדדנו והוא כורש:

עלי עילם צורי מדי ופרס. ואמר כל הנבואה כנגד עילם ומדי שיעלו לבבל ויצורו עליה:

צורי. טעמו מלרע:

כל אנחתה השבתי. פירוש אנחת בבל, ר"ל מה שהיו נאנחים מפחדה, כי הכנוים בשמות יפלו על הפעל ועל הפעול, כמו מנגד נגעי יעמודו, הסר מעלי נגעך, בבית תפלתי, שמעתי את תפלתך, נסכתי מלכי, ואלהי מלכי מקדם, וה"א אנחתה רפה ומשפטה במפיק, וכמוהו רבים, כמו ושערה לא הפך לבן, ורחמה הרת עולם, ראמה בתה עונה בה, ויאמר לה בעז והדומים להם:

פסוק ג

על כן. הנביא מדבר בלשון כל אחד מבני בבל, או בלשון בלשצר המלך:

נעויתי משמוע. משמוע הפורענות הבא לבבל כל שכן שאבהל כשאראנה:

פסוק ד

תעה. חשקי, בחיריק החי"ת, הנביא מדבר בלשון בלשצר שעשה משתה רב בלילה והיה אותו הלילה נשף חפצו וחשקו ותאותו שהוקם מלך והיה שמח עם עבדיו ושם לו הקב"ה אותו הנשף בחרדה בכתב שכתב המלאך בכותל ההיכל חרד מאד על הכתב ההוא כמו שכתוב אדין מלכא זיווהי שנוהי ורעיונוהי יבהלוניה וקטרי חרציה משתריין וארכובתיה דא לדא נקשן:
פלצות. ענין רעדה, כמו שכתוב דא לדא נקשן:

פסוק ה

ערוך השולחן. בעת שהיו עורכים השלחנות היו אומרין צפה הצפית שיצפה הצופה, כי היו מפחדים מעם מדי ופרס ובעת שהיו אוכלים ושותים היו אומרים קומו השרים משחו מגן כלומר צחצחו המגינים למלחמה, וכן תרגם יונתן צפה הצפית אקימו סכואין, ותרגם משחו מגן מריקו וצחצחו זיינא, תרגם יונתן מגן זיינא, ר"ל כלי זיין כגון השריונות והכובעים כי גם הם מגן על האדם במלחמה, ויש מפרשים משחו מגן משחו המלך כי המלך מגן העם לפי שבאותו הלילה מת בלשצר, כמו שכתוב ביה בלילא אתקטיל בלשצר מלכא, אמר הנה מת מלככם משחו אחר תחתיו, ובב"ר צפה הצפית סדר מנרתא אית אתרא דקרייא מנרתא צפיתא:

פסוק ו

כי כה אמר. כאלו הנביא בבבל, ואמר על לשון שרי בבל שיאמרו זה לזה שיעמידו המצפה לראות אם בא חיל מדי ופרס ויגיד אשר יראה:

פסוק ז

וראה רכב. וראה המצפה רכב צמד פרשים רכב שרוכבים עליו זוג פרשים:
וראה גם כן רכב חמור רכב גמל: **והקשיב קשב רב קשב**. יקשיב אם הם קרובים אם ישמע קול פרסותם, ויונתן תרגם ויחזי רתך אינש ועמיה זוג פרשים וגומר:

פסוק ח

ויקרא. וקרא המצפה אריה על המצפה המשיל מדי ופרס לאריה העומד על המצפה ומביט אילך ואילך אנה יטרוף, אמר הנביא בלשון קריאה בראותו זה:
אדני אנכי עומד תמיד. יומם ולילה על משמרתי אנכי נצב כל הלילות, כלומר ביום ובלילה אני עומד ומצפה מתי יהיה זה שיבא חיל מדי ופרס ויחריבו בבל לפי שהרעו לישראל, ובדרש כי אריה אמר על חבקוק הנביא, אמר ישעיהו כי חבקוק עתיד לומר

זה אנכי עומד תמיד יומם ולילה שעג עוגה ועמד בתוכה כמו שמפרש בתרגום תפלה לחבקוק וקרא חבקוק אריה כי כן היא בגמטריא חשבון חבקוק כחשבון אריה, וי"ת הפסוק כן אמר ישעיה נבואה קל משרין וגומר:

פסוק ט

והנה זה. בעוד שהיה המצפה מקשיב הנה בא החיל כמו שהיה רואה קרבו אל העיר:
ויען המצפה ויאמר נפלה נפלה בבל, הכפל לחזק:
שבר. פירוש המשבר ויונתן תרגם נפלה נפלה נפלת אף עתידה למיפל בבל ר"ל, שתי נפילות ראשונה על ידי מדי ופרס ושניה על ידי שמים, שנאמר והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה, וזה היתה לעולם כי אותה בבל לא נתישבה עוד לעולם כמו שפירשנו למעלה במשא בבל:

פסוק י

מדשתי ובן גרני. יאמר הנביא בלשון האל בבל היא מדשתי שאדוש אותה בחיל מדי ופרס כמו שדשין התבואה ובן גרני, כפל ענין במלות שונות, כי הבר והתבן יקרא בן גרן לפי שיודש בגורן:
אשר שמעתי. אמר הנביא זאת הנבואה אשר שמעתי על בבל הגדתי לכם כמו ששמעתיה ואמר אלהי ישראל לפי שבעבור ישראל יביא האל הפורעניות לבבל:

פסוק יא

משא דומה. דומה היא מבני ישמעאל כמו שכתוב ומשמע ודומה ומשא, אמר הנביא אלי קורא קול הנבואה כי משעיר יבא להם המחריב ארצם ובקרוב תבא אליהם הרעה וישימו שומרים בחומות העיר, אומר שיקימו בני אדם מרוב פחדם ויסובבו בעיר וישאלו לשומרים מה מלילה, וכפל הדבר כדרך השואלים:
מה מליל. בא על דרך הסמיכות, וכמוהו בא אל חזקיהו בחיל כבד:

פסוק יב

אמר. ענה להם השומר אתא בקר, כלומר הבקר יבא, אבל מה תועילו כי גם הלילה יבא אחריו שתצטרכו לשמור עוד מפחד האויב:
אם תבעיון בעיו. אם תשאלו שאלו:
שובו אתיו. לשאול, כלומר עוד הלילות תשאלו בזה כי אין לכם בטח מן האויב וא"א ז"ל פירש כי עתידים בני שעיר להחריב דומה וקורא הנביא שומר וצופה והנביא מדבר כאלו בני שעיר קוראים אליו ושואלים לו מה מלילה כלומר מה מלילותם וימותם של דומה, כלומר אם הגיע זמן קיצן עדין ונלך עליהם, והנביא משיב להם כבר נשלמו הימים

והלילות ובא בקר מפלתם שובו עתה עליה ותצליחו, ותרגם יונתן כן מטל כס דלוט וגומר, ובדברי רבותי' ז"ל בספרו של רבי מאיר מצאו כתוב משא דומה משא רומי:

אלי קורא משעיר, אמר רבי יוחנן אלי קורא מפני שעיר:

שומר מה מלילה. אמרו לישעיה רבינו ישעיה וכי מה יוצא לנו מתוך הלילה הזה אמר להם המתינו לי עד שאשאל כיון ששאל חוזר אצלם אמרו לו שומר מה מליל, שומר העולמים, אמר להם לא כשאתם סבירין אלא בקר לצדיקים ולילה לרשעים בקר לישראל ולילה לאומות העולם אמרו לו אימתי אימת דאתון בען הוא בעי אם תבעיון בעיו, ואומרים להם ומי מעכב אמר להם תשובה שובו אתיו:

פסוק יג

משא בערב. נבואה זו נאמרה על ערב והם בני קדר, ובי"ת בערב במקום על, כמו כן ינתן בו כי אם הבהמה אשר אני רוכב בה כמו עליה:

ביער בערב תלינו ארחות דדנים. אומר כנגד שיירות בני דדן שהיו עוברים ושבים בערב, אמר עתה בחרבן ערב תלינו ביער כי לא תמצאו אהלים ללון שם כי חרבו אהלי קדר, ויונתן תרגם בחורשא ברמשא תביתון, תרגם בערב כמו בערב:

פסוק יד

לקראת צמא התיו מים. התיו כמו אתיו, אומר דרך משל למים שיבאו לקראת הצמא כי בני קדר יהיו גולים ונודדים במדבר ולא ימצאו מים לשתות ויושבי ארץ תימא כשימצאם גולים ונודדים צריך שיקדמום בלחמם:

פסוק טו

כי מפני חרבות. ואם תשאלום מפני מה הם נודדים מפני חרבות שפשטו בארצם מפני חרב נטושה שפשטה בארצם, וכן וינטשו בלחי, כמו ויפשטו, ויש מפרשים כמו לטושה, ויונתן תרגם שליפא:

פסוק טז

כי כה אמר ה' בעוד שנה, שנאמרה אלי נבואה זו: וכלה כל כבוד קדר, כשני שכיר, שהם מצומצמים, ומדקדק בזמנו לצאת כמו שאומר כעבד ישאף צל וכשכיר יקוה פעלו, וכן זאת השנה תהיה מצומצמת:

פסוק יז

ושאר מספר קשת. מה שישארו מהם רובי קשת שיברחו ויהיו מתי מספר:

ימעטו. יהיו הולכים ומתמעטים:

כי ה' אלהי ישראל דבר. לפי שהרעו לישראל כשהגלם מלך אשור, אולי באו בני קדר עם מלך אשור והרעו לישראל בעת שהיו מוליכים אותם בשביה, או שעברו ישראל דרך ארצם בגלותם והרעו להם:

פרק כב

פסוק א

משא גיא חזיון. נבואה זו נאמרה על ירושלים, וקראם גיא חזיון לפי שהיא מקום הנבואה, ומה שקראם גיא והיא הר לכנותה לרעה לפי שהפילוה יושביה לרעתם והשיבוה מהר אל בקעה ואינה ראויה שתקרא עתה הר אלא גיא:

מה לך אפוא כי עלית כלך לגגות. דרך בני העיר לעלות לגגות ולמגדלים בעת שיבאו להם האויבים ויכנסו בעיר בחזקה יעלו לגגם להשגב בהם, או להלחם בהם אל נפשותם אם יוכלו אמר הנביא כנגד ירושלים מה לך והלא היית אתמול תשואות מלאה עיר הומיה מה לך עתה שנאספת אל הבתים ועלית אל הגגות מפני מה היה זה מפני עונך:

פסוק ב

תשאות מלאה. הארץ, תשאות פירוש קול המון העיר מרוב העם אשר בתוכה, וכן תשאות חן חן לה:

חלליך לא חללי חרב. כי לא יצאו חוץ לעיר להלחם עם אויביהם אלא נאספו אל העיר ומתו בתוכה ברעב והנה אינם חללי חרב אלא חללי רעב:

פסוק ג

כל קציניך נדדו. קציניך וראשיך שנדדו וברחו:

מקשת אסרו. כלומר רובי קשת שרדפו אחריהם השיגום ואסרו אותם והם צדקיהו ושריו שברחו ויצאו מירושלים לילה ורדפו אחריהם הכשדים ותפשום:

כל נמצאיך. פירוש כל הנמצאים בתוך העיר אסרו, וכן אשר מרחוק ברחו שחשבו להמלט אסרו גם כן:

פסוק ד

על כן אמרתי. דברי הנביא אמר כנגד המנחמים:

שעו מני. כלומר הרפו ממני אל תנחמוני כי אמרר נפשי בבכי שאבכה:

אל תאיצו לנחמני. כפל ענין במלות שונות אמר אל תדחקו לנחמני על שד בת עמי כי רב הוא מלהנחם עליו:

פסוק ה

כי יום מהומה. ענין שבר, כמו והמם מהומה גדולה:

מבוסה. ענין הרמיסה והגאול, כמו כפגר מובס, בוסס כטיט חוצות:

מבוכה. ענין בלבול, כמו נבוכים הם בארץ:

מקרקר קיר. הורס הקיר כמו משרש עוקר השורש, ומה שאמר קיר תוספת ביאור, כי די לו במקרקר, וכן לצבא צבא, ותשרש שרשיה, ויקסמו קסמים, וענין מקרקר קיר שהרסו הכשדים חומת ירושלים, כמו שכתוב ותבקע העיר, ואומר וינתצו את חומת ירושלים:

ושוע אל ההר. היוצאים מן העיר הולכים וצועקים מהר אל הר ומגבעה אל גבעה, ויונתן תרגם מבלשין בתיא מקפין מגדליא ברישי טוריא:

פסוק ו

ועילם. פירוש בני עילם:

נשאו אשפה. בחצים וקשת להלחם על ירושלם, וכן קיר והיא עיר למלך אשור כמו שאמר ויגלהו קירה, וכן בני קיר גלו המגינים לבא למלחמה על ירושלים:

ערה. ענין גלוי, כמו את מקורה הערה, ויש לפרש קיר כמשמעו כותל וערה ענין דבוק, וכן בדברי רבותינו ז"ל מעורה בטרפשים, פירוש דבוקה, ופירוש הפסוק עילם נשא אשפה לירות החצים אל ירושלם, וכן דבק אל החומה המגינים לחתור החומה תחתיה להפילה, וכן תרגם יונתן ועל שוריא דבקו תריסין:

ברכב אדם פרשים. תרגם יונתן ברתך אנש ועמיה זוג פרשין:

פסוק ז

ויהי מבחר עמקיך. אומר כנגד ירושלם מבחר ארצך ימלא ברכבי האויבים ואמר עמקיך כי הרכב לא ילך בהרים אלא בעמקים:

שות שתו. שמו פניהם לשערי ירושלים להלחם, ויש מפרשים נלחמו, וכן ופה ישית בגאון גליך ילחם, ויונתן תרגם עמקיך משרייך, ושות שתו ממנן על תרען, וכן וישימו על העיר, ר"ל הפרשים שמו עסקם וכלי מפצם לכבוש העיר:

שות שתו. שמו כלי המצור אל השער:

פסוק ח

ויגל את מסך יהודה. גלה האויב את מסך יהודה שהיו סבורים שהיו מסוככין שלא תבא עליהם רעת האויב מפני בית המקדש שהיה בנחלתם, והנה בא האויב בעונותם וגלה המסך שלהם:

ותבט. אומר כנגד עם ירושלם או כנגד המלך, אמר כשראית האויב שבא עליך הבטת אל נשק בית יער הלבנון שנתן שם שלמה מגינים ונתת עיניך בהם להביאם אל ירושלם, כלומר הכינות עצמך למלחמה ולא לתשובה ומעשים טובים, כלומר הבטחתך היתה אל הנשק ולא אל האל, כמו שאמר ולא הבטתם אל עושיהו, ויונתן תרגם אל נשק בית יער על זיין בית גנזי מקדשא:

פסוק ט

ואת בקיעי עיר דוד ראיתם. פרצות שהיו בחומות עיר דוד היא ציון ועשיתם הכנה לבנות אותם פרצות:

ותקבצו את מי הברכה התחתונה. מי הברכה שהיו מתפזרים ממנה ולחוץ קבצתם אותם לתוכה להיות המים מזומנים לעשות בהם חמר לבנין הפרצות, ובריכה היא חריץ בנוי באבנים מתקבצים בה מי גשמים:

פסוק י

ואת בתי. הנה הכינותם המים, וכן הכינותם האבנים שספרתם הבתים ומי שהיה לו בית יתר נתצתם אותו לבנות פרצות החומה מאותם האבנים:

ותתצו. תי"ו השרש רפה ומשפטה להדגש כי שרשו נתץ:

לבצר. ענינו לחזק מן ערים בצורות:

פסוק יא

ומקוה. בקמץ בשקל משרת, עוד עשיתם הכנה למים בין שתי החומות סמוך למי הברכה הישנה עשיתם שם חריץ שיקוו בו מי גשמים כל אלה ההכנות עשיתם מפני האויב כדי להציל ירושלם מידו:

ולא הבטתם אל עושיה. ולא הבטתם אל הבורא אשר עשה אותה ותקנה עד הנה ושמר מיד האויב לא הבטתם לשוב אליו וללכת בדרכיו כי הוא היה מציל אתכם אם שבתם אליו יותר מכל ההכנות שעשיתם:

ויוצרה מרחוק לא ראיתם. מי שיצר לירושלם זמן רב ורחוק להשרות שכינתו בה ובחר אותה מכל הארצות לא ראיתם אותו לשוב אליו, ובדרש ויוצרם מרחוק לא ראיתם מי שברא אותה קודם שנברא העולם, כמו שאמרו רבותינו ז"ל ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן גן עדן ותורה וצדיקים וישראל וכסא הכבוד וירושלים ומשיח בן דוד, ואין משמעות הדרש הזה כמו שמבינים אותו המון התלמידים אלא פירוש שעמדו בכח להבראות קודם שנברא העולם לפי שהדברים האלה הם תכלית בריאת העולם:

פסוק יב

ויקרא. קרא ה' על ידי הנביאים נבואה זו טרם היות הפורענות כדי שיבכו ויספדו ויקרחו ויחגרו שק וישובו בתשובה שלמה לפני האל יתברך וינחם על הרעה והם לא עשו כן אלא והנה ששון ושמחה:

פסוק יג

והנה ששון ושמחה. לא דאגו ולא פחדו לדברי האל אלא לעגו ושמחו, ואמרו הואיל וסופנו למות מעתה נעשה ששון ושמחה ונהרג בקר ונשחוט צאן ונאכל בשר ונשתה יין כי מחר נמות ונשמח בעודנו בחיים וכל זה ללעג ולשחוק לדברי האל וזהו חלול ה':

פסוק יד

ונגלה. מה שהם אומרים נגלה באזני וידוע לפני אני ה' צבאות, לפיכך אני נשבע:
אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. כי קשה עון זה הדבר מהעונות שקדמו לכם ולא יכופר העון הזה בגלות אלא עד תמותון אבל המיתה שתמותו בחרב אותה תכפר עליכם, ויונתן תרגם עד תמותון מותא תנינא, ר"ל מיתת הנפש בעולם הבא, ותרגם ונגלה באזני אמר נביא באודני הויתי שמע כד אתגזר דא מן קדם ה', ואמרו רז"ל כל מי שיש בידו חלול השם אין כח בתשובה לתלות וביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת, שנאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון:

פסוק טו

כה אמר ה'. הסוכן, פירוש אוצר מן ערי מסכנות לפרעה, וכן תרגם יונתן פרנסא, ושבנא היה פקיד ואוצר בבית המלך חזקיהו ונטה דעתו אל מלך אשור להסגיר לו העיר וקשר קשר עם קצת אנשי העיר, ועליו נאמר ולא תאמרו קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר כמו שפירשנו במקומו:
על שבנא. כמו אל שבנא, וכן ותתפלל על ה' כמו אל ה':
ואשר על הבית. ר"ל שממונה על בית המלך:

פסוק טז

מה לך פה. כאלו אמר ואמרת אליו מה לך פה שהרי אמר לו לך בא אל הסוכן הזה, וכן תרגם יונתן ותימר ליה מה לך כא, ונראה כי שבנא לא היה מבני ירושלם אלא שבא לגור שם ונעשה פקיד בבית המלך, ובדרש כי מעיר ששמה סכני היה לפיכך קראו סוכן ובא לו לירושלם ולפי שלא היה מתושבי העיר ונשאו לבו לקשור קשר להסגיר העיר למלך אשור אמר לו מה לך פה מה עסק יש לך בעיר הזאת ואינה ארץ מולדתך, ומי לך פה אי זה אח או קרוב יש לך בעיר שאתם עושה דברים כאלה בעיר:

כי חצבת לך פה קבר. אתה מדמה בעצמך כאלו חצבת לך פה קבר שאתה בוטח שתמות כאן לא יהיה זה אלא הנה ה' מטלטלך:

חצבי מרום קברו. ואתה כמי שחוצב במקום גבוה קברו שלא יפחד שיורידוהו משם, וכמו שחקק משכנו בסלע שאתה בוטח שתהיה לעולם בעיר הזאת בשררה שאתה בה היום שלא יהיה אדם שיורידך ממנה, לפיכך קשרת עם מלך אשור לא יהיה זה כי אחר יבא תחתך שיורידך מן שררתך, כמו שאמר וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו, וי"ת קבר קברו אתר אתריה, ורז"ל פירשו חצבי מרום קברו שחצב לו קבר בקברי בית דוד לפיכך אמר מה לך פה ומי לך פה מי קבור כאן ממשפחות אבותיך, ויו"ד חצבי חקקי נוספת על הפעל כיו"ד היושבי בשמים והיא דרך צחות:

פסוק יז

הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר. פירש אדוני אבי ז"ל טלטול גדול וכבוד, וגבר שם תאר לטלטול וה"א טלטלה נוספת ואינה לנקבה, ורז"ל פירשו טלטלת איש ואמרו טלטולא דגברא קשה מדאתתא, וזה לפי שהאשה תמצא יותר מרחמים בגלותה מן האיש, כלומר תגלה למקום שלא תמצא מרחמים, וכן ת"י טלטול דגברא, ולפי דעתי כי מלת גבר הוא לשון קריאה, כלומר אתה הגבר הנה ה' מטלטלך טלטלה, וקראו גבר לפי שהיה מתגאה ומתגבר, ובדרש טלטלה גבר כהדין תרנגולא דמטלטל מאתר לאתר:

ועטך עטה. כמו שאומר צנף יצנפך צנפה כדור כמו שאדם עוטה הבגד, וצונפו וכורכו כמו כדור ומשליכו למקום רחוק, ויש שמפרשו ענין עיט, כלומר מפריחך אבל אינו משרשו, ובדברי רז"ל עטך מלמד שפרחה בו צרעת כמו על שפם יעטה, וי"ת ותחפינך בהתא, פירוש תכסך בושה כמו האדם המתבייש שמכסה פניו:

פסוק יח

צנוף. צנוף מקור צנפה שם, ופירושו כמה שפירשנו:

ועטך עטה. כמו שכורך אדם המצנפת ומשליכה למקום רחוק, ואמר עוד כדור אל ארץ רחבת ידים, כמו שמשליך אדם הכדור בארץ רחבת ידים שאין שם גדר או דבר מעכבו שהוא מתגלגל והולך עד שימצא דבר שיעכבנו, וכדור הוא הנקרא פלוט"א והכ"ף שרש, וכן במשנה הכדור והאמום ותחסר ממנו במקום הזה כ"ף הדמיון יצנופך ככדור, וכן לב שמח ייטיב גהה כגהה וגו':

שמה תמות, לא כמו שחשבת שחצבת לך פה קבר:

ושמה מרכבות כבודך קלון בית אדונך. פי' אדוני אבי ז"ל שמה באותו מקום שתהיה שם מטולטל תרכב מרכבה שתחשב אותה לנפשך לכבוד גדול ובכאן היה לך בה קלון

אם תרכב אותה אך שם תהיה מכובד בה, כלומר הכבוד שיש לך בעיר הזאת יהפך שם לקלון לך, ורבותינו פירשו בקש קלון בית אדוניו נהפך כבודו לקלון, כי כשיצא למלך אשור שאלו אותו איה העם שקשרת עמהם, אמר להם חזרו בהם נקבוהו בעקביו וקשרוהו בזנבות סוסיהם והיו מגררין אותו על הקוצים ועל הברקנים, וזהו מרכבות כבודך המרכבות שהיית חושב שיתנו לך מרכבות לכבוד נתנו אותם לך לקלון שקשרו אותך בזנבי סוסיהן, ויונתן תרגם תמן תמות וגו':

והדפתיך. אמר והדפתיך כאלו האל מדבר, ואמר יהרסך דבר הנביא על האל, וכן מנהג לשון הקדש במקומות רבים, כמו שמעו עמים כלם, כלם תשובו ובאו נא, לכלם ולסרניכם, והדומים להם, והמצב והמעמד הוא הפקידות שהיה בה:

פסוק כ

והיה ביום ההוא. ביום שתגלה ממקומך זה אתן במקומך אליקים בן חלקיהו, ופירוש ביום בזמן ההוא, כמו והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס והדומים לו פירושם בזמן ההוא, ופירוש וקראתי שיתן בלב חזקיהו למנות פקיד אליקים במקום שבנא וכאלו האל יקראהו שיבא ויקח הפקידות, ויונתן תרגם וקראתי וארבי, כלומר אגדלהו ואמנהו על בית דוד, וכן תרגם אנקלוס ראה קראתי בשם חזי דרביתי בשום, וטוב הוא פירושו, וכן שלישים וקרואים ר"ל גדולים וכן קרואי עדה גדולי העדה שהם נקראים לכל עצה, והנה מצאנו בספר מלכים ובספר זה כי אליקים היה על הבית ושבנא היה סופר כמו שאמר ויצא אליו אליקים אשר על הבית שבנא הסופר וזה היה כשבא סנחריב לירושלם, ואפשר כי קודם לכן מרד והיו דבריו עם מלך אשור והיה מכסה עצמו והאל גלהו על ידי הנביא ואמר לו לך בא אל הסוכן הזה, והנביא אמר לחזקיהו והורידהו מגדולתו ושם תחתיו אליקים וכשבא סנחריב לירושלם היה אליקים על הבית ושבנא נשאר סופר ואף על פי כן היה שבנא מכסה עצמו וקרע בגדיו על דברי רבשקה כמו האחרים כאילו היה הדבר קשה בעיניו:

פסוק כא

והלבשתיו כתנתך ואבנטך. דרך משל כי הכתנת מלבוש הוד ותפארת לגדולה והאבנט היא חגורה על המתנים, והוא משל לחוזק שלא ימעד מגדולתו:

והיה לאב. ליועץ נאמן ולמנהיג טוב כמו וישימני לאב לפרעה יועץ ומנהיג מדינתו:

פסוק כב

ונתתי מפתח. דרך משל כי הוא יהיה יועץ של מלך יהודה ועל פיו יעשה לסגור ולפתוח, ואמר על שכמו והמפתח לא ישא אדם אותו על שכמו אמר הענין בשני משלים אמר

מפתח כי בידו יהיה ענין בית המלכות לפתוח ולנעול, ואמר על שכמו שהוא כמו משא שישא אדם על שכמו, ר"ל כי הוא ישא ויסבול ויכלכל דברי המלכות, ואפשר שהיה אליקים בן חלקיהו כהן ומצאנו חלקיהו ביחס ד"ה ושלום הוליד את חלקיה וחלקיה הוליד את עזריהו ועזריהו זה אפשר שהוא אליקים ושני שמות היו לו ומצאנו עזריה שהיה נגיד בית האלהים בימי חזקיהו:

פסוק כג

ותקעתיו יתד במקום נאמן. הוסיף עוד למשול משל על הגדולה ועל השררה שתהיה לו עד שיהיה לכבוד לכל בני משפחתו וכלם יהיו נתלים בו כמו הקטן שהוא נתלה בגדול ונסמך עליו, והמשילו ליתד שהיא תקועה במקום נאמן חזק וקיים שהיא ראויה לתלות בה כל דבר ולא יראו שתשבר ותזוז ממקומה:

פסוק כד

ותלו עליו. לפי שהיתד תולין עליה אמר דרך משל כי כל בני משפחתו יהיו מתכבדים בו ונתלים עליו, ופירש הצאצאים והצפיעות הבנים והבנות, ותרגם יונתן בניא ובני בניא: **כל כלי הקטן**. אמר אפילו הקטנים יהיו מתכבדים ומתפארים בו כי כל כך תהיה גדולתו מפורסמת, ואמר כלי דרך משל לפי שהמשילו ליתד יהיו תולין עליה גדולים וקטנים לפי חזקה של יתד, ופירוש כלי קטן כלי התשמיש הקטן כי מכל התשמישים תולין על היתד, לפיכך אמר מכלי האגנות עד כל כלי הנבלים וסמוכות כלי האגנות וכלי הנבלים לפי שהאגנות יש בהם גדולות וקטנות ומוכנות לתשמישים משונים זה מזה, וכן הנבלים יש בהם זה משונה מזה ביתדותיו או במיתריו וכלם יקראו נבלים, ות"י כלי הקטן מרברביא ועד דעדקיא, ותרגם מכלי האגנות עד כל כלי הנבלים מכהניא לבושי אפודא ועד בני לוי אחדי נבליא:

פסוק כה

ביום ההוא. היתד התקועה במקום נאמן, וזה משל על שבנא שהיה סבור שיהיה בכבודו קיים עד יום מותו כמו שאמר חוצבי מרום קברו ונכרת המשא אשר עליה כמו היתד כשתשבר ותפול ישתברו ויפלו ויכרתו הכלים התלוים והנשואים עליה שיפלו עמה כן כשישבר שבנא תשבר משפחתו וכל סיעתו:

פרק כג

פסוק א

משא צור. נתנבא על צור שתחרב והיתה עיר סחורה, כמו שאומר, לפיכך קרא כנגד תרשיש שהיא על הים והיא היתה עיר סחורה ג"כ והיו באות הספינות תמיד מתרשיש לצור, לפיכך אמר הלילו אניות תרשיש, כלומר ספדו כי אין לכם מקום שתלכו שם שצור תחרב, וזהו שאמר שדד מבית מבוא שדד בתיכם ומקומכם שהיה באכם שם עתה שדד מבא שם כל סוחר, ופירוש מבית מהיות בית ומקום וכן והשבתיך מזונה מהיות זונה, וימאסך ממלך מהיות מלך, ויסירה מגבירה מהיות גבירה,

מארץ כתים נגלה למו, ת"י מארעא כתאי אתי עליהון, ואנו רואים כי נבוכדנצר החריבה כמו שמפורש ביחזקאל, וכתים הם מבני יון, אם כן איך אמר מארץ כתים נגלה, ופירש אדוני אבי ז"ל כי כתים היו סוחרים הולכים לבבל ואמרו להם שיבאו לצור ויוכלו לתפוש אותם והם יעזרום ויבאו להם דרך הים:

פסוק ב

דמו יושבי אי. היושבים באיים אשר על הים שהם סוחרים והולכים באניות עתה דמו, כלומר שתקו והעצבו כי עיר סחורתכם נחרבה, ויונתן תרגם דמו אתברו, וצידון היה על הים גם כן,

סוחר צידון עובר ים מלאוך לשון יחיד דרך כלל, כמו ויהי לי שור וחמור, כי אם הסוס אסור והחמור אסור, כה תאמרו לאיש יבש גלעד, והדומים להם:

מלאוך כנגד צור. ופירושו מלאו אותך בסחורה, ומלאוך קל הלמ"ד וראוי להדגש כי הוא מהדגוש:

פסוק ג

ובמים רבים. הפסוק כמו הפוך, אמר וזרע שיחור שהוא במים וקציר יאור הוא תבואת צור כלומר כי ממצרים היה בא לה צרכה מתבואה לפי שמצרים רבת תבואות כי לא תצטרך לגשמים כי הנהר שנקרא שיחור משקה את הארץ ההיא, וזהו שאמר במים רבים:

ותהי סחר גוים. צור היתה סחורת גוים כי כלם היו סוחרים בה:

פסוק ד

בושי צידון. כיון שנחרב מקום סחורתך בושי והכלמי, כי הנה אמר ים והיא צר לפי שהיתה סחורתה דרך ים והיא היתה מעוז הים, כלומר מעוז כל הערים שהם לחוף הים, אמר כשראתה בחורבנה הנני היום כאלו לא חליתי ולא ילדתי ולא גדלתי בחורים ולא

רוממתי בתולות כי אני היום חרבה ושכולה והוא דרך משל להמשיל העיר כאשה חלה ויולדת בנים ומגדלת אותם ומרוממת אותם, וכן אמר כי חלה גם ילדה ציון את בניה, ויונתן תרגם כי אמר ים ארי אמר מערבאה די יתיב בתקוף ימא ותרגם לא חליתי ולא ילדתי לוי לא מרעית ולא אעדיתי ולא רביתי עולמין פנקית בתולן, כלומר הלואי שלא היה לי כל הכבוד כי מה יועיל אחר שסופו להיות חרבה:

פסוק ה

כאשר שמע למצרים. כאשר ישמעו מצרים חרבן צר יפחדו ויחילו בעבור עצמם, כמו שחלו יושבי צר כששמעו כי נבוכדנצר בא עליהם להלחם, כי קודם החריב נבוכדנצר צור ואחר כך החריב מצרים כמו שמפורש בספר יחזקאל:

פסוק ו

עברו תרשישה, אמר כנגד הסוחרים אשר בצור עברו לכם תרשישה כי צור תחרב ותרשיש גם כן על הים והיו סוחרים באים אליה אבל לא כמו אל צור, ועתה אין לכם עוד מסחר אל צור ועברו לכם תרשישה:

הלילו יושבי אי. יושבי איי הים הלילו כי חרבה עיר סחורתכם, ולדעת יונתן אומר כנגד אנשי העיר שתרגם עברו גלו למדינת ימא:

פסוק ז

הזאת לכם. אמר כנגד אנשי העיר הזאת חשבתם שתהיה לכם צור שהיתה עליזה מרוב כבודה והיתה מימי קדם ועתה יובילוה רגליה לגור מרחוק, כלומר לגלות מארצם ולגור בארץ שהיא מרחוק, ואמר רגליה, כלומר כי על כרחה יוליכוה רגליה ללכת בגלות, זוהי על דרך שאמר רגלוהי דבר אינש אינון ערבין ביה לאתר דמתבעי תמן מובילים יתיה, וקדמתה, שם כמו שקדמת שלף יבש, והה"א לנקבה והיא במפיק, כלומר קדמת העיר היא מימי קדם, ויונתן תרגם מיומי קדם מלקדמין וגו':

פסוק ח

מי יעץ. מי היה יועץ להחריב צור שתקום עצתו לולי כי האל יתברך יעץ ועצתו תקום, כי צור היתה עיר גדולה ומעטירה, כלומר נותנת עטרה למלכה ולעמה מרוב עשרם וכבודה, ולמי היה עולה בלב להחריבה כי סוחריה היו שרים, היו נחשבים כמו שרים, וכנעניה כמו נכבדי ארץ והענין כפול במלות שונות:

כנעניה. פירוש סוחריה, וכן כנען בידו מאזני מרמה, אלא שהוא משקל אחר, ויונתן תרגם שלטונאה:

פסוק ט

ה' צבאות יעצה לחלל גאון כל צבי להקל כל נכבדי ארץ. כפל ענין במלות שונות, ופירוש הפסוק השם צבאות יעץ זאת לפי שהיתה מתגאה ברוב עשרה והיתה נותנת העטרה לעצמה ולא לאל לפיכך צוה להחריבה:

לחלל גאון כל צבי. כלומר כל ארץ צבי וחפץ ישפיל גאונם ויחולל כשיראו חרבן צור יעשו קל וחומר בעצמם ויהיו בעיניהם נקלים ומחוללים:

פסוק י

עברי ארצך. מהרה וגלו משם:

כיאור. יש מפרשים כיאור מצרים שיוצא ממקומו ומתפשט כן תצאי ממקומך אנה ואנה, או יהיה פירושו כמו היאור שעובר במהרה, ועל הדרך הזה המשיל במקום אחר כי יבא כנהר צר ואנה תעברי לבת תרשיש, כלומר לעדת תרשיש, כמו בת ציון, ותרשיש גם כן על הים סמוך לצור, ואומר שתעבור אל תרשיש כי אין מזח עוד, כלומר אין לך עוד חוזק בארצך, ובת תרשיש חסר למ"ד השמוש, כמו ויבא ירושלם, וכמוהו רבים:

פסוק יא

ידו נטה. הקב"ה נטה ידו על הים, ר"ל על צור שהיא על הים וכל עושרה מהים, וכאלו הקב"ה נטה ידו על הים שלא יבא לצור עוד דרך ים כל עובר ים כי הרגיז הממלכות אל צור שהיא כנען, כלומר שהיא עיר סחורה כמו שפירש כנעניה:

צוה. לנבוכדנצר שיבא עליה לשמיד מעזניה, או יהיה פירוש הפסוק כן, והוא שב למה שאמר למעלה השם צבאות יעצה, אמר לא יהיה זה פלא בעיניכם אם ה' צוה להחריב צור כי כן צוה ונטה ידו על הים בטביעת פרעה ומצרים, וכן הרגיז ממלכות רבות כסחון ועוג וזולתם, והוא שצוה על ארץ כנען לשמיד מעזניה אף על פי שהיתה ארצם ערים גדולות ובצורות בשמים הוא צוה להשמיד כל המעוזים ההם וישראל במצותו וברצונו כבשו הכל לא היתה קריה אשר שגבה מהם:

לשמיד. כמו להשמיד וכן בחסרון הה"א, ולנפיל ירך, ולשבית עניי ארץ, והדומים להם:

מעזניה. הנו"ן במקום אות הכפל שהיה משפטו מעוזיה ולהקל הקריאה החליפו אות הכפל בנו"ן, וכן כי לא תמנו כמו תממו:

פסוק יב

ויאמר, האל אמר כנגד צור, ומה שאמר לא תוסיפי עוד לעלוז לא אמר עוד לעולם שהרי לשבעים שנה חזרה לאיתנה אלא פירוש עוד לזמן רב, וכן ולא יספו עוד גדודי ארם, ועמלו לא יזכר עוד:

המעושקה. אמר ואת בת צידון גם כן, קומי עברי לך לארץ כתיים כי חרבה צור שהיא באה אליך בסחורה שהיתה שכנה לך ואין לך עוד מעמד ואת מעושקה מצד צור, גם אפשר כי צידון גם כן החריב נבוכדנצר כשהחריב צור כי סמוכות היו, ואמר המעושקה שעשקוה עם צור, וכן נבא על שתיהן יואל, ואמר וגם מה את לי צור וצידון וגומר, קל מהרה אשיב גמולכם בראשיכם, אבל צור היא העיקר, ולפי' נאמרה הנבואה על צור, ואמר בתולת לפי שלא נכבשה עד היום, וכן בתולת בת ציון, בתולת בת יהודה, קורא העיר בתולה קודם שיכבשוה ותהיה ברשות אחר כי היא כבתולה קודם בואה לרשות בעל:

כתיים. בשני יודי"ן כתוב ולא קרי, כי החיר"ק בתי"ו ולא ביו"ד ואחד הוא, כמו עבריים ועברים:

פסוק יג

הן ארץ. הנה בבל ונינוה וכל שאר הארץ שהיא ארץ כשדים היום זה העם לא היה שם מקדם כי אשור יסדה לציים, כמו שאמר בתורה מן הארץ ההיא יצא אשור ויבן את ננוה ואת רחובת עיר ואת כלח, וכשדים היו בני כשד בן נחור וכבשו הארץ הזאת והיא נקראת היום ארץ כשדים ואשור יסדה מקדם על כן נקרא הארץ ההיא בכלל אשור, והמולכים עליה נקראים מלכי אשור, אבל היא היום לבבל ולכשדים כי הם כבשוה והם הקימו בחוניו שם היום, ועוררו ארמנותיה שהיו בה מתחלה ושמוה למפלה, ובאמרו שמה לשון יחיד הוא אומר על מלכה, ובכלל על הגוים, ופי' לציים כמו לפניו יכרעו ציים, לעם לציים, והם השוכנים במדבר בארץ ציה, ואמר כי אשור יסד זאת הארץ שיהיו שוכנים בה אותם שהיו יושבי אהלים בציה קודם זה, ואמר ענין הפסוק על צור, כלומר אל יהי הדבר הזה פלא בעיניכם אם תחרב צור כי הנה חיל כשדים שבאים להחריב ארצם גם כן היתה לאחר מתחילה ואחר כן לקחוה הם מהראשונים והם עוד יקחוה אחרים מהם, כי כן מנהג העולם זה עולה וזה יורד להודיע כי האל הוא אדון כל הארץ, ופי' בחוניו מגדליו, כמו עפל ובחן ופירוש עוררו שברו, כמו ערער תתערער, ויש מפרשים הן ארץ כשדים על צור, כלומר זאת העיר ארץ כשדים היא כי זה העם לא בנה אותה אלא אשור יסדה לספינותיו:

ציים. ספינות כמו וצי אדיר והם ערי אשור הקימו מגדליו ועתה באו כשדים עם נבוכדנצר ועוררו ארמנותיה ושמה למפלה, ויש מפרשים הן ארץ כשדים גדולים הם ממך והבורא עתיד להחריבה על ידי פרס ומדי והוא עתיד להחריבה ולשמה עד שיאמרו

רואיה זה העם לא היה, וכן אשור יחריב האל ארצו ותהיה מיוסדת לציים ולחיות והם הקימו מגדלים והוא שמה למפלה:

פסוק יד

הילילו. שהייתם באים בספינות לסחורה לצור או לצידון עתה הלילו כי שדד מעזכם שהוא צור, כי רוב האניות הם בתרשיש והסוחרים היו באים שם באניות ללכת לצור או לצידון וכיון שנחרבו הלילו כי אבד שכרכם כי צור היה מעוז לכם שהייתם באים שם עם הסוחרים:

פסוק טו

והיה ביום ההוא. ביום שתחרב צור יהיה נגזר עליה שתהיה נשכחת שבעים שנה שלא תבנה:

כימי מלך אחד. ופירשו המפרשים כימי מלך דוד, ולא פירשו למה נתן הסימן הזה, והנראה בעיני כי אמר כימי מלך אחד לפי שימי האדם הם שבעים שנה ברוב, כמו שאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ואמר כי זמן זה תשבת ממלוכה, ולפי שהיתה לה מלוכה גדולה וכבוד גדול, כלומר כמו שיוכל לחיות מלכה ומלכותה כן תהיה מאין מלוכה, ולדברי המפרשים שפירשו כימי מלך דוד נראה לי הטעם לפי שמלך דוד היה לו ברית עם חירום מלך צור ואחרי מות דוד ושלמה לא שמרו הברית והרעו לישראל כפי יכולתם, ואמר כי זמן זה תשבת מלכותם כדי שיזכרו ברית דוד שהיה לו עם מלכם והם לא שמרו הברית וידעו כי באותו עון בא להם הגזרה הזאת,

מקץ שבעים שנה יהיה לצור כשירת הזונה. לפי שהיתה צור רבת הסחורה ומכל הגוים והממלכות יוצאים לה ובאים לה בסחורה דמה אותה לזונה שיבאו אליה בני אדם רבים ופעמים תשכח ולא יבא אליה אחד, כן תהיה צור שתשכח מן הזונים אחריה והם הסוחרים, ובסוף ע' שנה יהיה לה פקידה כמו שירת הזונה, כי הזונה אחרי שתהיה נשכחת זמן רב ורואה הזונים עוברים ולא יפנו אליה היא מרימה קולה בשיר כדי שיבאו אליה, כן צור לסוף שבעים שנה תבנה וישובו הסוחרים אליה כאלו היא הרימה קולה בשיר כדי שיפנו אליה וישובו אליה:

פסוק טז

קחי כנור. אמר לה דרך משל שתעשה כמו שעושה הזונה הנשכחת שתקח הכנור בידה ותסובב העיר אחרי שנגנזה בביתה וראתה שאין פונה אליה תקח הכנור ותסובב העיר אולי יראה אותה וישמע אותה אדם ויערב לו קולה ויבא אליה, לפיכך אמר סבי עיר זונה נשכחת וגו':

פסוק יז
והיה מקץ, יפקד ה'. הוא החריבה והוא יפקדנה למען תדע כי מה' היתה לה כי הנביא נבא עליה בשם ה' טרם שתחרב נבא על חרבנה ועל פקודתה:
וזנתה. תסחר, כמו שפירשנו, וכן תרגם יונתן ותהא מספקא סחורה לכל מלכות עממיא די על אפי ארעא:

פסוק יח
והיה סחרה. זה הפסוק היא נבואה העתידה בימי המשיח, או אולי היתה בבית שני אך הקרוב כי היא עתידה, וכן הפרשה הבאה אחריה:

פרק כד

פסוק א
הנה ה' בוקק. המפרשים פירשו פרשה זו על גלות עשרת השבטים, וכן נראה מדברי רז"ל, וכן דעת יונתן, והנכון בעיני כי היא עתידה, וכן מבואר בסוף הפרשה:
בוקק. כלומר אני אריק אותה שתהיה ריקה מאנשים, אבל גפן בוקק הוא פעל עומד וזה יוצא:
ובולקה. גוזר אותה מן הישוב, וכן ומבוקה ומבולקה, וכזה הענין בדברי רבותינו ז"ל לא חילק ידענא ולא בילק ידענא, פירוש שתבלק הטבעת וכורתה, ואדוני אבי ז"ל פירש ענין פתיחה מן הערבי בלקת אלכאב, ר"ל פתיחת השער, ופירוש בולקה פותח אותה שיצאו אנשיה ממנה, ולזה נטה דעת המתרגם שתרגם ובלקה ומסר לה לסנאה:
ועוה פניה. על דרך משל יעוה פני הארץ שלא ימצא בה כל חי, ויונתן תרגם ותחפיה בהתא אפי רברבהא על דעברו על אוריתא, וכל אלו המלות אשר זכר בזה הפסוק הם כפל ענין בהשחתת הארץ, וכפל הענין במלות שונות כמו שהוא דרך המקרא כדי לחזק הענין:

פסוק ב
והיה כעם. אלה הם כפי הדמיון וכל אחד נושא ונשוי לפיכך תבא הכ"ף עם שניהם, ר"ל זה כזה וזה כזה, וכן כמוך כמוהם, כמוך כפרעה, ובאמרו כעם ככהן כעבד כאדוניו, וכן כולם, ר"ל כי בהשחתת הארץ לא יכירו בה המשחיתים הנכבד ולא יראו פני גדול אלא כולם יהיו שוים בגזרה ויהיו הגדול כקטן והקטן כגדול, וכל אלה שזכר הם זה למעלה מזה, כי הכהן אדון לעם, כמו יתרו כהן מדין, והקונה למעלה מן המוכר, כי המוכר נחלתו מפני עניו מוכר והקונה עשיר והעשיר כאדון לעני וכן אמר הכתוב עשיר ברשים

ימשול וכן המלוה כאדון ללוה, וכן אמר הכתוב עבד לוה לאיש מלוה, ומה שאמר כנושה כאשר נושה בו אחר שאמר כמלוה כלוה לפי שהאחד משאת כסף והאחד משאת אוכל, ופירוש כנושה הוא הלוה, ונושה בו הוא המלוה, וקשר הב' מפריד ביניהם:

פסוק ג

הבוק, **כי ה'** צבאות
דבר. וכיון שהוא דבר לא יוכל אדם לגזור עליו כי באמת יהיה שתבוק הארץ ותבוז:

פסוק ד

אבלה. ענין השחתה, וכן אבל תירוש:
נבלה. כמו נפלה, וכן כנבול עלה מגפן, וכפל הענין לחזק:
מרום עם הארץ. גדולי כל עם ועם יסופו:

פסוק ה

והארץ חנפה. כאלו הראתה השעה שהיתה שממה ולא נתנה פירותיה, ולמה היה זה לה בעון יושביה, וזהו פי' תחת בעונש, כמו תחת אשר לא עבדת:
כי עברו תורות. אם על השבטים אמר כמו שפירשו המפרשים הוא כפשוטו כי לרוב רשעתם גלו, ולפי שהיא עתידה על העכו"ם יהיה פירוש כי עברו תורות על השעבוד ששעבדו בישראל יותר מדאי, כמו שאמר הקב"ה אני קצפתי מעט והמה עזרו לי לרעה, הנה כי עברו תורות וחלפו חק בשעבוד ישראל:
הפרו ברית עולם. כמו שאמר באדום ולא זכר ברית אחים, וכן עמון ומואב וישמעאל אחים היו לישראל וכולם הרעו להם והרעות שבאו להם בעונש ישראל באו להם וכן לעתיד לגוג ומגוג ולשאר האומות בעונש ישראל יבא להם מה שיבא מהרעה:

פסוק ו

על כן. אע"פ שיש שאר עבירות שבעבורם נענשו ישראל ושאר האומות האלה הוא על כולם שנשבעים בשם האל לשקר ועליה היא חרבן הארץ ברוב, וכן ארז"ל כל עבירות שבתורה נפרעין ממנו וכאן ממנו ומכל העולם כולו שנאמר אלה וכחש וגו', ונאמר מפני אלה אבלה ארץ:
אכלה ארץ. בכ"ף:
ויאשמו. בשו"א האל"ף והשי"ן והוא לשון שממה:
חרו. ענין יובש ושרפה, ר"ל ענין כליון:

פסוק ז
אבל. חרבן הארץ היא בכלות פירותיה שלא תתן הדגן והתירוש והיצהר ואם אין עובדי האדמה אין פירות:
אבל. ענין שממה, וכן על כן תאבל הארץ:
נאנחו כל שמחי לב. טעם הדגן והתירוש כי ברבותם ישמח האדם ובכלותם יאנח:

פסוק ח
שבת משוש תפים. כי בתפים ובכנורות היו שמחים בבית המשתה שהיו עליזים ושמחים ועתה שבת וחדל:

פסוק ט
בשיר. כמו שהוא דרך השמחים ששותים על השיר והזמירות והם יהיו נאנחים ואין בפיהם שיר, וגם אותו המעט שכר שישתו ימר להם יהיה כמו מר בפיהם מרוב הצרות:

פסוק י
נשברה קרית תהו. אחר שנשברה היא קרית תהו, וכן אפיתי על גחליו לחם והדומים להם:
סגר כל בית מבוא. באמרו כל ר"ל רוב, כמו וכל הארץ באו מצרימה, כי חרבים יהיו רוב הבתים ואין בהם ענין להכנס בהם:

פסוק יא
צוחה על היין. בשוקים צועקים על היין מי שיש לו יין למכור יבא וימכור, והצועקים הם עוברי דרך או המעט שישארו בעיר, או פירוש צווחה ויללה תהיה על היין בחצות כי חסר מהם:
ערבה כל שמחה. חשכה כל שמחה כי השמחה ביין, כמו שאמר ויין ישמח לבב אנוש, וערבה מן ערב שהוא חשך, והשמחה אורה והפכה חשך:
גלה משוש הארץ. גלה והלך המשוש מארצם:

פסוק יב
נשאר. המשוש גלה מן העיר ולא נשאר בה אלא שמה ושאיה, ופירוש בעיר, בכל עיר ועיר מעיר עכו"ם, ופירוש שאיה ובשאיה יוכת שער העיר, כי אין יוצא ואין בא, ושאיה אחזה שמה כמו אם שאו ערים מאין יושב וכל הפורענות הגדול הזה שזכר יהיה בימי המשיח בגוג ומגוג ובשאר העכו"ם, ואלה השלשה פסוקים אשר זכר בסוף פרשה זו מעידים על פירושינו כי עתידה היא זו הנבואה בימי גוג ומגוג ובשאר העכו"ם שיסופו

רוב העכו"ם וישאר המעט, כמו שאמר ונשאר אנוש מזער, ובפסוק אחר זה גם כן אמר כנוקף זית:

פסוק יג

כי כה יהיה. כל הנזכר יהיה בקרב הארץ:

בתוך עמים. עד שיהיו הנשארים כנוקף זית או כעוללות אם כלה בציר, ופירוש כנוקף זית כחביטת עץ זיתים כשאדם חובט ונוקף אותו ישארו מעט זיתים שלא יפלו בחביטתו אחת הנה ואחת הנה, וכן אחר שיבצר אדם כרמו ישארו בו עוללות מעט, כן יהיו העמים כי רובם יסופו והמעט ישארו והנשארים יודו באל וביכולתו כי הוא אדון הכל ובידו הכל כשיראו מפלת גוג ומגוג, ועליהם נאמר לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, וכן הנשארים ממחנה אשור כשראו מפלתו שבו לעבוד את ה', כמו שכתוב וכמו שפירשנו למעלה בפרשת נבואם מצרים:

אם כלה. כאשר כלה, וכן אם יהיה היובל לבני ישראל, ואם מזבח אבנים תעשה לי והדומים להם:

פסוק יד

המה ישאו קולם. בשבח האל וירונו בגאון ה' שראו שגאה על כל העמים בהפילו אותם בבואם על ירושלים:

צהלי מים. כמו יצהלו עבר במקום עתיד וכמהו רבים ובנבואות ברוב, ופירוש מים ממערב, כלומר אותם שהם רחוקים מירושלים בארץ מערב ירונו ויצהלו בגאון ה':

פסוק טו

על כן באורים. בעמקים כמו מאור כשדים ומה שאמר באורים כי רוב הערים הם בעמקים לא בהרים, ואמר על כן ר"ל כשתראו ותשמעו ביכולת האל וגאונו על העמים כבדוהו בדברי שבח וכן באיי הים הרחוקים כבדו לה' אלהי ישראל, כי בעבורם עשה מה שעשה בעמים:

פסוק טז

מכנף הארץ. גם זו הפרשה עתידה כמו אשר לפניה, אמר הנביא מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק, מכנף הארץ פי' קצה הארץ, וכן לאחוז בכנפות הארץ בקצות הארץ, כלומר מרחוק באה לנו השמועה והבשורה הזאת, ואמר שמענו כי גם הנביאים שהיו בימיו נבאו על עתידה זו כמו שכתוב בנבואתם:

צבי לצדיק. פי' צבי חפץ ופאר, וכן צבי היא לכל הארצות והדומים להם, כלומר אלו הזמירות ששמענו למי הם לצדיק כי הצדיק ראוי לשמוח בהם והם לו לזמירות, כמו

שאמר הוא בתחלת הספר ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד, ולמי יהיה לפלטת ישראל והם הצדיקים כמו שאמר הנה לצדיק ואמר והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם: **ואמר רזי לי רזי לי**. כאלו אמר הנביא כשראיתי זה הפורענות העתידה לבא בישראל בימי הגאולה שיצרפו ולא ישארו אלא הצדיקים:

רזי לי. כלומר רזון לי, כאלו אמר משמן בשרי ירזה על זה ואוי לי על זה כי כמה בוגדים יש בהם וכולם יכלו, או פירוש כמה בוגדים יבגדו בהם, או פירוש שהוא רמז על ארבע מלכיות, בבל בוגדים, מדי ופרס בגדו בהם, יבגד בוגדים על מדי ופרס יבגדו יון ועל יון רומי וכולם נשתעבדו בישראל ובגדו בהם בגלותם ביניהם, ורז"ל דרשו ואמרו יצתה בת קול ואמרה רזי לי רזי לי, אמר הנביא עד מתי יצתה בת קול ואמרה בוגדים בגדו וגו' עד דאתו בזוזי ובזוזי דבזוזי, ויו"ד רזי למד הפעל כיו"ד נקי ורזי מלעיל מפני מלת לי שהיא בצדה שהיא מלה זעירא, ויונתן תרגם רזי ענין סוד כמו וכל רז לא אניס לך, וכן תרגם הפסוק מבית מקדשא דמתמן וגו':

פסוק יז

פחד. זה אמר כנגד אדום וישמעאל וזולתם שהיו יושבי הארץ ואדונים עליה וישראל בגלות ביניהם, אמר אל תחשבו כי לישראל לבד תהיה הצרה כי גם לכולכם שתחשבו שתהיו אדונים ויושבי הארץ תנוע מתוכה וכל אומה ואומה תנוע ממקומה וישראל ינצלו מהצרה והצדיקים ההם יכתבו לחיים אבל אתם לא תמלטו:

פסוק יח

והיה. זה הפסוק פירוש לאשר לפניו:

והפחת. היא החפירה הגדולה:

כי ארבות ממרום נפתחו. לפי שהגזרות יורדות מן השמים אמר כאילו הוא מטר גובר כמו שאמר במבול וארובות השמים נפתחו, וכן תהיינה הגזרות יורדות מן השמים לרוב מאוד כמו המבול ומפני זה וירעשו מוסדי ארץ שלא תהא עמידה ליושביה:

פסוק יט

רעה התרועעה. ענין שבר וכן פור התפוררה כמו אתה פוררת בעזך ים וכל הכפל לחזק הצרות הגדולות שתהיינה בעת ההיא על כל הארץ:

פסוק כ

נוע תנוע ארץ, כמלונה. סכת שומר הכרמים שעושה סכתו בהר ושומר משם כל הכרמים ואותה הסוכה היא עשויה מעצים קלים כי אין לה קבע כי אין יושב בה השומר אלא כל זמן שהענבים בכרמים לשומרם ואותה הסכה נקראת מלונה לפי שגם בלילה לן

שם השומר וכשהרוח מכה באותה מלונה היא מתנודדת אילך ואילך ומפני קלותה היא עומדת בהתנודדה שלא תפול לארץ ואם יש בראשה דבר שיכבד עליה תפול כן תהיה הארץ ינודו יושביה אילך ואילך ולא תהיה להם עמידה כי פשעיהם יכבדו עליהם ויפלו לארץ ולא יוסיפו לקום עליה עוד:

פסוק כא

והיה ביום ההוא יפקד ה' על צבא המרום במרום. יש מפרשים זה על קדרות המאורות כי הוא סימן ואות לרעת האומות לפיכך אמר על מלכי האדמה והחכם רבי אברהם בן עזרא ז"ל פירש כי צבא המרום הם המלאכים שהם עומדים לעזור לגוי אחד ולהסטין לגוי אחר כאשר הוא מפורש בספר דניאל, ועל כן אמר ועל מלכי האדמה כי מלכות הגוים דבק עם מלכות המלאכים:

פסוק כב

ואספו אספה אסיר. חסר כ"ף הדמיון, ופי' כאסיר, כמו שמאספים האסורים בלילה אל הבור וסוגרים אותם במסגר עד הבקר שיוציאום לעבודתם כן יאספו העכו"מז, ר"ל שיהיו כאסירים מפני ישראל שלא יהיה להם רשות להרים יד ורגל עד שישפלו לפניהם בתכלית השפלות:

ומרוב ימים. ר"ל לימים רבים יפקדו ויהיו כל גוי וגוי בממלכתו כי אחר שהורגלו ימים רבים בשפלות לא יריעו עוד וישובו גוי וגוי בממלכתו, ואדוני אבי ז"ל פירש הפסוק על ישראל שיהיו בגלות ימים רבים וסגרו על מסגר בין עשו ובין ישמעאל ומרוב ימים יפקדו כל גוי וגוי ואחר שיהיו ימים רבים בגלות ירחם עליהם האל ויפקדו:

פסוק כג

וחפרה הלבנה. פי' וחפרה להם לעכו"ם הלבנה ובושה להם החמה, כלומר יחשיך העולם עליהם מרוב הצרות וזה יהיה במלחמת גוג ומגוג ואז תראה מלכות ה' צבאות בהר ציון ובירושלם כי שם יחנו על ירושלם גם יכבשו חצי העיר ויצא השם ונלחם בגוים ההם, ואז יכירו כל הנשארים מכל הגוים כי לה' המלוכה ויהיה נגד זקני עמו לכבוד ולתפארת, כמו שאמר בראש הספר יהיה צמח לה' לצבי ולכבוד וגו', ואמר והיה הנשאר בציון וגו', והם זקניו הנזכרים הנה:

פרק כה

פסוק א

יהוה אלהי. ואז יאמר בימים ההם כל אחד מהזקנים שזכר ונגד זקניו כבוד לאמר ה' אלהי אתה, כלומר אתה שופטי כי לקחת משפטי מהעכו"ם עתה אני מכיר שאתה אלהי באמת על כן ארוממך אודה שמך, כלומר אתן לך בתהלתי רוממות לפי שהתרוממת ונשאת על כל הגוים, ואמר ארוממך ואמר שמך, כי הוא שמו ושמו הוא:

כי עשית. עמנו פלא דבר נפלא בעינינו כי לקחתנו מבין הגוים שהיינו נפזרים ביניהם ועובדים להם, ועוד אחרי קבוץ גליות שיתקבצו עלינו גוג ומגוג ועמים רבים אשר אתו יפילם על הרי ישראל כולם, כמו שכתוב בנבואת יחזקאל ובנבואת זכריה פלא גדול יהיה זה:

עצות מרחוק אמונה אומן. העצות שאמרת מזמן רחוק על ידי נביאיך נתקיימו קיום חזק, זהו אמונת אומן, כמו רעים ונאמנים שפירושו חזקים וקיימים, וכן במקום נאמן חזק וקיים:

פסוק ב

כי שמת מעיר. מאותו מקום שהיה עיר עשית גל, כלומר שמת גל אבנים כי רבים מערי הגוים יהרסו באותן הימים, וכפל הדבר במלות שונות לחזק הענין ואמר קריה בצורה למפלה בצי"רי הפ"א:

ארמון זרים מעיר. יהיה נשבת מעיר כי לעולם לא יבנה, וארמון זרים אמר על בבל שהיא כמו ארמון לכל ערי העכו"ם והם יקראו זרים ונכרים:

פסוק ג

על כן. אפילו העזים והעריצים שבעכו"ם ייראוך ויכבדוך כשיראו מה שעשית בגוג ומגוג ומחנהו:

פסוק ד

כי היית מעוז לדל. מחסה דל ואביון הם ישראל, ודמה הצרות והגלות לזרם מים ולחורב השמש והאל היה מחסה וצל להם שלא כלו בגלות , ופירש המשל ואמר כי רוח עריצים כזרם קיר, רוצה לומר כעס עריצי הגוים על ישראל היה להם כזרם מים המפיל הקיר, ולולי רחמי האל לא היה לנו תקומה:

ורוח. כעס, כמו אל תבהל ברוחך לכעוס, כל רוחו יוציא כסיל, הניחו את רוחי:

פסוק ה

כחורב בציון. כי החורב והשרב במקום ציה ואין לאדם בעבורו מחסה ומפלט כן הכנעת אתה אותם שאון זרים והמונם שלא יהיה להם מפלט ומקלט:

חרב בצל עב. ואותו החורב יהיה לגוים כחורב בציון ויהיה לישראל כחורב בצל עב, כלומר כי צרות גדולות יהיו באלו הימים לעכו"ם ולישראל, כמו שכתבנו למעלה בפסוק וחפרה הלבנה וישראל ימלטו מאותה הצרה כמו שכתוב כל הנמצא כתוב בספר, ויהיה להם אותו החורב כמו החורב שיבא עליו צל ויקרר אותו אבל עכו"ם יהיה כריתה שיכניע אותם:

זמיר. ענין כריתה, כמו וכרמך לא תזמור:

יענה. ענין כניעה, כמו לענות מפני והעריצים הם העכו"ם:

פסוק ו

ועשה ה'. בהר הזה, בהר ציון כי שם יהיו נקבצים כל הגוים על ירושלם:

משתה שמנים. מענין שומן, והוא דרך משל על הכוס שישתו שם, כמו שאמר כי כאשר שתיתם על הר קדשי ישתו כל הגוים, וכל זה דרך משל כמו שאמר גם כן אתן התירוש סף רעל לכל העמים, ואמר שהמשתה ההוא שיעשה יהיה משתה שמנים:

ממחים. כלומר שמנים הרבה מענין מוח ואם אינו משרשו, והמשתה השמן ביותר כשישתה אדם ממנו הרבה מכביד הלב וטורדו וכל שכן משתה שמרים שיהיו מזוקקים מן היין, וכל זה משל למהומות ה' שתהיינה בהם הם עצמם יהרגו אחד את חברו, כמו שאמר ועלתה ידו על יד רעהו, וי"ת בטורא הדין שרו וגו', ופי' שרו סעודה, ופי' זמן שיזמינם לבוא לסעודה זאת, וזהו ענין שאמר והעליתיך מירכתי צפון והביאותך על הרי ישראל:

פסוק ז

ובלע. ענין השחתה כמו כבלע רשע צדיק ממנו, והדומים להם:

הלוט הלוט. הראשון שם והשני פעול, כמו והמסכה הנסוכה, ואע"פ שהוא בחולם, או הוא תואר, והפסוק כפול במלות שונות, כי ענין הלוט הלוט כענין המסכה הנסוכה, ופי' הפסוק ההסתר והכסוי שנסתרו בו הגוים עד היום ההוא שהיו כולם בשלוה ובשררה, ישחית האל אותו הכסוי ויהיו מגולים ומוכנים לרעה הבאה עליהם ולא יהיה להם מכסה ומחסה ממנה, ופי' פני כי עד היום ההוא היו מכוסים כאלו לא היו פניהם נראים, כענין שכת בעדו אשר דרכו נסתרה, וא"א ז"ל פי' הלוט הלוט רמז לאומה שמכסים את פניהם:

פסוק ח

בלע המות. ישחית ויבטל המות, ר"ל מיתה מקרית לא מיתה טבעית, ר"ל ההריגה שהיו הורגים אותם הגוים בגלות אז תבטל אותה המיתה והדמעה שהיתה על כל פנים, ר"ל על כל פני עם ישראל שהיו בוכים בגלות תמיד מהרעות שהיו עושים להם הגוים אז ימחה האל אותה הדמעה מעל פניהם כי לא תהיה להם צרה עוד, וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ שהיו מפוזרים בכל הארץ והיה להם חרפה בכל מקום האל יסיר אותה חרפה:

כי ה' דבר. באמת יהיה זה כי ה' דבר, ומה שהוא מדבר יקיים על כל פנים:

פסוק ט

ואמר. עמו שזכר יאמר ביום ההוא כשיראו התשועה הגדולה הנה אלהינו זה קוינו לו בגלות שיושיענו הנה הוא שיושיענו וכפל הענין ואמר זה ה' קוינו לו עתה שיושיענו נגילה ונשמחה בישועתו:

פסוק י

כי תנוח יד ה'. להכות בגוים:

ונדוש מואב. אע"פ שהאומות נתבלבלו ולא נכר היום איזהו עמון ואיזהו מואב ואיזה אדום, וכן שאר האומות, וכן באותן הימים גם כן לא יהיו נכרים העמים, וכן כתוב בנבואת דניאל ואלה ימלטו מיד אדום ומואב וראשי בני עמון, פירוש מיד מלך הצפון, אבל אם ימלטו מיד מלך הצפון לא ימלטו מיד האל במלחמת גוג ומגוג, והענין כי אע"פ שאינם נכרים והם מעורבים זה עם זה אפשר שיהיו בהם משפחות ידועות, או אפשר שקורא אדום האומה השוכנת בארץ אדום, וקורא מואב לשוכנת בארץ מואב וכן לכולם, וזכר הנה מואב כי יהיה לעזר לגוים הבאים מארץ צפון לירושלם עם גוג ומגוג, ולפי שמואב הם שכנים לא"י וקרובים להם יכינו להם לבאים דרכים ויהיו עמהם, לפיכך זכר מואב בפרט, ואמר נדוש מואב תחתיו, ופירושו במקומו, וכן ת"י באתריהון, ויהיה נדוש כמו שהוא נדוש התבן באשפה:

מתבן. כמו תבן:

מדמנה. הוא האשפה, כי הזבל שבאשפה יקרא דמן, היו דומן לאדמה, כדמן על פני השדה, ואדוני אבי ז"ל פירש מדמנה שם עיר מערי מואב, כמו שכתוב בנבואת מואב, גם מדמן תדמי, ופי' הפסוק כן ונדוש מואב במקומו שהיא מדמנה כהדוש מתבן כמו שדשין התבן:

פסוק יא
ופרש. האל יפרש ידיו בקרב מואב כאשר יפרוש השוחה לשחות כי האדם השט במים יפרש ידיו בכל כחו והאל ישפיל גאות מואב:
עם ארבות ידיו. והם אצילי הידים, כי השוחה ישפיל כל דבר שיזדמן לו במים בשחותו תחת אצילי ידיו בפשטו אותם, כן האל ישפיל כל גאות מואב, ובמקום אחר זכר גם כן מואב בגאות, כמו שאמר שמענו גאון מואב גאה מאד וגו':

פסוק יב
ומבצר משגב. סמוך על סמוך, וכן מספר מפקד העם, והדומים להם:
עד עפר. שלא תהיה לו עוד תקומה:

פרק כו

פסוק א
ביום ההוא. כל זה בזמן הישועה, יהשיר שיושר הם אלו הפסוקים שאומר והולך, ואמר בארץ יהודה כי שם תהיה המלחמה והתשועה, ואמרו על ירושלם שהיא עיר עז לנו והשית הקב"ה חומותיה וחילה ישועה, וכן אומר וקראת ישועה חומתיך, וחיל היא החומה הקטנה שלפני החומה הגדולה, ובדברי רז"ל מאי חיל וחומה שורא ובר שורא, ופירוש חיל החפירה שסביב החומה, מתרגמינן גיא חילתא:

פסוק ב
פתחו. דרך משל שארץ ישראל תפתח להם שהיא היום כאלו סגורה בפניהם:
שומר אמונים. ששמרו בגלות אמונת האל ולא עבדו ע"ג כמו שאמר אם שכחנו שם אלהינו ונפרש כפינו לאל זר:

פסוק ג
יצר סמוך. אומר כנגד האל היצר שהוא סמוך ונשען עליך תצור אותו כי בך בטוח לפי שבטח בך נצרת אותו ונתת לו שלום שלום והכפל לחזק השלום:
בטוח. שם תאר בשקל פעול:

פסוק ד
בטחו בה' עדי עד. עד עולם, או יהיה עדי גם כן עולם ויהיה כפול, כלומר בכל העולמים בטחו בו, וכן תרגם יונתן לעלם ולעלמי עלמיא:
כי ביה ה' צור עולמים. כי בו ראוי לבטוח כי הוא צור עולמים, פירוש חוזק הזמנים כולם, וצור תאר, וכן הצור תמים פעלו, ויש לפרש צור שם ופירושו כי הוא חוזק העולמים,

ועל דרך זה חי העולמים, ופירוש ביה ה' הראשון שם תאר מורה על היות העולם מאתו, והשני יו"ד ה"א וי"ו ה"א שם העצם:

פסוק ה

כי השח. בזה תראו כי טוב לחסות ולבטוח בו לפי שאתם בית ישראל בטחתם בו כי השח והשפיל שונאיכם שהיו יושבים מרום קריה נשגבה וכל קריה נשגבה מהם השפיל, או אמר על קריה מיוחדת מהם והוא ישפילנה וגו', הכפל לחזק הענין:

פסוק ו

תרמסנה. אחר שתפול לארץ תרמסנה רגל, ואיזה רגל רגלי עני והם ישראל:
פעמי דלים. כפל הענין במלות שונות כמנהג, ר"ל שירמסו ישראל גאותם וגאונם ויהיו אדונים עליהם תחת אשר היו עבדים תחתיהם:

פסוק ז

ארח לצדיק. כמו ארח מישרים לצדיק, ופירושו אתה תתן לצדיק ותכונן לפניו ארח מישרים ותפלס מעגלו:
וישר. הוא לשון קריאה כנגד האל יתברך, אמר אתה האל וישר ותישר מעגל צדיק, והוא על דרך שאמרו בא לטמא פותחין לו בא ליטהר מסייעין אותו:
תפלס. ענין יושר, וכן פלס מעגל רגליך, ולזה נקרא מטה המאזנים פלס לפי שהוא מישר המשקל, וכן ושקל בפלס הרים:

פסוק ח

אף ארח. אף בדרך משפטיך ה' קוינוך, כלומר אפילו בעת שהגיעו משפטיך עלינו שהיית מיסר אותנו בגלות בחטאתינו אע"פ כן קוינו לך ולא היינו מתיאשים מן הגאולה ולשמך ולזכרך היתה תאות נפשנו, ופי' ולשמך ולזכרך שהיינו מתאוים לנביא שיזכור לנו שמך, ויאמר לנו בגלות דבר מאתך:

פסוק ט

נפשי אויתיך. כשמדבר על לשון ישראל פעמים מדבר בלשון רבים על דרך פרט ופעמים בלשון יחיד, אמר בנפשי אויתיך, כלומר בכל כחי ורצוני אויתיך:
אף רוחי בקרבי. כל עוד שיהיה רוחי בקרבי אשחרך ואקדמך בתפלתי:
כי כאשר משפטך לארץ. אע"פ שמשפטיך תבא עלינו לא אמנע בעבור זה מרדף אחריך ומהתאוות עליך כי אני רואה כי משפטיך טובים, כי כאשר משפטיך יבאו לארץ הם נוסרו ולמדו לעשות צדק יושבי תבל והם אשר נגע אלהים בלבם שבעבורם מתקיימת תבל, אבל הרשעים לא יוחנו וזהו שאמר:

פסוק י

יוחן רשע. ופירושו בתמיה, אמר יוחן רשע והוא לא למד צדק בעבור משפטיך, כי אמר אינה למוסר אלא מקרה הוא בעולם לית דין ולית דיין:

בארץ נכוחות יעול. בארץ ששבו לעשות נכחות ונוסרו בעבור משפטיך שנגעו בהם הוא לא כן יעשה אלא יעול יעשה עול במשפטו:

ובל יראה גאות ה'. יש מפרשים אותו דרך תפלה לאל שלא יראה הרשע גאות ה' כלומר שלא יראה בטובה, והנכון שהוא על דרך הוה, כמו שאמר יעול ולמה שאינו רואה בגאות ה' ולא יחשוב שהאל משגיח בעניני בני אדם ויגאה עליהם לגמלם כרשעם:

פסוק יא

ה' רמה ידך בל יחזיון. הם הרשעים אינם רואים כשרמה ידך, כלומר אינם חושבים בבא הפורענות על הרשעים כי מידך הוא:

יחזו ויבושו קנאת עם. יראו בעת הישועה כשתקנא לעמך ותושיעם יראו הם ויבושו, כמו שאמר קנאתי לירושלם קנאה גדולה, כי אז לא יוכלו לומר מקרה הוא כי יראו מעט עם נושעים מעמים רבים ואז יבשו ויכלמו:

אף אש צריך תאכלם. אותה האש תאכל צריך כי כשיבוש האדם יהפכו פניו לאש, כמו שאומר פני להבים פניהם:

פסוק יב

יהוה תשפת. תערוך מן שפות הסיר, אמר תערוך שלום לנו כי בידך לעשות כמו שפעלת ועשית לנו כל מעשינו מה שקרה לנו ממעשה העולם הן טוב הן רע אתה פעלת הכל ולא היה בדרך מקרה, והואיל ובידך הכל ערוך לנו השלום כי כמה ימים היינו בצער בגלות ומכאן ואילך תן לנו שלום, ואדוני אבי ז"ל פירש תערוך לנו השלום כי כשתתן לנו השלום כל מעשינו פעלת לנו הכל תלוי בשלום:

פסוק יג

יהוה אלהינו. זכור לנו מה שתחזקני עמך בגלות כי אע"פ שהיו האומות בעלים ואדונים לנו והיו עובדים בנו בפרך אע"פ כן לבד בך נזכיר שמך, ואלו היינו זוכרים שם אלהים אחרים כאויבינו אשר היינו תחתיהם היינו נצולים מידם והיינו במעלה ובגדולה כמוהם ולא רצינו וסבלנו הענוי וזכרנו את שמך לאויבינו ואמרנו כי בך בטחוננו ולא נמיר אותך באחר:

פסוק יד
מתים בל יחיו. ואלהי העמים ההם שלא פנינו אליהם בגלות כי הם מתים ואין בהם ממש, ופירוש לא יחיו אין בהם חיות והם כמו המתים שלא יקומו כמו שאמר ממקומו לא ימיש:
לכן פקדת. אתה עליהם, ועל עובדיהם והשמדת אותם מן העולם עד שלא נשאר זכר להם:
כל זכר. פירוש שום זכר, כמו כל מלאכה לא תעשו:

פסוק טו
יספת לגוי ה'. אותה השמות השמדת ואבדת אבל הגוי שהוא לך יספת והגדלת להם כל טובה יספת להם לפי שנכבדת עמהם ולא עם הגוים האחרים, לפיכך רחקת אותם עד קצוי ארץ, כלומר טלטלתם הנה והנה והגליתם מארצם עד קצוי ארץ:

פסוק טז
ה' בצר פקדוך. כשהיו ישראל בגלות בצרה פקדוך, כלומר אותך לבדך פקדו בעת צרתם לא אחר:
צקון לחש מוסרך למו. בעת שהיה מוסרך להם היו שופכים לפניך תפלה כי יודעים היו כי הצרה הבאה להם בגלות מוסרך היה ולא בדרך מקרה אלא שהיית מיסר אותם על עונם והם היו מתודים ומתפללים לפניך כן היה דרכם וחקם כל זמן שהיו בגלות:
צקון. הנו"ן נוספת כנו"ן אשר לא ידעון אבותיך, והוא חסר פ"א הפעל ושרשו יצק, ולחש פירוש תפלה, נקראת כן לפי שהיא נאמרת בלחש, וי"ת ה' בעקא וגו', ר"ל בעתות השמד בגלות בשעה שהיו גוזרים עליהם שלא ללמוד תורה ושלא לעשות מצות והם היו לומדים ועושים בחשאי:

פסוק יז
כמו הרה. פירשו א"א ז"ל דבק עם הפסוק שלמעלה צקון לחש מוסרך למו, אמר כל כמה שתכם ותיסרם הם בכל עת שבים אליך ויאהבוך, כמו הרה תקריב ללדת כי בעת שהיא קרובה ללדת חבליה יותר חזקים ואע"פ שהיא יודעת כי בעלה גרם לה זה אינה שונאה אותו ובאותה שעה שחבליה חזקים היא תאהבנו, וכן היינו מפניך כי בעת שתכנו ותיסרנו אנו אוהבים אותך יותר ושבים אליך בכל לב:

פסוק יח
הרינו חלנו כמו ילדנו רוח. פירש אדוני אבי ז"ל היולדת כאשר ילדה ידעה כי כבר נמלטה, אך ענינו כמו האשה שתקריב ללדת בלא עתה ולא ילדה זהו כמו רוח, ואינה

שמחה בהפסק החבלים כי יודעת היא כי בקרוב תעמד עוד במשבר בנים, כן היינו אנחנו בגלות כי בעת שהיינו נמלטים מצרה לא היינו שמחים כי ידענו כי אחרת תכופה ועתידה לבא אחריה, כן בענין זה היינו בכל ימי הגלות כי דבר הישועות אשר הבטחתנו לא היה נעשה בארץ:

ובל יפלו יושבי תבל. לא היו נופלים ממלכות העכו"ם כי אותו דבר הוא סימן לישועתינו כשיפלו הם נקום אנחנו ובכל עת שהיינו נצולים מצרה לא היינו שמחים בזה כי היינו יודעים כי לא הגיע עת הישועה ולא היינו רואים שהיו נופלים יושבי תבל:

נעשה. נפעל עומד:

פסוק יט

יחיו מתיך. אמר אז בעת הישועה יחיו מתיך כי עתיד הקב"ה להחיות מתים בעת הישועה וכן אמר בנבואת דניאל ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו, וכבר כתבנו בתחילת פרשה זו שהיא ביום ההוא יושר השיר הזה, והשיר הוא ענין הפרשה הזאת עד זה הפסוק, ואמר הנביא אז יחיו מתיך והכנוי הוא כנגד האל, ר"ל הצדיקים שהם לאל כמו שאמרו רבותינו זכרם לברכה כי תחית המתים לצדיקים ולא לרשעים, וכן נראה בזה הפסוק שאמר מתיך, וכן בנבואת דניאל שאמר ורבים ואמר נבלתי יקומון, וחסר עם או כ"ף כנבלתי או עם נבלתי, אומר כשתקום נבלתי מן העפר יקומו גם כן שאר הצדיקים והוא היה בוטח באמת שיקום שהיה יודע בעצמו שהוא צדיק:

הקיצו ורננו. ויאמר כל אחד לחברו הקיצו ורננו שוכני עפר, או יצא קול מן השמים ויאמר להם זה:

כי טל אורות טלך. אורות הם ירקות, כמו ללקוט אורות, אמר על דרך משל טל הראוי לירקות הוא טלך כמו שהטל מחיה הירקות ומצמיחם כן טלך אמר כנגד השם שיחיה המתים:

וארץ רפאים תפיל. הארץ תשליך המתים ממנה ולחוץ, לשון האשה המפלת וארץ כמו והארץ נעדרה ממנו ה"א הידיעה או יהיה תי"ו תפיל כנגד האל אמר, תחיה מתיך אבל הרשעים והם הרפאים תפיל אותם לארץ עד שלא תחיה אותם:

פסוק כ

לך עמי. זה הפסוק אמר במלחמת גוג ומגוג שתהיה צרה לישראל מעט זמן אמר דרך משל לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך, וזה משל להסתר במעשים טובים ובתשובה שלמה, כי כמעט רגע יהיה הזעם ויעבור והטובים ימלטו, כמו שאמר כל הנמצא כתוב בספר:

חבי. אמר לשון נקבה כנגד עמי שזכר כי עם מצאנו בלשון נקבה, כמו מדוע שובבה העם הזה, וחטאת עמך, אבל ברוב הוא לשון זכר, ויש מפרשים אותו שם בפלס שבי צבי, ודלתיך כתיב ביו"ד לשון רבים וקרי דלתך לשון יחיד על דרך כלל, ואינו ממשקל דלת בסגול, כי היחיד אומר דלתיך, כמו ויקוב חור בדלתו:
יעבור. כתוב בוי"ו וקרי בלא וי"ו בקמץ חטף מפני המקף:

פסוק כא

כי הנה ה' יוצא ממקומו. על דרך משל כמו שאמר גם כן ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וכל עונם שקדם יפקד עליהם בעת ההיא וכל דם נקי ששפכו יפקד עליהם וכאשר לא ינקם הדם יראה כאלו הוא מכוסה תחת הארץ וכשינקם כאלו הוא מגולה, וכן אמר איוב ארץ אל תכסי דמי, לפיכך אמר ולא תכסה עוד על הרוגיה, וזכר הדם ולא זכר החמסים האחרים שעשו כי הדם הוא החמס הגדול, וכן אמר בנבואת יואל ונקיתי דמם לא נקיתי:

פרק כז

פסוק א

ביום ההוא. הקשה הגדולה והחזקה, הכפל לחזק כריתת החרב בגוים שלא היתה כמוה, וכל זה במלחמת גוג ומגוג כמו שפירשנו, ולויתן שזכר הוא משל על מלכי העכו"ם החזקים, ולויתן הוא הדג הגדול אשר בים, ויקרא גם כן תנין, כי כן כתוב ויברא אלהים את התנינים הגדולים, לפיכך המשיל העכו"ם הגדולים בלויתן ותנין, והתנין הוא הנחש, ומה שאמר בריח ואמר עקלתון כאלו היה מבריח הים מן הקצה אל הקצה מרוב גדלו ובמקומות מעקל עצמו מרוב ארכו לפיכך נקרא עקלתון, ומה שאמר לויתן לויתן תנין שלשה רמז למלכות אדום וישמעאל ומלכות ההודיי' שלישי וי"מ נחש בריח התלי שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה גם הוא עקלתון, ועליו נאמר חוללה ידו נחש בריח, ולפירוש הזה גם כן הוא משל על גדולי העכו"ם, וכן הוא בפרקי דרבי אליעזר התלי מנוד המאורות ונטוי מן הקצה אל הקצה כבריח נחש עקלתון:

פסוק ב

ביום ההוא כרם חמר ענו לה. פירוש לכנסת ישראל שירו לה וענו לה כרם חמר כרם שעושה יין טוב, ולפי שהנביא בתחילת נבואתו קרא לה כרם שעושה באושים ולא ענבים לפיכך אמר כי בעת ההיא שהיא עת הישועה אז יקראו לה כרם חמר שעושה ענבים טובים שיצא מהם יין חשוב אדום טוב, כי חמר ענין אדמימות, וכן אמר יין חמר רוצה

לומר שאודם היין בו כי כן חשיבות היין אדמימותו, כמו שאמר אל תירא יין כי יתאדם, ותרגם יין חמרא, והאדום יקרא בערבי אל חמר:

פסוק ג

אני ה' נוצרה. הפך מה שאמר הסר משוכתו והיה לבער:

לרגעים אשקנה. הפך מה שאמר ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר:

פן יפקד עליה. פירש אדוני אבי ז"ל עליה מן עלה זית, אמר לרגעים אשקנה פן יחסר אפילו העלים שלה כל שכן הפרי, או פירוש פן יפקד האויב עליה לילה ויום אצרנה, ופירוש המשל אני ה' נוצרה שתהיה השגחתי תמידה עליה, כמו שאמר ושמתי פני עליהם לטובה:

לרגעים אשקנה. שאשפיע עליהם רוח דעת ורוח נבואה כמים לרוב, כמו שאומר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, ונאמר אשפוך רוחי על כל בשר ואינו אומר כל בשר אלא על ישראל, כמו שאומר אחר כן ונבאו בניכם ובנותיכם וגו':

אצרנה. בקמץ חטף הצד"י במקצת ספרים:

פסוק ד

חמה אין לי. כי אינה ממדותי אלא ארך אפים, ואע"פ שכתוב נוקם ה' ובעל חמה הרי פירש אחריו נוקם הוא לצריו והם העכו"ם להם הוא נוקם ונוטר לעת יבא אידם, ואע"פ שמאריך להם זמן רב עושה זה כדי להאבידם ולהשמידם מכל, כמו שאומר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, ואומר להשמדם עדי עד, אבל לישראל אינו עושה כן אלא כשחטאו מעט מעט הוא פוקד עונם ואינו שומר להם עד שיכלם כמו שאמר רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, לפיכך אמר חמה אין לי, כלומר על ישראל שאם היה לי חמה מי הוא שיתן לי שמיר ושית, כלומר הכרם שנותן לי שמיר ושית במקום ענבים אם היה לי חמה הייתי פוסע בה פסיעה אחת והייתי שורפה כלה כאחד במלחמה כשאני נלחם עמה על כל עונותיה, כן פירש לי אדוני אבי ז"ל הפסוק, והוא הטוב שבפירושים:

שמיר שית. חסר וי"ו השמוש כאלו אמר שמיר ושית, כמו שמש ירח ראובן שמעון, והדומים להם, שמיר שית הם מיני קוצים:

פסוק ה

או יחזק במעוזי. או יחזק בתורתי, כלומר הייתי מכלה אותה או היה מחזיק במעוזי, כלומר תורתי שהיא מעוז להם:

יעשה שלום לי. כלומר יבא זמן עוד שיעשה שלום לי:

שלום יעשה לי. הכפל לחזק השלום שלא תהיה עוד מלחמה בין האל ובין ישראל והוא זמן הישועה, וזהו שאמר אחריו:

פסוק ו

הבאים. כלומר הימים הבאים והוא זמן הישועה כמו הנה ימים באים נאם ה' והקמותי לדוד צמח צדיק וגו', ואז בימים ההם ישרש יעקב, ופירוש ישרש יתן שרש כמו שאמר ויך שרשיו כלבנון כי עתה בגלות הוא כמי שאין לו שרש אבל בימים ההם ישרש מלמטה ויציץ פרח מלמעלה:

ומלאו פני תבל תנובה. כלומר כתנובה כמו שאמר ויציצו מעיר כעשב הארץ, ותנובה חסר כ"ף הדמיון כמו לב שמח ייטיב גהה שפירושו כגהה:

פסוק ז

הכמכת מכהו הכהו. כי עתה בזמן הזה תוכלו להכיר ולדעת כי אין חמה לאל על ישראל כמו שאמר חמה אין לי כי אם כמכת מכהו הכהו ומכהו הוא מכה ישראל כמו פרעה וסנחריב וזולתם ועתה אם בכל אשר חטאו ישראל הכהו האל כמו שהכה מכה ישראל שהכה בעשר מכות:

אם כהרג הרוגיו הורג. כפל הדבר אמר אם הורג ישראל כמו שנהרגו הרוגיו והם אויבי ישראל, והכנוי כנגד ישראל כי הם הרוגי האל שהרגם בשביל ישראל, או יהיה הכנוי לישראל ואמר הרוגיו כי בעבור ישראל הם הרוגים והרי הם כאלו הרגם:

פסוק ח

בסאסאה. ענינו סאה והוא כפול הפ"א והעי"ן, אמר לא עשה האל עם ישראל כמו שעשה עם אויביו ששפך חמתו לשם ואבדם מן העולם לא עשה כן לישראל אלא כשהיו חוטאים לפניו במדה נפרע מהם לא יותר מן המדה שהוא שפיכת חמה אלא במדה קו לקו הוא נפרע מהם, והמדה שהוא שולח להם תריבנה, כלומר תריב כנסת ישראל בשלחה והוא כלל לשדות התבואה ולעצי הפרי כלומר ששולח להם השדפון והירקון ארבה וחסיל וכיוצא בהם:

הגה ברוחו הקשה. הסיר הפרי ברוחו הקשה שמשיב בהם:

ביום קדים. יום שנושבת רוח קדים עזה רוחו הוא ששולח בהם להנקם מהם לאכול תבואתם ופירותיהם לא שישפך חמתו עליהם בלא מדה עד שיכלם זה לא יעשה האל עם ישראל, וזהו שקדם חמה אין לי אלא הכמכת מכהו, ושלחה הוא שם על הגנות ושדות התבואה כמו ברכת השלח לגן המלך, שלחיך פרדס רמונים, ואדוני אבי ז"ל פירש הפסוק כן במדה שמדדת רצית לריב אתה ולשפטה ובשלחה וחרבה רצית להורגה לדון

אותה באש כמדת סדום כי מעשיהם היו כמעשיהם לולי שחמל האל והנה האש הסירה ברוח קדים עזה לאחר שנזרקה על העיר כמו שמפורש ביחזקאל, הגה ענין הסרה כמו הגה סיגים מכסף הגה רשע לפני מלך:

פסוק ט

לכן בזאת יכופר עון יעקב. אע"פ שיש בם עונות אחרים זהו עיקר עונם האשרים וחמנים שהם עובדים אותם ואם יתץ המזבחות אשר עשו לבעלים יתשם וינפצם היטב כמו אבני גיר מנופצות ובתנאי שלא יקימו עוד אשרים וחמנים כי אם ינתצום עתה ויחזרו ויבנו אותה אחר זמן אין תשובתם שלמה אלא שיעקרו אמונתם מלבם וינתצום וינפצום שלא ישובו לבנותם עוד בזה יכופר עונם:

וזה יהיה כל פרי הסיר חטאתו. כי אם יסיר מה יהיה פרי ההסרה הסרת כל חטאתו כי מאחר שעקרו עכו"ם כל כל שכן שישובו משאר עונות כי מעת שימחו עכו"ם ממעשה וממחשבה ישובו לאל בתשובה שלמה ויעשו מצותיו כי העכו"ם היא עיקר כל עונות, וגיר הוא סיד ובארמית על גירא די על כותל היכלא:

פסוק י

כי עיר בצורה. כי עתה שיעבדו עכו"ם העיר שהיתה בצורה היתה בעונותם בדד מאין יושב בה ואותו שהיה נוה ומשכן האדם הוא עתה חרב:

משלח ונעזב כמדבר. והוא מקום מרעה הבהמות, או פי' עיר בצורה בדד עתידה, כלומר בעונותיכם עיר שהיא בצורה עתה תהיה בדד ויאמר זה על ירושלם או על שמרון כי כשנאמרה הנבואה זו לא גלו עדין השבטים כמו שאמר הוי עטרת גאוה שכורי אפרים, ונוה אמר על בית המלכות או על בית המקדש אמר שיחרב בעונותם ויהיה משלח ונעזב כמדבר ושם ירעה עגל ושאר בהמות כמשמעו או על דרך משל:

וכלה סעפיה. אמר סעפיה לפי שהמשיל כנסת ישראל לכרם אמר כי העגל ירעה אותה וכלה סעפיה כמו שאמר בנבואה הראשונה הסר מסוכתו והיה לבער, ואדוני אבי זכרונו לברכה פירש עגל משל על מלך מצרים כמו שקרא עגלה יפיפיה מצרים וזה כשלקח יהואחז, ופירש החכם רבי אברהם בן עזרא סעפיה משל על ערי הפרזות, ואם עגל משל על פרעה יהיה סעפיה משל על הכסף והזהב שענש פרעה את הארץ:

פסוק יא

ביבש קצירה. קציר הוא ענף העץ כמו וטל ילין בקצירי תשלח קצירה עד ים וקצירה הוא לשון יחיד דרך כלל ואמר על הפרט דרך רבוי תשברנה רוצה לומר הסעפים והפארות, ואמר דרך משל כמו העץ כשיבש בו ענף ישבר מאליו כן ישראל בהגיע עת פורענותם

ישברו מאליהם ואפילו נשים באות מאירות אותה, פירוש מבעירות ומדליקות אותה כי כיון שיבש הענף אינו ראוי כי אם לשרפה, פירוש אותה כנסת ישראל, ורוצה לומר כי כל אומה אפילו יהיו חלשים כנשים ירעו לה וישחיתו אותם:

כי לא עם בינות הוא. ישראל עתה אינו עם בינות שאלו היה עם בינות היה מתבונן בעצמו ורואה כי כל זה הרע בא לו על שעזב ה':

על כן לא ירחמנו. לפי שאינו מתבונן על מעשיו ואינו שב לאל בבא עליו הרעה לא ירחמנו מי שעשה אותו וגדלו לו על כל עם:

ויוצרו. להיות לעבד לו והוא לא כן עשה על כן לא ירחם עליו ולא יחננו והסתיר פניו מהם והיה לאכול ומצאוהו צרות רבות ורעות אולי אז ישוב, ויונתן תרגם אלה שני הפסוקים על העכו"ם כלומר אם יעשה שיסיר האשרים והחמנים תהיה עיר בצורה של העכו"ם בדד, וכן תרגם יונתן ארי קרתא וגו':

פסוק יב

והיה ביום ההוא. בזמן הישועה:

יחבט. כמו שהוא חובט חטים מן הקש וכמו שהוא חובט זיתים מהאילן כן יחבט האל יתברך את ישראל מהאומות כי הם בתוך העמים כחטים בתוך הקש וכזתים בין אילן הזית שילקט אדם ממנו הטוב שהם הפרי ויניח הקש והעצים:

משבולת הנהר. שבולת הוא חוזק מרוצת הנהר כמו ושבלת שטפתני, ופי' הנהר הוא נהר סמבטיון כמ"ש על השבטים וזרם מעבר הנהר, ואמר עד נחל מצרים כי עד מצרים יבאו ושם יתקבצו עם אחיהם בני הגלות הזה ויעלו לירושלם, ואמר ואתם כנגד בני הגלות שהם יהודה ובנימין שהם מפוזרים בכל פאה לפיכך אמר ואתם תלוקטו כאלו אמר ואתם בני ישראל אשר מעבר הלז תלוקטו לאחד אחד כמו שאמר בנבואת ירמיהו ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון, ופירוש לאחד אחד אחד לחבירו כלומר אחד מזה ואחד מזה יתקבצו יחד, ומה שאמר עד נחל מצרים כי במצרים סוף מלכות העמים בהלחם מלך הצפון עם מלך הנגב ויבא מלך הצפון עד מצרים ומשל במכמני הזהב והכסף ובכל חמודות מצרים וכו' כמו שכתוב בחזיון דניאל, ואמר בעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך וגו':

פסוק יג

והיה ביום ההוא. כפל עוד הענין לחזק:

יתקע בשופר גדול. כך יתקבצו כאלו היה נתקע בשופר גדול להשמיע הקול בכל העולם כמו שאמר גם כן וה' אלהים בשופר יתקע כך יבאו מכל פאה כאלו תקעו להם בשופר

שיבאו האובדים הם השבטים שהגלו מעבר הנהר שהגלם שם מלך אשור והוא בארץ אשור היו שם כאלו אבודים שלא יצאו עוד משם כי גלות בבל שהיו יהודה ובנימן שבו אחר כן לסוף שבעים שנה ואחר כן גלו פעם שניה והם נדחים בכל פאה ומפוזרים, ומה שאמר בארץ מצרים כי שם יבאו כמו שפירשנו ומשם יעלו והשתחוו לה' בהר הקדש ובירושלם, פי' בהר הקדש שהוא בירושלם:

בהר הקדש. הוא הר המוריה והוא מקום בית המקדש:

פרק כח

פסוק א

הוי עטרת גאות. עתה דבר על אנשי דורו במלכות אפרים על השבטים שלא גלו עדין והיו מתענגים בטובה שהיתה להם והיה כל עסקם במאכל ובמשתה ובתענוג בשמן המבושם עד שבאים לידי שכרות ומקיאים ויוצאים כדרך השכורים והיו נמשכים אחר הנאות העולם ושכחו האל ומצותיו כמו שאמר שמנת עבית כשית ויטוש אלוה עשהו וגומר, ואמרו רבותינו ז"ל חמרא דפרוגיתא ומיא דדורמסקית הם קפחו עשרת השבטים מישראל, ואמר הנביא עליהם הוי ואוי עטרת גאות על דרך משל כי מן הגאוה היו עושין עטרות להם והיו מתפארים בעשרם ובתענוגם ודמה חמדתם והתפארותם כציץ העשב או האילן שהוא יפה בצאתו וכשהרוח נושבת בו הוא נובל ונופל לארץ והנה נשחת יפיו ושב עפר כן יהיה צבי תפארת אפרים ועטרת גאותם ואמר אפרים כי היא ראש מלכות ישראל, וצבי פירושו חפץ וחמדה ופאר כמו צבי היא לכל הארצות, ואמר אשר על ראש גיא שמנים פירוש עטרת הגאות וציץ התפארת שהוא על ראש גיא השכורים האלה שהם הלומי יין כלומר מוכי היין שהיין מכה אותם לארץ שנופלים שכורים מתגוללים בקיאם ובצואתם: וקרא

ראש גיא שמנים. על דרך הפלגה מרוב השמן המבושם שיוצקים על ראשם כאלו היא גיא מליאה מים ועתה אומר להם מה סוף תענוגם ואמר:

פסוק ב

הנה חזק ואמיץ לה'. הנה יום חזק לה' שיבא עליהם כזרם ברד שמפיל האילנות ומשברם:

שער קטב. וכשער, וכ"ף כזרם עומדת במקום שנים, ושער הוא אומר על רוח סערה שקוטב וכורת הכל, ועוד המשילו לזרם מים כבירים שיבאו וישטפו כל אשר יעבור עליהם ויפילו האילנות הגבוהים לארץ כן זה היום החזק והאמיץ:

הניח לארץ. כמו יניח עבר במקום עתיד וכמוהו רבים אמר שזה היום החזק יניח עטרת גאותם לארץ ביד כלומר בחזקה:

פסוק ג

ברגלים תרמסנה. ולא די שיניח עטרת גאונם לארץ אלא שירמסנה ברגלים לאחר שתפול לארץ וזה כלו משל לרוב שפלותם, ואמר תרמסנה לשון רבות ואמר עטרת יחידה ואמר עטרת דרך כלל ואמר תרמסנה דרך פרט על כל עטרותיהם רוצה לומר כל הדברים שהם מתגאים בהם וכן כי תקראנה מלחמה:

פסוק ד

והיתה ציצת. נזכר בלשון זכר ציץ ובלשון נקבה ציצית וכן נץ ונצה, וציצת אינו סמוך אלא התי"ו תבא במקומות רבים במקום ה"א כמו עגלת שלשיה, אל תתני פוגת לך, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל, ולפי שזכר הציץ בלשון זכר ובלשון נקבה אמר והיתה, ואמר נובל עוד דמה ציץ תפארתם לבכורה בטרם קיץ ואמר כבכורה בטרם קיץ כלומר התאנה הבכורה בטרם שיצאו פירות הקיץ כלומר הבכורה שתבא בתחילה בני אדם קופצין עליה לקחתה והרואה אותה בתחילה לוקח אותה:

בעודה בכפו יבלענה. כלומר בזמן שתהיה בכפו תכף יבלענה מרוב חמדתו אותה כן יהיה עושר אפרים וטובה יבלעם האויב במהרה:

כבכורה. מפיק ה"א ואינה לכנוי רק היא לתפארת הקריאה וכמוהו ותעלומה יוציא אור וגולה על ראשה, ואדוני אבי ז"ל פירש בכפו ענף כמו וכפתו לא רעננה כלומר כשיראה אותה בענף יבלענה מרוב תאותו לה:

פסוק ה

ביום ההוא. שיגלו עשרת השבטים כמו שאמר באותו עת יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו והם יהודה ובנימן שנשארו ומלך עליהם חזקיהו שעשה הישר בעיני ה' ובשנת שש לחזקיה גלו השבטים, ואמר לעטרת צבי הפך לעטרת גאות שאמר על השבטים וכפל הענין ואמר לצפירת תפארה לחזק הענין כי עטרה וצפירה אחד וצבי ותפארה אחד ומנהג המקרא הוא לכפול הענין במלות שונות לחזק הענין, וצפירה הוא ענין סבוב לפיכך נקראה העטרה או מצנפת הראש צפירה לפי שהיא סביב הראש, ובמשנה הקופה משיעשה בה שתי צפירות והם מה שעושין מן הגומא סביב הקופה ואמר שהאל יהיה להם לכבוד ולתפארת בימי חזקיהו:

פסוק ו

ולרוח משפט. ויהיה האל לרוח משפט למי שיהיה יושב על המשפט והוא חזקיהו שיהיה מלך ויושב על כסא מלכות לעשות משפט ואמר כי האל יהיה לו לרוח משפט כלומר שהאל יתן לו דעת ובינה לעשות משפט אמת, ואמר רוח כמו שאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה כי החכמה והבינה מחלקי הרוח שהיא הנשמה:

ולגבורה. שיהיה להם האל לגבורה וכן יהיה להם לשלום במחנה אשור בעבורם ולא הוצרכו לגבורת אדם כי האל יהיה להם לגבורה, וכן כשנלחמו אויביהם והשיבו מלחמה להם עד שער עריהם הבצורות האל היה להם לגבורה ובגבורתו נצחו אויביהם כמו שכתוב הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר, ויונתן תרגם שני הפסוקים כן בעדנא ההיא יהא וגו', וכן רבותינו ז"ל פירשו הענין הזה בימי המשיח לעתיד ואמרו לעושים צביונו של הקדוש ברוך הוא ולצפירת תפארה למצפון תפארתו:

פסוק ז

וגם אלה. אלה אומר על יהודה ובנימן אמר כמו שאמר על השבטים שכורי אפרים הלומי יין כן אמר על יהודה ובנימן כי אפילו הם ביין שגו ובשכר תעו וזה היה בימי אחז וכן היו אלה ראויים לגלות כמו אלה אלא שעתיד למלוך מלך עליהם שישיבם אל הדרך הטובה והוא חזקיהו:

כהן ונביא. הכהן והנביא שהיה להם להורות התורה הם שגו כמוהם במשתה ובתענוג העולם, ונביא אינו אומר על נביאי האמת כי אם על נביאי השקר שהיו ביניהם והם היו מתעים אותם ומתירים להם התענוג ואומרים להם שלום יהיה לכם אל תיראו עשו מה שתרצו, וי"ת כהנא וספר רוצה לומר תלמיד:

נבלעו מן היין. נשחתו מרוב שתיית היין ותעו מן הדרך הנכונה מרוב שתיית השכר:

שגו ברואה פקו. רואה שם בפלס יורה ומלקוש ופירש שגו בנבואה בנבואת נביאי אמת שגו ולא הלכו בה, ואדוני אבי ז"ל פירש אפילו בדבר הנראה לעין הם שגו בו:

פקו פליליה. כשלו מן ופיק ברכים שפירושו מכשול אמר כשלו במשפט ולא שפטו דין אמת הכהן והנביא שהיה להם להורותם התורה ולשפטם המשפט משפט אמת:

פליליה. מן ונתן בפלילים:

פסוק ח

כי כל שלחנות. אפילו שלחן הכהנים מלאו קיא צואה פי' קיא וצואה חסר וי"ו השמוש כמו שמש ירח ראובן שמעון אמר שהם שותים עד שמשתכרים ומקיאים כי כן דרך

השכור כמו שאומר כהתעות שכור בקיאו והנה הם מקיאים דרך פיהם ויוצאים דרך נקביהם ממעל ומתחת:
בלי מקום. עד שאין מקום נקי במקום משתיהם אלא הכל מלא קיא וצואה:

פסוק ט

את מי. אחר שהם משתכרים וכל עסקם במאכל ובמשתה ומשתכרים המורה שיבא להורותם למי יורה דעה ולמי יבין שמועה מה ששמע הנביא מאת האל לצותם ולהורותם ולהבינם ולמי יורה דעה ולמי יבין שמועה והנה הם אינם בני דעה והשכל והרי הם כנערים שמתלכלכים בעצמן ואין להם דעת ללכת למקום מוקצה להפנות:
גמולי מחלב עתיקי משדים. הם הנערים הקטנים אחר שנשלמה יניקתם כמו ויגדל הילד ויגמל, עד יגמל הנער והנערים כשתשלם יניקתם מתחילין לדבר ואין להם עדין מתבונת האדם והבדל מן הבהמה אלא הדבור כי אין להם עדין דעת כן הם אלה הגדולים כקטנים ופי' עתיקי משדים, מוסרים מן השדים כמו שאמר ויעתק משם, ואמר גמולי עתיקי בדרך הסמיכות על אות השמוש כמו לנביאי מלכם, האלהי מקרוב, השכוני באהלים:

פסוק י

כי צו לצו. צו הוא שם כמו מצוה ולא נאמרה המצוה בזה הלשון במקום אחר, ורוצה בו באמרו צו מצוה קטנה, אמר כי הם כמו הנערים ולנערים יצוה אדם אותם מעט מעט וילמדם כדי שיקבלו כי אין להם לב לקבל אלא דברים מעטים וכן פי' קו לקו והקו הוא קו הבנין והבנאי מטה אותו עד שיעשה אותו טור אחד ואח"כ יסלקהו ויטהו לעשות טור אחר, וכן יעשה מעט מעט עד שישלים הקיר, וכן הוא הלמוד וההרגל לנערים, וכן צריך שילמד הנביא לעם הזה כי הם מעטי הבינה ועוד כי הם נלאים לשמוע דבר ה' בעבור שאינם חפצים בו, ואחר שאמר צו לצו קו לקו וכפלה לחזק הענין ואמר זעיר שם זעיר שם כלומר יאמר להם מעט בדבר זה ומעט בדבר זה ואע"פ כן אינם מקבלים:

פסוק יא

כי בלעגי שפה. אמר הנביא שידבר אל העם הזה ידמה שידבר להם בלעגי שפה כמו הלועג בשפתותיו שלא יוכלו בני אדם להבין את דבריו היטב או כמי שידבר בלשון אחרת כן עושין עצמן שלא יבינו דברי הנביא:

פסוק יב

אשר אמר אליהם. והנביא לא יאמר להם אלא דברים טובים שינוחו בהם אם ישמעו ויאמר להם זאת המנוחה אם תשמעו אל דברי ה' ותעשו מצותיו תהיה לכם מנוחה בארצכם ולא תגלו ממנה, והיה אומר לכהניהם ונביאיהם הניחו לעיף ישראל שהוא עיף

ויגע בצרות רבות שיבאוהו הניחו לו והורוהו דבר ה' בו ינוח ולא תתעוהו בשקרותיכם ובפחזותכם:
ולא אבוא שמוע. נכתב באל"ף, וכן ההלכוא אתו וכן מלת הוא:

פסוק יג
והיה להם דבר ה'. שלא רצו לשמוע מעט מעט היה להם למכשול עון מעט מעט מדה כנגד מדה:
למען ילכו וכשלו אחור. כלומר כשיחשבו ללכת לפנים יכשלו לאחור ותהיה בהם יד אויביהם ונשברו ונוקשו ונלכדו:

פסוק יד
לכן שמעו. אנשי לצון, שאתם מתלוצצים על דבר ה' ולא תחשבוהו לכלום:
מושלי העם הזה אמר כנגד שרי יהודה שהם כמושלים על העם הזה כי אחז המלך לא היה עושה התועבות ההם אם השרים היו מוחים בידו אבל כשהנביא היה מוכיחם ומודיעם הפורענות העתידה לבוא עליהם היו מתלוצצים ואומרים כרתנו ברית את מות:

פסוק טו
כי אמרתם. שאתם מתיאשים מן הפורענות ואומרים דרך ליצנות כרתנו ברית את מות שלא יבוא לנו, וכן שוט האויב כשיעבור בעולם לא יבא אלינו:
חוזה. שם כמו רואה שפירשנו, כלומר מחזה עשינו עמו כאדם המתראה פנים עם בעל דינו לעשות שלום עמו:
כי שמנו כזב. והם נביאי השקר:
כזב מחסנו. הם לא היו אומרים כזב ושקר אלא הנביא קורא אותו מחסה כזב, והם דברי נביאי השקר שהיו מבטיחים אותם על שקר:
שיט. כתוב ביו"ד וקרי שוט בוי"ו ואותיות אהו"י מתחלפות:
עבור. כתוב בלא יו"ד והוא מקור וקרי יעבור ביו"ד האיתן, והענין אחד:

פסוק טז
לכן כה אמר ה'. יסד שם תאר, ואף על פי שהוא פתח, אמר הנני מיסד בציון אבן והוא המלך המשילו באבן גדולה שנותנין אותה ליסוד הבנין, וכן פינות הבית עושים מאבנים גדולות לקיים הבנין, ואמר שימלוך מלך טוב בציון שתנצל ציון על ידו מן האויב והוא חזקיהו שיחזיר העם בתשובה ויבער הרשעים, ופי' בחן מבצר מן הקימו בחוניו עופל ובחן:
יקרת. שם כמו יקר, והתיו, במקום ה"א ואיננו סמוך כמו שפירש' במלת ציצת:

מוסד מוסד. הראשון שם והשני פעול והוא דגוש עם הוי"ו, ופי' יסוד חזק שביסודות יהיה זה היסוד והוא חזקיהו והוא המאמין לא יחיש לפי שרובם לא היו מאמינים בדברי הנביא בימי אחז לפיכך אמר המאמין לא יחיש המאמין שיש בכם לא יחיש וימהר לראות זאת הנבואה אבל על כל פנים יראה אותה ואם לא תהיה כל כך בקרוב לא תרחק:

פסוק יז

ושמתי. על יד זה המלך שיקום אשים משפט לקו לא כמו שהוא עתה שאין משפט ואין חסד ואין דעת אלהים בארץ אבל בימי המלך הזה יהיה המשפט במישור כמו הקו שנוטין אותו לישר הבנין, וכמו המשקלת והוא אבן הבדיל או העופרת שמעבירים אותו על הבנין גם כן לראות אם הוא ישר ועל פי המשקלת ההיא מישרים הבנין כן תהיה הצדקה במישור:

למשקלת. שם בפלס משמרת ומפני האתנח נקמצה הקו"ף:

ויעה ברד. המשיל האויב לברד ולמים שוטפים כמו שאמר למעלה כזרם מים כבירים שוטפים, ויעה מגזרת יעים שהם המנקות שמנקה אדם בהם הבית ואותו הכזב שהיו אומרים כי שמנו כזב מחסנו הברד יסיר אותו המחסה ואותו סתר שקר שאמרתם ובסתר נסתרנו אותו הסתר ישטפו אותו מים והוא רמז למחנה אשור שיבא כמים כבירים שוטפים, כמו שאמר למעלה את מי הנהר העצומים והרבים, ואמר וחלף ביהודה שטף ועבר וגומר כמו שאמר ויעל על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם ואז נשטפו הרשעים אשר ביהודה שהיו משימים סתרם ומחסם השקר והכזב:

פסוק יח

וכפר. יתבטל ויוסר, כמו ואיש חכם יכפרנה:

וחזותכם. שאמרתם עשינו חוזה לא תקום כמו שחשבתם, וכן שוט שוטף שאמרתם לא יבאנו לא כמו שאמרתם אלא שתהיו לו למרמס:

פסוק יט

מדי עברו. מעת שיעבור אותו השוט יקח אתכם:

כי בבקר בבקר יעבור. כלומר בכל יום ויום כי מעת נסעו לבא לארץ ישראל לא ינוח ביום ובלילה כמו שאמר למעלה לא ינום ולא יישן, ומה שאמר בבקר בבקר והמחנה היה הולך ביום ובלילה כי בלילה לא היו נראים אלא בכל בקר ובקר היו נראים בארץ שהיו באים אל ירושלם:

והיה רק זועה הבין שמועה. כשיבינו שמועתו יזועו וירעדו ויפחדו ממנה כי עתה אינם מאמינים:

זועה. תנועה, כמו ולא קם ולא זע ממנו כי המפחד ירעד ויזוע וינוע גופו:

פסוק כ

כי קצר המצע. פעל עבר כי חציו קמץ וחציו פתח, וכן צרה פעל עבר כי הוא מלעיל אמר דרך משל כאדם ששוכב על מצע והוא קצר ואינו יכול לפשוט רגליו ולהשתרע בו, וכן כאדם שיתכסה בשכבו במכסה שהיא צרה ולא יכול להתכנס ולהתאסף תחתיה כן יהיה ישראל כי מחנה אשור יתפשט בארצם והנה רחב ארצם תשוב צר וקצר, כמו שאמר מלא רחב ארצך עמנו אל, ולא נשאר להם מכל ארצם אלא ירושלם והיתה צרה וקצרה מהתכנס כולם בתוכה:

מהשתרע. מענין שרוע וקלוט שהוא ענין יתרון:

כהתכנס. כשירצה להתכנס תחתיה לא יוכל, התכנס ענין אסיפה, כמו נדחי ישראל יכנס:

פסוק כא

כי כהר פרצים. כמלחמה שנלחם דוד בפלשתים בבעל פרצים והיה שם הר, כמו שכתוב ויעלו בבעל פרצים, ואותו הדבר היה פלא גדול שהכה אותם דוד בעם אשר היו אתו אז ועליהם נאספו כל פלשתים, ואמר דוד פרץ ה' את אויבי לפני כפרץ מים, כלומר מאת ה' היתה זאת וכמו אותו המעשה שהיה גדול שקם ה' ונלחם בהם כן יקום עתה וילחם בישראל, וכמו מלחמת יהושע בגבעון שהיה פלא גדול ואמר ויהומם ה' כן יהום עתה ה' את ישראל ולא יהיה בהם כח לעמוד כנגד אויביהם, ומה שאמר כעמק בגבעון ר"ל כמו שעשה בעמק אילון ובגבעון:

לעשות מעשהו זר מעשהו. כשיקום לעשות מעשהו זר בישראל ואמרו זר מעשהו כי לא עשה כזה מתמול שלשום, וכפל הענין במלות שונות כי זר ונכריה אחד ומעשהו ועבודתו אחד כתרגום מעשה עובדא, ואאז"ל פי' זר מעשהו כי בהר פרצים ובגבעון קם בעזרת ישראל להנקם מאויביהם אך עתה זה יהיה בהפך כי מישראל ינקם עתה, וי"ת הפסוק כן ארי וגו':

פסוק כב

ועתה אל תתלוצצו. כמו שאמר עליהם אנשי לצון ולרוב הפעלה בפעל יבא בלשון התפעל, כמו מתנקש בנפשי, מתדפקים על הדלת, והדומים להם, יחזקו בשו"א החי"ת והזי"ן:

מוסריכם. יסוריכם, אמר השמרו לכם שלא תתלוצצו עוד על דברי ה' פן יהיו יסוריכם חזקים הכל לפי מעשיכם כי הפורענות עתידה לבא כי שמעתי מאת ה' כי כלה ונחרצה, הכלה שתהיה נחרצה תהיה, כלומר גמורה, וכן כליון חרוץ כליון גמור:

פסוק כג

האזינו. אמר להם דרך משל, ואמר להם שיאזנוהו וישמעוהו, וכפל הענין במלות שונות לחזק הענין:

פסוק כד

הכל היום יחרש החרש. דמה משפטי האל ומצותו על ידי הנביאים למשפטי החרישה והזריעה, ונפרש תחילה המליצה ואחר כך נפרש המשל, אמר החורש שהוא חורש אדמתו כדי לזרעה יחרוש כל היום לא יעשה אלא מה יעשה אחר שחרש קצת היום יפתח ויתיר שוריו וישדד אדמתו, כלומר יכתוש הרגבים, וזהו וישדד שהולך בשדה וכותת הרגבים במקום שימצאה:

פסוק כה

הלא אם שוה פניה. אם כמו כאשר, וכן אם יהיה היובל, אמר כאשר ישוה פני האדמה שכתת הרגבים ישוה פני הניר כדי שיפול הזרע בשוה:

והפיץ קצח וכמון. כי לכל אחד מן הזרעים יש משפט היאך יזרע והקצח והכמון צריך לזרען במקום שהעפר כתות הרבה ודק מאד:

שורה. מדה, כמו במשקל ובמשורה שפירושו מדה, ושורה תאר לדבר הנתן במדה, והיא בלשון נקבה לפי שהיא תאר לחטה שהיא לשון נקבה, ואמר וכן ישים החטה בזריעתו במקום שהוא יודע מן האדמה שהוא מקום טוב לזריעת החטה יזרענה שם במדה לא יוסיף על המקום ההוא ולא יגרע מן האדמה שהיא טובה, וכן שעורה גם כן נסמן שיש לו סימן במקום זריעת השעורים, וכוסמת גם כן ישימנה בגבולה הידוע לו, וכן לכל זרע וזרע כמשפטו ובמקום הראוי לו, אבל זכר אלו שהן עיקר מאכל האדם והבהמה, וכן הקצח והכמון הם מיני תבלין צריכים למאכל האדם, כן הוא משפט הזריעה, ושורה ונסמן וגבולתו ענין אחד, ואמר הענין במלות שונות כמנהג, וקצח הוא זרע שחור והוא ממיני התבלין, וכמון ידוע והוא הנקרא קומי"ן בלע"ז:

פסוק כו

ויסרו למשפט. האל יסר הזורע משפט הזריעה והורהו, כאלו אמר ואלהיו יסרו למשפט ויורנו, כלומר שנתן חכמה זו לבדו בלבו ואאז"ל פירש הפסוק כן ואמר ויסרו למשפט על דרך משל כמו שמיסר המכה אמר שיכה הזורע הרגבים הקשים כדי לשוות פני הקרקע

כמשפטו, כמו שאמר אחר כך אלהיו יורנו, פירוש ימטירנו מענין יורה ומלקוש, כלומר הזורע יזרע כמשפט ואח"כ יקוה לאל שיתן מטר ויצמחו הזרעים:

פסוק כז

כי לא בחריץ. פי' הוא לוח עץ ואבנים דקות תחובות תחתיו לדוש, אמר כמו שיש חלוק בין הזרעים בעת הזריעה ומשפט זה אינו כמשפט זה כן בעת האסיפה:

כי לא בחרוץ יודש קצח. ואופן עגלה על כמון יוסב. יוסב בוי"ו עם הדגוש, ופירוש ולא אופן עגלה, ולא שזכר עומד במקום שנים פירוש כי הקצח והכמון הם מיני זרעים דקים ולא ידושו אותם לא בחרוץ ולא בעגלה אלא במטה יחבטו, ומטה ושבט אחד:

פסוק כח

לחם יודק, אבל הלחם רוצה לומר מה שעושין ממנו הלחם והם החטים והשעורים והכוסמין יודק על ידי החרוץ והעגלה, ומה שאמר יודק כמו יודש אלא אמר יודק על התבן שעל הזרע שיודק בדישה עד שיתגלה הזרע שבתוכו:

כי לא לנצח. אף על פי כן לא ידושו לעולם אלא זמן קצוב יש להם שיבין האדם הדש בחרוץ או בעגלה מה שהוא מודש, ואדוש האל"ף בו נוספת וראשונה בחיר"ק ושניה בפת"ח והוא מקור:

והמם גלגל עגלתו. כמו אופן עגלה שזכר כי אופן ועגלה אחד הוא כי אם יעשה זה זמן רב אופן עגלה יהום ויכתת הזרע וכן בחרוץ גם כן ישמר שלא יעבירנו על התבואה זמן רב כדי שלא ידיקו פרשי החרוץ הזרע, ופרשיו הם השנים מהחרוץ שבהם נכתת התבן מעל הזרע ואם יעשה זה זמן רב אפילו הזרע יהיה שבור ומכותת, וכנוי ידושנו וידוקנו על הלחם שזכר, ופעל ידושנו שהוא לשון יחיד על האופן, וכן פעל ידוקנו על החרוץ:

פסוק כט

גם זאת. לפי שאמר בתחילת הפרשה קולי ואמרתי אמר אל תחשבו כי זה אמרתי לכם מלבי כי גם זאת החידה כמו הדברים האחרים שאני אומר לכם מעם ה' צבאות יצאה שהפליא בזה עצה והגדיל בו תושיה, כי המשל הזה הוא נפלא וגדול ותושיה היא החכמה והתורה כי החכמה יש במשל הזה, ועתה נפרש המשל החורש הוא האל יתברך והאדמה הוא ישראל, וכמו שהחורש יתקן האדמה כדי שתהיה נכונה לקבל הזרע כן האל יתברך תקן ענין ישראל כדי שיהיו נכונים לקבל דבריו, תחילה הוציאם ממצרים שהיו בה כשדה שאינו עבוד ומעלה קוצים כן היו הם במצרים במעשים רעים שדומים לקוצים והוא שלח להם משה נביאו אחר ששלח להם אהרן ונביאים אחרים, כמו שאמר בנבואת יחזקאל ואומר להם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו וגו',

ואחר ששלח להם משה ועשה להם אותות ומופתים עד שהאמינו, כמו שאמר ויאמן העם והוציאם בכסף וזהב והכה אויביהם במכות הידועות והראה להם עמוד הענן ביום ועמוד האש לילה והעבירם בים ביבשה ונער פרעה וחילו, וכל זה הוא תקון האדמה לקבל הזרע שיקבלו מצותיו וחקותיו, וכן אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ותקון האדמה ושווי פניה לא יעשה אותו החורש כל היום כן האל לא יראה הנפלאות ההם בכל עת, ואחר תקון האדמה התחיל לזרוע בה והוריד שכינתו לעיניהם בהר סיני בקולות וברקים ולפידים והשמיע להם דבריו עד שכולם היו במדרגת נביאים אבל לא היו כולם שוים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל משה מחיצה בפני עצמו ואהרן מחיצה בפני עצמו, וכן כולם איש איש לפי שכלו, והטובים בשכלם והם דקי העיון הם הנמשלים למקום שהוא מיטב האדמה דקת העפר שראוי לזרוע בה הקצח והכמון שהם זרעים דקים ואינם מאכל בפני עצמם אלא לטעם, כל זה הוא דקות הענין ומעוט ההגשמה, וכן קבלו דקי העיון שבהם והשכילו הדברים הדקים הרוחניים, והחטה והשעורה והכסמת, גם בדברים גסים יש בהם זה דק מזה, וכן במקבלין יש בהם שעיונו טוב זה מזה כמו שהחטה טובה דקת המאכל מהשעורה והכוסמת וצריך לה מקום טוב מן האדמה לזורעה בו, וכן השעורה והכוסמת כל אחד לפי מה שהוא כן כל אחד מהדברים הדקים העיוניים יש לו משפט בפני עצמו, וכן במקבליהם ומשכיליהם כל אחד יש לו משפט, וכמו שהזורע מקוה בזרעו שתוציא לו האדמה מגרגיר אחד כמה גרגירים כן קוה האל מישראל שיוסיפו על מה שהורם וישכילו ויבינו דבר מתוך דבר, כי כמו שטבע האדמה להוציא יותר על מה שנזרע בה כן טבע האדם להוציא יותר בכח הנפש המשכלת שנתנה בו להוסיף מה שילמדוהו, וכן אמר שלמה תן לחכם ויחכם עוד וגומר, ויסרו למשפט הוכיחם תמיד, והמטר לאדם הוא המעורר לאדם והם הנביאים, והנה האל שלח להם נביאים תמיד לעוררם ולהשכילם, והם כמו המטר באדמה כמו שאמר אלהיו יורנו, ועוד כי הזרע יעמוד באדמה זמן קצוב עד זמן צמיחתו וגמר בשולו ואחר כך יקצור אדם אותו וידושנו להוציא המאכל וליהנות בו כן ישראל אחר שנתן הזרע בהם, והם החכמה והתורה והמצות ונתקיימו בהם והורגלו בהם, וזה כנגד זמן עמידת הזרע באדמה היה ראוי שימצא הזורע תוספת ויראה הטוב שבו לעיני כל, כמו שאמר כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, והיה להם להשכיל ולהטיב מעשיהם עד שיאמרו העמים עליהם רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, והדישה הוא מאמר הנביא ואזהרתו להוציא הפרי הטוב, והם המעשים הטובים והמשכילים ראוים שיספיק להם מעט האזהרה כמו הקצח והכמון שיחבטו אותו בשבט, והעם ראוים לאזהרה גדולה וחזקה כמו הזרעים הגסים

החטה והשעורה והכוסמת שצריך לדושם בחרוץ ואופן עגלה, ואעפ"כ לא יהיה זה לנצח כן הנביאים לא יעשו אזהרתם לנצח כי כמו שהזרע יהיה נשבר ונפסד ברוב הדישה כן דברי הנביא הם נפסדים ברוב האזהרה אחר שאינם מקובלים, והנה נשארו באדמה ללא תועלת, כי ישראל כל מה שיזהירם הנביא יוסיפו לחטוא והנה הדברים נשחתים אחר שלא יהנו מהם ולא ישיבו בעבורם מדרך הרעה והנה הם הפך המבוקש מהם והתקוה בהם ויאמרו העמים עליהם עם סכל ואין לב הפך מה שנאמר עליהם כשהיו שומרים דרך ה' רק עם חכם ונבון, ויונתן תרגם כן כל היום בכל עדן מתנבין וגו':

פרק כט

פסוק א

הוי אריאל אריאל. המזבח נקרא אריאל, וכן בספר יחזקאל ומהאריאל ולמעלה קרנות ארבע, וכן תרגם יונתן ווי מדבחא מדבחא דבני בקרתא דשרא בה דוד, ורבותינו ז"ל אמרו שההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו ודומה לארי, שנאמר הוי אריאל מה הארי הזה צר מאחריו ורחב מלפניו וכו', וכפל אריאל כדרך הנוהים שכופלים דבריהם כי הנביא היה נוהם עליו, ואמר עליו הוי. ופירוש

קרית חנה דוד. כתרגומו, או יהיה אריאל השני סמוך לקרית, וקרית אינו סמוך אלא התי"ו במקום ה"א במוכרת, כמו חלת מצה אחת, חמת למו, ציצת נובל והדומים להם, וטעם שזכר דוד בספור הזה לפי שלדוד נראה מקום המזבח תחילה בהר המוריה והיה קרבנו שם ונעתר שם באש ונעצרה המגפה, אבל מה שמקריבים עתה שם אינו לרצון כמו שאמר עולותיכם לא לרצון כיון שמעשיהם רעים גם זובחים גם כן לאלהים אחרים והשוחט שם נחשב לו כאלו נוקף ועורף, וכן אמר זובח השה עורף כלב, לפיכך אמר חגים ינקופו הכבשים שישחטו נחשב להם כאלו עורפים אותם, תרגום וערפתו ותנקפיה:

חגים. כמו כבשים, וכן אסרו חג בעבותים, ומה שאמר ספו שנה על שנה, פירוש מה שתוסיפו לבוא לבוא שנה בשנה לזבוח זבחים אינם זבחים:

פסוק ב

והציקותי לאריאל. קרא שם העיר ירושלם אריאל על שם המזבח אשר בה, ואמר שיציק לה, וכן היה כי כל סביבותיה תפש מלך אשור:

והיתה תאניה ואניה. שיבכו בעיר ירושלם על אחיהם הנהרגים בערים סביבותיהם וגם יפחדו על עצמם:

והיתה לי כאריאל. ירושלם תהיה לי כמו המזבח שמוקף זבחים כן תהיה היא מוקפת הרוגים בערים אשר סביבותיה, ומה שאמר לי כי כמו שזבחי המזבח הם לי שמקריבים אותן כן דם ההרוגים הוא לי כי ברצוני נעשה כמו שקרא מלך אשור שבט אפי ומטה זעמי:

פסוק ג

וחניתי. כשיחנה מלך אשור על ירושלם אני הוא שאחנה עליה כי במצותי וברצוני יעשה מה שיעשה, וכן וצרתי והקימותי. ופי'

כדור. סבוב, וכן במשנה הכדור והאמום, ונקרא כן לפי שהוא עגול, וחסר כ"ף או בי"ת השמוש, וחניתי עליך סביביך, כמו הכדור, וכן כדור אל ארץ רחבת ידים, ובמשקל אחר כמלך עתיד לכדור:

וצרתי. מענין כי תצור אל עיר:

מוצב. מגדל עץ שמעמידים על העיר ללכדה:

מצורות. מן ובנית מצור, ואע"פ שלא נכתב בפרשה ההיא שבנה מלך אשור על ירושלים מצור אבל אמר הנביא לא יבא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפוך עליה סוללה, ומה שאמר לא יבא רוצה לומר לא יכנס לתוך העיר שיכבשנה, ומה שאמר לא יורה ולא יקדמנה ולא ישפוך לא עשה אבל הכינו אותה היום לירושלם ולשפוך מחר גם הקימו מגדל עץ ומצור להלחם מחר ובלילה הכם מלאך ה' והופרה עצתם, וי"ת וצרתי עליך מוצב ואבני עלך כרקום כמו שתרגם אונקלוס ובנית מצור ותבני כרכומין, ותרגם והקימותי עליך מצורות ואצבר עלך מליתא כמו שתרגם ולא ישפוך עליה סוללה לא יצבר עלה מליתא:

פסוק ד

ושפלת. אז תשפילי, אמר כנגד ירושלם רוצה לומר היושבים בה:

מארץ תדברי. אמר תדברי בשפל קול כאלו יצא הקול מתחת הארץ, וכן אמר גם תשח כאלו תצא מעפר, וכפל הענין במלות שונות כמנהג, ועוד כפל ואמר והיה כאוב מארץ קולך וגומר, ופירוש כאוב כי בעלי האוב ישמיעו קול נמוך מתחת הארץ, כמו שפירשנו בספר שמואל בפרשת בעלת אוב:

תצפצף. על האמירה, כמו תי"ו תשח, אמר כל כך יהיה הקול נמוך עד שלא ידמה דבור אדם אלא צפצוף העופות, והענין הזה אמר על אליקים ושבנא ויואם שאמר אל רבשקה דבר נא אל עבדיך ארמית ואל תדבר אלינו יהודית באזני העם הזה, ואלה הדברים קול

נמוך אמרו לו כדי שלא ישמעו הם, ואומר ויעמד רבשקה ויקרא בקול גדול יהודית כדי שישמעו העם:

פסוק ה

והיה כאבק. כמו האבק הדק שילך בנפיחה הפה כן יהיה המון זריך שיכלו במהרה, ופירוש זריך הזרים החונים עליך והוא מחנה אשור, וכפל הענין עוד ואמר וכמוץ עובר וגומר:

לפתע פתאום. הלמ"ד לשמוש בי"ת, כמו בפתע פתאום, וכן הרגתי לפצעי, לפניכם לחרב, והדומים להם, כלומר יבא פתאום שברם כי בבקר מצאום כולם פגרים מתים, ופתע כמו פתאום, וכפל הענין במלות שונות לחזק:

פסוק ו

מעם. אומר איך תהיה זאת הגזרה הגדולה פתאום לפי שתבא מעם ה' צבאות, והמשיל המגפה לרעם ולרעש וכו':

פסוק ז

יהיה כחלום חזון לילה. מה שרואה אדם בחלומו יקרא חזון ואע"פ שאיננו נבואה, ותרגם יונתן כמחלם הרהור ליל, וזה מפרש בפסוק הבא לפניו:

על אריאל. על העיר שהמזבח בתוכה כמו שפירשנו:

צוביה. כמו צובאיה:

ומצדתה. בחולם, ופי' אנשי מצודתה, כלומר בונין מצודות עליה ללכדה:

פסוק ח

והיה כאשר יחלום. כמו שהאדם רעב שישן ובשנתו רואה שהוא אוכל והוא מה שהיה מהרהר בעוד שהיה ער והנה בהקיצו רקה נפשו כמו שהיתה קודם השינה, כי כל חולם לא ימצא דבר בהקיצו מכל מה שהיה חולם, וכן הצמא והנה עיף, כמו הצמא לפי שהעיף מן הדרך צמא נקרא העיף צמא, וכן הארץ הצמאה כצל סלע כבד בארץ עיפה:

שוקקה. מתאוה, מן ואל אישך תשוקתך, והוא תאר מן המרובע על משקל כפרה סוררה:

פסוק ט

התמהמהו ותמהו. זאת הנבואה בימי אחז אמר התמהמהו ותמהו כנגד אנשי יהודה, ופירושו התעכבו, כמו ויתמהמה, והעכוב הזה במחשבה, אמר האריכו במחשבותיכם והחשבו בלבבכם בעכוב כדי שתתבוננו בדבר ואחר שתתבוננו בדבר תמהו בעצמכם איך נהיתה בכם הרעה הזאת שתניחו דברי אלהים חיים שאומרים לכם נביאי האמת ואתם מתפתים בדברי נביאי השקר אשר השתעשעו ושועו ופירש אדוני אבי ז"ל

התעוררו ועורו אחרים, מענין ועיניו השע, והם נביאי השקר, התעורו ועורו אתכם מלראות הנכונה:

שכרו ולא יין. הם נביאי השקר, ואמר לא יין למעלה אמר תעו בשכר אינו אומר בזה הפסוק שאינם משתכרים אלא אומר כי גם בעת שאינם שותים הם שכורים כי לא ישכילו ולא יבינו כמו השכור, וכפל הפסוק בענין במלות שונות, כי נעו כמו שכרו, כי השכור יניע ויניד גופו הנה והנה עד שנופל:

פסוק י

כי נסך. כסה, כמו והמסכה הנסוכה, ואת קשות הנסך שהוא ענין כסוי, כלומר כסה אתכם בכח תרדמה שהפיל עליכם עד שאתם חשובים כנרדמים שאין אתם שומעים למי שיקרא לכם:

ויעצם. ויסגור, וכן מן הקל עוצם עיניו כסה עליכם וסגר עיניכם שלא תראו ולא אתכם לבדכם אלא הנביאים שהם נביאי שקר:

ואת ראשיכם החוזים כסה. והם הם המעצמים את עיניכם עד שלא תראו, ומה שאמר כי נסך ה' עליכם כלומר כל כך הוא הכסוי חזק עד שידמה כי מה' הוא, או פירושו על דרך השמן לב העם הזה כמו שפירשנו:

פסוק יא

ותהי לכם חזות הכל. נבואת הכל, כלומר נבואת כל נביאי ה' המתנבאים לכם הוא לכם כמו הספר החתום שאם יתנו האגרת ליודע לקרותם יאמר לא אוכל כי חתום הוא, ימצא זאת העילה לפי שאין רצונו לקרותה כי אם היה רצונו לקרותה היה אומר פתח אותו ואקראנו, כן החכמים שבכם אומרים כי יש בדברי השם דברים סתומים לפיכך לא יתנו לב להם ואם היה רצונם לשמוע ולהבינם יאמרו לנביא פרש לנו זה הדבר הסתום:

פסוק יב

ונתן הספר לאשר לא ידע ספר. ואמר לא ידעתי לקרות ספר, ואפילו יהיה פתוח, כי הכסילים שבכם ימצאו עילה אין אנחנו מבינים דברי אלהים אמרו לחכמינו והנה חכמיהם ונביאיהם יטעום הנה כי בין זה ובין זה הספר לא יקרא, כן דברי ה' לא ישמעו ביניכם לא לחכמים ולא לכסילים, ויתכן לפרש חזות הכל שלא יהיה חזות סמוך, ויהיה הכל כמו לכל ופירוש הנבואה היא לכולכם בין לחכמיכם בין לכסיליכם כדברי הספר החתום:

על אשר לא ידע. כלומר אל אשר לא ידע, כמו וילך אלקנה הרמתה על ביתו, וכמו ותתפלל על ה' כמו אל, ויונתן תרגם הספר החתום שדבריו סתומים וחתומים:

פסוק יג

ויאמר ה'. כי נגש, יש מחלוקת בקריאת המלה הזאת יש קוראים אותה בשי"ן הנקודה לצד ימין כמו נגש יוסף ורחל ענין קריבה, וכן הוא לפי המסרה אשר עליו שאמר לית כוותיה בספרא, ואם בשי"ן הנקודה בצד שמאל הנה אחר כמוהו נגש והוא נענה, אבל י"ת בסי"ן כמו והנוגשים אצים שתרגם חלף דאתרברב, וכן נמצא במקצת ספרים נגש בסי"ן, ופירוש הפסוק לקריאת נגש בשי"ן כן, ויהיה טעם יען נמשך אל לכן שאמר בפסוק אחר, אמר בעבור שעשו זה לכן הנני יוסיף, אמר הנה הם קרובים אלי בנראה ומכבדים אותי בפיהם ומרחקים לבם ממני, ולקריאת נגש בסי"ן יתפרש לפי דעת המתרגם בעבור שהם גדולים בעיניהם ומראים עצמם כנוגשים אל שאר העם לכבד את ה' בפיהם ולהתפלל לפניו, ואנחנו נפרש נגש נדחק כמו נגש והוא נענה, יאמר כי בעת שיש להם צרה יכבדוני בפיהם ומקרבים אלי פיהם ושפתותיהם ומרחקים ממני לבם ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה כי מי שאינו עושה אלא מה שמצווה לבד ואינו מוסיף מעצמו אינו עושה הדבר מחפצו מרצונו:

פסוק יד

לכן הנני יוסיף. פעל והוא בחירק כמו בצרי, וכן הנני יוסיף על ימיך, תומיך גורלי בחירק. ואמר יוסיף רוצה לומר עוד על מה שהבאתי עליכם עוד אביא רעה גדולה עליכם: להפליא: להביא רעה עליהם עד שיפלא בעיני הרואה, על דרך ותרד פלאים, לפיכך כפל ואמר הפלא ופלא:

ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו. בגלות ובטלטול תאבד חכמתם שהם חכמים אבל חכמתם לרע להם ולא להטיב, כמ"ש חכמים המה להרע ולהטיב לא ידעו, או פי' ואבדה כי כשתבא להם הרעה תאבד חכמתם שלא יהיה להם עצה ותחבולה להנצל ממנה ולא תועיל להם אז חכמתם:

פסוק טו

הוי המעמיקים. מעמיקים במחשבתם להסתיר עצתם מהאל, כלומר כי הם חושבים כי ה' אינו משגיח בעניני הארץ לפיכך עושים כל רצונם, כי אומרים כי אין רואה ואין יודע, ופירוש במחשך כאלו מעשיהם במקום חשך כנגד בני אדם שאין רואים אותם כן חושבים כל מעשיהם בסתר ובגלוי לא יראם האל, וכן תרגם יונתן במחשך כדבקבלא:

לסתיר. כמו להסתיר:

פסוק טז

הפככם אם. כענין אמת, כמו ואם בריאה יברא ה', ואם ללצים הוא יליץ, והדומים להם, שפירשתי אותם כך בספר מכלל בחלק הדקדוק ממנו, אמר באמת הפככם נקל בעיני כחומר היוצר יחשב לפני, כמו היוצר שהחומר בידו שיעשה ממנו כלי אחד ואחר כך שב לעשות כלי אחר כאשר ישר בעיני היוצר כן נקל הפככם בידי כי אתה בידי כמו החומר ביד היוצר, והיאך אתם אומרים כי אינני רואה מעשיכם:

כי יאמר מעשה לעושהו. בתמיה, וכי יאמר מעשה לעושהו לא עשאני ומה לו להפוך אותי מכלי אל כלי וכפל הדבר במלות שונות, ואמר ויצר אמר ליוצרו לא הבין:

ויצר. הוא שם לכלי הנוצר ביד היוצר, ולמ"ד לעושהו ליוצרו במקום בעבור כלמ"ד אמרי לי:

פסוק יז

הלא עוד. הלא עוד במעט זמן תראו ההפך שאני עושה בכם, ואמר מעט מזער כפול ענין במלות שונות להמעיט הזמן, והנבואה נאמרה בימי אחז ואמר שזה יהיה בקרוב בימי חזקיהו:

ושב לבנון לכרמל. לבנון הוא יער הלבנון שיש בו ארזים גבוהים ונשאים:

והכרמל. הוא מקום שדות התבואה וכרמים ועצים שפלים, וזה המשל אמר על הגאים הרמים שהיו בימי אחז שישובו שפלים בימי חזקיהו עד שלא יהיה להם רשות לדבר ישובו על כרחם לדרך הטובה, והכרמל והם השפלים והענוים שהיו בימי אחז ולא היה כח בידם להוכיחם בימי חזקיהו יהיו נשאים כארזי יער הלבנון ויוסיפו בכבוד ובגדולה עד שידמו לארזי הלבנון כמו שאמר ויספו ענוים בה' שמחה:

פסוק יח

ושמעו. אותם שהיו חרשים יבואו עתה לשמוע דברי הספר והם היו עורים לראותם, כמו שאמר למעלה ותהי לכם חזות הכל כדברי הספר החתום, ומאפל ומחשך שיהיה להם, רוצה לומר הצרה תראנה הנבואה שתתקיים שהיו עורים בם כשהיה מוכיחם הנביא:

פסוק יט

ויספו. הם יהיו בצרה והענוים יוסיפו לשמוח בהשם שהיו מאמינים בו קודם בא הצרה עתה יוסיפו לשמוח כשיראו שתתקיים להם הנבואה ולרשעים הצרה ולהם הרוחה והכבוד, וכפל הענין במלות שונות, ואמר ואביוני אדם, כלומר האביונים שבאדם שהיו בירושלם והם הענוים:

פסוק כ

כי אפס. ישמח ויגילו כשיראו אפיסת העריצים והלצים ושקדי און שהם לא היה להם רשות לדבר לפניהם ולא להוכיחם כשיראו בפורענותם יגילו, כמו שאמר באבוד רשעים רנה, פירוש שוקדי און מתעסקים ומהירים אל האון ומתכוונים תמיד איך יעלו אותה:

פסוק כא

מחטיאי. כשאדם מוכיחם בדברים חושבים הדבר עליו לחטא כאלו הכה אותם, וכן למוכיח בשער יקושון, מי שמוכיחם בשער, כלומר ברבים כדי שיוסרו ישימו לו מום ויכשילוהו בדרכיו, כלומר יזמינו לו כל רע וילשינו עליו למלך ומטים הצדיק בתהו והבל, ות"י ואסטיאו בשקר דין זכאין:

יקושון. מנחי העי"ן והוא מענין מוקש, ויהיה יקש וקוש בענין אחד, וכת"י בען ליה תקלא, ויש לפרש יקושון מענין קש ומשרשי שהוא שרש קשש, וכן התקוששו וקושו, מן לקושש קש, כי כמו שמקושש עצים או קשים לוקט מכאן ומכאן ואוספן יחד כן מחרף האדם מלקט מומיו מזה ומזה ואומרן לו, כן הם עושים מי שמוכיחם אומרים לו חרפה וגדופין מלקטים ואומרים לו הלא אתה עשית כך וכך במקום פלוני או בזמן פלוני, ועוד עשית כך ואיך תעשה עצמך מוכיח:

פסוק כב

לכן. אל בית יעקב אשר פדה את אברהם פי' הפסוק כן ה' אשר פדה את אברהם אמר אל בית יעקב שלא יבוש יעקב, והענין כי כולם בני יעקב וכאשר יש בהם אנשים רשעים הרי יעקב אביהם כאלו בוש ממעשיהם אלו היה חי כאדם שהוא צדיק שיצא בנו לתרבות רעה שהוא בוש ונכלם ממעשיו, וטעם אשר פדה את אברהם כי כמו שהיה אברהם אבינו דר בין רשעים ופדה ה' אותו מידם והוציאו מארצם כן היו הענוים שזכר למעלה בין הרשעים ולא היה בידם יכולת להחזיק בדרכי ה' בפרהסיא, אמר עתה יבא זמן וזהו בימי חזקיהו שיחזיקו בגלוי בדרכי ה':

והקדישו קדוש יעקב. והם יקראו בית יעקב באמת ולא יבוש יעקב ממעשיהם אלא ישמח ממעשה ילדיו בימי חזקיהו שישובו לדרך טובה ויכלו הרשעים במלחמות שקדמו ואותם שישארו מהם שלמדו ממעשיהם ולא היו רשעים כהם אותם שהיו תועי רוח ורעים ישובו לדרך טובה ולא יבוש יעקב ממעשיהם אלו היה חי:

פניו יחורו. יתלבנו, מתרגום לבן חיור, והבוש יתלבנו פניו, וכן בדברי רז"ל המלבין פני חברו ברבים:

פסוק כג

כי בראותו. פי' בראות יעקב ילדיו שהם ילדיו ובניו באמת בלכתם בדרך הטובה ובראותו מעשה ידיו בקרבו והוא מה שאעשה במחנה אשור הבא בארצו ובראותו כי יקדישו ילדיו שמי על הנס הגדול:

והקדישו את קדוש יעקב. שיאמרו בהקדישם שמו קדוש יעקב ואלהי ישראל שהוא אביהם אז לא יבוש יעקב אבל ישמח, וכל זה דרך משל כמו שפירשנו, ופירוש יעריצו יתנו לו בתהלתם הכח והמערצה שהכם במחנה אשור בלילה מאה ושמונים וחמשה אלף ולא הועילה להם גבורתם וכחם ורוב חילם, ומה שסמך קדושת האל ליעקב בכל מקום לא עשה כן לשאר האבות כמו שאמר קדוש יעקב, ואמר כי כה אמר ה' צבאות קדוש ישראל אביר יעקב, ואמר קדוש ישראל מושיעך, ואמר גאלכם קדוש ישראל ואמר קדוש ישראל ויוצרו, ואמר גואל ישראל קדושו, ואע"פ שמקצתם יש לפרש על כלל ישראל מכל מקום יש בהם שאין להם דרך לפרשם אלא על יעקב עצמו, ואמר זה לפי שיעקב ראה קדושת האל במראה הנבואה במחזה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה:

פסוק כד

וידעו. אותם שהיו תועי רוח מתחלה בראותם הנס הגדול הזה ידעו בינה כלומר יתבוננו במעשה האל וידעו כי הוא משגיח במעשה האדם וידעו כי כל אשר היו אומרים להם הנביאים נביאי השם היה אמת, וכפל הענין במלות שונות, ואמר ורוגנים הם תועי רוח, ולקח הוא התורה, כמו כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו:

פרק ל

פסוק א

הוי בנים סוררים. הנה אמר בתחלת הספר שישעיהו נבא בימי עוזיהו יותם אחז ולא ראינו במלכים אלה שבקשו עזר ממצרים, כמו שאמר באלה הפרשיות והוכיחם בזה, ואם נאמר כי נתנבא על דור צדקיהו שהיה אחריו ואמר עליהם הוי שישלחו למצרים לעזרה וכן עשו, ולא יראה כן לענין הפרשיות שהוא אומר אחרי כן בתשועה שנעשית בימי חזקיהו, לפיכך נאמר כי בימי אחז היה זה ואע"פ שלא נכתב זה בספר מלכים ולא בדברי הימים, או בימי חזקיהו עצמו שלא היו שרי יהודה טובים כי בהכרח גדול השיבם חזקיהו למוטב, והנה מלך אשור עלה על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם, ואילו היו טובים לא בא להם כן, וזהו הנכון לפי ענין אלו הפרשיות הסמוכות, ומה שאמר

בכל פרשה מהם קדוש ישראל לפי שנקדש בישראל בדבר מחנה אשור, ואמר הוי בנים סוררים אוי להם לאותם שנקראו בנים, כמו שכתוב בנים אתם לה' אלהיכם, אבל הם סוררים כפרה סוררה ונוטים מדרך הטובה ועוזבים אביהם שבשמים וכשתבא אליהם צרה לא ישובו אליו ולא יבקשו ממנו עזר אלא מבקשים עזר מאויביהם ובכל אשר הם עושים לא ישאלו פי נביא לשאול את פי ה' על כל מעשיהם אלא עושים בעצת עצמם:

ולא מני. והעצה אינה ממני, וכפל הענין במלות שונות ואמר ולנסוך מסכה:

ולא רוחי לא מרוחי ולא מדברי:

ולנסוך מסכה. כמו לעצות עצה כי העצה בסוד ובסתר, וכן לנסוך מסכה ענין כסוי וסתר העצה, וכת"י ולאתמלכא מלך ולא שאלן בנבייא, או פירוש ולנסוך מסכה שחושבים להתכסות בצל מצרים:

למען ספות חטאת על חטאת. לא די להם בעונם ובחטאתם אלא שמוסיפין עליהם חטאת זו שישאלו על פני עזר מאחר שלא ברשותי, וזהו מרד גדול העבד באדוניו שנתלה באדון אחר על פניו:

פסוק ב

ההולכים. הולכים מארצם לרדת מצרים לבקש להם עזר ואמר לרדת כי ההולך מירושלים הוא יורד:

פסוק ג

והיה מעוז פרעה. שחשבתם שיהיה לכם מעוז יהיה לכם לבשת שלא תעזרו בו ותכלמו מעצתכם:

והחסות בצל מצרים. חסות שם בפלס גלות:

פסוק ד

כי היו שריו. שרי יהודה או הכנוי למלך יהודה:

פסוק ה

כל הבאיש. בשני נחין האל"ף והיו"ד, וכבר כתבנוהו עם חביריו בספר מכלול בחלק הדקדוק ממנו, והוא מענין בשת, ופי' הכל בושו ממנו ונכלמו כשהלכו על עם לא יועילו למו:

על. במקום אל, כמו ותתפלל על ה' וילך אלקנה הרמתה על ביתו, והדומים להם:

פסוק ו

משא בהמות נגב. נבואה זו שנתנבא שיצאו בהמות הנגב, ר"ל חיות המדבר שיאכלו ההולכים לבקש עזר ממצרים, ונגב, פי' ארץ יבשה וחרבה, כמו ארץ הנגב נתתני, והוא מדור חיות הרעות יקרא נגב מצרים לפי שהיא דרומית לא"י:

בארץ צרה וצוקה. אותה הדרך שהם הולכים בה היא צרה וצוקה שישכנו בה חיות רעות, ואמר שיצא מהם לביא וליש אפעה ושרף מעופף אל אשר ישאו אל כתף עירים חיליהם שנושאים ממון על העירים ועל הגמלים לתת למלך מצרים שיעזרם ממלך אשור:

דבשת. היא חטטרת הגמל והיא סובלת המשא כמו הכתף בחמור:

על. פי' שהוא כמו אל עם וי"ת משא כמו צמד פרדים אדמה, אמר מטלין על בעירהון באורח דרומא:

פסוק ז

ומצרים. **לכן קראתי לזאת** פי' קראתי לזאת ירושלם:

רהב הם שבת. החוזק שלהם הוא שבתם בעיר ירושלם ולא יכלו לבקש עזר ממצרים כי לא יועילו להם, ורהב פי' חוזק, כמו ורהבם עמל ואון, וי"ת בכן ערעית מנהון קטילין:

פסוק ח

עתה. אמר האל לנביא בוא כתוב אותה הנבואה על לוח אתם, ר"ל אתם שתראו מה שתכתוב על לוח ואחר כך חקה אותה הנבואה על ספר כדי שתהיה עדות ליום אחרון, ופי' לעד עד עולם כדי שיראו הם והבאים אחריהם כי לא לחנם הבאתי אליהם פורענות אלא בעבור עונם כי עם מרי הוא וכבר העידותי בהם יום יום ע"י נביאי ולא אבו שמוע, לפיכך כתוב התוכחה והרעה העתידה לבא עליהם כדי שתהיה לעדות:

חקה. הה"א במפיק וענינו חקוק אותה, ולדעת יונתן אין ה"א חקה במפיק ולא ה"א כתבה שתרגם עול כתב על לוח ביניהון ועל שיטין דספר רשום:

פסוק ט

כי עם מרי. **כחשים**. תאר האחד כחש והוא מן הדגושים ולולי החי"ת היה דגוש בשקל אכר אכריהם, ופירוש עם מרי כתרגומו עם סרבן שמורים באל ובמצותיו:

בנים כחשים. שהם היו בני האל וכחשו בו שאיננו אביהם כי אינם שומעים אליו כי הבן שאיננו שומע לאביו הרי הוא כאלו מכחש בו שאינו אביו:

פסוק י

אשר אמרו לרואים. ולחוזים, הם נביאי ה':

נכוחות. דברים ישרים:

חלקות. כמו שאומרים נביאי השקר שמחליקים להם ואומרים שלום יהיה לכם עשו כתאותיכם:

מהתלות. הם אינם אומרים שהם מהתלות אבל הנביא קורא לדברי נביאי השקר מהתלות שהם מהתלים בהם ואומרים להם אל תיראו, והם אומרים לנביאי ה' חזו לנו כדברי אלו הנביאים שרואים לנו שלום וטוב והם אינם יודעים כי הם מהתלות ולא דברים ישרים:

פסוק יא

סורו מני דרך. מני ארח, שניהם הנו"ן בצר"י, אומרים לנביאי ה' סורו מן הדרך הזה ומן הארח הזה שאתם רוצים שנלך בו ולא נעשה כתאות לבנו השביתו מפנינו מה שאתם אומרים לנו בכל יום ויום בשם קדוש ישראל:

פסוק יב

לכן. בדבר הזה, בדבר נביאי ה' שמוכיחים אתכם ללכת אל הדרך הטובה:

בעשק ונלוז. ותבטחו בממונכם שהוא מעושק וגזל:

ונלוז. פירוש מוטה, כלומר דין מוטה, כלומר שתטו משפט דין העשוקים בממון שתקחו מהעושק והנה ממונכם חמס ועשק ואתם בוטחים ונשענים עליו שתושעו בו שתשלחו שחד למלך מצרים לעזור לכם מיד מלך אשור, כמו שאמר למעלה ישאו על כתף עירים חיליהם, ואמר קדוש ישראל על הבוטחים בו כי הבוטחים בו ומקדישים שמו הוא יהיה בעזרם ואתם שבוטחים בהם תפלו כפרץ נופל:

פסוק יג

לכן. כפרץ נופל, אחר שנפל הבנין הוא פרץ כי הפרץ לא יפול אלא נאמר על שם סופו, וכן וטחני קמח, והנה פירש אחריו מה הפרץ ואמר נבעה בחומה נשגבה:

ונבעה. הוא מקום נפוח בקיר והוא מענין שחין אבעבועות וכאשר בקיר מקום נפוח הוא קרוב ליפול, ואמר בחומה נשגבה לפי שתכבד החומה שהיא גבוהה על מקום הנפח שהיא באמצעיתה או למטה ממנה ותפול פתאום ותשבר לכובד גבהותה, וכמו שאותו מקום הנפוח הוא גורם לנפילת החומה הנשגבה כן יהיה לכם העון הזה שאתם מבקשים עזר ממצרים יגרום לכם מפלתכם נפילה גדולה בשבר גדול מאין מרפא כנפילת החומה הנשגבה שישברו אבנים בנפילתה מפני שנחבטת חביטה רבה מפני גבהותה, וכן המשיל לענין אחר בחומה נשגבה מפני חשבו להם פרעה מלך מצרים שיהיה להם כמו חומה נשגבה מפני האויב:

פסוק יד

ושברה. האל ישבור אותה החומה שאתם חושבים להשגב בה ישבור אותה:
כשבר נבל יוצרים. כמו שישבר נבל יוצרים שהוא כלי חרש כי העושה כלי חרש יקרא בסתם יוצר ויהיה זה השבר כמו שישבור כלי היוצר בלי חמלה שאין בדעתו להשאיר ממנה מכתת אחת לחתות בם אש מיקוד. או לחשוף בה מים מגבא אלא ישברהו עד שיהיה כתות כתיתות דקות, והמקום שיוקדת בו האש נקרא יקוד, וכן בדרך העולם לקחת אש מיקוד במכתת חרש, ולחתות כמו לקחת, וכן היחתה איש אש בחיקו, וגבא יקרא מקום שיקוו בו מעט מים וכן בצאותיו וגבאיו ואין אדם יכול לקחת ממנו בכלי כי אם בשבר כלי שיכול לסמוך שפתי השבירה בקרקע הגבא ויקח מעט מים שבו וכאשר יקח המים מן הגבא הנה נשאר הגבא חשוף ומגולה, לפיכך אמר ולחשוף, וכן לחשוף חמשים פורה לקחת כל התירוש עד שלא ישאר ביקב כלום, וי"ת ולחשוף ולמדלח ענין דלוח מים:

פסוק טו

כי כה אמר ה' בשובה ונחת. כפל ענין במלות שונות, וכן כפל עוד ואמר בהשקט ובבטחה, אמר אני אמרתי אם תשמעו לי כי בנחת תושעון ולא תצטרכו ללכת לטרוח לבקש עזר כי אם שתשבו בעירכם וזאת תהיה גבורתכם, ר"ל כי ה' נלחם לכם ולא אביתם:

פסוק טז

ותאמרו לא כי על סוס ננוס. אם יבא האויב יש אתנו סוסים וננוס עליהם מפני האויב עד יעבור ואחר כן נשוב לארצינו:
ועל קל נרכב. סוס או גמל קל, וכדבריכם כן יהיה שתנוסון אבל לא המנוסה שחשבתם שתנצלו מיד האויב כי אם תרכבו אתם על קל רודפיכם יקלו מכם וישיגו אתכם:

פסוק יז

אלף אחד. אמר אחד ואע"פ שאין צריך אלא אמר כן לפי שהאל"ף הוא אחד במעלה הרביעית ואחד הוא אחד במעלה הראשונה ואמר שהרב ינוס מפני המעט:
מפני גערת חמשה תנוסו. כולכם:
עד אם נותרתם. אם במקום אשר, כי ימצא במקום אשר, כמו עד אם דברתי דברי, ובמקום כאשר כמו אם יהיה היובל לבני ישראל, ואם מזבח אבנים תעשה לי, והדומים להם, אמר כל כך תנוסו הנה והנה עד שהנשארים בכם יהיו מעטים בין רבים, כמו

התורן על ראש ההר שיראה יחידי מרחוק, וכן כמו הנס על הגבעה, והענין כפול כי הנה יפרשו על התרן:

פסוק יח

ולכן יחכה ה' לחננכם. יחכה פעל יוצא, כלומר יבטיחכם שתחכו לו לחננכם שעוד יחון אתכם ויסעד אתכם, ובענין הזה על אשר יחלתני, יש מפרשים הפסוק הזה עם הפרשה הבאה אחריו עתידה, והנכון שהוא מענין הפרשה שמדבר על דורו של חזקיהו ועל הרעים שבהם שמבקשים עזר ממצרים אמר עד הפסוק הזה, והפסוק הזה כנגד הטובים חזקיהו וסיעתו:

לחננכם. לחנן אתכם, לחנן בשקל אין גחלת לחמם:

ירום לרחמכם. ירום וינשא על מחנה אשור לרחם אתכם:

כי אלהי משפט ה'. ולא יספה הצדיקים עם הרשעים:

אשרי כל חוכי לו. כי הם יוצלו:

פסוק יט

כי עם בציון ישב. לא כשאר ערי יהודה שנתפשו ביד מלך אשור בעבור שלא היו חוסים באל:

בירושלם בכה לא תבכה. אתה העם אשר בירושלם שלא יצתה ממנה לבקש עזר ממצרים בכה לא תבכה כמו שבוכים האחרים שנתפסו כי האל יחנך לקול זעקך:

כשמעתו ענך. כאשר שמע זעקך ענה אותך, וזהו שקרא חזקיהו בגדיו והתכסה בשק ובא בית ה' והתפלל שם וענה אותו האל על ידי ישעיהו הנביא ואמר אל תירא מפני הדברים אשר שמעת וגו':

פסוק כ

ונתן לכם ה'. המפרשים פירשו כמו ואם נתן, כמו כי אינך יוצא, שפירושו כי אם אינך יוצא, וצמית והלכת, ואם צמית והלכת והדומים להם, ויהיה לזה הפי' וי"ו ולא יכנף כפ"א רפ"א בלשון ישמעאל, אמר אם עד עתה נתן לכם לחם צר ומים לחץ לא יהיה עוד זה כי לא יכנף עוד מוריך, ויהיה מוריך כמו מטרך מן יורה ומלקוש, ופי' לא יכנף לא יאסף ולא יעצר, והדומה לו בדברי רז"ל כנופיא לאסיפת העם ולעצירתם, ואז בימי חזקיהו היה להם בצורת ובשר להם אותה בשבע, כמו שאמר אכול השנה ספיח ובשנה השנית שחיס ובשנה השלישית זרעו וקצרו וגו', או פירוש ולא יכנף ולא ירחף בכנף הארץ, כלומר לא יהיה רחוק מכם המטר אלא קרוב שיהיו עיניכם רואות תמיד, ויש לפרש מוריך מן ולא שמעתי לקול מורי, ואמר זה על חזקיהו, ואם יו"ד מוריך לרבים

יהיה חזקיהו ושריו, ר"ל שלא ישלח שלוחים בכנף הארץ כמו שעשה אחז ששלח למלך אשור לעזור לו במלחמת רצין ופקח אבל חזקיהו יהיה בטוח במקומו ולא יצטרך אל עזר אדם ועיניך יראו אותו תמיד בירושלם שיורה אותך הדרך הטובה והישרה, ויונתן פירש הפסוק על מחנה אשור שתרגם הפסוק כן ויהב ה' לכון נכסי שנאה וגומר, ונכון הוא פירושו:

ומים לחץ. בא בסמיכות עם המ"ם, כמו מ"ם ברכים:

פסוק כא

ואזניך. אפילו יקרא אותך המורה מאחריך, ויאמר לך זה הדרך לכו בה תשמענה אזניך ותקשבנה כל שכן כשיורה אותך פנים בפנים, ר"ל שיהיו דורו של חזקיהו בימים ההם חפצים לשמור התורה והמצות ושומעים לקול מוריהם אפילו יקראו אותם מאחריהם:

כי תאמינו וכי תשמאילו. כשתרצו להטות אל הימין או אל השמאל לא תעשו אלא הדרך הישר נגד עיניכם לכו בה לא תטו ימין ושמאל ממצות התורה, תאמינו, כמו כי תימינו האל"ף תמורת היו"ד:

פסוק כב

וטמאתם. כשידבר כנגד העם ידבר פעם לשון יחיד דרך כלל ופעם לשון רבים דרך פרט, ופירוש וטמאתם תתנו אותו כמו טמא, כי כן אמר חזקיה על הפסילים שעשה אחז אביו, אמר ללוים והוציאו את הנדה מן הקדש, ואמר ויוציאו את כל הטומאה אשר מצאו בהיכל ה', ואמר ויקבלו הלוים להוציא לנחל קדרון חוצה, והנדה והטומאה הם הפסילים והמסכות:

אפדת. כמו וחשב אפדתו, כתרגומו ענין תקון:

תזרם. תזרם למקום רחוק:

כמו דוה. כמו הנדה שתשב במקום רחוק מבעלה בימי נדת דותה:

צאי תאמר לו. תאמר לפסל צאי חוצה, וי"מ צא כמו צואה ותשלכנה לחוץ, וכן הוא במסרה לית לשון טנוף:

פסוק כג

ונתן. יתן לך האל מטר לצורך זרעך אשר תזרע, וכן יתן לך לחם תבואת האדמה כי לא יבא בו שדפון וירקון ולא יאכלנו הארבה, ועוד יהיה לחם ארצך דשן ושמן וגם מקנך ירעה כמו כן:

כר נרחב. כי הכל יהיה מלא תבואה וירעה המקנה ברחב, כר הוא מקום מרעה:

מקניך. כתוב ביו"ד אפשר שהוא לרבים, או הוא תמורת למ"ד הפעל:

פסוק כד

והאלפים. השורים, כמו שגר אלפיך:

והעירים. הם עולי החמורים:

עובדי האדמה. שעובדים בהם האדמה:

בליל חמיץ יאכלו. מרוב התבואה שיהיה להם יאכילו השורים והחמורים המספא הנקי שינקו אותם להם ויזרו ויבררו כמו החטים למאכל האדם:

בליל. הוא המספוא, כמו אם יגעה שור על בלילו:

חמיץ. נקי לפי ענינו, וגם יש לו דומה בלשון ערבי, וי"ת בליל פטים:

זורה. בינוני משלא נזכר פעלו מן הדגוש לפיכך הוא בסגול:

ברחת. רחת מן רוח לפי שמזרין בה ומנקים הקש מן התבואה:

פסוק כה

והיה. לענין שאמר שיתן מטר על פני האדמה אמר כל כך יהיה שפע המים עד שההרים והגבעות יבאו בהם מים ויהיה זה ביום הרג רב בנפול מגדלים:

ביום. כמו בעת, כמו ביום הכותי כל בכור, יום צעקתי בלילה נגדך, וכן כל ביום ההוא שאומר על עתידה:

הרג רב. הוא מה שהכה האל במחנה אשור כי אחר כן ברכם האל ליושבי ירושלם ויהודה בכל טוב, ופי' בנפול מגדלים שרים גדולים, וכן ת"י רברבין, כמו שאומר ויכחד כל גבור חיל ונגיד במחנה אשור:

פסוק כו

והיה אור הלבנה. רוב המפרשים פירשו פסוק זה לעתיד, ויש שפירשו כמשמעו ואיננו נכון, ויש שפירשו משל לרוב הטובה שתהיה לעתיד בימי המשיח, וכן הוא, אבל יתכן לפרשו גם כן משל בימי חזקיהו שיהיה להם טובה רבה אחרי מות מחנה אשור והתשועה ממנו היתה גדולה, וכמו שקורא הצרה חשך ואפלה, כמו שאומר שמש וירח קדרו והכוכבים אספו נגהם והפסוקים הדומים להם לזה, כך יקרא התשועה אורה, כמו שאומר ליהודים היתה אורה ושמחה לא שהוסיף להם אור השמש ואור הלבנה אלא הישועה היא האורה וכן לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף עוד, והדומים לזה, ושבעתים ר"ל אורות גדולות רבות, כמו שבעתים יוקם קין, ר"ל נקמות רבות לא שני פעמים שבעה לבד, כי חשבון שבע ושבעה יבא להגדיל החשבון, כמו שבע יפול צדיק וקם, שבע כחטאתיכם, והדומים להם:

כאור שבעת הימים. דרך משל כאלו אור שבעת ימי השבוע יהיו כאחד בתוספת האחד על חבירו:

ביום חבוש ה' את שבר עמו. אם לעתיד ביום קבוץ גליות או אחר מלחמת גוג ומגוג ועליו יתפרש לזה הפי' הפסוק שלפני זה ביום הרג רב שלא תהיה אחר המלחמה ההיא צרה בעולם, וכאלו יהיה כל העולם אורה, ואם בימי חזקיהו אחרי מות מחנה אשור, ולענין הפרשיות האלו לפני הפסוקים הבאים האלה ולאחריהם יראה הענין הזה בימי חזקיהו כמו שפי', וכן דעת הגדול רבינו משה מימון ז"ל, ופירוש כאור שבעת הימים, שבעת ימי חנכת שלמה:

פסוק כז

הנה שם ה'. שם ה' שחרפו מלאכי מלך אשור הנה הוא בא להנקם ממנו, ומה שאמר ממרחק לפי שהיה חושב מלך אשור כי האל הוא כאלו הוא במרחק ממנו ולא יוכל להרע לו, לפיכך אמר כי הנה הוא בא ממרחק:

בוער אפו. שאפו בוער על מלך אשור ועל מחנהו:

וכובד משאה. הה"א אינה כנוי לנקבה כי היא רפה, ואמר כובד משאה כלומר כבד יהיה עליהם לסבול המשא הכבדה ההיא שישא האל עליהם:

שפתיו מלאו זעם. ולשונו וגו', כפל הענין במלות שונות ושפתיו ולשונו הם דברי הנבואה שהתנבא הנביא עליהם:

פסוק כח

ורוחו. ודבורו, וכן ת"י ומימריה כמו שאמר שפתיו ולשונו כן אמר ורוחו, או יהיה פירוש ורוחו מלאכו והוא המלאך שהכה במחנה אשור יהיה להם כנחל שוטף שישטפה:

עד צואר יחצה. כמו מי הנהר שהגיע לאדם עד צוארו שאין לו דרך לצאת מהם אלא יטבע בתוכם או הוא קרוב להיות טובע, וכן מחנה אשור כמעט כלו כולם כי לא נשארו אלא מעט כשעור הראש אצל הגוף:

להנפה גוים בנפת שוא. מקור, כמו להניף, פירוש רוחו יבא להניף הגוים אשר במחנה אשור בהנפת שוא, ונפה היא הכברה שמניפין בה התבואה ואותה אינה לשוא אלא לברר הבר מן התבן, אבל זאת הנפה שיניף האל בה הגוים תהיה נפת שוא שלא ישמר בה דבר צורך אלא הכל ילך לשוא ולאבוד, ויהיה גם כן רוחו לעמים האלה כמו רסן מתעה כי הרסן שמשימין בפי הבהמה הוא מישר הבהמה שתלך דרך ישרה למקום שרוצה הרוכב אבל זה הרסן ישים האל על לחיי העמים להתעותם לא לישרם ויוליכם לאבדון:

פסוק כט

השיר. באותו היום שתהיה המגפה במחנה אשור יהיה לכם יושבי ירושלם שיר ושמחה כמו הלילה שמתקדש בו החג והוא הלילה של חג ששמחים בו ואומרים בו שיר כן יהיה לכם זה ביום מפלת מחנה אשור שתשמחו ותשירו ותהללו לאל שעשה לכם נס גדול, והשיר הזה הוא בפה והשמחה היא בלב, לפיכך אמר ושמחת לבב, ואמר כהולך בחליל, כי ההולך בחליל באמת יש לו שמחת לבב, ואמר הולך כי המחול הוא שהולכים רבים איש ביד חברו סביב סביב והחליל מכה בתוכם:

לבא בהר ה'. שיבאו בהר ה' שהוא בית המקדש לשיר ולהלל שם אל צור ישראל שהיה צורם וחזקם עם מלך אשור, ורז"ל פירשו כי בליל פסח היתה מגפת מחנה אשור, שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג שאומרים בו שירה והלל זהו ליל הפסח:

פסוק ל

והשמיע ה'. כשבא מלאך ה' בא בקול רעם שהבהילם ויצאה נשמתם:

ונחת. מתרגמינן וירד ונחת, ונחה הוא שם הירידה ר"ל שיוריד האל זרועו עליהם, ר"ל מכתו:

ולהב אש אוכלה. פירשו רז"ל שרפת נשמה וגוף קיים כמו שפירשנו בפסוק ותחת כבודו יקד יקוד:

נפץ וזרם. כאלו ירדו עליהם ברקים מנפצים ומשברים וזרם מטר ואבן ברד כן יכלו במהרה:

פסוק לא

כי מקול ה'. בשבט יכה, האל יכה אותו בשבטו, או פירוש אשור שהיה מכה בשבט עתה יחת וישבר שהרי קראו שבט, כמו שאמר הוי אשור שבט אפי, וכן ת"י:

פסוק לב

והיה כל מעבר מטה מוסדה. בכל מקום שיעבור במחנה המטה שיסד האל לו שיניחנו עתה על מלך אשור, בתפים ובכנורות ותהי המלחמה שלחם ה' עליו בתפים ובכנרות לא בכלי מלחמה ומה שאמר בתופים ובכנורות כי באבוד רשעים רנה, וכאלו המלאך מנגן בשעה שמכה אותם:

ובמלחמות תנופה. כפל ענין כי המנגן מניף בידו:

מוסדה. שם והה"א רפה:

נלחם בה. בה כתוב ר"ל במחנה כי הוא בלשון נקבה, כמו המחנה האחת, אם תחנה עלי מחנה, וקרי בם ר"ל באנשי המחנה:

פסוק לג

כי ערוך מאתמול. בשור"ק כמו בחול"ם:
תפתה. הוא גיהנם, אומר כי ערוך הוא להם מאתמול קודם מותם שהנביא התנבא בטרם בא הגזרה על נפילתם ובמות גופם תמות גם כן נפשם ותהיה בגיהנם, ותפתה, זכרו בפסוק בלשון זכר ובלשון נקבה:
גם הוא למלך הוכן. גם למלך אשור הוכן התפתה אע"פ שהיה מתגאה ומתנשא בעצמו ואומר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי, לפיכך אמר גם כן העמיק הרחיב האל העמיק והרחיב תפתה למחנה הגדול הזה שיכנסו כולם שם:
מדורתה. מדורת התפתה תהיה גדולה לשרוף נפשות הרשעים האלה כי יש שם אש ועצים רבים ונשמת ה' שהיא כנחל גפרית להם הם שם כמדורה שבוערת בה שלא תכבה:
בוערה. דולקה ופי' נשמת ה' ההבל היוצא מהפה שיקרא נשימה:
וכן אמר נפשו גחלים תלהט. וכל הענין הזה דרך משל על הגזרה שהביא האל עליהם קשה ורעה, וכן אמר על אבדון נפשות הרשעים מדורתם אש ועצים הרבה והעמיק והרחיב הכל דרך משל:

פרק לא

פסוק א

הוי. ועל סוסים ישענו, על סוסי מצרים:
ולא שעו על קדוש ישראל. ולא בטחו, וכן ישעה האדם על עושהו:

פסוק ב

וגם הוא חכם. וגם האל חכם ויודע מחשבותם כי לא דרשו אל ה' וירדו אל מצרים לעזרה בעבור כי דעתם ומחשבותם כי לא ייטיב ה' ולא ירע, ולכן לפי מחשבתם הביא עליהם רע להראותם כי ייטיב וירע ולא תועיל להם מה שחשבו להעזר במצרים:
ואת דבריו לא הסיר. מה שנבאו הנביאים בשמו לא הסיר אותם הדברים אלא הקים אותם למען ידעו כי האל משגיח בעניני בני אדם ומדבר עם הנביאים ושולח אותם להוכיח בני אדם, ובראותם שיבא עליהם הרע שדברו להם הנביאים בשם ה' ידעו כי רואה אותם:
וקם על בית מרעים. אלו ישראל:
ועל עזרת פועלי און. אלו מצרים:

פסוק ג

ומצרים אדם ולא אל. אין בידם לעזור אם לא ירצה האל כי אין בידו הטוב או הרע שיבא לו כי האדם אומר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה:

וסוסיהם. גם כן שהיו בוטחים בהם ישראל בשר ולא רוח, ופי' ולא מלאך ושקר הסוס לתשועה ואיך יעזרום מצרים והם לא יעזרו לעצמם כי ה' יטילהו עליהם:

וכשל עוזר. מצרים:

ונפול עזור. ישראל:

ויחדו. הוא מלך אשור ושבט אפו ומטה זעמו כי גם בזו נשבה מלך אשור ובאותו השבי והבזה בא ירושלם כשחנה עליהם, ועל זה נאמר יגיע מצרים וסחר כוש וגו', וי"ת ולא אל ולא רוח:

פסוק ד

כי כה אמר ה'. הנה אשור ומצרים יכליון באשר לא ידעוני והנה תדעו כי יריע השם לאשר ירצה, וכן יטיב לאשר ירצה והם יושבי ירושלם, כי מלך אשור שהשחית את ישראל ויהודה ומצרים ובא להשחית ירושלם ולא יהיה כח בידו לפי שלא ירצה האל:

כי כה אמר ה' אלי. אמר הנביא כי כן אמר לו האל כי יבא האל על המחנה ההוא כמו הארי על טרפו ויהגה כמו ישאג:

אשר יקרא כתרגומו דמזדמן:

מלא רעים. אסיפת רועים, כמו קראו אחריך מלא, והדומים לו, ענין אסיפה וקבוץ ולשאג האריה יבאו הרועים מפה ומפה להציל הטרף מידו אם יוכלו, והוא האריה מקול הרועים לא יחת ולא יעזוב בעבורם טרפו:

ומהמונם לא יענה. פי' לא יכנע, כמו לענות מפני, והדומים לו:

כן ירד ה' צבאות. על המחנה שבא לצבא על הר ציון ועל גבעתה, וציון הוא לשון נקבה, כמו ציון היא דורש אין לה, או פירוש לצבא כי האל ירד עליה לצבא צבא כנגד צבא מחנה אשור:

פסוק ה

כצפרים עפות. לשון נקבה, כמו כל צפור טהורה, וכתב אאז"ל המשיל מלאך ה' אשר הכה מחנה אשור לאריה בגבורתו ולצפרים עפות למהירותו:

והציל. מקור החירק הה"א, וכן והמליט, וכמו כן למען הרגיע את הארץ, והדומים לו כתבו בספר מכלל:

פסוק ו
שובו. אומר כאשר העמיקו לעשות סרה שובו, והם בני ישראל שהרשיעו לעשות שובו מדרככם הרעים שובו טרם בא היום שתשובו על כל פנים כאשר תראו המעשה הגדול שיעשה האל במחנה אשור ויותר יהיה לכם גמול טוב אם תשובו קודם לכן ותאמינו לדברי הנביא:

פסוק ז
כי ביום ההוא. שיכה האל מחנה אשור ויראו כי לא בחרב איש יפול ידעו כי יד ה' עשתה זאת וימאסו כל איש אלילי כספו וידעו כי הבל המה וה' הוא האלהים ואין עוד, והאלילים שעשו לכם ידיכם תכירו שהוא חטא ושגיאה גדולה שעלתה בדעתיכם כי הם לא יועילו ולא יצילו כי תהו המה ולא הצילו המחזיקים בהם שהרי נתפשו כל ערי יהודה ונצלה ירושלם לפי שהחזיקו בה' והתפללו לפניו שיושיעם מיד מלך אשור:

פסוק ח
ונפל. כי המלאך לא איש ולא אדם:
ונס לו מפני חרב. פי' ונס לו מלך אשור כמפני חרב כאלו שולפי חרב ירדפו אחריו כשיראה המגפה הגדולה במחנהו ינוס לו:
ובחוריו. המעט הנותרים, למס יהיו, שימס לבבם מפני פחדם:

פסוק ט
וסלעו. ואל סלעו ומגדלו החזק יעבור כי לא יבטח בעצמו עד היותו שם מרוב פחד, ויש מפרשים אפילו סלעו יעבור מרוב פחד ויברח לו יותר רחוק, והראשון נכון, וי"ת ושלטנוהי מן קדם דחלא יעדון:
וחתו מנס שריו. כמו מנס שיפחד אדם ויחת כשיראה נס החיילות כן יחתו שריו השרידים מהמגפה אשר יראו:
אשר אור לו. זה האור וזה התנור יש לו בירושלם שישרפם, וי"מ אשר אור לו בציון ותנור על המזבח שהוא בבית המקדש, כלומר לכבוד מזבחו ומקדשו יהיה זה:

פרק לב

פסוק א
הן לצדק. זה המלך הוא חזקיהו ימלוך לעשות צדק ומשפט לפיכך תהיה תשועה זו בימיו, וכן השרים ישורו למשפט וצדק, ולמ"ד לשרים להורות על העצם ויספיק זולתה,

כמו הרגו לאבנר, והשלישי לאבשלום, לאמות חמש, והדומים להם שכתבנו בספר מכלל:

פסוק ב

והיה איש. איש זה חזקיהו יהיה לבני דורו מחסה:
כמחבא רוח. כמקום שנחבא אדם שם מפני הרוח או שנסתר אדם שם מפני זרם מטר כן יסתרו בני דורו בו בצדקתו להנצל מרעת מלך אשור:
כפלגי מים בציון. יהיה להם כפלגי מים שימצא אדם במקום ציה, או כצל סלע כבד בארץ עיפה, פי' בארץ צמאה, וכן בארץ ציה ועיף בלי מים, והוא המדבר שהוא מישור אין שם מים ואין שם צל ויצרו ההולכים בו שמכה אותם כל היום שרב ושמש ואם ימצאו מים וכן אם ימצאו סלע גדול שינוחו לצלו מפני השמש ישיבו נפשם אליהם בו, כן היה חזקיהו שהיו ישראל בצער בשבי ובבזה בימי אביו, וכבד גדול, כמו עמך הכבד הזה:

פסוק ג

ולא תשענה. מענין ועיניו השע, שני שרשים והענין אחד, אמר כי באותו זמן לא יהיו עורים וחרשים לדברי ה' אלא יראו וישמעו ויקבלו דברי ה', וכן אמר למעלה ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר וגו', כי עד הזמן הזה היו עורים וחרשים כמו שאומר ויעצם את עיניכם:

פסוק ד

ולבב נמהרים. שהיו עד עתה נמהרים עתה יבינו לדעת דבר ה', ונמהרים הם הכסילים, כמו ועצת נפתלים נמהרה, אמרו לנמהרי לב, אמר אותם שהיו עושים עצמם פתאים ועלגים להבין דבר ה', כמו שאמר כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה, ואחרי התשועה הגדולה הזאת ישובו להיות רואים ושומעים ומבינים ומדברים צחות:

פסוק ה

לא יקרא עוד. אינו אומר עוד כל ימי עולם אלא עוד כל ימי חזקיהו, וכן הוא אומר ועמלו לא יזכור עוד, ר"ל כל זמן שהיין בו, ואמר זה בעבור כי היו מתחלה מחניפים הרשעים ומיפים להם מעשיהם בפניהם וקוראים לנבל נדיב ולכילי שוע, ואמר כי עוד כל ימיו לא יראו מפני הרשעים ולא יחניפום עוד אלא לכל אחד יאמרו מה שיש בו, והנדיב הוא האיש שהוא בעל נפש טובה ונתן מה שנותן בעין טובה, ונבל הפכו שהוא אדם פחות ולא יתן אלא בהכרח ובעין רעה:
ולכילי. שנותן במדה לא יותר דבר בשום פנים ועינו צרה אבל אינו פחות כמו הנבל:
ושוע. הוא ותרן בממונו מאד שמח במתנותיו והוא יותר במעלה מהנדיב:

פסוק ו
כי. צריך להפריש בין הנבל והנדיב כי מעשיהם וענינם בהפך, כי נבל ידבר בפיו נבלה ויחשב בלבו לעשות און כי הלב אינו עושה אלא חושב, ואמר יעשה כי הוא חושב תמיד עד שיבא לידי מעשה, וכן אמר לעשות חונף ולדבר אל ה' תועה, יחשב לדבר בעבור דבר התועה שאומר שאינו משגיח בבני אדם לפיכך יגזול כשיוכל כי חושב כי אין משפט ואין ה' רואה את הארץ ואינו מפחד כי אם מבני אדם:
להריק נפש רעב. כי העניים שהם רעבים וצמאים אין להם עוזרים ברוב והנבל יריק נפשם, כלומר יגזול מהם מאכלם והרי הוא כאלו יריק נפשם ויוציאם, וכן יחסיר משקה:

פסוק ז
וכילי. בצר"י הכ"ף, והוא כמו ולכילי שזכר בחיר"ק הכ"ף, ודבר על הנבל שהוא עושה מעשה נבלה ועתה מדבר על הכילי שמחשבתו רעה אבל אינו כמו הנבל, כי הנבל יעשה מעשה הרעה, אבל הכילי אינו רע כל כך שיעשה מעשה אבל חושב ומדבר רע על החלושים העניים ובאמרי שקר שמדבר יועץ לחבל העניים, וכן במשפט האביון ידבר לחייב אותו בדין ולהענישו זהו שאמר ובדבר אביון משפט, כאלו אמר בדבריו על אביון במשפט לחבלו ולהשחיתו, ופי' כליו רעים מדותיו, ואומר כמו שהוא צר עין ודעת חסרה ורעה כן כליו רעים וחסרים וכשימכור ימכור במדה חסרה:
זמות. דבריו נבלות כמו כי זמה עשו:

פסוק ח
ונדיב. נכלל בכללו השוע, והנה הוא הפך הכילי כי הוא זמות יעץ והנדיב נדיבות יעץ:
והוא על נדיבות יקום. בעבור הנדיבות יקום ויעלה במעלה גדולה:

פסוק ט
נשים. כתרגומו מדינן, וכן בנות כרכין, אמר כנגד ערי יהודה שהיו חושבות להיות שאננות ובטוחות אמר להן אע"פ שאתם בוטחות עתה עוד תרגזנה:

פסוק י
ימים על שנה. כמו עם שנה, וכן ויבאו האנשים על הנשים, ר"ל שנה עם שנה, כלומר לא שנה אחת לבד אלא שנה אחר שנה תרגזנה כי האויב ישחית הקציר והבציר ואחר כן יגלה אותם ותהינה הערים חרבות:
אסף. אסיפת התבואה , ונבואה זו אפשר לפרשה עתידה על חרבן ארץ ישראל כלה וחרבן בית המקדש בימי צדקיהו או חרבן בית שני, וכן ת"י כי ארמון נוטש בית מקדשא חריב, ויהיה נחמת עד יערה עלינו רוח ממרום וגו', וכל הפרשה עתידה בימי המשיח,

או תהיה נבואה זו על חרבן ערי ישראל וגלותם בימי הושע בן אלה, ויהיה פירוש ארמון נוטש על שמרון שהיה ארמון מלך ישראל וגם על ערי יהודה שתפשם מלך אשור, ותהיה נחמת עד יערה עלינו וכו' בימי חזקיהו אחר מגפת מחנה אשור:

פסוק יא

חרדו שאננות. אמר חרדו שהוא צווי דברים לפי שענינו על העם אשר בתוך הערים:
רגזה. צווי הנקבות בא בנו"ן ה"א פעמים בנו"ן לבדה כמו קראן לו ופעמים בה"א לבדה כמו רגזה, וכן פשוטה ועורה וחגורה, ויש אומרים כי ארבעתם מקור, ועורה מן ערום ועריה:
וחגורה. פירוש ויחגור שק:

פסוק יב

על שדים סופדים. על שדים שהיו צומקים מהרעב, וכן יהיו סופדים
על שדי חמד על גפן פוריה כלומר על לחם ויין שאין להם שדי חמד שדי חמדה שהיו מתחילה ועתה הם בורים, וכן גפן פוריה שהיתה מתחילה ועתה בוקקה:

פסוק יג

על אדמת עמי. וכן יהיו סופדים על אדמת עמי שתעלה ותצמיח קוצים ושמירים, ואע"פ שאמר על שדי חמד לא פירש מה הם, ועתה פירש קוץ ושמיר תעלה:
קוץ שמיר. חסר וי"ו השמוש כמו קוץ ושמיר, וכן שמש ירח, ראובן שמעון, מלך שרים והדומים להם:
כי על כל בתי משוש. כי גם עליהם יהיה ההספד שהיו בתי משוש מתחילה, וכן קריה שהיתה עליזה מתחילה:

פסוק יד

כי ארמון. פירשנוהו:
עופל ובחן. מגדלים גבוהים וחזקים יהיו:
בעד מערות. יהיו עוד למערות שידורו בה חיות השדה:
בעד. במקום למ"ד השמוש, כי תבא זאת המלה בענין אותיות השמוש, וכן בא במקום מ"ם בעד החלון:
משוש פראים. שישמחו בם פראים במדבר, פרא למוד מדבר, מרעה עדרים מחיות השדה:

פסוק טו
עד יערה. עד ישפך עלינו רוח רצון ממרום, כלומר יהיה זה החרבן עד ירצה האל וישפוך רצונו עלינו ואז יהיה המדבר לכרמל:
רוח. רצון ה' כמו אל אשר יהיה שמה הרוח:
והיה מדבר לכרמל. מה שהוא מדבר יהיה כרמל שהוא מקום זרע ושדות תבואה ועצי מאכל:
והכרמל ליער יחשב. ברוב עצים כלומר יעלו ישראל ממדרגה למדרגה, וכרמל כתב והכרמל קרי, והענין אחד:

פסוק טז
ושכן. כתרגומו:

פסוק יז
והיה מעשה. בעבור מעשה הצדקה שיעשו יהיה להם שלום, ובעבור עבודת הצדקה יהיה להם השקט ובטח עד עולם, והפסוק כפול בענין במלות שונות, כי עבודת פירוש מעשה, כתרגום מעשה עובדא, וכן עובדי פשתים שריקות, אבל יונתן תרגמו עבודה ממש ומפלחי צדקתא:

פסוק יח
וישב. הפסוק כפול בענין במלות שונות ופשוט הוא:

פסוק יט
וברד. חציו קמץ וחציו פתח והוא פעל עבר ואם היה שם יהיה כולו קמוץ, אמר כשיברד יפול הברד ביער שלא יזיק לצמחים ועצי מאכל ברדת שם כמו ברד:
ובשפלה תשפל העיר. לא יזכר שום שפלות בעיר ירושלם אלא אם כן יזכרו השפלה שהיא העיר אבל לא שפלות מעלה כי לא תשפל מעלת ישראל, ויש מפרשים שתשב פרזות שיבנו בתים בבקעה כי לא יצטרכו לבנות בהר מגדלים חזקים:

פסוק כ
אשריכם זורעי על כל מים. על כל מקום מים כי בכל מקום שתזרעו תמצאו מים:
משלחי רגל השור והחמור. כל כך יהיה השבע גדול עד שישלחו השורים והחמורים לרעות בשדות:

פרק לג

פסוק א

הוי שודד. אם נחמה זו כמו שכתבנו היא בימי חזקיהו אמר הוי שודד על סנחריב, ואם עתידה בימות המשיח יאמר הוי שודד על מלך העכו"ם שיהיה בימים ההם, והיא מלכות רביעית במראה דניאל, ואמר אוי לך שודד שלא היית עד עתה שדוד והיית בוגד ולא בגדו בך עדין:

כהתימך שודד תושד. כשתשלים להיות שודד כן תושד אתה שישדדו אותך, ר"ל שיבא זמן שתשבר שתשלם מלכותך:

כנלותך. משפטו כהנלותך, כי הוא מקור מבנין הפעיל, וענינו כמו כהשלימך וכן לא יטה לארץ מנלם שפירוש השלמתם ותכליתם:

כהתימך. משפטו בדגש המ"ם, כי שרשו תמם והוא קל, כמו שהוקלו רבים מפעלי הכפל:

תושד. בוי"ו עם הדגוש:

פסוק ב

ה' חננו. אם בימי חזקיהו פחדו יושבי ירושלם ממלך אשור עד שהוצרכו להתפלל ולבקש רחמים, כמו שכתוב ואמרו ה' חננו לך קוינו, ואם בימי המשיח יפחדו מפני גוג ומגוג ויצטרכו להתפלל ולבקש רחמים:

היה זרועם לבקרים. בכל בקר ובקר היה זרועו מפני האויב:

אף ישועתינו. כ"ש בעת צרה שצריך שתהיה ישועתינו ונהיה נושעים בך. ומה שאמר זרועה בכנוי הנסתרים ואמר חננו קוינו ישועתינו בכנוי המדברים בעדם כן דרך הלשון, כמו שמעו עמים כולם, ואולם כולם תשובו ובאו נא, והדומים להם כמו שכתבנו בספר מכלל:

פסוק ג

מקול העון נדדו. אם במחנה אשור פי' מקול המון המלאך המכה במחנה אשור, ואם בגוג ומגוג גם כן כמו שכתוב ויצא ה' ונלחם בגוים ההם:

נדדו עמים: נפצו גוים. הנשארים מן המגפה:

מרוממתך. מהרוממות שלך שידעו כי רמת ונשגבת עליהם ולא הועילה להם גבורתם ורב חילם:

פסוק ד

ואוסף שללכם. שלל הגוים שיהיה שללכם שתאספו ותשללו אותו:

אוסף החסיל. כאסיפת החסיל והארבה שאוספים אותם כשנחו על האדמה שיוצאים בני העיר ואוספים אותם בכליהם שלא ישחיתו התבואה כן יצאו בני ירושלם ויאספו שלל מחנה אשור, ודמה גם כן הליכת המלאך במחנה אשור להלוך הארבה בתבואה שמשחיתם:

ואמר כמשק גבים שוקק בו. ומשק ושוקק ענין הליכה, כמו ובן משק ביתי:

גבים. ארבה, כתרגום ארבה גובא וי"ת הפסוק כן ויכנשון בית ישראל וגו', ואם הענין בימות המשיח הנה כתוב גם כן ויצאו יושבי ערי ישראל ובערו והשיקו בנשק וגו', ושלל את שולליהם ובזזו את בוזזיהם, אבל רז"ל פירשוהו בימי חזקיהו וכך אמרו, אמר להם נביא לישראל אספו שללכם, אמרו לו לבוז או לחלק, אמר להם אוסף החסיל, מה אסיפת החסיל זה כל אחד ואחד לעצמו אף שללכם כל אחד ואחד לעצמו, אמרו לו והלא ממון עשרת השבטים מעורב בו, אמר להם כמשק גבים שוקק בו, מה גבים הללו מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף ממונם של ישראל כיון שנפל ביד עכו"ם מיד טהור:

פסוק ה

נשגב ה'. בזאת התשועה נשגב הוא שישגבוהו העמים על הנס הזה ויודו לו כי הוא שוכן מרום ובידו להשפיל הגבוה ולהרים השפלים שהשפיל מחנה אשור שבאו על ירושלם ביד רמה והרים יושבי ציון שהיו שפלים ומלא ציון משפט וצדקה, נשגב, בינוני מבנין נפעל כי הוא קמוץ:

ופירוש מלא ציון. כי מהיום ההוא והלאה יהיו בציון עושין משפט צדקה, וכן ת"י דאמר לממלי ציון עבדי דין דקשוט וזכו, ויש לפרש מלא ציון משלל העמים במשפט ובצדקה:

פסוק ו

והיה אמונת עתך. אמר כנגד ישראל קיום זמנך וחוזק ישועתך יהיה חכמה ודעת ויראת ה' שהיא אוצרו של אדם, כלומר הנה באה לכם ישועה זאת ואתם בשלום אם תרצו שיהיה קיים לכם השלום והישועה כל זמניכם התעסקו בחכמה ודעת ויראת ה' שהיא אוצרו של אדם כי כמו שאוצר האדם הוא מבטחו של אדם ועומד לו בעת צרה כן יראת ה' לפיכך תהיו יראי ה', והתעסקו בחכמה ודעת אלהים ותנצלו מכל צרה ותהיו בשלום כל עתכם אמונת קיום, כמו במקום נאמן, שפירושו קיים:

חוסן. חוזק, כמו והיה החסון לנעורת:

חכמת. בתי"ו במקום ה"א, כמו ציצת נובל, חלת מצה, מכת בלתי סרה, והדומים להם, ואאז"ל פי' מי גרם לכם ישועה זאת חכמת אלהים ודעת שבחזקיהו ויראת ה' שהיא אוצרו, וי"ת הפסוק כן ויהא מה דאמרת וגומר:

פסוק ז

הן אראלם. פרשה זו על הפורענות הבאה לישראל קודם מפלת מחנה אשור:
ואראלם. מלאכים, כי אריאל שם למלאך, וכן רז"ל זכרו המלאך בזה השם ואמרו נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש, כי כמו שמלת מלאך יאמר על שליח גופני ועל שליח רוחני כן מלת אריאל, והפסוק כפול בענין במלות שונות, אמר המלאך שלהם שהיו שולחים מתחילה מעיר אל עיר והיו מתחילה מלאכי שלום עתה יצעקו חוצה כי האויב בא בארץ ויבכיון מר, וי"ת מלת אראלם בשתי מלות, כלומר אראה להם, וכן תרגומו הא כד אתגלי להון וגומר:

פסוק ח

נשמו מסלות. מפני האויב נשמו המסלות כי שבת עובר אורח:
הפר ברית מאס ערים. פירש אדוני אבי ז"ל היו ישראל אומרים כבר הפר בריתו האל עמנו ומאה ערינו הפך מה שאמר עיני ה' אלהיך בה:
לא חשב אנוש. לא חשב אותנו לכלום וי"ת על דאשניאו וגו':

פסוק ט

אבל. ענין השחתה, וכן על כן תאבל הארץ, וזכר ארץ בלשון זכר ובלשון נקבה, וכן נעתם ארץ, שרץ ארצם, בלשון זכר ובלשון נקבה ברוב:
היה השרון כערבה. השרון יקרא מקום דשן ושמן, וכן על הבקר הרועים בשרון, ואומר שאותו המקום יהיה כמדבר:
ונער בשן וכרמל. נוער פירותיו הבשן והכרמל, כלומר ישלו אילנותיהם פירותיהם:

פסוק י

עתה אקום. אקום על מלך אשור המחריב ארצכם וארומם ואנשא עליו:

פסוק יא

תהרו חשש. אומר כנגד העמים אשר במחנה מלך אשור, וקורא המחשבה הריון והמעשה לידה והם חשבו ללכוד ירושלם ולא עלה בידם הנה מחשבתם הבל ומעשיהם תהו, וזהו חשש וקש, וחשש הוא הקש הדק:
רוחכם אש תאכלכם. מחשבתכם תהיה אש שתאכל אתכם, כלומר כי בעבור שבאתם לירושלם וחשבתם ללכדה תצא אש ה' שתאכלכם והוא מלאך ה' שהכה במחנה אשור, וכנה אותה המגפה בשרפת אש, וכן למעלה בפרשת לכן ישלח האדון, ושם הארכנו בפירושו:

פסוק יב

והיו עמים משרפות סיד, ותם עמים אשר במחנה מלך אשור יהיו כמו האבנים ששורפים לסיד, או כמו קוצים כסוחים שיצתו וידלקו באש:

כסוחים. פירוש כרותים, ותרגם לא תזמור לא תכסח, ואמר כסוחים לפי שהקוצים שאינם כרותים אלא מחוברים הם למים ולא ידלקו במהרה אבל כשהן כרותים והם יבשים ידלקו במהרה כן תהיה המגפה בפתע:

פסוק יג

שמעו רחוקים אשר עשיתי. במחנה מלך אשור הרחוקים ישמעו והקרובים שהיו במחנה אשור ידעו גבורת האל שגבר עליהם והכם וידעו כי מלך אשור מה שעשה לא בכחו עשה כמו שהתפאר ואמר בכח ידי עשיתי:

פסוק יד

פחדו בציון. החטאים שהיו בציון פחדו כאשר ראו מחנה אשור הגדול והחנפים שהיו בה אחזם רעדה. ואמר

מי יגור לנו. כלומר מי יעמוד בעבורנו כנגד מחנה הזה שהוא אש אוכלה ומוקדי עולם, והחטאים והחנפים אשר בציון הם שפחדו כי לא בטחו בה' שיצילם והם שבנא וסיעתו אבל הצדיקים אשר בה הם פחדו ובטחו בה' ולא אמרו מי יגור כי ידעו כי האל יצילם בשובם אליו וזעקם והתפללם לפניו והם חזקיהו וסיעתו:

אוכלה. בצר"י עי"ן הפעל, וכן ולהב אש אוכלם, נוטרה את הכרמים, והדומים להם, ויונתן תרגם אש אוכלה על האל, ותרגם אמרין מאן ידור לנא בציון וגומר:

פסוק טו

הולך צדקות. אמר הנביא אתם אומרים מי יגור לנו הולך צדקות יגור לכם והוא חזקיהו ובצדקתו תנצל העיר, ואע"פ שתלה הזכות בדוד ואמר למעני ולמען דוד עבדי זכות דוד עמדה להם עם זכות חזקיהו אלא זכר דוד כי הוא עיקר ראש ממלכת ציון ונקראת עיר דוד, וי"ת כל הפסוק על כל הצדיקים אשר בירושלם אמר יתבון בה כל צדיקיא וגומר:

הולך צדקות. חסר בי"ת השמוש כמו הולך בצדקות, ואלה המדות אשר אמר בפסוק הם ראויות למלך ובהם תעמוד מלכותו:

הולך צדקות. כל דרכיו ומעשיו הם בצדקה ובמעשים טובים:

מואס בבצע מעשקות. הנה אומר בתורה בשפטים שונאי בצע, אמר בצע סתמא כי כל ממון שונאים שאינם רודפים אחר הממון כי מתוך שאינם חומדים לא יטו אל השחד, אבל הנה אמר בבצע מעשקות שרוצה לומר בממון של גזל ושל עשק לפי שזה מדבר

במלך והמלך יצטרך לממון לתת לבני חילו ואנשי מלחמתו ועבדיו ומשרתיו וצריך לו שישתדל אחר הממון שיהיה מן הדין אבל ממון שאינו מן הדין מואס אותו, לפיכך אמר בבצע מעשקות אע"פ שיש בידו כח לקחת ממון אחרים מואס אותו אם לא יהיה מן הדין כגון שיענש אדם למלכות בממונו:

נוער כפיו מתמוך בשוחד. לפיכך אמר נוער כפיו לומר כי שום שוחד בעולם לא יקבל אע"פ לזכות את הזכאי ולחייב את החייב ואפילו מנחה לא יקבל מיד בעל הדין בעוד הדין לפניו מנער ידיו משום שוחד בעולם:

אוטם אזנו משמע דמים. לפי שביד המלך להרוג העונשים העוברים על מצותו אמר כי לא יהרוג כי אם בדין ואם יבאו בני ביתו ויאמרו לו פלוני חייב לך מיתה שעשה לך כך וכך אוטם אזנו, כלומר אינו רוצה לשמוע אם לא יתברר לו באמת שהוא חייב מיתה ודמים ר"ל דם זכאי או אפילו חייב בדבר שהוא לעצמו מוחל ומעביר פשעו כי קשה בעיניו הריגת אדם אם לא לבער רעה מן הארץ:

ועוצם עיניו מראות ברע. אינו רוצה לראות בשום רע שבעולם, או פירוש ברע באדם רע כלומר אדם שהוא רע לא יוכל לראותו, כמו שאמר דוד דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, וכל אלה המדות היו בחזקיהו:

פסוק טז

הוא מרומים ישכון זה המלך ישכון בטח כשוכן במגדלים גבוהים, וכפל עוד הענין במלות שונות לחזק, ופירוש מצדות, מגדלים חזקים ולא נשתנה בסמיכות להקל הקריאה:

לחמו נתן. קמץ כי הוא בינוני:

מימיו נאמנים. קיימים שלא יפסקו, ואמר הענין הזה לומר כי שבע יהיה בימי חזקיהו כמו שאמר בפרשה של מעלה אשריכם זורעי על כל מים וגו':

פסוק יז

מלך ביפיו. הוא חזקיהו, ואמר תחזינה עיניך כנגד שבט יהודה, ואמר תראינה ארץ מרחקים, פי' עיניך שהיו רואות עד עתה מלך ארץ מרחקים והוא מלך אשור שהיו עובדים אותו מתחילה ורואים את פניו במנחה שהיו מביאים לו, אמר עוד לא תראו אותו אלא מלך זה תראו ביופיו ובהדרו שלא יפחד וישב על כסאו בכבוד, ועליו נאמר וינשא לעיני הגוים, ומלך שזכר עומד במקום שנים כמנהג המקרא כאלו אמר מלך ביפיו תחזינה עיניך תראינה מלך ארץ מרחקים, ומרחקים המ"ם פתוחה:

פסוק יח

לבך יהגה אימה. לבך שהיה הוגה אימה טרם זה, כלומר כל היום היית בפחד המס והיית מחשב בלבך איה סופר עתה יבא עלינו, כותב המס ושוקל הכסף מידינו:

סופר את המגדלים. פירוש שהיה סופר המגדלים אשר בעיר ועיר כי אותם הבתים הגבוהים היו חשובים ונותנים יותר במס וכל אותה המחשבה והפחד לא יהיה לך עוד:

פסוק יט

את עם נועז לא תראה. עוד לא תראה הסופרים והשוקלים:

את עם נועז. כמו עז והוא נפעל ושרשיו עז ויעז ועזוז בענין אחד, ועם עז הם הכשדים, עם עמקי שפה, משמע שהיו מדברים ארמית שלא היו שומעים ומבינים אותו ישראל אלא יחידים, כמו שאמרו אליקים ושבנא ויואח אל רבשקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו ואל תדבר אלינו יהודית באזני העם, נראה כי העם לא היו מבינים ארמית, ולשון אחרת לאשר לא יבינו הוא לו עמוק ונלעג, כמו שאמר כי בלעגי שפה ובלשון אחרת:

משמוע. פי' מהבין, כמו גוי אשר לא תשמע לשונו, וכן אמר אין בינה שלא היו מבינים אותו, והענין כפול במלות שונות:

פסוק כ

חזה ציון. אותו עם נועז לא תראה אלא מה תראה ציון קרית מועדינו שהיו באים שם במועדים שלש פעמים בשנה כי עד עתה לא היתה קרית מועדינו בימי מלכי ישראל שלא היו באים שם כל ישראל גם בימי אחז שהיו בטלים מועדי השם וקרבנותיו כי גם בתחילת מלכות חזקיהו כתב על אפרים ומנשה אגרות שיבאו בירושלם לעשות פסח והיו מצחקים ברצים ומלעיגים בם ועתה עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן כי עד עתה לא היה נוה שאנן כי היתה יד מלכי העכו"ם עליה:

אהל בל יצען. פי' לפי ענינו כתרגומו כמשכנא דלא מתפרק כי לא מצאנו לו חבר במקרא, ואאז"ל פי' משרש יצע ומענינו והנו"ן נוספת בשקל בנין קנין אלמן רחמן, ופי' אהל שלא יורד ולא יהיה מצע לעולם אלא לעולם יהיה פרוש ונטוי:

בל יסע יתדותיו. אפילו אחת מיתדותיו לא יסע, ולפי שדמה אותו לאהל אמר יתדותיו וחבליו שינטה עם יתדות וחבלים, ומה שאמר לנצח ר"ל זמן רב:

פסוק כא

כי אם שם. זה אם פירושו כמו אמת, וכן כי אם יש אחרית, כי אם כחמר היוצר יחשב, והדומים להם, אמר איך תהיה ירושלם נוה שאנן ואהל בל יצען. כי באמת שם בירושלם אדיר ה' שהוא לנו ובעזרתינו והוא אדיר ויכול על מחנה אשור ואע"פ שהוא רב ועצום:

מקום נהרים יאורים. והוא יהיה לנו מקום נהרים כאלו סביב לירושלם יהיו נהרים ויאורים רחבי ידים שלא יוכלו לעבור עליה האויבים ואפילו אני שיט וצי אדיר לא יוכל ללכת בנהר הגדול הזה ולא לעבור אותו. ולפי שהמשיל מחנה אשור לנהר גדול כמו שאמר את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וגו', אמר כי ה' יהיה להם מקום נהר גדול ממנו שלא יוכל מלך אשור לעבור בו ולכבוש ירושלם:

אני שיט. שמוליכים אותו במשוטים:

וצי אדיר. ספינה גדולה:

פסוק כב

כי ה' שפטנו. והוא ישפטינו מיד מלך אשור, כלומר שיקח משפטינו ממנו שעשה לנו כמה רעות:

ה' מחוקקנו. הוא מושל בנו, כי המושל יקרא מחוקק כמו ומחוקק מבין רגליו, לפי שהוא משים חקים בעם, כלומר האל שופטינו ומחוקקנו ומלכנו והוא יושיענו מידו:

פסוק כג

נטשו חבליך. אמר כנגד מחנה אשור שדמה אותו לאני שיט ולצי אדיר, והספינה ינהיגוה בחבלים הקשורים בוילון הפרוש על התורן שימשכו החבלים כפי חכמת רב החובל ויפרשו הנס שהוא הוילון ותלך הספינה ברוח שקולט הוילון, ואמר נטשו חבליך בל יחזקו כן תרגם בל פרשו נס, כאלו נטשו החבלים ואין חבל למשוך והחובלים לא יוכלו לחזק היטב התורן שלהם ולפרוש הנס כיון שהחבלים נטשו ונפסקו, או פירש נטשו נתפשטו ואינם נטוים כמו והנם נטושים על פני האדמה:

אז חלק עד שלל מרבה. אז כיון שלא תוכל הספינה ללכת יחלקו שללה השוללים, כן מחנה אשור כיון שמתו יצאו ישראל ושללו ובזזו המחנה ואפילו הפסחים אשר בירושלם הלכו לשלול ולבזוז כי קרוב להעיר היה המחנה:

עד. כמו שלל, מתרגמינן שלל עדאה, וכן בבקר יאכל עד, וחסר וי"ו השמוש כאלו אמר עד ושלל, וכן שמש ירח, ראובן שמעון, והדומים להם, ואמר עד ושלל כפל ענין במלות שונות לחזק הענין כמו שהוא דרך המקרא:

מרבה. שם בפלס מראה משקה, ר"ל ששלל רב שללו:

פסוק כד
ובל יאמר שכן. לא יאמר השוכן בירושלם חליתי כמו שהיו אומרים מתחילה מרוב הצרות חלינו וכאבנו לא יאמרו עוד זה כי ה' נשא עונם בסבת חזקיהו שהוכיחם והחזירם למוטב והושיעם האל תשועה גדולה, ויש מפרשים הפרשה הזאת כולה עתידה לימות המשיח, והנכון כמו שפירשנו:

פרק לד

פסוק א
קרבו גוים. פרשה זו עתידה והוא על חרבן אדום ואחר כך זכר תשועת ישראל עד ויהי בארבע עשרה שנה, וקרא אותה בשם בצרה כמו שהיתה בצרה עיר גדולה וכן אמר ירמיה הנביא במגלת איכה תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך פקד עונך בת אדום גלה על חטאתיך, הנה כשתחרב ארץ אדום יצאו ישראל מגלות זה שלא יוסיפו עוד לגלות, ואמר בנבואה זו גוים ולאמים תבל וכל צאצאיה ואמר על כל הגוים כגון מלכות ישמעאל תחרב בזמן הזה:

פסוק ב
כי קצף: **על כל צבאם** שיצבאו גוי על גוי ובזה יהיה ההרג והטבח בהם:

פסוק ג
וחלליהם יושלכו. שלא יהיה להם קובר, לפיכך יעלה באשם וסרחונם:
ונמסו ההרים מדמם. זה על דרך הפלגה:

פסוק ד
ונמקו. זה על דרך משל כי למי שתבא לו צרה גדולה כאלו נהפכו השמים והארץ עליו והרי העולם לו נהפך וכאלו אין צבא השמים כי אין לו אורה והעולם חשך עליו, וזה המשל תראנו תמיד בדברי הנביאים:
ונגלו כספר . כי השמים נטוים כאהל ועתה ידמו להם שיהיו נגללים כמו הספר הנגלל:
וכנובלת. פירוש וכעלה נובלת מתאנה והנכון שיהיה הנסתר תאנהלא עלה כי עלה מן הדומה הוא לשון זכר אלא ר"ל כתאנה הפרי שנובלת מעץ התאנה, כי הפרי יקרא תאנה והעץ תאנה, לפיכך היה נכון שיאמר בסתם וכנובלת משיאמר וכתאנה מתאנה, תאנה לשון נקבה לפיכך אמר עליה נובלת:

פסוק ה
כי רותה חרבי. שהיא בשמים תרוה מדם החללים האלה ועל מי תרד החרב הזאת מן השמים על אדום ועל עם חרמי כי אדום הוא עם שאני רוצה להחרים לעשות משפט בהם על מה שהרעו לישראל, וטעם בשמים וטעם חרב דרך משל כי הגזרות יורדות מן השמים, ורותה פעל עומד מן הדגוש, וכן רותה ארצי מדם:

פסוק ו
חרב לה'. החרב שתהיה בגוים שיהרגו אלה את אלה לה' היא כי הוא צוה ורצה זה:
מלאה דם. מרוב הריגה, ואמר מלאה דרך משל על דרך אשכיר חצי מדם:
הודשנה. מלשון דשן ושמן, כלומר השמנה מחלב כרים:
ועתודים. ואלים וראמים ופרים ואבירים הוא משל על מלכי עכו"ם פחות וסגנים, ודקדוק מלת הדשנה היא מורכבת מן הפעל והתפעל, כי הראוי התדשנה והשי"ן ראויה להדגש:

פסוק ז
וירדו. עמם, ימותו מלכים רבים אחרים ממלכי עכו"ם:

פסוק ח
כי יום נקם. כל זה הוא נקם ושלומים לה' שנוקם מהם ומשלם להם גמולם וריב ציון הוא רב עמהם:

פסוק ט
ונהפכו נחלים לזפת. תרגום יונתן ויתהפכון נחלהא וגומר, ומה שאמר לזפת ולגפרית משל על חרבנה, או תהיה כארץ סדום ועמורה:

פסוק י
לילה. על שאמר תהיה גפרית וזפת בערה אמר כי לעולם יעלה עשנה כמו שהיא עוד היום ארץ סדום ועמורה שעולה עשן ממנה תמיד:
מדור לדור. בקמץ הלמ"ד ולית כותיה:

פסוק יא
וירשוה. שיהיו תמיד בה כאדם שעמד על ירושתו, ואלה שזכר דרכם לעמוד בחרבות:
קאת. הוא הנקרא במשנה קיק והוא עוף מדברי נמצא בכרכי הים:
וקפוד. הוא הנקרא קנאפ"ד בערבי בלע"ז טרטוג"א:
וינשוף. בחול"ם והוא עוף שהוא עף בלילה, או אותו שהוא צועק בלילה, ולפיכך נקרא ינשוף מן נשף:

ונטה עליה. האל יטה עליה קו תהו ואבני בהו כי מי שבונה נוטה קו ואבן העופרת שהיא המשקולת והקו והמשקלת יהיו של תהו ושל בהו, כלומר הפך הבנין יעשה בה שהוא החרבן:

פסוק יב

חוריה. שהיו קוראים מתחילה אין שם מלוכה כי אנחנו מלכים הם יהיו עתה אפס וכל שריה:

ואין שם. בוי"ו, כמו וישא אברהם את עיניו, והדומים לו שאינה לתוספת:

חוריה. סגניה, וכן ואת כל חורי יהודה, ואריבה את החורים:

פסוק יג

ועלתה. תעלה הארץ מקום ארמונותיה סירים כי במקום החרב יעלו ויצמחו הקוצים:

סירים קמוש וחוח. מיני קוצים הם:

חציר. כמו חצר בצר"י וכן ישיש וישש, ותרגם יונתן כמו מקום אתרא לבת נעמא:

פסוק יד

ופגשו. חיות עם חיות יפגשו שם כי מדור החיות מדבריות תהיה העיר:

ציים. חיות השוכנות בציה במדבר, ות"י קמוש טמוון, ואיים תרגם חתולין, ושעיר כתרגומו שד, וכן לשעירים אשר הם זונים אחריהם מתרגמינן לשדים, ואפשר שהיא חיה מהחיות המדבר, וכן לילית חיה שצועקת בלילה או עוף שעף בלילה, ודברי רז"ל המפלת דמות לילית טמאה לידה ולד הוא אלא שיש לה כנפים:

פסוק טו

שמה קננה קפוז. כמו קפוד:

ותמלט. כמו והמליטה זכר, ר"ל ותלד:

ובקעה ודגרה. כמו קורא דגר ענין אסיפה, כלומר אסיפת הביצים, וי"ו ודגרה כמו אחר כלומר אחר שאספה הביצים וחממה אותם ואחר כך תבקע הביצים ויצאו הבנים, כמו וי"ו ויבקעו המים, הן אתה קצפת ונחטא:

דיות. כמו ואת הדיה, אוולטו"ר בלע"ז:

אשה רעותה. פי' עם רעותה:

פסוק טז

דרשו מעל ספר ה' וקראו. אומר כנגד מי שיראה בחרבנה דרשו מעל ספר ה' והוא הספר הזה וקראו החיות והעופות הנזכרות בזאת הפרשה כי כן תראו אותם כולם בחרבנה שתהיינה שוכנות בעיר הזאת לא תחסר אחת מהן:

לא פקדו. לא חסרו אחת מהן את רעותה אלא כולם תהיינה שם, ואדוני אבי ז"ל פירש ספר ה' זה ספר תורת משה רבינו, דרשו כל חיות ועופות הכתובות בפרשת ויהי ביום השמיני אחת מהן לא נעדרה, והחכם רבי אברהם פירש כי הוא דרך משל רמז לגזרות שמים שכתובות באצבע אלהים, והטעם שכל הגזרות תבאנה:

כי פי הוא צוה. מאמר האל יתברך, פירוש צוה שיהיה כך לפיכך יהיה על כל פנים לא יעדר:

ורוחו. פירוש רוח פי האל, על דרך וברוח פיו כל צבאם, ר"ל רצונו וחפצו והוא קבצן שיבאו כולם בארץ אדום:

פסוק יז

והוא הפיל. כאלו הפיל גורל בארץ שתהיה להם ירושה:

וידו חלקתה. ידו חלקה אותה הארץ להן לחיות ולעופות:

בקו. על דרך משל כמו שמחלק אדם הארץ בחבל ובקו:

פרק לה

פסוק א

ישושום מדבר וציה. ע"ד משל ומ"ם ישושום במקום נו"ן הנוספת בעתידים רבים ישמעון יזכרון או מ"ם במקום בם או עמם כמ"ם בשלם הבשר שהוא כמו בשל להם, רוצה לומר המדבר והציה שהיו שוכנות בהם החיות האלה ישישו בהם כשילכו לשכון בארץ אדום, ויש לפרש מדבר וציה ארץ ישראל שהיתה כמדבר מיום שגלו ישראל ממנה עתה בחרבן ארץ אדום תשיש ותגיל, כי כשתחרב זאת תתישב זאת כמו שפירשנו, וי"ת יחדון דיתבין במדברא בארעא צחיא:

ותפרח כחבצלת. כמו הוורד שתפרח ותתן ריחה:

פסוק ב

פרוח. אף גילת ורנן, תגל גילה אחר גילה, והתי"ו במקום ה"א, וכמוהו רבים, ורנן שם מקור:

נתן לה. לארץ ישראל:

המה. בני ישראל בשובם לארצם יראו כבוד ה' בשוב כבודו בירושלם:

פסוק ג

חזקו. פעמים יבא הצווי לא לאדם מיוחד אלא למי שיהיה, כמו ראה ריח בני, אמור למלך ולגבירה, וכן זה חזקו ידים רפות, או אומר זה כנגד הנביאים או כנגד מי שיש

להם לב חזק בגלות ובוטחים באל ובוטחים יום יום להביא הישועה, אומר להם שיחזקו ידי הרפים בגלות, וכן ת"י אומר נביא תקיפו ידן דמרשלן:

פסוק ד

אמרו לנמהרי לב. אותם שהיו נבהלים בלבם בצרות גדולות מן הגלות:

נקם יבא. בנקם יבא, או לעשות נקמה באדום:

גמול אלהים. ועתה תראו גמול אלהים כי הוא יבא ויושיעכם מהגלות:

פסוק ה

אז תפקחנה. ישראל שהם בגלות כעורים וכחרשים וכפסחים וכאלמים:

פסוק ו

כי נבקעו במדבר מים. הנה אמר מיכה המורשתי כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, והנה יהיה זה מהנפלאות שיבקעו במדבר מים:

ונחלים בערבה. שימצאו מים רבים בדרך בשובם לארצם:

פסוק ז

והיה השרב. מקום השרב ומקום הצמאון יהיה לאגם ולמבועי מים שיהיו נובעים להם בדרכם בלכתם במקום ציה שהוא מקום השרב שאין שם מים מרוב החום, ותרגם אכלני חורב אכלני שרבא:

בנוה תנים רבצה. מקום שהיה נוה תנים והיו רובצות התנות שם יהיה חציר לקנה וגומא, שיצמחו שם קנה וגומא שאינם צומחים אלא במקום מים:

חציר. כמו חצר, כמו שפירשנו למעלה, ואמר רבצה כל אחת ואחת מהתנים ותנים אומר על הנקבות כמו שאומר גם תנים חלצו שד:

פסוק ח

והיה שם. שם במדבר שלא היה שם דרך מעולם יהיה עתה מסלול ודרך, ובדרש עכשיו אין דרך במדבר שכולו חול והשיירה אינה הולכת בלילה אלא לאור המזלות, ואז יהיה מסלול ודרך, ומסלול כמו מסלה:

ודרך הקדש יקרא לה. לאותה הדרך, כי עם קדש ילכו בה:

לא יעברנו טמא. ר"ל אחד מן הרשעים:

והוא למו. לישראל לבד יהיה אותו הדרך:

הולך דרך. בין הולך דרך שהוא רגיל ללכת דרכים בין אוילים לא יתעו באותו הדרך:

ואוילים. ר"ל אותם שהם אוילים לענין דרכים שלא הורגלו בהם בזה הדרך לא יתעו, אבל ילכו דרך ישר עד ירושלם:

פסוק ט
לא יהיה. לפי שמתחילה היה מדור חיות רעות שהיה מדבר עתה שילכו בה בני ישראל לא יהיה שם אריה ופריץ חיות לא יעלה באותה הדרך ואל תמצא שם חיה רעה, ופי' ופריץ חיות, אפילו הפריץ שבחיות שפורץ מנהג החיות שהולך למקום שבני אדם מצויין אפילו אותה לא תבא שם והלכו שם גאולים בלי פחד:

פסוק י
ופדויי ה' ישובון. ושמחת עולם על ראשם, דרך משל כי ילכו קוממיות ראש נשוא בשמחה:
ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה. זהו ישיגו ונסו ושלמטה מזה בפרשת עורי עורי לבשי עוזך ישיגון בנו"ן, נסו, אין וי"ו בראש המלה, והסימן שלא תטעה בהם וי"ו נון, ופירוש הסימן כי הוי"ו קודם לנו"ן, וזה שהוא ישיגו ונסו בוי"ו בסוף ישיגו וי"ו בראש ונסו הוא הראשון, והאחרון נו"ן בסוף ישיגון ונו"ן בתחילה נסו אין שם וי"ו:

פרק לו

פסוק א
ויהי בארבע עשרה שנה. פרשה זו פירשנוה בספר מלכים באר היטב, ויש ביניהם שנוי מעט אלא שהענין אחד, במלכים, אמרת אך דבר שפתים אמר רבשקה כנגד חזקיהו חשבת בלבך שדבר שפתים יצילך, וזו הוא התפלה, ואין זה כי עצה וגבורה צריך למלחמה, ובזה הספר אמרתי, אמר רבשקה אמרתי כי אתה חושב להשען על דבר שפתים, רוצה לומר על תפלתך, והחכם רבי אברהם בן עזרא פי' אך דבר שפתים העצה והגבורה שלך בדבר שפתים היא לבד:

פסוק יד
ויקראהו. כל אחד ואחד מן הספרים, וכן הוא במלכים ויקראה, וכן אמר ויפרשהו, ויונתן תרגם ויקראהו וקרא חד מנהון, ואדוני אבי ז"ל פי' ויקראהו ויפרשהו על הספר שהיה בו גדוף האל:

פסוק יח
את כל הארצות ואת ארצם. כתרגומו ית מדינתא ית ארעהון. ר"ל המדינות והכפרים:

פסוק ל
שחיס. ובמלכים סחיש, והענין אחד, כמו כשב וכבש, שלמה ושמלה:

פרק לח

פסוק ט

מכתב. כתב הודאה זו כשנתרפא מחליו ועלה בית ה', אמר הודאה להיות למזכרת על החסד שעשה עמו האל שהוסיף על ימיו, ובמלכים ובשמואל פירש ענין תוספת הימים:

ויחי. ענין רפואה, וכן עד חיותם:

פסוק י

אני אמרתי בדמי ימי. בכריתת ימי, כי לא היה אלא בן שלשים ותשע שנה, וכן ודמיתי, ואמר אוי לי כי נדמתי, והדומים להם, ענין כריתה, אמר אני חשבתי כשאמר לי הנביא כי מת אתה ולא תחיה איך אלך בכריתת ימי לקבר טרם זמני ואיך פקדתי יתר שנותי שחיים רוב בני אדם יותר מחמשים שנה, ואמרו רז"ל כי מת עד חמשים שנה זו היא מיתת כרת:

פקדתי. חסרתי, וכן אשה רעותה לא פקדו, ולא נפקד ממנו איש, והדומים להם ענין חסרון:

פסוק יא

אמרתי לא אראה יה. פירש רבינו סעדיה ענין הודאה, ונכון הוא כי ראות האל הוא ההודאה והשבח לפניו והתבונן בדרכיו, ואדוני אבי ז"ל פירש לא אראה מעון יה, כלומר בית המקדש, והנה הוא פירש מהו לא אראה יה בארץ החיים, ר"ל בזה העולם שיש בו ראית הלב וראית העין, וראית הלב הוא בלב, והוסיף עוד ואמר לא אביט אדם עוד וזהו ראית העין:

עם יושבי חדל. עם יושבי העולם הזה שנקרא חדל וחלד, כמו כבש וכשב:

פסוק יב

דורי. פירוש מגורי, וכן מדור באהלי רשע. אמרתי כי מגורי בעולם הזה נסע ממני:

ונגלה מני. כמו ממני:

כאהל רעי. כמו רועה היו"ד תמורת ה"א למ"ד הפעל, ופירוש כמו הרועה שמסיע אהלו ממקום למקום, ונגלה ענין גלות שהוא הטלטול:

קפדתי כארג חיי. אמרתי שקפדתי חיי כמו האורג שמקפד היריעה כשנשלמה אריגתה, וקפדתי ענין כריתה, כמו קפדה בה שהוא ענין כריתה, ומה שאמר קפדתי רוצה לומר אני גרמתי בעונותי:

מדלה יבצעני. אמרתי כי מחולי זה ימיתני האל,

דלה. ממחלה, כמו מדוע אתה ככה דל בן המלך חולה:

יבצעני. ענין פתיחה וחתיכה, וכן יתר ידו ויבצעני, ותרגום פתות אותם פתים בצע יתה בצועין:
מיום עד לילה תשלימני. ביום החולי אמרתי כי עד לילה תשלימני כלומר תשלים ימי, ובאמרו יבצעני ואחר כך אמר ישלימני כן דרך הכתוב לדבר בפסוק אחד לנכח ושלא לנכח, כמו שמעו עמים כולם וזולתו:

פסוק יג

שויתי עד בקר. שויתי כמו שמתי, והנה בהיותי בערב וראיתי כי לא מתי עדין שמתי זמני עד בקר, והנה הלילה חזק חליי עד ששבר החולי כל עצמותי כמו האריה ששובר עצמות החיה הנטרפת בפיו, וחשבתי כי מיום עד סוף הלילה והוא עד הבקר שאמר תשלימני, תשלים זמני ואמות, ויש מפרשים כארי כן ישבר רצוץ עצמות לא שבירתם מפני הקדחת זהו שאמר כי האריה תקחנו קדחת בכל יום ויש לו רצוץ עצמות:

פסוק יד

כסוס עגור. חסר וי"ו השמוש, ופירוש כסוס ועגור, וכן שמש ירח, ראובן שמעון, והדומים להם, וסוס הוא עוף, והוא נכתב בירמיה ותור וסיס ועגור, ותרגם יונתן וכורכיא, ובדברי רבותינו ז"ל קם ריש לקיש וצוח ככרוכיא, ופירש רש"י שהוא גרוא"ה בלע"ז, ועגור, תרגם יונתן וסנוניתא והוא סנונית הנזכר בדברי רז"ל, ופירוש רבינו האיי כטאף בערבי והוא שקורין ארונד"א, אבל בכאן תרגם יונתן כסוס עגור בענין אחר כמשמעו כמו סוס ורוכבו כסוסיא דאחיד ומנציף כן נצפית, תרגם עגור כענין צפצוף, וענין מנציף כמו הפוך בדברי רז"ל סוס שצנף, אמר אני בחליי אצפצף כמו העופות המצפצפים ואהגה כמו היונה והוא נהימות החולה בחליו:
דלו עיני למרום. ומתוך חליי הכבד נשאו עיני למרום לאל שהוא במרום ואמרתי לו ה' עשקה לי מחלתי:
ערבני. אתה, כמו ערוב עבדך לטוב ענין הנחה והשקט ויש לפרש עשקה צווי, ואע"פ שהעי"ן אינה חטופה אלא נקראת במאריך, וכמוהו שמרה נפשי כי חסיד אני, וענינו ענין תוספת ויתור, וכן בדברי רז"ל עשיק לגביך ושווי לכרסיך, אמר הוסיף לי על ימי וערבני:
דלו עיני. ענין הרמה, ויש לו חברים בשרש דלה, ארוממך ה' כי דליתני, והדומה לו, לענין הרמת העינים, כמו שאמר אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים, לפי שהאל נקרא יושב שמים ואע"פ שאין לו מקום כבודו הגדול הוא בשמים:

פסוק טו

מה אדבר. מה אוכל לדבר ולשבח לפניו, ואמר לי על ידי הנביא שאחיה מחלי זה ואעלה בית ה' ביום השלישי, וכן עשה, וכן יעשה גם כן בתוספת השנים אין לי לעשות אלא שאזכיר זה כל שנותי ובדברי זה אודה לאל שהצילני ופירוש אדדה כמו האשה שמדדה את בנה בדברי רז"ל, והוא הנענוע מעט מעט, וכן הוא דרך האדם כשזוכר הצרה שעברה עליו ונצול ממנה מנענע בראשו, ופירוש על מר נפשי על מרירות נפשי שהיה לי ונצלתי ממנה:

פסוק טז

ה' עליהם יחיו. אמר עתה ידעתי כי עליהם יחיו, פירוש עליהם על הימים הקצובים לאדם יוכלו לחיות אם רצונך כמו שאני עושה, כי כבר נשלמו ימי הקצובים והוספת עליהם חמשה עשר שנה:

ולכל בהן חיי רוחי. לכל אספר ואומר כי בהן בשני התוספת חיי רוחי:

ותחלימני והחייני. אני מתחנן לפניך שבאלה השנים שהוספת לי תחלימני ותחייני, והוא כפל ענין במלות שונות, והוא ענין הבריאות שאהיה בריא באלה השנים:

פסוק יז

הנה לשלום. הנה בחליי היה לי מר בעבור שלום שלא היה לי, והחכם רבי אברהם אבן עזרא פי' הנה לשלום כאשר הייתי בחצי ימי כי בן תשעה ושלשים שנה היה כשחלה, כי אם תתגבר המרה האדומה על האדם לעולם יהיה חולה בנערותו ויהיה בשלום בזקנותו והפך זה אם תתגבר הליחה והנה אמצעיים שנות שלום:

ואתה חשקת נפשי משחת בלי. חשקת נפשי להצילה משחת הבליה, והוא הקבר שגופו של אדם בלה בו:

כי השלכת. ואע"פ שהייתי חייב לפי עונותי וחטאי אתה השלכתם אחרי גוך, דרך משל כאדם המשליך הדבר אחרי גוו שלא יראה אותו:

פסוק יח

כי לא שאול תודך. ושנה ושלש הענין במלות שונות לחזק הענין, אמר טוב הוא שתחיה בני אדם בזעקם לפניך בשובם מחטאם כי יודך בחייהם ולא יודך במיתתם, ועל הגוף אמר שהוא מת לא על הנשמה שתחיה אחר מיתת הגוף:

מות. ולא מות, ולא שזכר עומד במקום שנים, וכמוהו רבים:

לא ישברו. הגופות שהם יורדי בור לא ישברו אל אמתך לספרה ולהגידה כמו שהחיים עושים ואין זה כנגד תחיית המתים כי הוא אינו מדבר אלא על הגופות בעודם בקבר ולא כל הגופות יחיו ויעמדו מן הקבר:

פסוק יט

חי חי. כל חי וחי יודך כמוני היום ואם הייתי מת לא הייתי מודה לך הודאת הפה כמו שאני עושה עתה, ועוד אב לבנים יודיע אל אמתך, אם לא היו לו בנים ותחיהו ויהיו לו בנים ויודיע אמתך כמו שאעשה אני, ואף אם יהיו לו בנים כל זמן שיחיה עמהם ילמדם ויודיעם, אם כן הוא טוב שתאריך לאדם, ואם חלה שתרפאהו מחליו ויודה לך הטובה שעשית לו ויודיע לבניו אחריו, וכן אמרו רז"ל כי לא היו בנים לחזקיהו אלא עד אחר חליו, ואע"פ שההודאה וההודעה לא תועיל לו ולא תסכן, כמו שאמר אם צדקת מה יסכן לו, אף על פי כן אחר שהוא רצה וברא בני אדם אם כן הוא רוצה בקיומם ובלכתם בדרך טובה ושיהיה בהם דעת להבין בחסדי הבורא ולהודות לפניו עליהם כי זה מהדרך הטובה וכאשר לבם נכון הוא מסייע אותם ועוזרם בזה:

אל אמתך. כמו את אמתך, וכן יבא את במקום אל, כמו והראה את הכהן, והדומים לו, וכן יבא אל במקום את, כמו אספרה אל חק, וירדפו אל מדין, או פירוש יודיעם הדרך שיביאם אל אמתך והחסד שעושה האל עם בני אדם אמת הוא מצד עצמו כי הוא רב חסד, וזהו מדרכיו אם כן הוא אמת, ונראה כי יונתן תרגם אל זה כמו בצר"י, כמו הארצות האל שתרגם אבהן לבנן יחוין גבורתך ויודון למימר דכל אילן קשוט, וכן פירש החכם רבי אברהם אבן עזרא, וזהו לשון פירושו אב לבנים יודיע אלה האמונות, ואני תמה בזה כי לא ראיתי בשום ספר אלא אל נקוד סגולה וסמוך במקום עם אמתך כמו האחר, והמסרה אל אמתך שנים, והם אלה השנים אשר הם בפסוק כי לא שאול תודך ובפסוק חי חי:

פסוק כ

ה' להושיעני. ה' אמר להושיעני מן החלי, וכן עשה שהושיעני, וכמו למ"ד להרגו בערמה, לשכב את בת יעקב, והדומים להם:

ונגינותי ננגן. ועל התשועה שהושיעני אודה לפניו תמיד וננגן אני וחברי בנגינותי שחברתי על התשועה כל ימי חיינו ננגן אותם:

על בית ה'. כמו בבית ה', כי יבא על בענין בי"ת השמוש, כמו ועל חרבך תחיה שהוא כמו בחרבך, ונתת אותם על סל אחד כמו בסל, המלט על נפשך כמו בנפשך:

פסוק כא
ויאמר ישעיהו. זה הפסוק שאחריו אינה מהמכתב ולא מצאתי להם טעם למה נכתבו הנה אחר המכתב, כי משפטם למעלה אחר וגנותי על העיר הזאת, וכן הם בספר מלכים:
דבלת תאנים. וזה היה נס בתוך נס כי התאנים מזיקים לשחין:
וימרחו. ענין חבישה וחתול:
ויחי. וירפא, כמו עד חיותם:

פסוק כב
ויאמר חזקיהו. מה שאמר למעלה שאמר ישעיהו וזה לך האות חזקיהו שאלו מישעיהו ואמר לו מה אות כי אעלה בית ה', רוצה לומר שארפא ואעלה בית ה' כמו שאתה אומר:

פרק לט

פסוק א
בעת ההיא. גם זו הפרשה פירשתיה בספר מלכים באר היטב:

פרק מ

פסוק א
נחמו נחמו. כל אלה הנחמות עתידה לימות המשיח והכפל לחזק, תרגם יונתן נבייא אתנביאו תנחומין על עמי אמר אלהכון, נחמו, וכן דברו כמו שפירשנו בפסוק חזקו ידים רפות, דברו, צבאה, זמנה, וכן הלא צבא לאנוש עלי הארץ, ופירוש כי מלאה כי השלימה שם זמנה רוצה לומר זמן שהיה לה להיות בגלות, ויונתן תרגם ארי עתידה דתתמלי מעם גלותהא, תרגם צבאה כמשמעה מן לצבא צבא:

פסוק ב
כי נרצה עונה. נשלם ענשה כמו אז תרצה הארץ את שבתותיה, וכן עונה ענשה כמו כי לא שלם עון האמורי וגומר, וי"ת אשתביקו לה חובאה:
כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה. הכפל יוכל להיות פעמים שתים או יותר כמו ותכפל חרב שלישיתה ר"ל שלש פעמים תכפל, ובאמרו כפלים ר"ל שתים והוא אומר על שתי גליות שגלו ישראל גלות בבל וזה הגלות ולמה היה זה בעבור כל חטאתיה, והחכם ר' אברהם א"ע פי' כפלים מצרות שלקח כל גוי, ואאז"ל פירש כפלים עונותיהם ועונות אבותיהם כמו שאמר ירמיהו הנביא אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו וי"ת ארי קבלת כס תנחומין מן קדם ה' כאלו לקח על חד תרין בכל חטאתהא:

פסוק ג
קול קורא. כאלו קול קורא, וטעם פנו ישרו כי ימצאו במדבר ובערבה דרך סלולה כאלו פנו וישרו אותה להם בני אדם, וטעם לאלהינו כי הוא מנהיג זה העם היוצא מהגלות:

פסוק ד
כל גיא. כל זה דרך משל כי העליה בהרים והירידה תיגע הולכי דרכים והם לא ייגעו ולא ייעפו והעקוב הוא הדרך המעוות:
והרכסים. גבשושית הדרכים כי הוא ענין גבהות וכן מרוכסי איש:

פסוק ה
ונגלה. אז כשיצאו מהגלות ביד רמה וימצאו אפי' במדבר מים וכל צרכם כמו שאמר לא ירעבו ולא יצמאו אז יגלה כבוד ה' לעיני כל העמים:
וראו כל בשר. ידעו כל בני אדם כי פי ה' דבר כלומר ידעו אז כי הנחמות האלה שדברו הנביאים על פי ה' דברו מה שדברו כשיראו שיתקיימו הנבואות, וראו, ענין ידיעה והבנה, ר"ל ראית הלב כמו ולבי ראה הרבה והדומים לו:

פסוק ו
קול אומר קרא. כאלו קול קורא, או פירושו קול נבואה קורא לנביא קרא, ואמר הנביא מה אקרא ויאמר לו הקול קרא ואמור כי כל הבשר חציר, ר"ל על הגוים שיבאו עם גוג ומגוג שימותו רובם ומה שאמר כל הבשר הוא דרך הפלגה כמו וכל הארץ באו מצרימה והדומים לו, ומש"א וכל חסדו אפילו עשו חסדים הרבה לא יזכרו להם כי עונותיהם רבים, ועוד שהרעו לישראל ויקבלו ענשם, והמשילם לחציר ולציץ השדה שהם יבשים במהרה והציץ נופל גם כן ברוח הנושבת:

פסוק ז
יבש. עבר במקום עתיד כמנהג ובדברי הנבואה ברוב:

פסוק ח
יבש. כפל עוד הענין לחזק הענין.
ודבר אלהינו. שדבר על יד נביאיו:

פסוק ט
על הר גבוה. דרך משל כי מי שרוצה להשמיע קולו עולה במקום גבוה ולפי שירושלם היא עיקר ארץ ישראל וכן ציון כי שתיהן עיר אחת לפיכך שם אותן בדברי הנבואה כאלו הן מבשרות שאר הערים, ופירוש מבשרת ציון את ציון המבשרת, וכן מבשרת ירושלם:

אל תראי. אל תפחדי מלבשר ולאמר לערי יהודה הנה אלהיכם כי על כל פנים יבא ר"ל כבודו שישוב לירושלם, ומה שזכר יהודה בעבור ירושלם ועוד כי המלכות ליהודה:

פסוק י

הנה ה' בחזק יבא. ביד חזק כי לא יצטרך ליד אחרת אלא ידו החזקה:

וזרועו משלה לו. ר"ל לעצמו היא תעמוד לו למשול בעמים, ותואר היד בחזק שהוא לשון זכר כי ימצא לשון זכר כמו והנה בו מגלת ספר:

שכרו. שיתן לבוטחים בו בגלות:

ופעלתו. שכר פעלה לפעלי אמת והנה היא פעלתו ופעלתם, וכן נסכתי מלכי, מלכי מקדם בבית תפלתי שמעתי את תפלתיך והדומים להם, וחסרון שכר מפעלתו כמו לא תלין פעלת שכיר ר"ל שכר פעלת שכיר:

פסוק יא

כרעה עדרו. כמו רועה טוב שירעה עדרו שיקבץ הטלאים הקטנים שלא יוכלו עדין ללכת כשאר הבהמות ויקבצם מזה אחד ומזה אחד וישאם בחיקו והעלות שהן אמותיהן ינהל לאטם ולא ידפקם כך הקב"ה ינהל את ישראל מהגלות לאטם ויסמוך כל חולה וכל נשבר, ונקראו האמות עלות על שם בניהם שהם קטנים כמו עול ימים שהם נסמכים לאמותיהם לינק, וא"א ז"ל דקדק במלת עדרו שהעדר שהוא שלו חומל עליו יותר מן העדר שישמור בשכירות:

פסוק יב

מי מדד. אמר לא יתמהו הגוים אם אוציא ישראל מעבדותם שעמדו ברשותם כמה שנים כי מי שברא העולם מאין יכול לעשות זה לפיכך אמר מי מדד בשעלו מים, ופירוש שעלו אגרופו, והוא עד"מ כי אין לו יד ואגרוף יתברך ויתברך, ופירוש מדד לפי שהמים במקום מקוה כאדם שמודד מים ונותן בתוך כלי שידע מידתן, כן שם האל המים במקומם וידע מידתן, והשמים לפי שהם שטוחים אמר בם מדת הזרת כי דבר השטוח ימדד אותו בזרת ובקנה, ואמר תכן מפני השטח שצריך תקון כמו שכתוב וימתחם כאהל לשבת:

וכל. פירוש ומדד, תרגם וימדו בעמר וכלו בעומרא:

בשליש. מדה גדולה וכן בדמעות שליש:

בפלס. הוא מטה הברזל שהוא מסומן בנקודות לדעת בהם המשקל:

מאזנים. ידוע, ואמר וכל בשליש עפר הארץ הוא כאלו הוא מדוד אצלו וכן ההרים והגבעות כאלו הן שקולים אצלו וכולם בראם בשיעור טוב ומדה נכונה, כמו שאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד ומי שעשה כל זה בלי עוזר יוכל להוציא

ישראל מיד חזקים מהם, וזכר מארבע יסודות השלש כי שמים זכר במקום יסוד האש כי הם לדעת רבים מיסוד האש ואפילו יהיה יסוד חמישי כדברי ארסטו זכרן במקום יסוד האש לפי שהוא סמוך לגלגל הלבנה ולא זכר יסוד הרוח לפי שאיננו נראה ואע"פ שהוא מורגש, וענין הפסוק לא נאמר אלא כנגד הסכלים שהם לא יאמינו אלא מה שיראו , לפיכך זכר שלש היסודות הנראים אבל החכמים לא יתמהו בזה אם יוציא האל ישראל מהגלות כי ידעו בחכמתם כי לא קצרה יד השם מהושיע, ויש מפרשים כי זכר גם כן הרוח והוא מי תכן את רוח ה' כי מפרשים מלת ה' תשובה לשאלה ואינו נסמך רוח אל ה', והחכם רבי אברהם אבן עזרא פירש על זה בענין סמוך כמו ורוח אלהים מרחפת, ולפי דעתי כי שמים שזכר הוא במקום שני היסודות העליונים כי שמים במקום יסוד האש כמו שפירשנו וכן במקום יסוד האויר כי נקרא שמים כמו שכתוב ויקרא אלהים לרקיע שמים, וסמך השלש לעצמו שאמר בשעלו ובזרת לפי שהם עליונים, ואע"פ שהמים תחתונים פעמים יעלו כמו העבים, אבל יסוד העפר שהוא התחתון שבהם והכבד סמוך אותו לדבר חוץ מעצמו בשליש ובפלס ובמאזנים, ואע"פ שזה וזה דרך משל כמו שפירשנו:

פסוק יג

מי תכן את רוח ה'. כשעשה כל זה מי תכן את רוחו כמו ונפשו אותה ויעש, אין מלאך וכל שכן אדם שיתקן את רוחו ושיודיעהו עצתו כשעשה העולם ואמר לו כן תעשה וכן אמר נוטה שמים לבדו, ומי שזכר עומד במקום שנים כאלו אמר ומי איש עצתו יודיענו, וכפל הענין עוד ואמר:

פסוק יד

את מי נועץ ויבינהו. בארח משפט, פירוש בדרך תכונת העולה מי למדהו, וכן וארמון על משפטו ישב פירוש על תכונתו, וכן כמשפט הראשון והדומים להם:

פסוק טו

הן גוים. ואחר שכל זה עשה מאין עוזר ומאין מלמד איך יוכלו הגוים למונעו מהוציא ישראל מתוכם, והלא כולם הן לפניו כמו הטפה מדלי שהוא דבר מועט כנגד מי הדלי, וזכר הדלי לפי שהטיפה נופלת מהדלי כששואבין:

או כשחק מאזנים. שהוא דבר מועט מן המעט כי בנפיחה מעוטה יצא העפר הדק ההוא אשר במאזנים:

הן איים כדק יטול. כשירצה כל האיים ישאם ויטלם ויהפכם כמו הדבר הדק, וי"ת הא נגותא כדוקא דפרח, פירוש יטול פעל עומד אם כן הוא מבנין נפעל משרש טול, וכן כתבו רבי יהודה חיו"ג.

פסוק טז

ולבנון. לגוים שחושבים עלי ואומרים שאין לי יכולת להוציא ישראל מידם לא יכופר להם בשום עולה שיקריבו לפני אחר שיראו שאוציאם ויתחרטו במה שאמרו, כל עצי הלבנון להדליק אש וכל חית הלבנון לשרפה לעולה לפני לא יספיקו להם, ומה שאמר לבנון דבר על ההוה לפי שהוא יער בארץ ישראל:

פסוק יז

כל הגוים מאפס. פחות מאפס על דרך המה מהבל יחד:

פסוק יח

ואל מי. אתה חושבים כי כמו שהאלוהות שלכם אין בהם כח להציל כך הוא האל חלילה שתדמו או תערכו אותם לו כי הפסל שאתם עושים אלוה מעשה ידי אדם הוא.

פסוק יט

הפסל נסך. ענין כסוי כלומר שעושה הפסל מאבן או מעץ ואחר כך מכסהו בזהב או בכסף, או פירוש נסך ענין התכה וענינו על הכסף ועל הזהב:

ירקענו. כמו וירקעו את פחי הזהב:

ורתוקות כסף. שלשלאות כסף כמו עשה הרתוק ואם אינו ממשקלו:

צורף. הצורך נותן בו שלשלאות של כסף, וי"ת שלשלן דכסף קינאה מאחיד ליה:

פסוק כ

המסכן תרומה. מסכן כמו ילד מסכן כי זכר למעלה זהב וכסף והם העשירים שעושים הפסילים בזהב ובכסף, אבל הענין שלא יוכל לעשות בזהב ובכסף יבחר לו עץ טוב שלא ירקב וממנו יעשה פסלו כל כך הוא בטחונם בפסל:

פסוק כא

הלא תדעו. אמר כנגד עובדי הפסל איך תוכלו לטעות בזה ולעבוד הפסל וכי הוא אדון העולם הלא תדעו מדעתכם מי הוא אדון העולם ואם לא תדעו זה מדעתכם הלא תשמעו ממה שקוראים בספרים ואם לא זה וזה הלא הגד מראש לכם והיא הקבלה לא שמעתם דרך קבלה שהיא מראש מימים קדמונים כי באלה השלש ידע האדם או יבין מעצמו או ילמד ממי שילמדהו או ישמע מן המגידים דרך קבלה, וחזר ואמר הלא הבינותם מוסדות הארץ, כלומר אם יש לכם דעת להבין תוכלו להבין ממוסדות הארץ, ונאריך

מעט בזה הענין ונאמר כי העובדי הפסילים אינם חושבים שהאבן ההיא או העץ ההוא או הזהב או הכסף ברא את העולם ושהוא אדון העולם לא יעלה על הדעת שיש סכל בעולם שיאמין זה אלא הפסילים נעשו מתחילה לשם כוכב מן הכוכבים או צורה מן הצורות העליונות, דמו העושים מתחילה שהם מורידים כח הכוכב ההוא על הצורה ההיא ושעובד הצורה כאלו עובד את הכוכב, והכוכבים מנהיגים העולם התחתון אם כן ראוי לעבדם עד שנשתקע דבר זה בלבות בני אדם לעבוד את הצורות ולא נתנו לב למה שעשו בתחילה אלא חושבים שהצורה הזאת הנעשית מאבן או מעץ או משום דבר כיון שנעשית בצורה הזאת מטיבה ומריעה ואחרים בצורה אחרת, והנה הראשונים טעו בדעתם והאחרונים טעו מבלי דעת, ועל זה היו מוכיחים אותם הנביאים כמו שאמר ולא ישיב אל לבו וגומר, חציו שרפתי במו אש וגו', וכן אומר ממקומו לא ימיש, וכן אמר אף להם ולא יריחון וגו', נראה שהם היו חושבים כי הצורות ההם ייטיבו ויריעו והיו מקריבים להם ומנסכים ומקטירים להם ולא נתנו אל לבם שיש לעולם בורא והוא מנהיג העולם ומטיב לטובים ומריע לרעים אלא העולם הוא כמו שהוא היה ויהיה מאין בורא ומאין מנהיג כמו הדבר שיפול במקרה, והדברים האלה שאנחנו עובדים ומכבדים כן עשו אבותינו ובעבודה זו היו מצליחים וכן אנחנו אחריהם, וכן חשבו בדברים רבים ובמעשים שיעשו אותם ואומר שהדבר ההוא יועיל או יזיק יחלה או יבריא ואין הדברים ההם לא מדרך חכמה ולא מדרך רפואה ולא מדרך כח מן הכתות הידועים אלא כמו שהורגלו דור אחר דור וחושבים כי הדברים ההם הם עקר ואין לדרוש בורא או מנהיג או מכוין , ואלו הם דרכי האמרי שזכרו רבותינו ז"ל ומי שהוא משתדל בדעות להבין העולם בכלל ובפרט יבין כי לעולם מנהיג ואליו ראוי לדרוש לפיכך אמר הנביא כנגד עובדי הפסל הלא הבינותם מוסדי הארץ, כלומר אם יש בכם דעת להבין תוכלו להבין ממוסדי הארץ ומהשמים כמו שאמר הנוטה כדוק שמים וכמו שאמר גם כן אחר זה מן הככבים, אמר הנביא מכל זה תוכלו להבין כי בורא יש לעולם שמנהיגו ובראו בסדר מסודר לא נפל כך במקרה, ומוסדות הארץ הם ארבע יסודות האש והרוח והמים והעפר וכל הנבראים אשר בארץ הם מארבע יסודות אלה נמזגים ובין היסודות האלה מחלוקת וטבעם משונה זה מזה והנה האש חם ויבש והמים בהפך קרים ולחים ושניהם כדורים זה על זה והאויר שביניהם לא ימנע האש ולא המים מלעבור בתוכו אם כן שם גבול לאש שלא ירד ממקומו ולמים שלא יעלו ממקומם עד שיפגשו זה בזה ונמצא מחלוקת ביניהם וינצח הגובר כמו שאנו רואים באש ובמים אשר בינינו כשיפגשו זה בזה, אם כן מי יוכל לומר שזה היה במקרה בלא הנהגת מנהיג ששם טבע באש שלא ירד אלא יעלה

ובעלותו גם כן שם לו גבול ולא יוכל לעלות אלא עד גלגל הלבנה כי שם גלגל הלבנה חזק בטבעו מגלגל האש שלא יוכל אש לעוברו אף על פי שטבעו הוא לעלות וכן שם טבע במים לרדת ולא לעלות ובירידתן גם כן שם גבול ולא ירדו אלא עד הארץ כי שם לארץ טבע חזק וקשה לעמוד כנגד המים שהם לחים ורכים והארץ יבשה ולא יעברוה המים, וכן שם האויר בין האש ובין המים להפריד ביניהם, לפיכך האויר חם ולח דומה בחומו לאש ובלחותו למים, ומי יאמר שהיה כל זה אלא במסדר חכם שם כל אחד מהם בסדר שיוכל לעמוד וכל אחד יעמוד בסדרו ולא ישתנה לעולם ודבר שהוא במקרה לא יהיה על סדר אחד קיים אלא פעם יהיה כך ופעם יהיה כך, ועוד שהארבע יסודות הם נמזגים בגוף אחד חי וזה כנגד זה וטבעו בהפך חברו ואיך יעמוד הגוף שהם בו בשלום אלא שיש מסדר ומנהיג סדרם בדרך שלא יגבר האחד על חברו ויעמידו ארבעתם כאחד הגוף עד עת יבא קצו, וגם בגופות המתים כגון האבנים והמתכות הם נמזגים ארבעתם בכל אחד ואחד כפי משפטו, והנה העולם בכללו כמו בית בנוי והשמים כמו התקרה על הבית והככבים כנרות בבית, וצמחי הארץ כשלחן ערוך בבית ובעל הבית שבנה הבית הוא האל יתברך בעולם והאדם בעולמו כמו הפקיד בבית אשר נתן בידו כל עניני הבית והוא לא ראה בעל הבית בעיניו אלא שגדל באותו הבית ואמרו לו שאביו היה פקיד בזה הבית והוא גם כן יהיה כן אחריו ואם הפקיד בעל שכל ידרוש לבעל הבית מי הוא כדי שיבא לפניו תמיד וכדי שלא יחטא בפקודתו כי יודע הוא כי לזמן קרוב או רחוק יבא לחשבון עמו על פקידתו וחושב בלבו כאלו בעל הבית על ראשו תמיד ונותן עיניו בו ובמעשיו, ואם עשה מעשיו בשכל ימצא חן בעיני בעל הבית ואם ימצא בו רעה יעבירנו מפקידתו והפקיד הסכל לא יעשה זה אלא כיון שרואה עצמו פקיד יעשה בו כרצונו וכתאות לבו, לא ישגיח אל בעל הבית מי הוא ואומר בלבו כיון שאינני רואה בעיני כי יש לבית זה בעלים מי יביאני לחשוב זה שיש לו בעלים אלא אוכל ואשתה מה שאני מוצא בבית הזה ואעשה בו כלבבי בעוד שאני מוצא אינני חושש אם יש בעל בית אם איננו, וכשיוודע זה לבעל הבית בא ומוציאו מן הבית בדחיפה ובקצף גדול כן האל יתברך הוא אדון העולם ושם האדם פקיד בעולם התחתון ואם נותן אל לבו שיש אדון בעולם והוא הוא שנתנו פקיד בעולם יירא ממנו כעבד שירא מאדוניו כי יראה בשכלו כי אי אפשר לזה העולם מבלי אדון המנהיג ומסדר ימצא חן בעיני האדון ואם הוא סכל ולא ישיב אל לבו לא דעת ולא תבונה ואמר בלבו אינני חושש אם יש אדון אם אין אדון כי בשרירות לבי אלך ובכח לבי אעשה כתאות לבי האל טורדו ועוקרו מן העולם ומונע

הכח והיכולת ממנו לפיכך אמר אחר זה הנותן רוזנים לאין וגומר, יראה להם שהוא אדון בעולם מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם:

פסוק כב

היושב. כאלו אמר על השמים כי הם חוג הארץ כמו שיעשה אדם במחוגה העגולה כי למחוגה יש שתי אצבעות האחת יעמוד ובשנית יקיף העגולה והנה הנקודה בתוך העגולה והארץ כמו הנקודה כי היא התחתון שבעגולה והשמים סביב הארץ כמו העגולה, ואמר היושב דרך משל כי אין לו מקום יתעלה מכל דמיון אלא כאדם היושב על מקום גבוה מאד ומביט במקום השפל ידמה לו הדבר הגדול קטן לפיכך אמר ויושביה כחגבים, כמו שאמר ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם, ויונתן תרגם דאשרי בתקוף רומא שכינת יקריה תרגם היושב כמו המושיב, ואלה השמים שהם חוג הארץ הוא נוטה אותם וכפל הענין במלות שונות, כי וימתחם כמו הנוטה וכאהל כמו הדוק, כי פירוש דוק יריעה שיעשה אדם ממנה אהל, ופי' לשבת תחתיהם, כי לא ישב אדם בבית אם אין עליו תקרה, ויונתן תרגם הנוטה כדוק דמתח כזעיר, וענין וימתחם הנטיה והפרישה, וכן בדברי רז"ל מקום שנמתח עמו וממנו נקרא השק אמתחת כמו שפירשנו בספר מכלל בחלק הדקדוק ממנו:

פסוק כג

הנותן רוזנים ושופטי ארץ. שמתגאים בגדולתם ובוטחים בכחם ובחילם, ומה שאמר עשה כמו שאמר ונטה עליה קו תהו כי ההריסה אינה מעשה על דרך האמת:

ורוזנים. ידוע כמו ורוזנים נוסדו יחד כענין שרים וגדולים:

פסוק כד

אף בל נטעו. כל כך יתנם לאין עד שיאמרו עליהם לא נטעו ולא זורעו ולא נשרש בארץ גזעם על דרך שאמר עליהם ולא נודע מקומו אים, ונאמר עוד עליהם על הדרך הזה אם יבלענו ממקומו וכחש בו לא ראיתיך, ואמר אף ג' פעם כל אחד לרבות את חברו כמו גם אנחנו גם אתה גם טפנו:

שרש. ענינו כמו נשרש והוא מהבנין אשר לא נזכר פעלו על דרך המרובע:

גזעם. שרש האילן מה שנראה ממנו על הארץ יקרא גזע והטמון תחת הארץ יקרא שרש כמו שאמרו רז"ל העולה מן הגזע שלא מן השרשים של בעל הבית:

וגם נשף. וגם עקירתם היא במהרה כנשיבת הרוח, נשף כמו נשפת ברוחך:

וסערה. כמו ורוח סערה:

פסוק כה

ואל מי תדמיוני ואשוה. אל מי תוכלו לדמות אותי שאהיה אני נדמה לאותו הדבר ואשוה לו כי לא תוכלו לדמותי בדבריכם אם לא בשכל ובעבור דמיונכם לא אשוה אני אם כן אני יחיד ובורא העולם כולו, ואמר קדוש כי הוא קדוש ובעל המחשבות:

פסוק כו

שאו מרום עיניכם. אמר הסתכלו בככבים לפי שהם גופים עצומים וגדולים בגוף ובמראה מנבראי מטה וכבר אמר להם שיבינו בארבע יסודות ובארץ ובשמים הנטוים עליהם כאהל, עתה אמר להם שיסתכלו בככבים שהם נבראים עצומים וראו בדעתכם מי ברא אלה כי ברואים הם ואינם בוראים כי יש לאדם להבין בדרכי החכמה כי העולם מחודש וכיון שיתברר לו שהעולם מחודש ידוע שיש לו מחדש כי אין הדבר מחדש עצמו והמחדש לא יתכן להיות אלא אחד כמו שיתברר במופת בדרכי החכמה אם כן הכוכבים שהם רבים ברואים הם ולא בוראים, וראו גם כן בדעתכם המוציא במספר צבאם מה שאין כן יכולת באדם לספור אותם, ומה שאמרו חכמי התכונה והסכימו כי יש מספר לככבים והם אלף וצ"ח זהו לככבים הגדולים המאירים על הארץ אבל ידוע מדרך החכמה כי יש ככבים רבים אין מספר להם אצל בני אדם אבל מי שבראם יודע מספרם, ופירוש לכולם בשם יקרא, כמו שאמר דוד עליו השלום מונה מספר לככבים לכולם שמות יקרא, ר"ל כי לכל אחד מהם יקרא שם הנאות לו לפי הדבר הנברא בעבורו לסבת אותו הדבר אחר סבת עצמו כי כל כוכב וכוכב יש לו כח וממשלה על נבראי מטה כל אחד על מין ידוע שנותן בו כח לעשות מלאכתו ותולדתו, וכן אמרו רזדל אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה מכה אותו ואמר לו גדל שנאמר הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ, וזהו שאמר הנה גם כן מרוב אונים השמות שקורא להם מרוב כחות שיש לכל אחד מהם על יצורי מטה, ולפי הכח שיש לכוכב נקרא שמו לפי אותו ענין ושכל אחד מהם הוא אמיץ כח כי לא יפסיד כחו ולא ישתנה כמו שהוא בנבראי מטה שהם נפסדים באישיהם אף על פי שעומד מיניהם אבל נבראי מעלה איש מהם לא נעדר לעולם בשום העדר לא בכולו ולא במקצתו וכמו שהיה ביום הבראו כן יהיה כל ימי עולם לא יוסיף ולא יגרע כי אין התוספת אלא לבעלי החסרון והם שלמים בבריאתם וכל זה חייב אדם ללמוד מספרי החכמות ולהבין בדעתו בנבראים בין בנבראי מעלה בין בנבראי מטה ומהם יכיר הבורא והנה הנביא הזהיר בני אדם בזה ואמר הלא תדעו הלא תשמעו הלא הבינותם ואמר שאו מרום עיניכם וראו, ופירוש וראו כמו שפירשנו ראית הלב, ואמרו רז"ל כל מי שאינו מחשב בתקופות ומזלות עליו הכתוב אומר ואת פעל ה'

לא הביטו ומעשה ידיו לא ראו, ואמרו מנין שמצוה לאדם לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב אסור לספר הימנו.

פסוק כז

למה תאמר יעקב. אומר כנגד ישראל שהם בגלות למה תאמר זה כי בעבור אורך הגלות תאמר כי נסתרה דרכך מה' ולא ישגיח עליך ועל צרות הגלות שאתה סובל:

דרכי. ר"ל עניני שאני בו, וכן מדוע דרך רשעים צלחה והדומים לו רבים:

משפטי יעבור. משפטי ודיני שהיה לו לריב עם הרשעים העובדים בי יעבור ממנו ולא יהיה לפניו לזכרון כי איננו חושש בו ולמה תאמר זה:

פסוק כח

הלא ידעת. מדרך השכל מדעתך:

אם לא שמעת. ממלמד ומורה:

כי אלהי עולם ה'. אלהי שופט כמו עד שאלהים יבא דבר שניהם, וכן כל אלהים שהוא על האל יתברך ר"ל שופט העולם ומשגיח בו ושופט כל א' לפי מה שהוא אלא שאין אנחנו משיגים דעת משפטו בכל מקום לפיכך אמר איך תחשוב כי לא ישגיח עליך והוא משגיח על כל העולם כלו כי הוא בראו וכיון שמעשה ידיו הוא באמת משגיח עליו ואחר שהוא שופט העולם באמת יקח משפטך מן העובדים בך, ומה שאמר בורא קצות הארץ להודיע שברא הארץ עגולה באמצע הגלגלים המקיפים סביבותיה והיא כנקודה בתוך העגולה והקב"ה מעמידה בכחו באמצע בלי שום סמיכה כמו שנאמר תולה ארץ על בלימה ואין אחת מקצותיה נוטה לאחת משש הפאות אלא כולה באמצע מכל צד ומכל קצה זהו שאמר בורא קצות הארץ, ואם תאמרו הנה כי הוא אלהי עולם וברא אותו ומשגיח עליו אבל לא יוכל בכל עת לשפוט כי ייגע לפעמים וילאה לפיכך אמר לא ייעף ולא ייגע שהרי אתם רואה כי הוא מסבב הגלגלים והם סובבים סבוב שאין לו הפסק וזה בכח מסבב שאין הפסק לכחו ולפיכך אין הפסקה לסבוב הגלגלים שהם סובבים בכח שאין לו הפסק אם כן אתה רואה כי לא ייעף ולא ייגע אם כן אינו מצד לאות ויגיעה כאשר אינו עושה משפט ברשעים המעבידים ישראל, ואם תאמר מאחר שברא העולם ומעמידו בכחו הגדול ומשגיח בו ושופטו והכח בידו לשפוט בכל עת ואין לכחו הפסק למה ראה זה הזמן הארוך בצרת ישראל בגלות ולא יושיעם מצרתם ולא יעשה משפט ברשעים, התשובה אין חקר לתבונתו אין אנחנו יודעים ויכולים להשיג חכמתו ותבונתו ולא נוכל לחקור עליה ולדעת אותה אבל הוא יודע מה יעשה אלא שאין אנחנו מכירים ויודעים וזהו.

פסוק כט

נותן ליעף כח. והוא יתן כשירצה כח ועצמה לישראל שהם בגלות ויעפים ויגעים מאין אונים:

פסוק ל

ויעפו נערים ויגעו. רשעי העולם שמוסיפים כח בכל יום כמו הנערים יעפו כשיהיה רצון האל ייגעו ויפסיק כחם ולא יהיה להם אפילו כח נערים ובחורים ורשעי העולם שהם גם כן כבחורים שהם שלמים בכחם כימי הבחרות לא יועילם כחם כשירצה האל אלא כשול יכשלו:

פסוק לא

וקוי ה'. וקוי כתיב ביו"ד אחת לבד והיא עי"ן הפעל ויו"ד הרבים נעלמת מהמכתב ונשארם במבטא, אמר הרשעים כשול יכשלו אבל ישראל שהם קוי ה' בגלות ואפס כחם עוד יחליפו כח כמו העץ אם יכרת ועוד יחליף והוא ענין התחדשות הדבר בתמורת הדבר שחלף ועבר:

יעלו אבר כנשרים. כתב רבינו סעדיה כי הנשר יעלה לעשר שנים גבוה מאד על פני רקיע השמים ויקרב לחום האש ויפיל עצמו לים מרוב חומו וימרט ויתחדש אחר כן ויעלה אבר וישוב לימי עלומיו וכן כל עשר שנים עד מאה ובשנת המאה יעלה כמנהגו ויפול בים וימות:

ירוצו. בשובם לארצם ולא ייגעו ילכו בדרך ולא ייעפו:

פרק מא

פסוק א

החרישו אלי איים. החרישו שתקו והאזינו אלי כי המדבר לא יאזין, ופירוש איים שוכני איים:

יחליפו כח. יתאמצו בטענות אם יוכלו להשיבני:

יגשו אלי. לשמוע דברי:

אז ידברו. אז אחר שישמעו דברי ידברו אם יש להם טענה:

יחדו. אני והם נקריב למשפט על טענותי וטענותיהם כי הם מחסרים כחי ויכולתי ואומרים שאין בי כח להציל ישראל מידם ועובדים פסילים שאין בהם ממש יאמרו לי:

פסוק ב

מי העיר ממזרח. והוא אברהם אבינו שהעיר אותו האל לצאת מארץ מזרח שהיתה ארץ מולדתו כמו שאמר ארצה בני קדם והעיר אותו האל מבית עובדי פסילים:

צדק יקראהו לרגלו. בכל מקום שהיה הולך זהו לרגלו בכל מקום שהיה רגלו שם היה קורא צדק ואמת כמו שאמר ויקרא שם אברם בשם ה' וכנוי יקראהו לצדק זהו הצדק והאמת שהיה אומר להם עזבו העכו"ם כי אין בהם ממש ועבדו מי שברא העולם והיה מלמד אותם דרכי האמונה, היש פלא כזה איש אחד בין כל בני הארץ שהיו כולם עכו"ם ומוכיחם על אמונתם ולא פחד מהם וממלכיהם מי העיר לבבו לעשות זה הלא אנכי ה':

יתן לפניו גוים. ומי הוא שאתן לפניו גוים והרדה אותו במלכים והם ארבעה מלכים כדרלעומר והמלכים אשר אתו רדפם אברהם בשלש מאות ושמנה עשר איש והכם והציל מהם כל השבי וכל הרכוש אשר לקחו וזה היה ברוב בטחונו בי:

ירד. ענין ממשלה והוא מבנין הפעיל ומענינו כמו לא תרדה בו בפרך, ורדו בכם שנאיכם, ופירוש ומלכים ירד ובמלכים ר"ל שהשליטו במלכים והוא במעט עם, יקראהו יתן ירד ירדפם יעבר כולם עתיד במקום עבר וכמוהו רבים, והטעם שאמר אלה כולם בלשון עתיד כי כמו שעשה האל עם אברהם אז כן יעשה בכל דור ודור עם כל צדיק שיהיה בו אהבת האל כמו אברהם:

יתן כעפר חרבו. נתנה האל כעפר לדוש לפני חרב אברהם ונתנם כקש נדף לפני קשתו, וכן ת"י רמא כעפרא קטולין קדם חרביה כקשא רדופין קדם קשתיה, ויש מפרשים נתן חרב של כל אחד מהמלכים וקשתו כעפר וכקש נדף:

פסוק ג

ירדפם יעבר שלום. רדף אותם ועבר בשלום כי לא מת במלחמה אחד מאנשיו, שלום בחסרון בי"ת השמוש וכן הנמצא בית ה' כמו בבית ה' וכמוהו רבים, ויש לפרש שלום שם תאר כמו ויבא יעקב שלם ויהיה בשקל קרוב רחוק וכמוהו שלח ידו בשלומיו:

אורח ברגליו לא יבא. וזהו תימה אורח שלא כאבו רגליו ולא עפה בו בלילה שבא עליהם והכם, וי"מ אורח רע ברגליו לא יבא שלא קרה לו שום רע בדרך ההיא, וי"ת חיילת ארח ברגלוהי לא עלת, ויש מפרשים הענין הזה ענין נבואה על כורש שיעירהו האל ממזרח לבא על בבל ויתפשה ולא יעמדו לפניו גוים ומלכים, והנכון כמו שפירשנו, וכן פירשו א"א ז"ל, וכן פירש יונתן שתרגם מי העיר ממזרח מאן אייתי בגלאי ממדינחא אברהם בחיר צדיקיא:

פסוק ד

מי פעל ועשה. כפל הענין במלות שונות אמר מי פעל ועשה גבורות אלו:
קורא הדורות מראש. מי שקורא הדורות העתידות מקדם והחזיק אברהם וגדלו שידע שיצא ממנו זרע שיהיה נכון לפניו נבחר מכל העמים:
אני ה'. אני הוא שאני ראשון ואני עם אחרונים שעתידים להיות כלומר שאני יודע כל הדורות מראש ועד סוף, ופירוש קורא כאלו קורא כך וכך יהיה בעתיד, וכן קורא על ידי נביאיו עתידות רבות:

פסוק ה

ראו איים. יושבי האיים ההם כשראו ושמעו זה הדבר הגדול שעשה יראו ויפחדו גם כן קצות הארץ ששמעו זה הדבר מפי המגידים חרדו לזה הדבר:
קרבו ויאתיון. קרבו ובאו לפני אברהם כמו מלך סדום שיצא לקראתו ואעפ"כ איש את רעהו יעזרו לעשות הפסילים ולא נתנו אל לבם לא דעת ולא תבונה איך היה זה הדבר באברהם שלא היה אלא בשלש מאות וי"ח איש ונצח ד' מלכים גדולים וזה דבר פלא שאם תאמרו המלכים היו חלשים הרי הם שהיו ארבעה ונצחו מתחילה חמשה מלכים והכו כל הארץ אם כן היה להם לתת לב למה היה זה הפלא על ידי אברהם אלא שאמונתו נבדלת מאמונת כל גוים והאל אשר דבק בו ועבד אותו הוא עזרהו על המלכים האלה ולא די שלא אמרו זה אלא שהחזיקו יותר בפסילים ואמרו בפחדם וביראתם מהמעשה הגדול אשר ראו נתחזק ונתאמץ בעבודת אלהינו כל אחד בפסלו והם יעזרונו:

פסוק ו

איש את רעהו. ולאחיו, כמו ואיש אל אחיו, והפסוק כפול בענין במלות שונות:

פסוק ז

ויחזק חרש. חרש עצים עושה תחילה הפסל מעץ ומחזק בדברו צורף הכסף והזהב לעשות צפוי הכסף מהרה ויצפנו:
מחליק פטיש. והצורף מה יעשה ממהר מלאכתו ומחליק פטיש להכות בו טסי הכסף או הזהב, מחליק מענין ואנכי איש חלק, חלקלקות:
את הולם פעם. הולם שם דבר כי הוא מלעיל ופירוש הולם מכה מן והלמה סיסרא ופירוש פעם הסדן שמכין עליו, ופירוש מחליק פטיש להכות בו הטסין על הסדן ואת במקום למ"ד השמוש כאלו אמר למכת הסדן, יונתן תרגם מחא בפטישא עם דמטפח בקורנס', ויהיה לדבריו פטיש המקבת הגדולה ופעם המקבת הקטנה תקרא בדברי רז"ל קורנס וכן דרך הצורף מתחילה מכה במקבת גדולה ואחר כך בקטנה.

אומר לדבק טוב הוא. כשמדבק הטסין על פסל העץ וכשמדבק יפה שמח ואומר טוב הוא ואחר כך יחזקהו במסמרים כדי שלא ימוט היום או מחר טס הכסף מעל פסל העץ:

פסוק ח

ואתה ישראל עבדי. אינך כגויי הארצות כי עבדי אתם ואני בחרתיך להיות לי עבד, ולמה שאתה זרע אברהם אוהבי שאהבני ודבק בי ויצא מתוך עובדי פסילים ואלילים:

פסוק ט

אשר החזקתיך. עבר במקום עתיד כדרך הנבואות, ר"ל אחזיק בך להוציאך מהגלות:
מקצות הארץ ומאציליה. מגדולי הארץ וממלכיה קראתיך שתצא מרשותם ולא יהיה בהם כח לעצור אותך:
ולא מאסתיך. אע"פ שארך הגלות:

פסוק י

אל תירא. זהו כי עמך אני ואשר אחריו בפרשת החרשים שמעו אל תירא כי אתך אני, וחד פסוק סימן וירדתי ודברתי עמך שם וגו':
אל תשתע כי אני אלהיך. לפי ענינו אל תפחד, וי"ת לא תתבר, ובדברי רז"ל אל תשתע כי אני אלהיך אל תהיה כשעוה כלומר כדונג שנמס מפני האש כן אל תמס אתה, ואאז"ל פירש מענין שעו ממני שפי' הרפו, ופירוש אל תשתע אל תתרפה כענין אל ירפו ידיך:

פסוק יא

הן יבשו, הנחרים בך. כמו בני אמי נחרו בי, מן חרה:
יבשו ויכלמו. כיון שלא תעלה מחשבתם שהיו חושבים שלא יצאו מרשותם לעולם:

פסוק יב

תבקשם. אפילו אם תבקשם לא תמצאם כל כך יאבדו ויהיו כאין וכאפס:
מצותיך. כמו הן לריב ומצה:

פסוק יג

כי אני. ואחר שאני אומר לך אל תירא בטוח תהיה כי לא איש אל ויכזב:

פסוק יד

אל תיראי תולעת יעקב. לפי שהם חלשים בגלות כתולעת ובילמדנו למה נמשלו ישראל לתולעת לומר לך מה תולעת זו אינה מכה את הארזים אלא בפה והיא רכה ומכה את הקשה כך ישראל כל כחם בתפלה ומכים רשעי העולם שהם חזקים כארזים ונמשלים בהם שנאמר ארז בלבנון:
מתי. כמו אנשי:

עזרתיך. לשון נקבה כנגד התולעת אע"פ שאמר מתי:

פסוק טו

הנה שמתיך למורג חרוץ. כמו למורג וחרוץ וכן שמש ירח ראובן שמעון והדומים להם, ואע"פ שהמורג הוא החרוץ הכלי ההוא עשוי בשתי תכונות לאחד קוראים מורג ולאחד חרוץ, או יהיה חרוץ תאר למורג ר"ל מורג מחתך היטב כי חרוץ ענין חותך כמו אם חרוצים ימיו, אמר כנגד תולעת יעקב הנה שמתי אותך לרשעים בצאתך מהגלות למורג וחרוץ חדש:

בעל פיפיות. בעל פיות רבות לפיכך נכפל בו הפ"א והיו"ד כי כל מורג הוא בעל פיפיות והם המסירים הקליפה מעל הבר:

הרים וגבעות. משל למלכי האומות ושריהם:

פסוק טז

תזרם. אתה תזרה אותם כאדם שזורה התבואה אחר הדישה והרוח תשא ותפיץ המוץ והם יהיו כמו המוץ:

פסוק יז

העניים והאביונים. בני הגלות בצאתם מהגלות לשוב לארצם וילכו דרך מדברות מקום שאין מים יבקשו מים במדבר ולא ימצאו ולשונם יבשה בצמא ויצעקו אלי ואני אענם כי אני אלהי ישראל ואני הוצאתם מהגלות לא אעזבם למות בצמא במדבר אלא מה אעשה להם:

פסוק יח

אפתח על שפיים נהרות. נשתה. כמו נשתה גבורתם, ודגש התי"ו מפני הפסק:

אפתח על שפים. המקומות הגבוהים כמו וילך שפי:

נהרות. מים שילכו נהרות מהם:

ובתוך בקעות. וכל שכן בתוך בקעות שיצאו מעינות רבות והכל יהיה דרך פלא כי לא ימצאו מים במדבר לא בהר ולא בבקעה:

פסוק יט

אתן. לא שימצאו מים במדבר לבד אלא אפילו עצים יגדלו בהם, ואם תאמר מה צורך להם בעצים אלא בעלות מהגלות נוכל לומר שיבראו אלה העצים במדבר בקומתן כמו שנבראו בימי בראשית ויהי להם צל שלא יכם שרב ושמש, או להעמיד הפלא ההוא מהיום ההוא והלאה ויהיו באותן מדברות לעולם מים ועצים גדלים בהם ויאמרו בני

העולם בעברם בהם זה עשה האל לכבוד ישראל ויודו לשם ה' לעולם על הפלא ההוא, וכן אמר למטה בפרשה דרשו ה' והיה להם לשם לאות עולם לא יכרת:

ועץ שמן. הוא העץ שקורין בלע"ז פי"ן והוא עצי שמן והשמן שיוצא ממנו היא הזפת, וכן תרגם יונתן אעין דמשחא, ולא נוכל לומר כי הוא עץ זית כי בעזרא זוכר אותם בשנים והביאו עלי זית ועלי עץ שמן:

תדהר. תרגם יונתן מורנין ובדברי רז"ל תדהר שאגא ופירושו שא"ף בלע"ז:

ותאשור. תרגם יונתן ואשכרועין, ובדברי רז"ל תאשור שורבינא, וכתב רבי יונה כי כן נקרא בערבי שורבין, ובעל הערוך פירש אשכרוע בערבי בקם והוא שקורין לו בלע"ז בוס"ו אם כן לדבריו ברוש אינו בויי"ש:

פסוק כ

למען. אעשה הנפלאות האלה למען יראו אותם אומות העולם לפיכך אמר יחרדו כל הגוים וידעו וישימו על לבם וישכילו כי יד ה' עשתה זאת שהוציא ישראל מהגלות ועשה להם הנפלאות האלה:

בראה. זאת הנפלאה כי הפלא הוא חדוש, לפיכך אמר בלשון בריאה:

פסוק כא

קרבו. צווי מפני הדגוש אלא שהרי"ש אינה מקבלת דגש עתה שב לדבר כנגד עובדי הפסילים:

ריבכם. הריב שיש לכם עם ה' ועם עמו, וכפל הענין במלות שונות:

עצומותיכם. טענות עצומות שיש לכם, פירוש אחר עצמותיכם הוא לשון ריב וזה בלשון משנה שנים שהיו מתעצמין בדין, וי"א עצמותיכם הדברים העצומים שעשיתם בעולם:

פסוק כב

יגישו. הפסילים שאתם אומרים שהם אלהים יגישו אלינו דבריהם, אומר הנביא בעדו ובעד ישראל שאינם עובדי הפסילים כמו הגוים אלא האל יתברך לבדו:

ויגידו לנו את אשר תקרינה. המקרים העתידים לבא, ואמר בלשון נקבות כאלו אמר הקורות המוצאות בני העולם:

הראשונות מה הנה. יאמרו לנו הראשונות שעברו

מה הנה, הגידו. אמר כנגד הפסילים כאלו מדבר עמהם:

ונשימה לבנו. לזכור אם היו ראשונות כמו שתאמרו:

ונדעה אחריתן. ונדעה שתדעו אחריתן אם ידעתם ראשיתם או הבאות השמיענו העתידות לבא:

פסוק כג

הגידו האותיות. פירוש הבאות, וכן אתא בקר, כתרגום בא אתא:
לאחור. לסוף, וכן תרגומו לסופו, כי בתחילה אמר הבאות לעתיד שלא בזמן רחוק מאד ואחר כך אמר הגידו האותיות לאחור ר"ל באחרית הימים אם תעשו זה:
ונדעה כי אלהים אתם. אף תטיבו ותריעו כמו שחושבים עובדיכם:
ונשתעה ונרא. כן כתוב בלא ה"א וקרי ונראה בה"א והענין אחד, ונשתעה פירוש ונספר, כמו שהוא תרגום ואשתעינא, כלומר נספר עליכם ונראה אתכם יחדיו אנחנו כמו עובדיכם אחר שתאמרו כל זה:

פסוק כד

הן אתם ופעלכם. על מחשבת העובדים כי אין לאלילים פעל:
מאפע. כמו מאפס, כי הסמ"ך עי"ן באחת מאלפא ביתא אשר במאתים ועשרים ואחד שערים, ורבי אחי רבי משה ז"ל פי' כמו אפעה כלומר פעליכם כמעשה הנחשים הממיתים לדבקיהם:
תועבה יבחר בכם. איש תועבה כלומר הנתעבים יבחרו בכם לא הקב"ה כי האל ימאס בכם:

פסוק כה

העירותי מצפון ויאת. המפרשים פירשו זה על כרש מלך פרס כי ארצו מזרחית צפונית לבבל, לפיכך אמר מצפון, ואמר ממזרח שמש כי הוא החריב בבל וצוה את ישראל לעלות לארצם לפיכך אמר ראשון לציון הנה הנם. ואאז"ל פירש הפרשה על המשיח ואמר העירותי ולא אמר מי עד שאמר הן עבדי אתמך בו, וזהו הנכון, ומה שאמר מצפון ואמר ממזרח כי שם עשרת שבטים בחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי ואותה הארץ היא צפונית מזרחית:
ויאת. בא בחסרון למ"ד הפעל והוא כמו ויאתה:
ויבא סגנים. כמו על סגנים והם מלכי העכו"ם:
כמו חומר. כמו היוצר על החומר שמגבל אותו ברגליו, ושנה הענין ואמר וכמו יוצר ירמס טיט, ויוצר הוא האומן העושה כלי החרס:

פסוק כו

מי הגיד מראש. מתחילה טרם בא העתידה מתחילה מי הגידה מהאלילים ועובדיהם ואם הגידה אחד מהם נדעה כי הם אמת:
ומלפנים. ומי הגידה מלפנים ונאמר עליו כי הוא צדיק ונאמן בדברו:

אף אין מגיד. אבל ידענו כי אין מגיד:
ואין משמיע. בכל האלילים ואין מעובדיהם שיאמר ששמע את אמריכם, אמר לנכח האלילים כי פה להם ולא ידברו, והענין כפול במלות שונות:

פסוק כז
ראשון לציון. ראשון שיבוא לציון מהגלות יבשר ציון ויאמר לציון הנה הנם בניך וכפל המלה למהירות הענין:

פסוק כח
וארא ואין איש. מעובדי האלילים שידע דבר:
ואין יועץ. מאלה, אמר על האלילים ואין בהם יועץ לעובדיו מה לעשות:
ואשאלם וישיבו דבר. אני אשאלם והם לא יענו ולא ישיבו דבר, ואין שזכר שהוא כמו לא עומד ענינו במקום שנים כאלו אמר ולא ישיבו:

פסוק כט
הן כלם. כל האלילים ונסכיהם כמו הפסל נסך חרש כלו לרוח ותהו עשו אותם ונתכו וחפו אותם כסף וזהב כי לא יועילום ולא יגידו להם מן העתידות דבר:

פרק מב

פסוק א
הן עבדי. זהו מלך המשיח כמו שפירשנו:
אתמך. **בו** דרך משל כמו המלך הנשען בעבדו הנאמן לו:
נתתי רוחי עליו. כמו שאמר גם כן עליו ונחה עליו רוח ה':
משפט לגוים יוציא. יוציא משפטם לאור וישלים בין גוי לגוי שלא יהיה עוד מלחמה ביניהם, כמו שאמר גם כן עליו ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וגו', ואמר ודבר שלום לגוים ומשלו מים ועד ים, וזה יהיה אחר מלחמת גוג ומגוג:

פסוק ב
לא יצעק. כמו שהוא דרך השופט לזעוק על הנשפטים לפניו ולהכריחם לדברי משפטו הוא לא יהיה צריך לזה כי בנחת ידבר להם והם יקבלו דבריו:
ולא ישא. פירוש ולא ישא קולו, וכפל הענין לחזק:

פסוק ג
קנה רצוץ. רצוץ ענינו קנה שהוא קרוב להשבר, וכן על משענת קנה הרצוץ שאם היה שבור מכל וכל לא היה אדם נשען עליו, אמר כל כך יהיו דבריו והנהגת מלכותו בנחת

עד שאפילו החלושים לא ירגישו בו ודמה החלושים לקנה רצוץ ולפשתה כהה שענינה שהיא קרובה לכבות, ולא יעלה על דעתך לפי שיהיה נח ורפה לא יעשה משפט אלא אעפ"כ לאמת יוציא משפט כי לא יבצר ממנו מזימה:

פסוק ד

לא יכהה ולא ירוץ. לא יתרשל ולא יחלש ולא יתרפה עד שישים לארץ משפט, ופירוש לארץ ליושבי הארץ וכן איים שוכני איים:

ולתורתו. שיורה להם ייחלו, כמו שאמר והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו:

פסוק ה

כה אמר האל ה'. האל שהוא בורא שמים, הענין הזה אמרו הנביא כמה פעמים לפי שהיו בדורו בעלי אמונה רעה שהיו מאמינים כי העולם לא נברא אלא כך היה קדמון אבל הוא עלול ויש לו עלה, ויש שהיו מאמינים כי העולם מקרה אין לו בורא ולא עלה כמו שכתבנו, ומפני האמונות הרעות ההם היה שונה תמיד הענין הזה כי השם יתעלה הוא בורא העולם ומחדשו והוא מוציאו מאין ליש, ואמר בורא השמים, אמר אל יחשוב אדם כי השמים בעבור שהם קיימים ולא יקרה אותם שום הפסד ושום שנוי שהם קדמונים אלא האל בראם וחדשם:

ונוטיהם. שנטה אותם כאהל על הארץ, ומלת ונוטיהם נכתבה ביו"ד הרבוי בלשון רבים כמו איה אלהי עושי, ישמח ישראל בעושיו:

רוקע הארץ. הרקוע היא הפרישה והרדוד כמו וירקעו את פחי הזהב, ורקע ברגליך, והנה הארץ עגולה ככדור והנה האל כשהקוה המים אשר על פני הארץ אל מקום אחד להיות עליה צמחים וכולל אותם במלת וצאצאיה עשה הארץ שהיא היבשה כאלו היא שטוחה לשבת עליה כאדם הרוקע דבר ושוטח אותו כמו הצורף ששוטח הטסים:

וצאצאיה. פירוש ברא צאצאיה עליה כי אחר שאמר ותראה היבשה אמר תדשא הארץ ואחר כן נתן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה, וזה היה ביום הששי שברא האדם ונפח בו נשמה כמו שאמר ויפח באפיו נשמת חיים והוא נותן נשמה לעם עליה ויצר שאר בעלי חיים כמ"ש תוציא הארץ נפש חיה למינה, וזהו ורוח להולכים בה כי לא יאמר נשמה אלא על האדם, ופי' כל אשר נשמת רוח חיים באפיו אמר נשמת בעבור האדם ואמר רוח בעבור שאר בעלי החיים, והקדים אדם אע"פ שהיה אחרון לפי שהוא עיקר היצירה, וכן אמר עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי, זכר אדם לבדו לפי שהוא עיקר היצירה:

פסוק ו

אני ה'. אומר לישראל אני ה' שעשיתי כל זה יכול להוציאך מהגלות ואני הוא שקראתיך בצדק כשהגיע זמנך לצאת שתצא ולא תירא בצאתך כי אני אחזיק בידך:

ואצרך. אשמרך מן הגוים שלא ירעו לך:

ואחזק. בצר"י והחי"ת בשוא לבדו:

לברית עם. לקיום כל עם ועם כי בעבורך מתקיים כל העולם וכל ברית הוא ענין קיום וכן תהיה גם כן לאור גוים, כמו שאמר והלכו גוים לאורך, והאור הוא התורה שתצא להם מציון, וישראל יהיו קיום האומות על שני פנים האחד שיהיה שלום בעבורם בכל הגוים כמו שאמר על המשיח ודבר שלום לגוים, ואמר והוכיח לעמים רבים, וכתתו חרבותם לאתים וגו', השנית כי בסבת ישראל יהיו הגוים שומרים שבע מצות וילכו בדרך טובה כמו ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו וגו':

פסוק ז

לפקח. אני ה' קראתיך לפקוח עינים עורות כלומר עיניכם שהם עורות בגלות מרוב הצרות:

וכן להוציא ממסגר אסיר. אתה שאתה אסיר בגלות ובבית כלא ויושב בחשך, אסיר, בדגש:

פסוק ח

אני ה' הוא שמי. הוא שמי המיוחד לי לא כשם הפסילים אע"פ שעובדיהם ישתתפו אותם עמי בשם אלהים ולא יוכלו לשתפם עמי בזה השם כי אני הוא אדון על הכל ועוד לא אתן כבודי לאחר כמו שעשיתי עד הנה שלא עשיתי משפט ברשעים על כן לא הכירוני ונטו אחרי האלילים ואחרי הוציאי ישראל מהגלות ואעשה עמהם נפלאות גדולות יכירוני כל העמים כי אין בלעדי אחרי עשותי משפט ברשעים, כמו שאומר והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא וגו':

ותהלתי לפסילים. ולא תהלתי, ולא שזכר עומד במקום שנים וכן תקות ענוים תאבד ורבים כמוהם:

פסוק ט

הראשונות הנה באו. אמר הנביא הנבואות הראשונות שנבאתי על סנחריב הנה באו כי בימי ישעיהו הנביא באו:

וחדשות אני מגיד. ועתה אני מגיד לכם נבואות חדשות שלא שמעתם ואשמיע אותן אתכם בטרם תצמחנה ותדעו כי כמו שנתקיימו הראשונות כן יתקיימו האחרונות, ואלה

הם העתידות שאומר להוציא ישראל מגלות זה, ואמר תצמחנה על דרך משל, וכן אצמיח קרן לדוד אצמיח קרן לבית ישראל כי הדבר החדש הוא כמו הצמח שיתחדש ויתגלה על פני הארץ אחרי הסתרו כן תהיה תשועת ישראל:

פסוק י

שירו לה'. בעת גאולת ישראל:

מקצה הארץ. תהלתו יגידו הגוים מקצה הארץ כי ממזרח שמש ועד מבואו ידעו בגאולת ישראל כי הם מפוזרים בכל פאות והגוים בראותם הנפלאות ההם ישירו תהלתו, וכן יורדי הים באניות כלומר בים וביבשה ישירו לה', ואמר ומלואו, על דגי הים שהם מלא הים והוא על דרך משל כמו וכל עצי השדה ימחאו כף, וכן איים ויושביהם באלו המקומות ישירו:

פסוק יא

ישאו. קול:

מדבר ועריו. על דרך משל כאלו ישאו קול בשירה המדבר והערים, כי יש מקומות במדבר שיש שם ערים:

חצרים תשב קדר. וכן ישאו קול החצרים שתשב קדר בהם כי בני קדר שוכנים במדבר באהלים שהם כמו החצרים שהם הכפרים, כמו ובתי החצרים, כי בני קדר אינם יושבים כאחד אלא מפוזרים במדבר שהם בו הנה והנה כמו הפרזים, ופירוש תשב קדר, עדת קדר כמו ותהי ישראל ותהי ארם, וזכר מדבר ובני קדר כי דרך מדבר יצאו ישראל מהגלות:

ירונו יושבי סלע. וכן יושבי סלע ר"ל המגדלים הבנוים על הסלעים ועל ההרים ירונו ויצוחו ושניהם ענין צעקה, וזכר יושבי סלעים והרים שהם רואים הולכי מדבר והערבה מרחוק:

פסוק יב

ישימו. יתנו לו בפיהם הכבוד והתהלה:

פסוק יג

ה' כגבור יצא. לתשועת ישראל כמו הגבור שיצא למלחמה בלא פחד:

יעיר קנאה. קנאת ישראל שהעבידום בגלות כמה שנים:

יריע אף יצריח. הכל דרך משל למנצחים במלחמה שהם מריעים ומצריחים להתגבר על אשר כנגדם:

ויצריח. כמו יריע, ובאמרו אף יצריח כי הצריחה יותר בהגבהת קול מהתרועה ויתגבר על אויביו:

פסוק יד

החשיתי. אמר האל יתברך מזמן רב החשיתי ושתקתי בצער ישראל בגלות והתאפקתי בסבל לחצם כאדם המתאפק ולא יראה לאחרים מה שבלבו ומתחזק להסתיר רצונו, כמו ויתאפק ויאמר שימו לחם, ויתאפק המן:

כיולדה אפעה. עתה אצעק כמו היולדת שצועקת בחבליה כן אזעק על הרשעים שהם אויבי כמו שאמר בפסוק שלמעלה מזה כי יותר מדאי התאפקתי ולא אוכל עוד לסבול בצערה:

אשום ואשאף יחד. אשומם ואבלעם יחד כל אויבי, וכן כי שאפני אנוש, שאפה רוח, שמום ושאוף ענין בליעה והשחתה:

פסוק טו

אחריב הרים וגבעות. משל על מלכי האומות וכן עשבם משל על האומות, וכן נהרים ואגמים משל על האומות שהם מלאים כל טוב כמו הנהרות והאגמים עתה יחסרו כל הטוב ההוא ויהיו כמו הנהרות והאגמים שיבשו ושבו איים שהם מקומות לשבת:

אחריב. ענין חרבן:

פסוק טז

והולכתי. אבל ישראל שהם כעורים בגלות אוליך אותם בדרך לא ידעו שאוליכם לארצם דרך מדבר העמים:

לאור. כי ההולך בחשך או בדרך מעקשים יכשל וההולך בדרך לא ידע כאלו הולך בחשך או במעקשות וישראל ילכו כהולך באור ובדרך מישור:

עשיתים. עבר במקום עתיד וכמוהו רבים ובדברי הנבואות ברוב העתידות כאלו נעשו:

פסוק יז

נסוגו. ואז יבושו עובדי הפסילים וכן הבוטחים בהם ויסוגו אחור ממחשבתם:

פסוק יח

החרשים. אמר האל כנגד ישראל אשר בדור הנביא אתם ישראל שאתם חרשים לשמוע דבר ה' ועורים לראותו שמעו אלו הטובות שאני עתיד להטיב לישראל ומן הראשונות שבאו תדעו שהאחרונות העתידות יבאו ואיך תקשו לבבכם ולא תשמעו לי להטיב דרכיכם ולא עוד אלא שאתם אומרים לנביאי כשאקרא אתכם שאתם חרשים ועורים:

פסוק יט

מי עור. אתם תאמרו על נביא ה' שהוא עבדי שהוא עור:

כמלאכי. נביאי שאשלח לכם תאמרו מי עור וחרש כמוהו, וכפל הענין במלות שונות:

כמשלם. עבדי הנביא שהוא שלם בראות הלב תאמרו עליו מי עור כמוהו:

פסוק כ

ראות. ואתם תראו צרות רבות:
ולא תשמור. בעין לבכם למה באו אלינו הצרות האלו והנה עיניכם רואות ועורות כי מה תועיל הראיה לרואה אם לא ישמור את דרכו וכן אזניכם פקוחות ולא ישמע אחד מכם התוכחה והנה אתם כחרשים, ראות מקור וכן פקוח, ואמר תשמור ישמע לשון יחיד כי אפילו אחד מהם לא ישמור ולא ישמע לשוב אל הדרך הטובה, ובאמרו תשמור בתי"ו הנוכח ואחר כך אמר ישמע אין תימה בזה כי כמוהו רבים במקרא ידבר לנכח ושלא לנכח בפסוק אחד כמו שמעו עמים כולם וזולתו:

פסוק כא

ה' חפץ למען צדקו. יעשה לא למענכם שיגדיל תורתו עדין בימי הגאולה ויאדיר אותה כמו שכתוב כי מלאה הארץ דעה את ה' ואז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תשמענה אבל עתה הם חרשים ועורים ובזויים כי הוא עם בזוז ושסוי ולא יבינו ולא ישכילו כי בעונותיהם יהיה להם זה:

פסוק כב

והוא עם. ישראל הוא עם בזוז שבוזזים אותם אויביהם ושוסים אותם תמיד:
הפח בחורים כולם. כמו על חור פתן אומר כי בחורים אשר התחבאו שם יפיחו אותם אויביהם כלומר ילכדו אותם בפח שלהם, ובאמרם חורים ר"ל מערות ואמר חורים על דרך גנאי כמו שאמרו פלשתים הנה עברים יוצאים מן החורים אשר התחבאו שם:
ובבתי כלאים החבאו. אמר כשילכדום אויביהם יחביאום בבתי כלאים ובכל הרע הזה ובכל הבזיון הזה לא ישובו אל לבם בעונינו הוא זה:
השב. בפתח השי"ן מקום צרי בעבור ההפסק ור"ל אין אומר לאויב השב הבזה:

פסוק כג

מי בכם יאזין זאת. זאת התוכחה מי בכם שיאזינה ויבקשנה וישמע מה שעתיד להיות בסוף הימים זהו לאחור ויתודה ויאמר מי נתן למשסה:

פסוק כד

מי נתן. שלא יאמר מקרה הוא היה לנו אלא שהקדוש ברוך הוא עשה זה בחטאתינו:
למשוסה. כתיב בוי"ו וקרי בלא וי"ו והענין אחד אלא שבכתיב הוי"ו במקום אות הכפל:
זו חטאנו. זו אשר חטאנו לו, ויש מפרשים זו במקום אשר וכן ברשת זו טמנו:

ולא אבו. כן דרך המקרא כמו שכתוב כמה פעמים שיאמר בפסוק אחד בכנוים משונים זה מזה והענין אחד ודומה לזה היה זרועם לבקרים אף ישועתינו בעת צרה:

פסוק כה

וישפוך. לפי שחטא ישראל לפניו שפך עליו חמה, אפו כמו חמה באפו, או הוא מוכרח במקום סמוך כאלו אמר חמת אפו, וכן כאיפה שעורים אסיפה אסור:

ועזוז. שם שלם והוא כמו עז אלא שברוב יבא חסר הכפל וזה בא שלום וכן ועזוזו ונפלאותיו:

ותלהטהו. המלחמה:

ולא ידע. ולא ישים על לב כי בעונותיו בא לו כל זה וישוב בתשובה ותסור מעליו הרעה ואמר ותלהטהו מסביב על ביאת סנחריב על ערי יהודה ויתפשם:

ותבער בו. כאשר בא חילו לירושלם כן פירש אדוני אבי ז"ל:

פרק מג

פסוק א

ועתה כה אמר ה'. י"מ פרשה זו בענין כרש מלך פרס ששלח ישראל מגלות בבל ואאז"ל פירש אותה בענין סנחריב והוא הנכון, והנה הענין הזה דבק במה שלמעלה מזה ותלהטהו מסביב כמו שפירשנו ועתה הבטיח יושבי ירושלים מסנחריב, ויש לפרש גם כן זאת הפרשה עתידה:

בוראך יעקב. שתכיר כי אני בוראך ובורא העולם:

אל תירא כי גאלתיך. מחרב סנחריב כי לא ילכוד ירושלם, ואם היא עתידה פי' גאלתיך מן הגלות:

לי אתה. ועלי לגאלך:

פסוק ב

כי תעבור במים. לפי שהמשיל חיל סנחריב למי הנהר כמו שאמר את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וגו', ואמר שטף ועבר עד צואר יגיע אמר ליושבי ירושלים כי לא ישטפום נהרות מלך אשור ולא תבער בהם אשו כי המשילם ג"כ לאש כמו ותלהטהו מסביב, ואם היא עתידה יאמר כי בצאתך מהגלות ותעבור בין העמים שהם כנהרות או כמו אש לא יזיקוך:

פסוק ג

כי אני ה'. קדוש ישראל, אני קדוש ישראל אביך ואני מושיע אותך:

נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך. כאשר בא חיל סנחריב ושם פניו לירושלם שמע אל תרהקה מלך כוש לאמר יצא להלחם אתך ושב לו ונלחם עם כוש וסבא ומצרים ושב לו עם השבי ההוא להלחם בירושלים ושם נגף האל מחנהו ועתה אומר כי כוש וסבא ומצרים נתנם האל כופר לישראל ונתנו ביד מלך אשור תחת ישראל ואף על פי שסבא בן כוש כלל בכוש הבנין האחרון, ואם היא עתידה יהיה הענין מה שנאמר בנבואת דניאל כי בא מלך הצפון ברכב ובפרשים ובאניות רבות וישלח ידו בארצות וארץ מצרים לא תהיה לפלטה, ואמר ומשל במכמני הזהב והכסף וכל חמודות מצרים ולובים וכושים במצעדיו, ואמר בעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך וגו':

פסוק ד

מאשר יקרת. כפל הענין עוד ואמר מאשר יקר ונכבד ישראל בעיני אתן אלה העמים תחתיך הם יכלו וישראל ינצלו ויצאו מהגלות:

פסוק ה

אל תירא. זה לא יתכן פירושה אלא עתידה, ולמה שפירשנו מה שלפני זה על סנחריב יאמר אל תירא כי כמו שעשיתי עמך כאשר עבר כן אעשה עמך בעתיד ואקבץ גלותך מארבע כנפות העולם, ומה שאמר זרעך ר"ל אפילו הקטנים אנהלם לאטם, או אמר זרעך בעבור שהנבואה עתידה לזה הגלות והנבואה נאמרה לאותם שהיו בזמן ההוא והם לא יהיו בזה אלא זרעם הוא שיהיה לפיכך אמר אביא זרעך, ומה שאמר אקבצך יורה על תחית המתים שיחיו אותם שהיו בדור ההוא וגלו:

פסוק ו

אומר. והנה זכר ארבעה רוחות כי תימן הוא דרום, ואמר תני תכלאי הביאי בלשון נקבה לפי שהרוח בלשון נקבה, ומה שאמר לרוחות הוא ע"ד משל כאלו הרוחות ישאום במקומם ויביאום אל ארץ ישראל, או אמר על יושבי הרוחות כמו שאמר והביאו בניך בחצן וגו', וטעם בני ובנותי האנשים והנשים כי ינהל לאט הנשים עם ילדיהם כמו שאמר עלות ינהל:

פסוק ז

כל הנקרא בשמי. כל ישראל נקרא עם ה' ובאמרו כל אומר כי לא ישאר אחד מהם אע"פ שהם מפוזרים בכל פאות, או אמר כל הנקרא בשמי מישראל והם הצדיקים כי יצרפם האל בצאתם והטובים ימלטו כמו שאמר כל הכתוב לחיים בירושלים והם הנקראים בשם ה':

ולכבודי בראתיו. כמו שאמר בוראך יעקב ויוצרך ישראל שהם מכירים ויודעים כי האל בראם וברא העולם והם מודים בזה והנה הם נבראים לכבוד האל כי הם מודים בו ומודיעים שהשם ברא יצירת האדם מאין ליש לא מאין ממש שהרי נברא מן העפר אלא כיון שלא נברא מכמותו שהוא בשר כאלו נברא מאין, היצירה תקון אבריו, העשיה תקון מזונותיו וצרכי גופו לפיכך אמר עשיתיו, לפיכך צריך האדם להתבונן ביצירת האדם ומתקון איבריו היאך נעשו בחכמה ובתקון פרנסתו מיום הולדו וזאת החכמה מביאה האדם להכיר בוראו ולשבחו ולהודות לשמו וזהו כבוד האל, לפיכך אמר ישראל שבראתיו לכבודי והוא מתבונן במעשי ומודה על יחודי דין הוא שאוציאנו מהגלות, ויש לפרש הפסוק על העולם כולו לפי שאמר אומר לצפון תני וגו' אמר אני ראוי לצוות לארבע רוחות העולם כי כל העולם הוא הנקרא בשמי כמו שאמר בראשית ברא אלהים את השמים וגו', ולכבודי בראתיו, שהוצאתיו מאין ליש כי לא היה שם דבר שנברא ממנו:

יצרתיו. צורותיו וגבורתו:

עשיתיו. ר"ל תקון פרטיו, וי"ת כל דא בדיל וגו':

פסוק ח

הוציא. מקור כלומר אמרתי להוציא עם עור שהם בגלות כעורים וכחרשים:

פסוק ט

כל הגוים נקבצו. עבר במקום עתיד יאספו הם וחכמיהם כולם:

מי בהם. שיגיד זאת העתידה:

וראשונות ישמיענו. הראשונות הם ענין סנחריב, ישמיענו אותם טרם היותם כמו שהשמעתיך אני על ידי נביאי:

יתנו עדיהם. שאמרום טרם היותם:

ויצדקו. נאמר עליהם כי צדיקים הם במאמרם ונאמנים בדבריהם:

וישמעו ויאמרו אמת. ואם לא ידעו ישמעו מה שיאמר הנביא ויאמרו כי אמת הוא ויודו על האמת:

פסוק י

אתם עדי. אמר לישראל, ועבדי אשר בחרתי הוא הנביא, אמר אתם עדי כי מה שאמרתי לכם בדבר סנחריב על הרעה שעשה לכם ועל מפלתו הכל אמרתי לכם על ידי הנביא קודם שיהיה, וכן הנביא עד שאמר לכם בשמי וכאשר אמר כן היה:

למען תדעו. מן הראשונות תדעו האחרונות כי יתקיימו ותאמינו לי כן אקיים העתידות כמו שאמרתי להוציא בניכם מהגלות האחרון ותבינו כי אפילו לא היה לכם עדות בזה מדעתכם תוכלו להבין כי מה שאני אומר אמת הוא כי אני הוא אמת ודברי אמת, והחכם רבי אברהם בן עזרא פי' אני הוא זה היחוד שאין למעלה ממנו כי כל יש איננו הוא בעצמו:

לפני לא נוצר אל. הדבר הזה קשה למפרשים בעבור שאמר לפני ואחרי והוא יתברך אין לו ראשית ואחרית ועוד שאמר נוצר לפיכך פירשו מקצתם נוצר כמו יצר ור"ל לפני שיצרתי היצירות לא יצר אל זולתו שום יצירה ואמר זה על האלילים ואחרי שיצרתי גם כן לא יצר אל זולתי שום יצירה, ואדוני אבי ז"ל פי' נוצר כמשמעו נפעל ופירשו סמוך כי הוא פתוח ר"ל לא היה דבר נוצר על ידי אל זולתי לפי שהיו נוצרים היצירות על ידי וכן לא יהיה דבר נוצר על יד שום אל אחר גם כן כלומר אחר שנוצרו על ידי לא יהיה דבר נוצר על יד שום אל, ויונתן תרגם אתון סהדין וגו':

פסוק יא

אנכי אנכי. הכפל לחזק, וכן אני אני הוא, אמר אנכי השם המורה על עצם אמתתו ואחר שאני עיקר המצואים וכל המצואים בסבתי אין מושיע זולתי, ר"ל מאין רצוני ועושה דבר זולתי והושעתי כמה פעמים אתכם ואושיע עוד ואין מונע, והחכם רבי אברהם בן עזרא פי' אנכי אנכי שתי פעמים שלא השתנה כהשתנות צבאות מעלה כנגד המוצק והתחתיים בעצם ובתבנית על כן אושיע בכל עת:

פסוק יב

אנכי. הגדתי והושעתי ר"ל הפעמים שהושעתי אתכם קודם הגדתי לכם ע"י נביאי והשמעתי אתכם על ידיהם אושיעכם, וכן עשיתי:

ואין בכם זר. ואין בכם אל זר, לפיכך שמתי פני אליכם לטובה להושיעכם ולא עשיתי כן לשאר העמים כי יש בהם אל זר ובוטחים בו ואתם עדי בזה כי כן עשיתי עם אבותיכם ועמכם ואני אל היכול בראשונה ובאחרונה, ויונתן תרגם אנא חויתי לאברהם אבוכון וגומר:

פסוק יג

גם מיום. טרם שיהיה יום, כלומר קודם שהיה העולם, וטעם גם לפי שאמר הגדתי והשמעתי ר"ל בימים הקדמונים בימי אבותיכם אמר כי גם קודם זה אני הוא, ועוד קודם שהיה העולם גם כן אני הוא, וכן מעולם ועד עולם אתה אל מטרם שהיה העולם, ואחר שאני כן אין מידי מציל כשארצה להושיע עם מעם או ארצה להרע להם:

אפעל ומי ישיבנה. וכאשר אפעל ואעשה דבר מי ישיב אותה הפעולה לאחור, ויש לפרש ג"כ מיום אני הוא מזמן רב אני הוא עמכם, כמו שאמר כי מעולם שברתי עולך וגו', ר"ל מזמן רב ובכל אשר הייתי עמכם והושעתי אתכם מיד צריכים ואין מידי מציל:

פסוק יד

כה אמר ה'. נבואה זו על גלות בבל:

גואלכם. מגלות בבל:

קדוש ישראל. אביכם, וכבר פירשנו בפסוק כי בראותו טעם אמרו קדוש ישראל, ואמר אותו כמה פעמים בזה הספר, ר"ל כי בזכותו הוא מטיב להם בגלותם, כמו שאמר וזכרתי את בריתי יעקב:

למענכם שלחתי בבלה. בעבורכם כדי שתבאו מהגלות שלחתי כורש לבבל להחריבה ולהוציא אתכם מתוכה ולהשיבכם לארצכם:

והורדתי בריחים כולם. אוריד יושבי בבכל ממעלותם ויברחו להם בבא כורש:

בריחים. תאר, כמו בריחיה עד צוער אלא שזה מן הדגוש ובריחיה מן הרפים:

וכשדים באניות רנתם. וכשדים יברחו באניות וצעקתם כלומר צעקת הבכי, וכמוהו קומי רוני בלילה, ויש מפרשים בריחים כמו באניות והבי"ת לשמוש, וריחים שם האניות לפי שהולכות ברוח, וי"ת במשוטין, ואני תמה מהחכם רבי אברהם אבן עזרא שכתב פי' שלחתי כאלו הוא קורא אותו שולחתי בקבוץ שפתים השי"ן מבנין פעל שלא נזכר שם פעלו וכך הוא לשון פירושו, והנה הטעם כל כך באתי במהרה לגאול אתכם כאלו שלחתי, וחכם גדול בספרד אמר כי הכבוד ידבר עם הנביא ושר ישראל הוא המשולח אל בבל לגאול ישראל, וזה לשונו, ואני מקובל כי קריאתו שלחתי בחיר"ק השי"ן מבנין פעל הדגוש, וכן מצאתי בכל הספרים המדוייקים אשר ראיתי, והמתרגם ידמה גם כן שכן היה קורא אותו שתרגם בדיל חוביכון אתגלותן לבבל, אלא שאין פירושו כפירושינו כי הוא ר"ל שלחתי אתכם בגלות לבבל, אבל לפי מה שנמצא בדברי רז"ל ידמה שהם היו קוראין שלחתי בקבוץ שפתים השי"ן שאמרו כל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם, גלו לבבל שכינה עמהם, שנאמר למענכם שלחתי בבלה, גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר ושמתי כסאי בעילם:

פסוק טו

אני ה' קדושכם. שאני מקדיש שמי בכם, כמו שאמר כורש כל ממלכות הארץ נתן לי ה' מי בכם מכל עמו יהיה אלהיו עמו ויעל:

בורא ישראל. כמו שפירשנו בוראך יעקב:

מלככם. הוא מלככם באמת ולא יעזבכם ביד מלכי העמים:

פסוק טז

כה אמר ה' הנותן בים דרך. מי שנותן לעמו ישראל דרך בים סוף הוא יושיעכם מהגלות הזה, כי הענין דבק למעלה, וכפל הענין במלות שונות ואמר במים עזים נתיבה או אמר מים עזים על הירדן:

פסוק יז

המוציא. ואחר שזכר הנס שעשה להם בים סוף זכר גם כן הנס שעשה להם בדבר סנחריב, כלומר מי שעשה לכם הניסים האלה יעשה לכם עוד בבבל ואמר המוציא שהוא שהוציא חיל מלך אשור ברכב וסוס והביאו לארץ ישראל, כמו שכתוב ישרוק ה' לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים ולדבורה אשר בארץ אשור וגו', ואמר אשור שבט אפי והנה הוא הוציאם והוא הפילם בירושלם:

יחדו ישכבו בל יקומו. כשישכבו בלילה לא קמו, כמו שאמר וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים, זהו שאמר דעכו כפשתה כבו, כלומר כי ברגע מתו כמו הפשתה שדולקת שכבה במהרה, ודעכו כמו כבו:

פסוק יח

אל תזכרו ראשונות. אמר הנה אלה הנפלאות הראשונות אל תזכרו אותם בקבוץ גליות כל כך תהיה הפליאה ההיא גדולה, וכפל הענין במלות שונות, ואמר וקדמוניות אל תתבוננו, וכן אמר ירמיהו הנביא לא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה וגו', ורז"ל פי' אל תזכרו ראשונות זהו שיעבוד מלכיות, וקדמוניות אל תתבוננו, זהו יציאת מצרים:

פסוק יט

הנני עושה חדשה. הנני עושה פליאה חדשה, והוא אומר על קבוץ גליות:

עתה תצמח. ובאמרו עתה וענין המלה הזאת על זמן קרוב לפי שהגאולה קרובה לבא אם ישובו ישראל בתשובה וזה כמה הגיע זמנה אם זכו ישראל, כמו שאמרו רבותינו ז"ל, ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו, או אמר עתה כאלו עתה תצמח, כלומר תהיו בטוחים בה כאלו תראו אותה בעיניכם:

הלא תדעוה. זאת הישועה הלא תדעוה מקדם כי כתובה בתורת משה, שנאמר ושב ה' את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים וגו', וזה לא נאמר על גלות בבל כי לא היו נפוצים בכל העמים ולא יצאו מן הגולה כי אם גולי בבל כי עשרת השבטים לא יצאו מגלותם, ועוד כי אמר כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, והשבים מבבל לא שבו אל ה' בכל לבבם ובכל נפשם שהרי היו בהם מחללי שבת ונושאי נשים נכריות,

ומה שאמר בספר ירמיה לפי מלאת לבבל שבעים שנה, ואמר ובקשתם אותי ומצאתם, על שתי הגליות זכר באותה הפרשה:

אף אשים. אמר אף כלומר עוד אעשה עמכם טובה גדולה ופליאה רבה שלא תדעוה מן התורה שאשים במדבר דרך בישימון נהרות, כמו שאמר למעלה בפסוק קול קורא, וכן אמר למעלה בפרשת חזקו ידים רפות כל הענין:

בישימון. מקום שמם שהוא המדבר, ושרשו ישם מן והבמות תשמנה:

פסוק כ

תכבדני. על דרך משל כמו או שיח לארץ ותורך, כמו שאמר למעלה ישושום מדבר וציה כי בהיות במקום ציה מים כאלו המדבר והצים ישישו וכל שכן חית השדה שתבא להם הנאה מן המים שישישו וישמחו וכאלו תכבדני בתהילותיך:

עמי בחירי. שבחרתי בו משאר העמים:

פסוק כא

עם זו יצרתי לי. יצרתי להיות לי לעם והם יספרו תהלתי על הנסים שאעשה להם בהוציאו אותם מהגלות, ועתה החל בפרשה אחרת להוכיח את ישראל שבאותו הדור אמר כי כל הטוב שאני עתיד להטיב לבניכם אחריכם שיהיו בגלות לא במעשיכם הטובים ולא למענכם אעשה ואמר:

פסוק כב

ולא אותי קראת יעקב. אפילו לא קראת לי בעת צרתך כל שכן שלא יגעת בי ישראל, ופי' כי יגעת כי תאמר שיגעת בי לא עשית כי אפילו לא קראת לי:

בי. ר"ל בעבודתי כלומר לא קראתני ולא יגעת לעבוד אותי, ויש לפרש לא די שלא קראתני אלא שהוגעתני לעבוד עכו"ם שהוא עלי לטורח:

פסוק כג

לא הביאת לי. וזה היה בימי אחז שבטל עבודת האל מבית המקדש כמו שכתוב עליו ויסגור את דלתות בית ה' ויעש לו מזבחות בכל פנה בירושלם ובכל עיר ועיר בנה בית לקטר לאלהים אחרים, וכן התודה עליו חזקיהו בנו ואמר כי מעלו אבותינו ויסבו פניהם ממשכן ה' ויתנו עורף גם סגרו דלתות האולם ויכבו הנרות וקטרת לא הקטירו ועולה לא העלו בקדש לאלהי ישראל:

וזבחיך. כמו ובזבחיך חסר בי"ת השמוש וכמוהו רבים:

לא העבדתיך. כי אם עבדתני ויגעת בעבורי אני הייתי המעביד והמיגע וכיון שלא יגעת ולא עבדתני אינני מעביד ומיגע:

בלבונה. כי לבונה זכה היתה בקטרת והם לא הקטירו:

פסוק כד

לא קנית קנה. קנה הוא קנה בשם שהיה בקטרת, ואמר בקנה לא קנית לפי שלא היה הקנה בארץ ישראל כי אם על ידי קנין כי מארץ רחוקה היה בא להם כמו שכתב וקנה הטוב מארץ מרחק:

הרויתני. על דרך משל:

אך העבדתני. והנה הדבר הזה להפך כי אני לא העבדתיך ואתה העבדתני והטעם שהייתי סובל כעבד סובל טרחו וכן אמר היו עלי לטורח נלאתי נשוא כי החטאים והעונות היו עלי למשא כבד וזה על דרך משל ואני סבלתי משאכם כעבד שאין לו יכולת להקל טרחו והיה מדרך המשפט שאכלה אתכם כרגע על רוב חטאתיכם אך סבלתי שלא כליתי אתכם וזה למעני כי לא למענכם ועל חטאתיכם אני נפרע מעט מעט מכם:

פסוק כה

אנכי אנכי הוא. הכפל לחזק ר"ל אנכי הוא שסלחתי פשעם לדור המדבר ואנכי הוא הסולח ומוחה פשעיכם בכל דור ודור:

למעני. שלא יחולל שמי בכם אם אכלה אתכם:

פסוק כו

הזכירני. ואם תאמר שאני שכחתי צדקותיך ואינם רבות חטאתיך כאשר אני אומר הזכירני כאדם המזכיר לחברו דבר ששכח:

נשפטה יחד. אני ואתם אם הכיתיך כפי פשעיך או אם מחיתי אותם לך:

ספר אתה למען תצדק. ספר אתה תחילה טענותיך למען תצדק בדין כמו שאמר צדיק הראשון בריבו, ר"ל שאפילו תספר אתה אם תספר האמת לא תצדק ואפילו לא תספר כל חטאתיך ולא תספר כל צדקותי שעשיתי עמך:

פסוק כז

אביך הראשון חטא. ואיך תאמר לא חטאת אתה והנה אביך הראשון חטא והוא אדם הראשון כי האדם מוטבע בחטא כי יצר לב האדם רע מנעוריו:

ומליציך פשעו בי. פירוש שריך וגדוליך וכן במליצי שרי בבל כי הענין אחד במ"ש כמו את מספר מפקד העם, וזכר השרים שהם היו ראוים להוכיח העם ולהשיב אותם לדרך הטובה והם פשעו בי, וי"מ אביך מלכך כמו והיתה יד ה' בכם ובאבותיכם ומפרשים אותו על ירבעם, ויותר נכון להיות פירושו על שאול כי הוא מלך ראשונה על כל ישראל:

פסוק כח

ואחלל. הוי"ו פתוחה כי אין הענין עבר אלא פירושו בכל דור ודור אני מחלל שרי קדש ואני נותן לחרם יעקב וישראל לגדופים בעונותיהם אבל איני מכלה אותם מכל וכל, וזכר שרי קדש לפי שאמר ומליציך פשעו בי אמר כי שרי קדש שיש בישראל הם מחוללים ביד האויב ונספים בעון השרים הפושעים והעם כי הטובים הם נספים בעון הרעים כשהם רבים וכן אמר פן תספה בעון העיר כי לא ימלט האחד בין הרבים אלא על ידי נס, וכן אמר נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ הנה היו עבדי האל וחסידיו ונספו בעון הרבים, ועל זה אמר כי עד צדק ישוב משפט, ופי' לחרם להרג כמו ואת כל הנשמה החרים:

לגדופים. שהם לחרפה וגדופה בין העכו"ם, ובדרש ואחלל שרי קדש אלו הלוים:

פרק מד

פסוק א

ועתה שמע. אע"פ שאני מחלל אתכם ומכה אתכם בעונותיכם עוד איטיב לכם טובה גדולה ועתה שמע הנחמה הטובה כי אתם עבדי בין שאר העכו"ם ובך בחרתי מכולם והעבד הטוב אע"פ שיחטא לפעמים לא יגרשהו אדוניו אלא מיסרו ובאחרונה אחר שיהיה נוסר כמה פעמים וינחם העבד וישוב לעבוד את אדוניו בישרת לבב וייטיב לו אדוניו טובה רבה:

פסוק ב

כה אמר ה', **עושך**. כמו אשר עשה את משה ואת אהרן שפירושו אשר הגדילום ולמדם, או יהיה פירוש עושך, כמו בוראך יוצרך מבטן, פי' החכם רבי אברהם אבן עזרא כי רמז ליעקב כמו שאמר בבטן עקב את אחיו כלומר מי שיצר יעקב בבטן בכח שאחזה ידו בעקב עשו אחיו שלא כדרך שאר העוברים כי אין העובר מוציא ידו מן השליא כל שכן שיתפוש בידו וזה היה מעשה נס ומי שהיה עם אביכם בבטן יהיה עמכם בגלות שהוא מקום צר לכם כמו הבטן לעובר, ויתכן לפרש ויוצרך מבטן כמו שפי' בוראך, וטעם מבטן כי בעת צאת הבן מן הבטן יכניסהו בברית האל וימול אותו לשמונת ימים:

יעזרך. שיעזרך והוא אומר לך אל תירא:

וישורון. ידוע שהוא ישראל ונקרא כן לפי שהוא ישר בין העמים:

פסוק ג

כי אצק. כי כמו שאני יוצק מים על מקום צמא כן אצק רוחי על זרעך, וכן אמר יואל אשפוך רוחי על כל בשר וכל בשר אינו ר"ל אלא ישראל לבד כמו שאמר ונבאו בניכם ובנותיכם, וכן אצק עליהם ברכתי, ובאמרו על זרעך ועל צאצאיך כי הנביא היה מתנבא כנגד דורו והיה מבטיח הישועה על בניהם שתבא הגאולה בימיהם, והמשיל דבר המים לשני ענינים לרוחי וברכתי האחד לענין הנפש שישראל צמאים בגלות לדבר הנבואה שפסקה זה כמה שנים וכן אמר לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה' והבטיח לרוות את הצמא כמו שהמים מרווים המקום הצמא והיבש ואמר אצק רוחי על זרעך, ולענין הגוף שישראל צמאים בגלות לישועה ולכל הטוב שהבטיחם האל בשובם לארצם ועל זה אמר וברכתי על צאצאיך, ובאמרו על יבשה ר"ל יבשה וצמאה כי כל הארץ נקראת יבשה על דרך כלל כמו שאמר ויקרא אלהים ליבשה ארץ אבל זהו פרט למקום הצמא והיבש מן הארץ:

פסוק ד

וצמחו בבין חציר. בי"ת בבין המשמשת הוא לתוספת באור כי מספיק היה אם אמר בין חציר וכמוהו בי"ת בתוך, אמר יצמחו ישראל בטובה כאלו היו נזרעים בין חציר וזה על דרך משל והחציר הוא צומח במהרה ולזה המשילם לחציר לרוב מהירות צמיחתם לא לעמידה כי החציר לא יעמוד כמו שאמר כי כחציר מהרה ימלו לפיכך אמר אחר כך כערבים על יבלי מים שעומדים בלחותם כל הימים:

פסוק ה

זה יאמר. כי הנשארים בישראל כולם יהיו קדושים וכולם יקראו שהם לה' ושהם מזרע יעקב כמו שאמר והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו וגו', וכן אמר והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט:

יכתוב ידו לה'. יאמר בפיו ויכתוב בידו לה' ר"ל כי הוא לה', ויונתן תרגם יקרב קרבניה, ובאמרו זה וזה לפי שיבא מזה אחד ומזה אחד כמו שכתוב ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל:

יכנה. יכנה עצמו בשם ישראל כי לא יזכר שם עצמו אלא יאמר ישראל אני:

פסוק ו

כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו. כי כשיגאלנו יהיה הוא מלך ישראל לבדו שלא יהיו ברשות מלכי העכו"ם והוא אדון צבאות מטה ומעלה ובידו הכל והיכולת בידו להוציאם מהגלות אני ראשון אף לצבאות מעלה העומדים שלא ישתנו אף להם אני ראשון ואני

בראתים ואני אחרון הם יכלו ואני קיים ומבלעדי אין אלהים לבטל אמונת העובדים לשמש ולירח ולככבים אין באחד מהם שהוא אלהים אלא במצותי וברשותי הם מנהיגים מה שמנהיגים:

פסוק ז

ומי כמוני. ומי שהוא אלהים כמוני יקרא העוברות והעתידות ויגידה ויערכה לי מה שהיה משומי עם עולם כלומר מבריאת העולם, והנה יאמר משומי כלומר כי אני שמתי הנבראים בעת שבראתים כל אחד ואחד בגבולו העליונים למעלה והתחתונים למטה וכן יאמר לי האותיות אשר תבאנה ואינו כפל לשון אלא פירוש האותיות העתידות לבא בזמן קרוב ואשר עתידות לבא בזמן רחוק, ולמו תרגם יונתן כמו לנו ויש לפרשו כמשמעו, ופי' בעבורם כלומר יגידו כדי לצדק עצמם, ויש מפרשים ואותיות דברי מופת וה"א יגידה ויערכה על ההוה שעבר מבריאת העולם עד הנה:

פסוק ח

אל תפחדו. אמר לישראל אל תפחדו מאלהים אחרים ואל תיראו מהם וכן אמר ירמיהו אל תראו מהם כי לא יריעו וגם היטב אין אותם:

ואל תרהו. פירוש לפי מקומו כמו אל תפחדו, ויונתן תרגם לא תדחלון ולא תתברון כמו לא תירא ולא תחת הלא מאז שהשמעתיך והגדתי העתידות לבא ובאו ואתם עדי כי לכם שלחתי נביאי ועמכם עשיתי ניסים ונפלאות ואתם יודעים אם יש אלוה מבלעדי כמו שאמר משה רבינו או הנסה אלהים לבא לקחת גוי מקרב גוי במסות באותות וגו' לעיניכם, כמו שאמר הנה ואתם עדי:

ואין צור בל ידעתי. כי אין למעלה ממנו ידוע כי כל הידועים כולם אצלי, או פירוש אין צור שלא ידעתי והם אינם יודעים אותם על האמת כי אינם אלוה, ואמר זה על המלאכים ועל הגלגלים, ויונתן תרגם ולית דתקיף אלהן דמן קדמי מתיהב ליה תקוף:

פסוק ט

יוצרי פסל. האומנים שעושים ויוצרים הפסל כולם תהו כי מעשיהם תהו והפסילים שהם חמודיהם שהם חומדים ואוהבים אותם והם לא יועילו להם למה חומדים אותם:

ועדיהם המה. ואם תאמרו לו אין אנו יודעים שלא יועילו עדיהם המה הפסילים הם עדים בעצמם שלא יועילו כי לא יראו ולא ידעו וכיון שאינם רואים ואינם שומעים ויודעים היאך יועילו לאחרים:

למען יבושו. יזכרו זה למען יבושו מעבדתם אותם, וי"מ ועדיהם המה ר"ל הם מעידים על עצמם כי אין להם כח כי אם תשרפם לא יוכלו למלט עצמם כל שכן אחרים:

פסוק י

מי יצר אל. מי יעשה מעשה תהו כזה שיטרח לתהו וישים כספו להבל היש שגעון כזה:
נסך. כסהו או לשון יציקה:

פסוק יא

הן כל חבריו. המתחברים אליו לעשותו או לעבדו, או פירוש חבריו כמשמעו שהפסל תהו והמתעסקים בו הם תהו כמוהו כמ"ש יוצרי פסל כולם תהו הנה הם חברים לפסל בדבר תהו:
וחרשים המה מאדם. אינם מלאכים ושרפים העושים זה האל אלא אומנים מבני אדם שעושים שאר מלאכות ועושים אותו אל, זה דבר תימה:
יתקבצו כולם. פירוש כל עובדי הפסל יתקבצו וישאו ויתנו במעשיהם מהו ויסתכלו בו אם יעשו זה יש להם שיפחדו מהאל על מה שעשו ויבשו מעצמם ממעשיהם שהוא תהו שיתבוננו בו:

פסוק יב

חרש. סמוך לברזל כי הרי"ש פתוחה, ספר עתה במעשה הפסל איך טורחים להבל מי שהוא אומן ברזל יעשה מעצד ויעשה המקבת כי כל אומן צריך לכלי ברזל יעשו הפסל מעץ או מאבן או מברזל או בדיל או כסף או שאר מתכות בכלי ברזל יעשו אותם:
מעצד. כלי ברזל שחותך בו חרש עצים והוא שקורין דולודיר"א בלע"ז או אייש"א:
ופעל בפחם ובמקבות. אותו החרש פעל בפחם שנופח בו לחמם הברזל שיעשה ממנו הכלי ופעל במקבות שיעשה אותם שיצור בהם הפסל זהו שאמר יצרהו ופעל במקבות שיצרהו בהם, יצרהו שרשו יצר ופ"א הפעל נבלעת בדגש:
ויפעלהו בזרוע כחו. בכל כחו הוא פועל בו כי יקוה בפעולתו שכר טוב וענינו בזרוע בכחו, ובי"ת בזרוע משמשת במקום שנים, או פירוש כמו הפוך בכח זרועו וכן מקום שם קבר:
גם רעב ואין כח. עד שמרוב חשקו במלאכה כשיגיע עת האכילה לא ירצה לקום מהמלאכה והוא רעב ופועל עד שלא ישאר בו כח וכן צמא ולא יקום אפילו לשתות והנה הוא עיף וצמא ורעב ועם כל זה פועל מרוב חשקו במלאכה:

פסוק יג

חרש עצים. גם כן סמוך והרי"ש פתוחה:
נטה קו. המדה:

יתארהו. יגבלהו כלומר ישים גבול בעץ בשרד והוא חוט הצבע שמסמן בו הנגר מה שרוצה לכרות מן העץ וכן ותאר הגבול, והצבע ההוא יקרא שרד והקו שאמר הוא החוט שצובע אותו בשרד:

יעשהו במקצעות. ואחר שסמן אותו יתקנהו במקצעות ומקצעות הם שני כלים דומין במלאכתם לאחד קורין לו פלאנ"א ולאחר סימנ"ט שמקלף בהם הנגר פני העץ ומחליקו, ותרגום ואת הבית יקציע יקלף ותרגום יונתן במקצעות באזמילא ואלו הכלים עשויין כמו אזמלים:

ובמחוגה יתארהו. מחוגה, קונפא"ש בלע"ז ובו יעשו הצורות ותאר הדברים המצויירים, יתארהו הראשון אל"ף בחטף פתח והשני האל"ף בחטף קמץ:

כתפארת אדם. כי צורתו נאה ומפוארת משאר בעלי חיים, ות"י כתפארת אדם כתושבחת אתתא למתב בביתא כלומר כמו שהוא תפארת האשה שתשב בבית שלא תצא לחוץ כן הוא הפסל יושב בבית וכמוהו ונפש אדם מן הנשים, ואדוני אבי ז"ל פי' כמשמעו והענין כפול ואמר ויעשהו כתבנית איש כתפארת אדם ולמה לשבת בית לא לצורך אחר כי הוא ממקומו לא ימיש:

פסוק יד

לכרות לו ארזים. עד הנה ספר מעשה הפסל מעץ הטוב עתה אומר כי עוד יטריח עושה הפסל שהולך אל היער לכרות לו ארזים לעשות מהם פסל, ועוד טורח יותר מזה שנוטע נטיעה ויגדל אותה עד שתהיה ראויה לכרות ממנה עצים לעשות פסל, ראו עד היכן הגיע כח עבודתם והכל נקל בעיניהם בחשבם לקבל שכר טוב על זה והם טורחים לתהו ובהו והבל לא יתבוננו במעשיהם, ובאמרו ארזים מבקש המשובח שבהם לכרותו:

תרזה. אילן מאילני סרק, ופירשו בו שהוא שקורין לו בערבי סנאב"ר:

ואלון. הוא ערמון:

ויאמץ לו בעצי יער. לבקש מהם הטוב:

נטע ארן. שם אילן גם כן טוב למלאכה, ובדרז"ל עצי ארזים ארנים וברושים:

וגשם יגדל. יש מפרשים גשם גוף ר"ל גוף עץ, וכן בארמי גשמי יצטבע, והנכון לפרשו כמשמעו, וכן תרגם יונתן ומטרא ירבי, והוצרך לומר וגשם יגדל כי ידוע הוא כי כל צומח יגדל אותו הגשם אלא אמר שאף על פי שהוא נוטע העץ לשם עכו"ם הגשם יגדל אותו והרי הגשם בשליחות האל יתברך בא ואף על פי כן עולם כמנהגו נוהג כמו שאמרו רבותינו ז"ל בזה הענין הרי שגזל סאה של חטין וזרעה דין הוא שלא תצמח אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין:

פסוק טו

והיה. כי כשכורת העץ וחושב אותו לפסל החתיכות הנפסלות יהיו לו לבער ולהחם ולאפות באותם פסילי העצים:

ויחם. החי"ת נקרא בקמץ חטף והזקף ביו"ד:

וישיק. כמו יבעיר כלומר יסיק בהם את התנור:

ואפה לחם. כמו וטחני קמח:

למו. כמו לו או כמשמעו, ופי' לפסילים אף על פי שלא זכר אלא אחד רבים הם:

פסוק טז

חציו. ר"ל מקצתו אמר כי בחציו שמבער יהנה בשני פנים שיצלה בו צלי ויאכל עד שישבע ועוד שיחם בשרו באש:

על חציו בשר יאכל. פירוש יצלה צלי האיך יאכל בשר על חציו שיצלה בו הצלי:

ויאמר האח. שמחה וכן האח האח ראתה עינינו, יאמר הסכל הזה מתפתה בדבר הפסל וישמח בו לסכלותו בשני פנים בהנאת הגוף לשעה ובחשבו כי יהיה לו שכר טוב בעבודתו יאמר מה טוב לי זה הפסל כי אני נהנה ממקצתו בהנאת גופי ומקצתו אעבדנו ויצלני בעת צרתי:

חמותי. מלרע:

פסוק יז

ושאריתו לאל. פירוש לפסילו זהו האל שלו:

יסגוד לו. ישתחוה כפל ענין במלות שונות כי יסגוד כמו ישתחוה כתרגומו, או פירוש יסגוד לו כריעה:

וישתחו. פשוט ידים ורגלים כמו שפירשו רז"ל, ויונתן תרגם סגיד ליה ואשתעביד ליה:

פסוק יח

לא ידעו ולא יבינו. טח, מנחי העי"ן, ואם הוא פתח והוא פעל יוצא בחבירו והטח הוא האל על דרך השמן לב העם הזה כמו שפירשנו, או יהיה הטח יצרם הרע הגובר על שכלם:

פסוק יט

ולא ישיב. וי"ו ולא דעת כוי"ו וישא אברהם את עיניו, או הוא כפל ענין, אמר ולא ישיב אל לבו אלה הדברים שזכר כי הם דברי תימה ואין בלבו לא דעת ולא תבונה לאמר זה כלומר לחשוב בלבו חציו שרפתי במו אש ואף וגו':

אפיתי על גחליו. למעלה אמר אף ישיק כי שניהם יעשה אדם בעצים, או ישיק בהם את התנור ויאפה הלחם על ידי הדבקה או יאפה הלחם על הגחלים:
ויתרו. הנותר ממנו והוא שם מן יתר הגזם:
לתועבה. לדבר שתעב האל ומנע מעבוד אותם:
לבול עץ. לענף עץ, וכן כי בול הרים ישאו לו, יעקרו בול:

פסוק כ

רועה אפר. אמר זה העושה הפסל לעבדו רועה אפר הוא כלומר מתעסק בדבר שלא יועיל לו והוא על דרך אפרים רועה רוח, וי"ת הא דחלתא פלגא קטמא:
לב הותל הטהו. הותל תאר ואם הוא פתוח ומשפטו להדגש אלא בא קל כמו התל בי, אמר יצר הרע שמהתל בו הטהו לדרך רעה והוא לא יבין ולא יציל את נפשו טרם אבדה:
ולא יאמר הלא שקר בימיני. מה שפעלתי ועשיתי בימיני שקר הוא וכת"י הלא שקרא עבדית בימיני:

פסוק כא

זכור אלה יעקב. אם העמים עובדי פסילים לא יבינו אתה זכור הדברים האלה ולא תפותה לעובדי הפסילים:
כי עבדי אתה. מאז עבדי אתה ולא עבד הפסילים ועל כן יצרתיך להיות לי עבד, וטעם יצרתיך כמו שפירש בוראך ויוצרך, או עת שלקח ישראל לעם והוציאם מבית עבדים הוא עת היצירה, וי"ת אתקנתיך למהוי עבד פלח קדמי:
ישראל לא תנשני. לא תנשה ממני זכרני אתה ואזכרך:

פסוק כב

מחיתי כעב פשעיך. כמו העב שנמחה במים כן מחיתי פשעיך:
שובה אלי. ומה שחטאת עד הנה מחיתי, והחכם רבי אברהם בן עזרא כתב כעת העוברת בצאת השמש, וכפל הענין במלות שונות:
שובה. מלרע:
גאלתיך. עתה אגאלך מגלות בבל:

פסוק כג

רנו שמים. על דרך משל כאלו כל העולם ישמח בצאת ישראל מהגלות:
כי עשה ה'. טובה עם עמו וגאלם:
תחתיות ארץ. היא הנקודה האמצעית אשר בארץ, והנה זכר העגולה והנקודה וזכר הדומם והצומח והחיים לא זכר כי לא ישמחו כולם כי בבל תאבל:

פצחו. ענינו הרמת קול, וזכר הרים לפי שעיקר בריאת הארץ ההרים שבה:
יתפאר. כי תפארת האל יהיה בהוציא עמו מהגלות והעמים יפארוהו בזה, וכן אמר כורש כל ממלכות הארץ נתן לי ה':

פסוק כד

כה אמר ה'. ויוצרך מבטן, פירשתיו:
עושה כל. עשיתי כל העולם בעת הבריאה ולא היה אלא אני לבדי ובכל יום אני עושה שאני מעמידו בכחי:
נוטה שמים. רוקע הארץ, פירשתים, ובאמרו לבדי ומאתי ר"ל כי אני ראשון לכל הנבראים ובעת הבריאה לא היה אלא אני לבדי ומאתי ומכחי היה הכל, ובבראשית רבה הכל מודים שלא נבראו מלאכים ביום הראשון שלא יהיו אומרים מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקדוש ברוך הוא ממדד באמצעיתו אלא אני ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ:
מאתי. מי אתי כתיב לומר מי היה שותף עמי בבריאתו של עולם:

פסוק כה

מפר אותות בדים. וכיון שהוא אדון הכל הוא מפר ומבטל כשירצה המעשים מהחכמים שהיו בבבל שהיו כוזבים באותותם שהם אותות השמים, כמו שאמר ומאותות השמים אל תחתו, או פי' אותות שעות היום, כמו שאמר והיו לאותות, שלא הכירו הרעה שתבוא להם כמו שאמר יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים וגו', וקראם בדים לפי שהם כוזבים במשפט המזלות לפעמים, ובדים מן בדיך מתים יחרישו שפי' כזביך, וכן פי' קוסמים הם החוזים, כמו בלעם בן בעור הקוסם, כי חוזה בכוכבים היה, ובדים וקוסמים וחכמים הם כפל ענין במלות שונות, והחכם רבי אברהם בן עזרא פירש בדים מגזרת בדד כי יש נשמות שיש להם כח להתבודד ויגידו העתידות ולא בדרך חכמה, וקוסמים הם חכמי המזלות וחכמים הם הרואים בכבד ובכתף:

פסוק כו

מקים דבר עבדו. הוא ישעיהו ומלאכיו שאר הנביאים שנתנבאו על בנין בית שני:
לירושלם. בעבור ירושלם, וכן ולערי:
תושב. שישובו יושביה עליה, תושב, שרשו ישב משלא נזכר פועלו מהנוסף:
וחרבותיה. טעמו על ירושלם שזכר:

פסוק כז
האומר לצולה. היא בבל המשיל אותה למצולת ים לשני דברים האחד שהיא מלאה מים והשני לפי שהיתה בקעה:
חרבי. כלומר יבשי, כלומר שלא ישאר כל טוב בה אלא תחרב על ידי כורש, וכן ונהרותיך אוביש דרך משל, והנה ביד האל הכל כי הוא אמר לירושלם שהיתה חרבה שתבנה ואומר לבבל שהיתה בנויה שתחרב:

פסוק כח
האומר לכורש. בעבור כורש אומר שהוא רועה שלי כלומר שינהג את צאני והוא ישראל:
וכל חפצי ישלים. בבבל ובירושלים:
והיכל תוסד. הנה נמצא היכל זכר ונקבה כי נמצא והיכל ה' לא יסד, ואפשר כי התי"ו תי"ו הנכח, ואמר תוסד כי בימי כרש לא עשו אלא היסוד כי בטלו העמונים את מלאכתם והיתה בטלה עד שנת שתים לדריוש:

פרק מה

פסוק א
כה אמר ה' למשיחו לכורש. כמו שקראו רועי כן קראו משיחי כלומר מלכי כי אני המלכתיו להחריב את בבל והמלך הוא משוח או לפי שהמלוכה היתה על ידי משיחה נקרא המנוי שממנה האדם על איזה דבר בלשון משיחה, וכן ומשחת את חזאל, תמשח לנביא תחתיך, יען משח ה' אותי, וכן למשיחו לכורש הממונה שלו כי האל מנה אותו למלך:
לרד לפניו. מקור מן הקל בשקל כשך יקושים, והוא מגזרת הרודד עמי תחתי, והוא ענין פרישה ורקיעה כתרגום וירקעו ורדידו:
אפתח. שלא יהיה בהם כח לפני כורש כי האזור חוזק המתנים:
לפתוח. כאלו הם פתוחות, וכן לא יסגרו כאלו לא יסגרו שהרי אמר דלתות נחושה אשבור:

פסוק ב
אני לפניך. כלומר עזרי ילך לפניך:
והדורים. דרכים עקלקלות אישרם לפניך, והוא על דרך משל שלא יכשלו בבאו לבבל בשום ענין ודומה להדורים בדברי רז"ל הדורא דכנתא:

אושר. כתוב בויו"ו וקרי אישר ביו"ד, והענין אחד כי אותיות אהו"י מתחלפות:
אשבר, **אגדע**. כי בעזרתי תלכד בבל אף על פי שדלתותיה נחושה ובריחיה ברזל:

פסוק ג

ונתתי לך אוצרות חשך. כי מה שאדם אוצר מכסף וזהב ואבנים טובות תחת הקרקע יאצור אדם אותם במקום שהוא חושך ומסתרים ובבבל היו אוצרות רבות כמו שקורא אותה מדהבה, כלומר בעלת הזהב:
ומטמוני. בשור"ק המ"ם השניה:
למען תדע כי אני ה'. כי זה הנצוח שאתה עושה בארצות להכניע מלכי הארצות תחתיך לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי וברצוני, וכרש הכיר זה בדעתו כי מה' היתה לו, וכן אמר כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים, ולפי שהמלכים אשר לפניו התגאו ולא הכירו האל עד ששלח ידו בהם, כמו מלך אשור שאמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי, ונבוכדנצר אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון, לפיכך התבונן כורש בעצמו וראה שהראשונים שנתגאו נפלו ביד האל הכיר כי הכח לאל וידע כי בידו הכל והוא המגביה והוא המשפיל:

פסוק ד

למען עבדי יעקב. זה שאני עושה לא למענך אלא למען עבדי יעקב וכל זה להחריב בבל שהעבידום יותר מדאי והכבידו עולם ולהוציאם מהגלות בעבור זה אני נותן לך הכח הזה:
אכנך ולא ידעתני. כי כמה שנים לפני כורש ולפני גלות ישראל התנבא הנביא על חרבן בבל, ואמר ואקרא לך בשמך, ואמר אכנך כי פעם היתה בשם כורש כמו בזאת הפרשה ופעם בלא זכר שם כרש וזהו הכנוי:
ולא ידעתני. ועדין לא היית יודע אותי כשהייתי קורא על ידי נביאי שאתה תחריב בבל:

פסוק ה

אני ה' אאזרך. אתן אזור במתניך עד שלא ידעתני כי כבר דברתי על ידי עבדי הנבאים עליך שאתן לך כח על ממלכות הארץ ועל בבל:

פסוק ו

למען: **וממערבה**, הה"א רפה ואינה לכנוי אלא הוא שם בלשון נקבה כמו מערב שם בלשון זכר, ויתכן להיות הה"א כנוי לשמש, כי ימצא בלשון נקבה ואם היא רפה ימצא כמוה, וזכר ממזרח ומערב כי ממזרח למערב הוא הישוב השלם ולא כן מצפון לדרום:

פסוק ז

יוצר אור ובורא חשך. מלרע:

ובורא רע. מלעיל, וזכר אור וחשך ושלום ורע דבר והפכו זכרם למשל כי כן יעשה האל יתן אור ושלום וחשך ורע לבבל ורע הפך שלום כי השלום טוב והמלחמה רע, ואמר על אור ושלום יוצר ועשה כי הם מעשה ועל חשך ורע אמר בורא כי אינה דבר כי הסרת האור היא החשך, והסרת הטוב והשלום הוא רע:

ובורא. ענין גזירה, כמו ואם בריאה יברא ה' גזר שיהיה, ואאז"ל פירש ובורא חשך הארץ, כי היא הגורמת החשך בעולם כשתשקע השמש הארץ מסך בין השמש ובינינו לפיכך הוא החשך, ופירוש עושה שלום בין התולדות שהם הפוכות בטבעם, ובהסכמת ארבעה תולדות אלה יהיה בריאות הגוף והוא שלום ואם תכבד אחת מהם על חברתה הקרה על החמה או החמה על הקרה או הלחה על היבשה או היבשה על הלחה זהו חלי הגוף שהוא רע וזה יבא ממאכלים רעים לגוף כי אם יהיו חמים ויאכל מהם יותר מדאי תגבר יד תולדות החמה או ההפך כי כל אחת עומדת כנגד חברתה, או יבא החלי מדברים אחרים והבורא ברא הדברים והמאכלים, ואע"פ שאדם גורם לעצמו החלאים שהם על המאכלים הבורא יתברך בראם, זהו ובורא רע, ואע"פ שהוא לא בראם לרע, וכתב רבינו סעדיה יחס הטוב והרע לבריאת האל כנגד מחשבת מי שהוא מאמין בשני אלוהות אחד טוב ואחד רע, לפיכך אמר אני ה' עושה כל אלה:

פסוק ח

הרעיפו שמים ממעל. ענין הזלה, וכן מן הקל ושחקים יערפו טל, והוא כמו הפוך:

ירעפו. אמר זה על דרך משל על התשועה שתבא לישראל כאלו מלאכי שמים באים לעזרתם, וכן יושבי הארץ:

ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד, פירוש ויפרו ישע וצדקה שתצמיח הארץ יחד, ואע"פ שהזקף בישע דבק עם וצדקה לפיכך אמר ויפרו לשון רבים:

בראתיו. כל אחד מהם הישע והצדקה, ויונתן תרגם הפסוק על תחית המתים:

פסוק ט

הוי רב את יוצרו. אמר זה על מלך בבל שהיה מתגאה ומתנשא כנגד האל והוציא כלי בית המקדש לשתות בהם והמשיל משל ואמר אם החומר יריב עם היוצר אותו ויאמר לו מה תעשה אני יודע יותר ממך:

חרש את חרשי אדמה. כי זה המלך חרש יתחשב עם חרשי אדמה, כי ככלי יוצר נפץ במהרה כמו שכתוב ביה בליליא אתקטיל בלשצר מלכא:

אין ידים לו. ידמה שלא עשוהו ידים:

פסוק י

וכן המשילו לבן שאמר לאב:

מה תוליד. או לאם:

מה תחילין. כי זה דבר שאינו, ואיך יתנשא מלך בבל על האל שהוא בידו כחומר ביד היוצר, וכן אמר על מלך אשור היתפאר הגרזן על החוצב בו:

פסוק יא

כה אמר ה'. האותיות שאלוני, יאמר כנגד העכו"ם שאלו לי העתידות הבאות לישראל אני אגיד לכם לא כאלהיכם שאינם יודעים מאומה:

על בני. על ישראל שהם בני ופועל ידי תצוו לנביאים בעבורי שיאמרו לכם דברי והם יגידו לכם מה אני עתיד לעשות בעבור בני והכח בידי לעשות כי אני בראתי הכל:

פסוק יב

אנכי. **ואדם עליה בראתי**. זכר האדם כי הוא ממונה עליה והוא ראש בריאות הארץ וכל הנבראים בה בעבורו, אמר

ידי נטו שמים, ואמר

וכל צבאם צויתי, כמו שאמר דוד כי הוא צוה ונבראו, להודיעך כי המעשה והנטיה לא היה אלא מצוה והמצוה אינה בדבור אלא רצון:

פסוק יג

אנכי הערותיהו בצדק. הכנוי על כורש שזכר למעלה, אמר אני הוא שעשיתי כל זה העיר העירותי לכרש שיעשה צדק ויוציא ישראל מהגלות ויחריב שונאיהם ומעבידיהם, וזהו צדק:

הוא יבנה עירי. כי הוא נתן להם כסף וזהב לבנות הבית והעיר:

לא במחיר ולא בשחד. כי אם לעשות רצונו כי ידע בלבו כי אני המלכתיו, כמו שאמר נתן לי ה' אלהי השמים, ואמר והוא פקד עלי לבנות לו בית:

וגלותי ישלח. כמו שאמר מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל, והנה זאת אעשה לישראל ועוד ישועה אחרת טרם זאת וטרם גלותם והוא דבר סנחריב, ועל זה אמר:

פסוק יד

כה אמר ה' יגיע מצרים. וזה הענין כמו שאמר למעלה נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך, ושם פירשנו הענין, וכן פירשנו בפרשת יהיו עוד חמש ערים בארץ מצרים:

וסבאים אנשי מדה. פירוש מדה גדולה, וכן אנשי מדות:

עליך יעברו. כי מלך אשור העבירום על ירושלם:
ולך יהיו. כי לקחו ישראל כל הבזה והם היו בזיקים ובשלשלאות, ועליך **ואליך** אמר לירושלים:
ואליך ישתחוו. ואליך יתפללו להתירם ממאסרם ויודו לך שאין אל אלא אתה ואין עוזר זולתך ואפס אלהים אלא אלהי ישראל:

פסוק טו

אכן. כן יאמרו הם, או הם דברי הנביא כי כן יודו העכו"ם, וכן הוא באמת שאתה אל מסתתר שאינך נראה ואתה אלהי ישראל כי בהם נראה כחך וגבורתך בתשועה שתושיעם בעת צרתם:
מסתתר. פירשו יונתן כמו נסתר שתרגם בקושטא את אלהא אשריתא בתקוף רומא שכינתך, והחכם רבי אברהם בן עזרא פירש כמשפטו שהוא מבנין התפעל אמת כי אתה אל מסתתר מסתתר מהגוי שאין לך חפץ בו ואתה אלהי ישראל מושיע:

פסוק טז

בושו וגם נכלמו. אמר כי הכלימה יותר מן הבשת:
חרשי צירים. אומני הפסילים, ונקראו צירים שהוא ענין צירים וחבלים יאחזון כמו שנקראו עצבים, והנה הלכו בכלימה אומני הפסילים ועובדיהם כי לא הושיעום בעת צרתם הפסילים שהביאו עמהם, אבל:

פסוק יז

ישראל לא יבושו ולא יכלמו כי הוא נושע בה' תשועת עולמים, ופי' עולמים זמנים ארוכים:
לא תבשו. דברי הנביא לישראל:
עד עולמי עד. כל ימי עולם:

פסוק יח

כי כה אמר ה'. אמר כי לפי שזאת הפרשה טעם לאשר עליה שדבר בענין האלילים שלא יושיעו ולא יצילו ואין מושיע אלא האל שהוא ברא הכל:
בורא שמים. כבר פירשנו כי זה הענין זכר אותו הנביא כמה פעמים מפני האמונות הרעות שהיו בדורו:
הוא האלהים. וכיון שהוא ברא הכל הוא האלהים ר"ל השופט והמנהיג ולא הגלגלים והככבים כי אף על פי שהם מנהיגים התחתונים במצותי הם עושים ואני אלהים עליהם,

כמו שכתוב הוא אלהי האלהים, ואמר זה הענין כנגד עובדי האלילים כי אין ראוי לעבוד אלא למי שהוא אדון על הכל, וכן הוא אומר יוצר הארץ לקבל כח והנהגת העליונים:
ועושה. מתקנה, כלומר הוא תקנה להיות יושבים עליה כשהקוה המים אל מקום אחד:
הוא כוננה. כונן אותה להיות הנבראים עליה פרים ורבים, כמו שאמר להם פרו ורבו, ואם הם מתמעטים הוא בפשע בני אדם שיש להם דעת להבין הטוב והרע ובעשותם הרע הם מתמעטים או זה על ידי זה במלחמה או על ידי מגפה מאת האל, כמו שנגף מחנה אשור שזכר ובעונם נגפו ונתמעטו כי האל ברא הארץ לפרות ולרבות לא ברא אותה לתהו להיות תהו מאין אדם ובהמה אלא להיות יושבים עליה ואינם מתמעטים כ"א בעונם:
אני ה' ואין עוד. מוחץ ורופא ממית ומחיה אלא אני לבדי:

פסוק יט

לא בסתר דברתי. כשדברתי במעמד הר סיני לא היה בסתר ובמקום ארץ חשך שלא ראה ולא שמע אדם כי נגלה נגלתי על הר סיני לזרע יעקב בקולות וברקים וענן כבד וקול שופר חזק מאד ושמעו וראו הקולות המקומות הסמוכים להר סיני ומהם שמעו אחרים ואחרים מאחרים, כי אי אפשר לענין גדול כזה שלא היה נודע בכל העולם וכל זה לא עשיתי לתהו אלא לצורך כדי שידעו כי אני הוא האלהים ואמרתי לזרע יעקב שיבקשוני, כמו שאמר אנכי ה' אלהיך, ולא יבקשו אחר זולתי, כמו שאמר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ואמרתי לזרע יעקב והוא הדין לכל בני אדם אלא הם ואבותם היו דבקים בי יותר משאר הגוים ולקחתים סגולה מכל העמים והיה להם לשאר העמים ללמוד מהם ולא לבקש אלהים אחרים כי לא יועילום, כמו שזכר כי לא הועילו ולא הושיעו הפסילים שהיו במחנה אשור:
אני ה' דובר. מה שדברתי והגדתי להם לזרע יעקב צדק ומישרים הוא הכל:

פסוק כ

הקבצו. **התנגשו**, תהיו נגשים כלכם אלי:
פליטי הגוים. הפחותים שבגוים והם עובדי הפסילים שאי אפשר שאין בגוים חכמים ומבינים כי הבל הוא עבודת הפסילים ואם הם רבים קורא אותם פליטי, רוצה לומר פחותים, וכן פליטי אפרים אתם פירושו הפחותים שבאפרים לא ידעו אלה הנושאים את עץ פסלם לא ידעו ולא יבינו איך הוא אלוה והוא נושא אותו ומתפלל אליו, ובאמת הוא אל שלא יושיען:

פסוק כא

הגידו. איש לחברו והגישו זה את זה לפני גדוליכם ומנהיגיכם:
אף יועצו יחדו. הם אם ידעו זה ויאמרו מי מכל אליליהם השמיע זאת מקדם טרם בואה ומי מכל פסיליהם הגידה מאז לפני שתבא זאת הגזרה שהבאתי על מחנה אשור, וכן הגזרה שהבאתי על בבל, ואמר זאת כי על שתיהן דבר בפרשה שלמעלה מזו:
הלא אני ה'. אני הוא שהגדתי על ידי עבדי הנביאים הגזרה הזאת טרם בואה:
ואין עוד אלהים מבלעדי. שהגידה אני הוא אל צדיק, כלומר נאמן בדברי ומושיע שהושעתי ירושלם ממלך אשור והושעתי ישראל מגלות בבל:

פסוק כב

פנו אלי. כמו שראיתם ישראל נושעים בי לפי שהם פונים אלי כן אתם כל אפסי הארץ, כלומר כל הגוים מקצות הארץ ועד קצות הארץ פנו אלי גם כן ותהיו נושעים בי גם כן ותדעו כי אני אל ואין עוד:

פסוק כג

בי נשבעתי. השבועה היא הגזירה שלא תשוב, אמר בי נשבעתי שזה יהיה באחרית הימים שיפנו אלי ויושעו כל אפסי ארץ, וזהו שאמר יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב, ר"ל יצא מפי בצדקה ולא ישוב אחור אותו הדבר, ומה הוא כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, כמו שאמר צפניה הנביא כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד:
תשבע כל לשון. כמו שאמר ובשמו תשבע, ר"ל שלא יזכירו שם אלהים אחרים ולא יכרעו לפניו אלא לפני האל יכרעו ויתפללו ובשמו ישבעו באמת:

פסוק כד

אך בה' לי אמר צדקות. המפרשים פירשו כי אלה דברי הנביא, ויש מפרשים אמר הנביא אלה העתידות לא ידעתי בדרך החכמה אך בשם שאמר לי אלהי הצדקות והעוז, והחכם רבי אברהם בן עזרא פירש אך בה' לבדו צדקות ועוז ונכנסה מלת לי, והטעם בשם שדבר עמי, ואאז"ל פי' אמר הנביא אני נשבע בה' כי לי אמר צדקות ועוז:
עדיו יבא. כלומר בעל צדקות ועוז יקרב אליו ויבשו ויכלמו כל הנחרים בו, ר"ל כל הכועסים והקופצים בו, ויונתן תרגם ברם במימרא וגו', והנכון אצלי בפירוש הפ' הזה כי הוא דבק באשר למעלה ממנו אמר תשבע כל לשון אך בה' לבדו ולא באל אחר, והראיה לפירוש זה כי תשבע אין לו קשר באותו הפסוק, כי לי שזכר איננו לו קשורה כי לא

יקשר ענין שבועה בזה הדרך אלא עם בי"ת לא עם למ"ד, כמו בה' נשבעתי, בי נשבעתי, ובשמו תשבע ואשבע לו בה' וכן כולם:

לי אמר. ה' צדקות ועוז, וכן האל אמר לי צדקות ועוז לתתם לאשר עבדוני, עדיו יבא ויבשו כל הנחרים בו, כל העמים שהיו נחרים בו ומאוסים בו ובעבודתו עד היום ההוא אז יבאו עדיו ויתודו לפניו ויבשו על מה שעשו, ואמר יבא בלשון יחיד ר"ל כל עם ועם, ואמר במסרה כי יבא זה אחד מן דסברין לשון רבים:

פסוק כה

בה' יצדקו. העמים יבשו אבל זרע ישראל יצדקו בעבודתם אותו ויתהללו בו לעיני העמים, כי הם דבקו בו אפילו בגלותם, כמו שאמר אם שכחנו שם אלהינו ונפרוש כפינו לאל זר:

פרק מו

פסוק א

כרע בל. עתה שב לצחוק על הפסילים שזכר הנושאים את עץ פסלם, אמר כי כשנלכדה בבל לא די שלא הצילם אלהיהם אלא הוא עצמו כרע, ר"ל ששברו אותו וכרע ונפל לארץ, וכן נבו קורס, והוא כמו כרע, ובל הוא שם פסל שעובדים אותו בבבל, וכן נבו:

לחיה ולבהמה. שנשאו אותם אחר ששברו אותם טענו אותם על הבהמות להוליכם למדי ופרס כי היו מכוסים כסף וזהב, ויש חיה שטוענים עליה משא כמו הפיל:

נשאותיכם עמוסות. אמר דרך שחוק ולעג מנשאותיכם הם עמוסות הבהמות, כלומר טעונות יותר מדאי כי יכבדו המשאות מרוב הזהב שבהם עד שיאמרו החמרים והגמלים:

משא לעיפה. עיפה, תאר לבהמה שהיא עיפה מכובד משאה:

נשואותיכם. כמו משואותיכם, והוא תאר, ויש לפרש נשואותיכם תאר לבהמות הנושאות, ואמר עמוסות שהם טעונות יותר מדאי, וכנוי נשואותיכם כנגד העצבים ללעג הבהמות הנושאות אותם עמוסות הם ועיפות, ויונתן תרגם חמיט בל אתקטף נבו וגו', ועוד שנה הענין ואמר:

פסוק ב

קרסו כרעו. **מלט משא**, למלט עצמם מן המשא שלא ישאו אותם הבהמות, ונפשם הם עצמם הלכו בשבי כל שכן שלא הצילו עובדיהם:

ונפשם. עצמם כמו ברזל באה נפשו, או אמר נפשם לפי מחשבת עובדיהם, וי"ת לא יכלו לשיזבא נטליהון ופלחיהון בשביא אזלו:

פסוק ג

שמעו. אמר וכל שארית על גלות בבל שהיו שארית עשרת השבטים שגלו ראשונה והם לא שבו בשוב גלות בבל:

העמוסים מני בטן. אתם עמוסים ונשואים עלי מבטן ומרחם אמכם, וכן אשא ואסבול אתכם עד שיבה, כלומר כל ימיכם לא אטוש אתכם, או אמר ועד שיבה שצריך יותר סבל וסעד, רוצה לומר כי בכל עת שתהיו בצרה אני אסבול אתכם, וכן אמר דוד עליך השלכתי מרחם:

פסוק ד

עד זקנה ושיבה. אלקים אל תעזבני. שיבה יותר מזקנה, וכן אמרו בן ששים לזקנה בן שבעים לשיבה:

אני הוא. אני הוא עמכם:

אני עשיתי. וכיון שעשיתי וגדלתי אתכם עלי לשאת ולסבול אתכם והמשא והסבל עליו יתברך היא דרך משל:

ואמלט. אמלט אתכם מגלות בבל:

פסוק ה

למי תדמיוני, ונדמה. ואהיה נדמה, אמר זה כנגד בני בבל שהיו בוטחים בפסיליהם ומעבידים בישראל ואומרים לא יוכל אלהיהם להציל אותם מידינו כי אלהינו מסרם בידינו, לפיכך אמר איך תדמו אותם אלהים לי כי אותם הם מזהב וכסף ומעשה ידי אדם הם:

פסוק ו

הזלים. ענין זול בדברי רבותינו ז"ל מוציאין הזהב בזול אף על פי שהזהב ביוקר הם עושים אותו לפסילים כזול ומוציאים הרבה ממנו מכיסם:

בקנה. הוא קנה המאזנים:

אף ישתחוו. ההשתחוואה יותר מהסגידה, לפיכך אמר אף כמו שפירש בפסוק יסגוד לו וישתחו:

פסוק ז

ישאוהו. אחר שיעשהו הצורף ישאוהו לביתם כי לא ילך ברגליו:

תחתיו. במקומו:

ויעמוד. יעמוד שם במקום שיניחוהו:
לא ימיש. פעל עומד מבנין הפעיל, וכן לא ימיש מתוך האהל:

פסוק ח

זכרו זאת והתאוששו. מבנין איש, כלומר היו אנשים ולא בהמות שלא יבינו ולא ישכילו, ויש מפרשים התחזקו כענין אשישי קיר חרשת שענינו יסודות שהם חוזק הקיר, וכן תרגם יונתן ואתקיפו, וא"א ז"ל פירש מענין אש הכוו והשרפו, כלומר הכלמו ממעשיכם הרעים:

פסוק ט

זכרו ראשונות מעולם. שהוצאתי ישראל ממצרים בעל כרחם ובאלהיהם עשיתי שפטים בזה תוכלו להכיר כי אנכי אל ואין עוד אלהים:
ואפס. כמו אין:

פסוק י

מגיד. כי כל העתידות אפגעם כשאר אדם אלא אקח נקמה:
מגיד. כי כל העתידות האלה הגדתי טרם בואם שיבא כורש ויחריב בבל ואלהיה ויוצא ישראל מתוכה:
אומר עצתי תקום. אני אומר ועושה ועצתי שאמרתי תקום ואין מפר וכל חפצי אעשה ואין מוחה בידי:

פסוק יא

קורא. אמר זה על כורש שיבא מארצו שהיא מזרחית לבבל ויבא קל מהרה כמו העוף לפיכך קראו עיט:
איש עצתי. שקיים מה שיעצתי על בבל דברתי זאת הגזרה ואביאנה, ובאמרו אף לרבות המעשה על המאמר, והראשון לרבות הקריאה שזכר, והקריאה היא שהעיר את לבבו כאלו קרא אליו והדבור הוא על ידי הנביא, ואדוני אבי ז"ל פי' זה הפסוק על מלך המשיח וקראו עיט שיעוף במהרה בזמנו, וכן שני הפסוקים שאחר זה על גאולת הגלות הזה, וכן תרגם יונתן על הדרך הזה דאמר לכנשא גלותא וגומר:

פסוק יב

שמעו. אמר לאנשי בבל שהם אבירי לב ואכזרים לישראל:
הרחוקים מצדקה. מעשות צדקה להם:

פסוק יג

קרבתי. תפארתי, התשועה שאתן להם תהיה תפארת לי:

פרק מז

פסוק א

רדי ושבי. רדי מכסא ממלכה שהיית מולכת על כל הארצות, ושבי על עפר לא שתהיה לך מלוכה אפילו בארצך כי על עפר תשבי, כלומר שתהיי חרבה, וקראה בתולה שהיתה עד עתה כבתולה שלא נבעלה, כלומר שלא שלטה יד אדם עליה, וכפל הענין במלות שונות, ואמר שבי לארץ וגו':

כי לא תוסיפי. מלרע בפשטא אחד לבד, אמר לא תוסיפי שיקראו לך רכה וענוגה כמו שהיו קוראים עד עתה שהיית בעלת תענוגים, ובעל התענוגים יקרא רך, וכן אמר האיש הרך בך והענוג הרכה בך והענוגה, כי לפי התענוג יהיה הרך והחלושה באבריהם כי אנשי העמל והיגיעה שאין להם תענוג ומאכליהם גסים יהיו קשים וחזקים ויסבלו העמל:

פסוק ב

קחי רחים. כדרך השבוים שישימו אותם בבית הסהר ויטחנו שם, כמו שאמר עד בכור השבי אשר אחר הרחים, וכן אמר בשמשון ויהי טוחן בבית האסורים, אמר לה שתלך בשביה:

גלי צמתך. הצמה הוא השער שמתקנת אותו האשה על צדעיה מעל פניה ומכסאה אותו בצעיף, וזהו כבודה, אבל האשה שתלך בגלות תרד כבודה ולא תשים צעיף והנה, צמתה מגולה נופלת על פניה כאשה בזויה:

חשפי שובל. חשפי כמו גלי, מענין מחשוף הלבן וחשופי שת והרגל יקרא שובל מענין שביל שהוא הדרך, שבילי עולם, ושבילך במים רבים, והאשה אע"פ שמכסה רגליה בלכתה בדרך תגלה אותם ואם תעבור נהר תגלה אפילו השוק, ולפי שדמה בבל לאשה רכה וענוגה אמר לה שתהיה עוד שפחה טוחנת ותלך בשבי גליות צמה ותעבור נהרות גלוית שוק:

חשפי. החי"ת בסגול, ובמדרש מפרש שובל מענין שבלת הנהר, שאמר במדרש חזית חשפי שובל קלפי שובלתא דנהרא:

פסוק ג

תגל ערותך. וכפל ואמר גם תראה חרפתך רוצה לומר שתראה לכל העולם חרפתה:

נקם אקח. מהרעה שעשו לישראל:

ולא אפגע אדם. מענין פן יפגענו בדבר או בחרב, ואדם חסר כ"ף השמוש, כמו לב שמח יטיב גהה, פירוש כגהה, וכן אדם פירוש כאדם, כלומר לא אפגעם כשאר אדם אלא אקח

נקמה שלמם מהם, ועל הדרך הזה תרגם יונתן ואשני דינך מבני אינשא, ויש מפרשים אפגע מענין בקשה, כמו אל תפגעי בי, וכאשר הוא בלא בי"ת הוא נופל על הנעתר, וכן לא אפגע אדם, לא אקבל בקשת אדם עליהם, וכן פגעת את שש, כמו שאני עתיד לפרשו:

פסוק ד

גואלנו. מי עשה כל זה בבבל גואלנו ה' צבאות והוא יקרא קדוש ישראל כי בעבור ישראל יראה קדושת שמו בבבל:

פסוק ה

שבי דומם. שבי בשתיקה שלא ישמע קולך, כמו שאמר והיה כאוב מארץ קולך, ודומם שם או תאר כלל זכר, כמו לנקבה ריק, וכן עורי לאבן דומם ובאי בחשך שלא תראי כי הדין עליך שתהיי נכלמת ולא ישמעו אותך ולא יראו אותך בני אדם כי היית גברת ממלכות ועתה את שבויה וגולה, ואם תאמרי שתשובי עוד לממלכתך:

לא תוסיפי יקראו לך גברת ממלכות. לא תוסיפי שיקראו לך והוא מלרע, כמו אשר בפסוקים שלמעלה, והם במסרה שנים מלרע:

פסוק ו

קצפתי. כל זה העונש בא לך בשביל ישראל שקצפתי עליהם והם נחלתי וחלקי מכל שאר האומות וכאשר קצפתי עליהם בעונם לא שמתי להם רחמים:

על זקן. שדרך העולם לכבדו ולא להטריחו, וכן אמר ירמיהו פני זקנים לא נהדרו:

פסוק ז

ותאמרי. אלה. פי' אלה העתידות לבא עליך לא חשבת שיוכלו לבא, ופירש עוד אמר כל כך חשבת שתהיי לעולם גברת עד שלא שמת שום דבר על לבך מרעה שתבא עליך כי חשבת שתהיי לעולם לא זכרת אחרית גאותך הגדולה שתשפל, ויש מפרשים לא זכרת אחרית ירושלם שהיתה גברת ונפלה בידך:

פסוק ח

ועתה. עדינה, כמו שקראה גם כן ענוגה:

ואפסי. ואפס זולתי בגדולה כמוני:

אלמנה. העיר אלמנה במות מלכה שהוא לה כמו בעל לאשה והיא שכולה במות עמה שהם כמו בנים לה:

פסוק ט

ותבאנה. הוי"ו בשוא:

רגע ביום אחד. כי בלילה נהרג בלשאצר המלך ונכנסו פרס ומדי ולכדו העיר כמו שכתוב ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאה ודריוש מדאה קביל מלכותא, ופירוש ביום בעת, כמו יום צעקתי בלילה נגדך:

שכול ואלמון. שם, רוצה לומר שימותו נערים וגדולים ותהיינה הנשים אלמנות מבעליהן ושכולות מבניהן:

כתמם. כהשלמתם, כלומר רעות שלמות יבאו אליך:

ברוב כשפיך. כלומר עם רב כשפיך ועצמת חבריך שלא יועילוך, והענין כפול במלות שונות:

חבריך. מן וחובר חבר והוא ענין כשפים:

פסוק י

ותבטחי ברעתך. אמר רעתך על הכשפים שהם רעה והסרת הבטחון מהאל ואת בטחת בהם ולא יועילוך:

אין רואני. כי מעשה הכשפים יעשה בלט ובסתר, וכן אומר ויעשו כן החרטומים בלטיהם, ואע"פ שהיית עושה בסתר אני ראיתי, ואל"ף רואני פתח במקום ציר"י ובמקצת ספרים הוא קמוץ, וכן להוציאני ממצרים הקמץ במקום ציר"י:

חכמתך ודעתך. חכמות חיצוניות שהיו בך החכמה ההיא היא שובבה אותך מלפנות לאל שהיית חושבת שהיא תועילך היא המרידה אותך באל:

שובבתך. ענין מרד, כמו שובו בנים שובבים, והדומים להם:

פסוק יא

ובא עליך רעה. ובא לשון זכר ורעה לשון נקבה, על כן נאמר כי הוא חסר יום או דבר, כלומר יום רעה:

לא תדעי שחרה. ולא תדעי עת בואה כמו השחר שבא בבקר ברגע, וי"מ לצאת ממנה לאור כי הרעה חשך, ויונתן תרגם לא תדעין למבעי עלה:

הוה. כמו שבר:

כפרה. להסיר אותה, כמו אכפרה פניו במנחה שפירושו אסיר כעסו:

שואה. פירוש שממה:

פסוק יב

עמדי. מנעוריך, כל ימי היותך, או פירש שמלמדין הנערים אותם כשפים וחברים:

אולי. דרך לעג:

תערוצי. תתחזקי, והוא פעל עומד מענין עריץ, כלומר תהיי ערוצה:

פסוק יג

נלאית. כי לא יועילוך עצתיך וכשפיך ונלאת בהם:

נלאת. כמו יגעת:

עצתיך. ברבוי הזכרים לבד:

הוברי שמים. פירושו עמו החוזים בכוכבים, ופי' גוזרי משפט העתידות על פי הכוכבים, וכתוב הוברו כלומר אשר חזו לך עד עתה, וקרי הוברי שחוזים עתה ושניהם ענין אחד:

מודיעים לחדשים. הלמ"ד בסגול שלא כמנהג, וכתב החכם רבי אברהם אבן עזרא מודיעים העתידות בחכמתם:

לחדשים. כי לא יסתכלו לדעת כל הקורות באויר ובמדינות רק מעת התחברות המאורות כי הם עיקר אמונתם, וזהו טעם לחדשים עליך, ופי' כי מאשר יבאו דבק עם ויושיעוך, ורז"ל הדביקוהו לחדשים שאמרו מאשר ולא כל אשר, כלומר מודיעים מקצת העתידות ולא כולם, וטעם הפסוק החוזים שמודיעים הקורות הבאות איך לא הודיעו לך זאת הרעה הבאה עליך טרם בואה אם ידעוה ועתה אם יש להם תחבולה להושיעך ממנה יושיעך:

פסוק יד

הנה היו. החוזים היו כקש שנשרף מהר מפני האש והנה הם לא יוכלו להציל עצמם מיד הלהבה ששרפתם והיא הצרה ואיך יושיעך:

אין גחלת לחמם. הנה החוזים אינם כמו העץ הנשרף שיש תועלת בגחלתו אלא כמו הקש הנשרף שאין בו תועלת כי אין בו גחלת וגם להבתו לא תעמוד כן אלה החוזים בבא הצרה נבהלו ולא הועילו בחכמתם לא לעצמם ולא לאחרים:

לחמם. מקור בפלס לשכב את בת יעקב, רוצה לומר להתחמם בה, והלמ"ד פתוחה מפני החי"ת:

אור לשבת נגדו. ואין אור, ואין שזכר עומד במקום שנים. ואור הוא הלהבת, כלומר הלהבה שרפתם לא שקבלו תועלת בה לשבת נגדם להתחמם כן בבא הצרה לא מצאו לנפשם שום מקום תועלת:

פסוק טו

כן היו לך. חכמיך, כן עמדו לך בעת צרה כמו שתראי:

אשר יגעת. בהם להיות חכמים בתוכך מכשפים והוברים וחוזים וכולם לא הועילך ולא היו לך בעת צרתך, וכן סוחריך מנעוריך שסחרו בארץ זה כמה שנים בעת צרתך ברחו מן העיר והלכו להם:

איש לעברו. זה למזרח וזה למערב:

אין מושיעך. ואומר תעו, כי ברחו כתועים בדרך הנה והנה מפני הפחד מבולבלים ומבוכים:

פרק מח

פסוק א

שמעו זאת. אמר הנביא כנגד אנשים שהיו רעים שמעו זאת העתידה שאמרתי שאחריב בבל בעבורכם אחר שתגלו אליה בעונותיכם, ועם כל זה לא נטשתי אתכם ואתם בית יעקב שהיה עבדי והיה לכם ללמד מעשה אביכם הנקראים בשם ישראל, וכיון שאתם נקראים בשם ישראל אביכם היה לכם להיות כמוהו:

וממי יהודה יצאו. כלומר מזרע יהודה שהיה טוב, ועל הדרך הזה עין יעקב ממקור ישראל, וזכר יהודה כי על שבט יהודה נבא כמו שאמר בראש הספר אשר חזה על יהודה וירושלם:

הנשבעים בשם ה' ובאלהי ישראל יזכירו. כפל הענין במלות שונות. והנה הם נשבעים בו. ומזכירים שמו לא באמת ולא בצדקה כי אינם עושים מצותיו ואינם יראים אותו ואינם חוששים בהזכרת שמו אם לאמת אם לשוא כי אם ישבע אדם בחי המלך והוא מורד בו ראוי שיענשהו:

פסוק ב

כי מעיר הקדש. היא ירושלם שהיא עיר הקדש כי האל בחרה לשכנתו שהוא קדוש ישראל והיה לכם להיות קדושים ולא לטמא העיר אשר אתם נקראים על שמה, כמ"ש ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם ואינו אומר על ירושלם לבדה כ"א על כל יושבי ארץ יהודה:

נסמכו. בפיהם ולא בלבבם והוא ה' צבאות שמו שהוא אדון צבאות מעלה ומטה ובידו הכל לעשות בהם כרצונו ואיך לא יראתם מפניו:

פסוק ג

הראשונות. דבר סנחריב, כי זאת התוכחה אחריו נאמרה וכיון שהגדתי ע"י נביאי ובא מה שאמרתי היה לכם להאמין בי ולשמור מצותי כי ראיתם כי פתאום עשיתי בסנחריב מה שגזרתי עליו, כמו שאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, ואמר הראשונות בלשון רבים, וכן יצאו ואשמיעם ותבאנה, כי פעמים רבות התנבא על דבר סנחריב כמו שכתוב בזה הספר כמו שפירשנו:

פסוק ד

מדעתי. כבר ידעתי כי קשה אתה ואע"פ כן אוכיחך כי התשועה הגדולה שראית בימי סנחריב הרי אתה כאלו לא ראית היש קושי לב בעולם כזה, וכן אמר משה רבינו עליו השלום כי אני ידעתי את מריך ואת ערפך הקשה, ואמר ידעתי כי השחת תשחיתון:

וגיד ברזל. קשה כגיד ברזל כי אחר שהפכת ערפך אלי לא פנית עוד אלי כאלו ערפך גיד ברזל שלא יוכל לחזור כאלו איננו פרקים, וכן מצחך הוא כנחושה שלא תבוש מפני, כי העזות יראה במצח ובפנים, כי מי שיש בו העזות ירים מצחו ופניו כנגד מוכיחו כאלו מצחו ופניו קשים שלא יוכל להכניעם ולהכלם אלא ירים בעזות מצחו ופניו, וכן כתוב חזקו פניהם מסלע:

פסוק ה

ואגיד. הגזירה העתידה לבא הגדתי לך אותה מאז בטרם תבא פן תאמרו שאלו לא עשיתי זה שמא היית אומר עצבי עשם עשה אלו הגזרות הבאות ונסכי צוה אותה שיבאו:

פסוק ו

שמעת חזה כלה. שמעת אותה הגזרה כמו שהשמעתיך ראה אותה כלה באה:

ואתם הלא תגידו. כי כן הוא, וכי תכחישו מה שראיתם בעיניכם והנה השמעתיך עוד חדשות מעתה העתידות לבא והוא חרבן בבל כמו שיספר:

ונצורות. שמורות אצלי ולא ידעתם אותם:

פסוק ז

עתה נבראו. העת שיצאו מפי השם הוא עת בריאתם:

ולפני יום. ולא לפני היום הזה שאני מגידה שמא תאמר הנה ידעתון זה לא היה כי עתה נבראו ולא ידעתם ולא שמעתם עד עתה:

פסוק ח

גם לא שמעת. יש לפרשו דבק בפסוק שלפניו, והנכון לפרשו בפני עצמו, אמר לו דרך תוכחה גם לא שמעת מה שצויתיך, כלומר לא קבלת גם לא ידעת כי סרו המצות מלבבך ושכחתם והנה לא ידעת אותם:

גם מאז. לא היה עתה תחילת בוגדך כי גם מאז הדורות שעברו לא פתחה אזנך לקבל דברי, וחירק הפ"א מקום שורק, וכן ופתחו שעריך, פתח הסמדר, והנכון שיהיו כמשמעם מבנין פעל והם פעלים עומדים:

בגוד תבגוד. בכל דור ודור יש בך בוגדים:

כי מבטן. ר"ל מעת היותך לי לעם פשעת בי, וכן קרא לך פושע כי במדבר פשעת בי כמה פעמים כי מי שהוא פושע פעם אחת לא יקרא פושע אלא מי ששונה תמיד בפשעו יקרא פושע, או פירוש מבטן כי הרשע יש קצת ממדותיו בטבע יצירתו, וכן הצדיק כמו שאמר ברשעים זורו רשעים מרחם תעו מבטן דוברי כזב, וכן אומר על הצדיק בטרם אצרך בבטן ידעתיך:

פסוק ט

למען שמי. שנקרא שמי עליכם שנקראתם עם ה', וכן אמר משה רבינו בתפלתו והם עמך ונחלתך:

אאריך אפי. בכל דור ודור כי אתם חייבים כליה במעשיכם הרעים אלא שאני מאריך אפי למען שמי ולמען תהלתי כי תהלה היא לי בהיות לי עם מיוחד מבין העמים דבקים בי כי אם יפשעו בי ישובו אלי:

אחטם. כמו אאריך אפי, כי האף יקרא חוטם:

פסוק י

הנה צרפתיך. לא רציתי להכריתך בעונותיך אבל צרפתיך על ידי ענויים בחרב ובשבי ובדבר:

ולא בכסף. ולא כצורף כסף כי צורף הכסף יסיר כל הסיגים מן הכסף ויכלה אותם ממנו עד שלא ישאר בו אלא כסף צרוף ואני לא עשיתי כן כי מעטים היו הנשארים אם עשיתי כן אבל הרשעים שבכם שהם הסיגים עניתים בחלאים או בשבי או בשכול בנים או בפרי בהמה או בפרי האדמה כמו שכתוב בקללות לא להכריתם מכל וכל, וזהו שאמר בחרתיך בכור עוני ובדרש ולא בכסף ולא ע"י אור של גיהנם כי כצרוף הכסף באור שבחרתי לך כור עוני כנגד כור האור, כור הוא כלי שמתיכין בו הכסף, ועוני כולל כל מיני ענויים, יש מפרשים בחרתיך כמו בחנתיך ואין צורך רק הוא כמשמעו כי הצרוף הוא בחירת הכסף מהסיגים:

פסוק יא

למעני למעני. הכפל רוצה לומר למען שמי ולמען תהלתי, כמו שאמר כי איך יחל איך יהיה מחולל שמי אם אכריתך:

וכבודי לאחר לא אתן. לא אתן לאחר כבודי שיתפארו עובדי אל אחר עלי שיאמרו אלהיהם מסר ישראל ולא היה כח בידו להושיעם מידם:

יחל. מבנין נפעל מבעלי הכפל:

פסוק יב

שמע אלי יעקב וישראל מקוראי. שאני קראתיו ישראל ואתם נקראים על שמו ישראל:
אני הוא. בזמן עומד:
אני ראשון. בזמן שעבר: אני אחרון, בזמן עתיד:

פסוק יג

אף ידי. לא תאמר כי מראשית הזמן אני לבד כי אף טרם הזמן אני כי ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים והזמן נברא בבריאתם, ואמר יסדה לפי שהארץ כיסוד לבנין לפי שהיא תחתונה והשמים נטוים עליה, וזכר היד שהיא שמאל לארץ לפי שהיא נקלה כנגד השמים, וזכר הימין לשמים שהשמים נכבדים מהארץ כמו שהימין נכבדת מהשמאל, ועוד כי פעולת הימין יותר קיימת מפעולת השמאל כן השמים קיימים באישיהם ואין כן אישי הארץ, ופירוש טפחה תכן אותם בטפחו, כמו שאמר ושמים בזרת תכן:
קורא אני אליהם יעמדו יחדו. הנה נחלקו רבותינו ז"ל בבריאת שמים וארץ, בית שמאי אומרים שמים נבראו תחילה ואחר כך הארץ, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ובית הלל אומרים הארץ נבראת תחילה ואחר כך השמים, שנאמר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים, אמר רבי תנחומא אנא אמרית טעמא לבריאה שמים קדמו, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ולשכלול הארץ קדמה שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים, אמר רבי שמעון בן יוחי תמה אני איך נחלקו אבות העולם בית שמאי ובית הלל על בריאת שמים וארץ אלא שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה שנאמר קורא אני אליהם יעמדו יחדו, ואדוני אבי ז"ל פירש יעמדו יחדיו כי כאשר ברא הבורא יתברך שמים וארץ הנה הוציאם מאין ליש ומכח הטבע למעשה ומחוברים בראם בראשיתם ועלו השמים בטבעם כדרך העליונים לעלות וירדה הארץ בטבעה כדרך התחתונים לרדת ואלו לא העמידם האל היו עוד היום השמים עולים והארץ יורדת אך כאשר ראה האל יתברך טוב עמידתם העמידם, וזהו שאמר קורא אני אליהם יעמדו יחדו, והחכם רבי אברהם פירש אני עשיתים ובעת שאקרא אליהם למלא חפצי יעמדו שניהם לפני כעבדים, והנכון בעיני שפירושו כן אני עשיתים בתחילת בריאתם וכל ימי עולם הם עומדים יחדו בכחי, ופירוש קורא אני אליהם שאני משפיע עליהם כחי בכל עת ובו יעמדו על תכונתם וכאלו אני קורא להם שיעמדו ועומדים:

פסוק יד

הקבצו. וכיון שאני עשיתי הכל בידי כל הנבראים ואני אשפיל מלכות זו וארים אחרת כמו שאעשה לבבל להשפילה ולהרים כורש, וכשתקבצו כולכם היש בכם בנקבצים מי שידע אלה העתידות שאני עושה:

מי בהם. שהגידם:

ה' אהבו. פירוש כורש, וכבר זכרו כמה פעמים שהוא יחריב בבל לפיכך סמך על המבין, וזכרו בכנוי ולא זכר שמו, ה' אהב אותו כי יעשה חפץ האל בבבל ויראה זרוע האל בכשדים כי הוא לא התפאר בכחו כמו סנחריב ונבוכדנצר, אלא אמר כל ממלכות הארץ נתן לי אלהי השמים, ומה שאמר הקבצו לנכח ואמר בהם שלא לנכח כן דרך הלשון, וכן שמעו עמים כולם וזולתו:

כשדים. חסר בי"ת השמוש, והוא כמו בכשדים, וכן לזנות בית אביה שהוא כמו בבית אביה, ורבים כמוהו, ויונתן פירש אהבו על ישראל שתרגם ה' דרחים ליה לישראל עביד רעותיה בבבל וגו':

פסוק טו

אני אני. הכפל לחזק, או פירוש אני שהייתי ואני שאהיה, וכמו שדברתי על כורש על ידי נביאי כן הביאותיו אל בבל ותצליח דרכו, ומה שאמר אף קראתיו קראתיו בשם, כמו שאומר למשיחו לכרש:

פסוק טז

קרבו. אלה דברי הנביא:

לא מראש בסתר דברתי. נבואת סנחריב שהיתה ראשונה לא דברתי בסתר אלא בגלוי אמרתי כי כן יהיה:

מעת היותה. מעת היות הגזרה כמו שאמרתי אתם עדי, וכן עתה אדני אלהים שלחני על הגזרה העתידה לבא והיא חרבן בבל:

ורוחו. פירוש מלאכו, כלומר ומלאכו בא אלי בשליחות האל יתברך בנבואה והודיעני זאת הגזרה העתידה לבא שלחני אליכם שאודיענה לכם, ומה שהוצרך לומר ורוחו, כי פעמים ישמע הנביא קול בלא ראית מלאך ופעמים יראה מלאך במראה הנבואה, ואדוני אבי ז"ל פירש לא מראש כאשר נבאתי נבואת סנחריב בגלוי דברתי ומעת היותה אותה הנבואה שאמר את מי אשלח ומי ילך לנו שם אני מזומן, ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו שם בקרבי להתנבא העתידות, והגאון רב סעדיה פירש כמו ברוחו, על דרך ותערבם ברוחך ביד נביאיך, וכמוהו דרשו ה' ועזו כמו בעוזי, והחכם רבי אברהם בן עזרא פירש

ורוחו ומלאכו הממונה על מלכות פרס כי יש מלאכים ממונים על המלכיות כמו שכתוב בספר דניאל, ויונתן תרגם מעדן דאתפרשו עממיא וגו':

פסוק יז

כה אמר ה' גאלך. מגלות בבל על ידי כורש:

מלמדך. אני מלמד בכל יום להועיל לך שתהיה בשלום אם תשמע לי ולא תגלה לבבל ולא תצטרך לתשועה זאת אם תלך בדרך שאני מדריכך:

פסוק יח

לוא הקשבת. אלו עשית זה שהקשבת למצותי:

ויהי כנהר שלומך. ולא תשלוט בך יד אויב ובא כנהר, רוצה לומר כמימי הנהר שהם רבים, ויונתן תרגם כשפע נהר פרת:

וצדקתך. וצדקה שהייתי עושה עמך כגלי הים שהם תמידים בלי הפסק זה אחר זה:

פסוק יט

ויהי כחול. והיה כמו כן כחול זרעך שהייתי מברך אותך בפרי בטנך, וכפל הענין במלות שונות: ואמר

וצאצאי מעיך כמעותיו. ומעותיו הם אבני החול שהם צרורות קטנות והם כדמות מעות הנזכר בדברי רבותינו ז"ל, ויש מפרשים כמעותיו כמעי הים והם הדגים, ויונתן תרגם כפרודוהי והם אבני החול שהם פרודות קטנות:

לא יכרת ולא ישמד שמו. פירוש שם זרעך, כלומר אע"פ שלא הקשבת למצותי לא אכריתך מכל וכל אלא אגלה אותך לארץ אויביך ואחר כך אגאלך ואומר לך צאו מבבל:

מלפני. שלא אושיבך לפני בבית שכינתי, ואמר כנוי שמו על זרעך בעבור כי רוב השבי מהגולה היו הבנים כי האבות מתו:

פסוק כ

צאו מבבל ברחו מכשדים. אין זה בריחה מפחד כי ביד רמה יצאו ובקול רנה אלא פירושו מהירות ההליכה, וכן לברוח תרשיש כי מלפני ה' הוא בורח, כמו שפירש אדוני אבי ז"ל:

הוציאוה. זאת הבשורה:

פסוק כא

ולא צמאו. אם נבואה זו על השבי מגלות בבל כמו שהוא בנראה הוא תימה איך לא נכתב בספר עזרא כשספר בצאתם מהגלות שנעשו עמהם נסים אלו שבקע צור בעבורם במדבר:

פסוק כב
אין שלום אמר ה' לרשעים. לאנשי בבל, וזהו שאמר אמר ה', ושלמטה בפרשת כי כה אמר רם ונשא שוכן עד אמר אלהי, והסימן ה' אלהי:

פרק מט

פסוק א
שמעו איים. פירוש יושבי איים, ואלה דברי הנביא על עצמו, ואמר שמעו והקשיבו על העמים שהם מרחוק כאלו הם אצלו לפי שהתנבא אליהם פורענות העתידה לבא עליהם, שהרי התנבא על סנחריב מלך אשור כמה פעמים והתנבא על בבל ועל מואב ועל דמשק ועל מצרים ועל דומה ועל צור וצידון:
ה' מבטן קראני. אל תתמהו עלי אם אני מתנבא רעות עליכם כי אני מזומן לנבואה מן הבטן, והוא על הדרך שפירשנו בפסוק ופושע מבטן:

פסוק ב
וישם פי. לא אוכל למנוע עצמי מלהתנבאות כי הוא שם פי כחרב חדה לדבר העתידות בחתוך לשון בלא מורא:
בצל ידו החביאני. שלא יוכלו להרע לי ישראל אע"פ שדברתי עליהם רעות:
וישימני לחץ ברור. לירות בלשוני למרחוק לאומות:
באשפתו הסתירני. לפי שדמה עצמו לחץ דמה סתרי האל לאשפה שהחצים נסתרים שם, ואמר חרב חדה כנגד ישראל שהם קרובים אליו, ובחרב יכה אדם לקרוב ולא לרחוק, ואמר חץ כנגד האומות שהם רחוקים ובחץ יורה אדם למרחוק, ופירוש ברור מרוק ומרוט עד שהוא זך וברור:

פסוק ג
ויאמר לי עבדי אתה. שאתה מזומן לשליחותי כעבד לאדון שאמרתי הנני שלחני:
ישראל. יאמר בכלל ופרט אתה ישראל שאתפאר בך כאדון המתפאר בעבדו הנאמן:

פסוק ד
ואני אמרתי. בראותי כי לא שבו ישראל בתשובה בתוכחתי אמרתי לריק יגעתי, וכפל הענין במלות שונות:
משפטי ופעלתי. הם את השם שהוא שלחני אליהם ולא הועלתי ועמו אריב על זה:

פסוק ה

ועתה אמר: **לשובב יעקב אליו**, לפיכך יצרני להיות לו לעבד ולהשיב יעקב אליו בתוכחתי ושיאסוף ישראל לו, כלומר לעבודתו ואם לא יועיל בדור הזה די לי שאכבד בעיני ה' ויודיעני סודותיו ועתידותיו והוא היה עזי שלא ירעו לי, וכתוב ולא יאסף באל"ף ופירוש הכתוב בתמיה:

פסוק ו

ויאמר נקל. נפעל עומד והקו"ף בצרי, ופירו' בתמיה והוא חסר ה"א התמה כאלו אמר הנקל למה אמרת כי לריק יגעת וכי נקל הוא מהיותך לי עבד לא די לך בזה אע"פ שלא ישמעו אליך אנשי דוריך די לך שעשית שליחותי, ועוד להקים את שבטי יעקב מנפילתם בגלות בין העמים ולא די לך שהתנבאת על הטובה שאני עתיד להביא עליהם:

ונצורי ישראל להשיב. פירוש להשיב אותם לקדמותם, ונצורי פירוש חרבות כמו ובנצורים ילינו:

ונתתיך לאור גוים. פי' כי נבואותיך יהיו לעתיד לאור גוים שיראו שיתקיימו נבואותיך ישובו לדרך טוב ויאירו בך להיות ישועתי עד קצה הארץ, כי בתשועת ישראל יהיו נושעים גם כן הגוים אחר מלחמות גוג ומגוג, כמו שאמר יבאו כל בשר להשתחוות לפני, ואמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך:

פסוק ז

כה אמר ה', **גואל ישראל**. מגלות העמים כי עתידות הם אלה הפרשיות הבאות אחר זה:

קדושו. שיתקדש בהם בנפלאות שיראה בהוציאו אותם מהגלות:

לבזה נפש. אמר האל בעבור ישראל שהוא בזוי נפש ומתעב אותו כל גוי והוא עבד מכמה מושלים עוד יראה שיראוהו מלכים ויקומו מפניו ושרים וישתחוו לו:

למען ה' אשר נאמן. למען ה' שהוא בעזרת ישראל יעשו זה, כמו שאמר זכריה יחזקו עשרה אנשים וגומר, נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם:

אשר נאמן. בדברו ובהבטחתו שהבטיח את ישראל ולמען קדוש ישראל אשר בחר בך:

פסוק ח

כה אמר ה' בעת רצון. יאמר האל לישראל בעת שתעשה רצוני אני עניתיך בזעקך אלי מצרה אם באה עליך:

וביום ישועה. פי' וביום שתהיה צריך לישועתי עזרתיך ואצרך, וכן אעשה בכל דור ודור שאשמרך מן הכליה אע"פ שאתם חייבים לפעמים מכל מקום אצרך עד שאתנך לברית

עם וזה לעתיד לימות המשיח שתהיה צריך להיות לברית עם ר"ל לקיום עם, כמו שאמר יקימך ה' לו לעם קדוש:

להקים ארץ. פירוש להקים חרבות ארץ ישראל ולהנחילך נחלות שהיו שממות כל זמן הגלות, וכן תרגם יונתן בעת רצון כמו שפירש בעדן דאתון וגומר, ותרגם להקים ארץ לאקמא צדיקיא דשכבין בעפרא:

פסוק ט

לאמר לאסורים צאו. שהם בגלות כמו אסורים שאין להם כח לצאת מתחת ממשלת הגוים, וכן דמה הגלות לחשך:

ירעו. שימצאו בכל מקום ספקם בצאתם מהגלות:

ובכל שפיים. מקומות הגבוהים, וכן וילך שפי, וזכר שפיים כי אין דרך למצוא מרעה לבהמות בהרים כי אינם מקום מים כן המקומות שלא ימצא בהם הולך דרך ספקו אבל הם ימצאו בהם ספקם:

פסוק י

לא ירעבו. בכל הדרך לא יהיה להם רעב וצמא כי האל יזמין להם כי יפתח להם במדבר מעינות ויצמיח להם גם כן עצי מאכל עם פירותיהם, וזה דרך נס ופלא, כמו שאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות:

שרב. כמו אכלני חרב תרגום שרבא:

מבועי. שרשו נבע בכל מקום שילכו במדבר יהיו נובעים להם מים:

פסוק יא

ושמתי. כמו שאמר כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו, וזה יהיה כמשמעו דרך נס כדי שלא יעלו וירדו בדרכים, או הוא דרך משל רוצה לומר שלא יגעו ולא יעפו בדרכים כי העליה והירידה תיגע ההולך והאל יחזק כחם שלא ייעפו. ואמר

הרי ומסילתי. בכנוי המדבר והוא האל רוצה לומר שהוא יחדש הדרכים ההם במדברות מקום שאין שם דרך, כמו שאמר והיה שם מסלול ודרך וגומר:

פסוק יב

הנה אלה. זכר ארבע הפאות שישראל מפוזרים בכולם, ואמר על פאת מזרח מרחוק לפי שארץ ישראל באמצע הישוב בקרוב והיא רחוקה מפאת מזרח יותר כי היא נטה לפאת מערב בארץ, לפיכך אמר על מזרח מרחוק:

ומים. הוא המערב:

מארץ סינים. הוא הדרום כמו שתרגם יונתן מארע דרומא, כי הסינים שוכנים שם, והסינים הוא מבני כנען, כמו שכתוב, ופירש רב סעדיה ז"ל אטרא בלפוון:

פסוק יג

רנו שמים. דרך משל כאלו כל העולם שמח בצאת ישראל מהגלות:
ופצחו. כתיב יפצחו קרי והענין אחד, ופירוש הרמת קול בשמחה, וזכר הרים בפני עצמם ואף על פי שהם בכלל ארץ לפי שהם עיקר בריאת הארץ והחלק הקיים שבה ועוד כי המתכות בהרים:

פסוק יד

ותאמר ציון. זכר ציון לפי שהיא ראש ממלכת ישראל וכאלו העיר מתאוננת על בניה שגלו ממנה, וכל ישראל בניה ולא יושביה לבד כי אליה היו באים כל ישראל לעבוד את ה':
עזבני. שכחני. אמרה זה לאורך הגלות הזה שידמה שעזבה האל ושכחה:

פסוק טו

התשכח אשה עולה. בנה הקטן כי היא מרחמת עליו יותר בעבור שאין לו כח לבקש פרנסתו כמו הגדול, וכפל הענין ואמר מרחם בן בטנה, וכן אמר גם כן על הקטן כמו עול וכן או בן יגח או בת יגח, אם בנים ואם בנות, אמר התשכח אשה עולה שלא תרחם בן בטנה זה לא יהיה:
גם אלה תשכחנה. פעמים שגם אלה הנשים תשכחנה בניהן כשיש בהן מדת אכזריות כי ימצא בהן אבל הן מעטות אבל אני רחום ולא אשכחך לעולם:

פסוק טז

הן על כפים. פירש רב סעדיה ז"ל כמו עננים וכן נשא לבבינו אל כפים, והנכון כמשמעו, וכן תרגם יונתן, כלאו את חקוקה לפני שאזכרך תמיד:
חומותיך. פירוש חומותיך ההרוסות:

פסוק יז

מהרו. עבר במקום עתיד כמו ימהרו וכן הוא המנהג בנבואות ברוב:
מהרסיך ומחריביך. והם הפושעים יצאו ממך שיכלו שלא יהיה בך עוד רשע ופושע כי הם היו סבת ההריסה והחרבן:

פסוק יח

שאי סביב עיניך. כי מכל פאה יבאו כולם כל בניך מכל הפאות:

חי אני. זו ההבטחה שלא תשוב אחור כמו בי נשבעתי בהקבץ כל ישראל אליך יהיו לך כמו העדי והקשורים לכלה:

פסוק יט

כי חרבותיך ושוממותיך. שאת דואגת עליהם לא תדאגי עוד:
כי עתה תצרי מיושב. כל החרבות והשוממות יהיו מיושבות עד שתצרי מרוב יושבים:
תצרי. תדחקי:
ורחקו מבלעיך. משחיתיך ירחקו בקצה הארץ שלא יבא עוד בגבוליך משחית:

פסוק כ

עוד, **שכליך**. שאת שכולה מהם יהיו רבים בתוכך עד שיאמר כל אחד לחברו צר לי המקום גשה לי ואשבה, כלומר גש הלאה בעבורי שאוכל לשבת כל כך יהיו רבים היושבים, ויונתן תרגם רוח לי ואתיב:

פסוק כא

ואמרת, **וגלמודה**. יחידה:
גולה וסורה. מצד בנים שגלו וסרו ממנה וכן כאלה נובלת עליה, וסורה שם תאר כמו וסורי בארץ יכתבו:
איפה הם. מאיפה כלומר מאיזה מקום באו, או פירוש איפה היו:

פסוק כב

כה אמר, **בחצן**, זרוע או כנף הבגד וכן חצני נערתי:

פסוק כג

והיו, **אמניך**. מגדליך כמו כאשר ישא האומן את היונק:
וידעת. אז תדעי כי אני ה' ובידי הכל להשפיל ולהרים ואם היית שפלה ימים רבים תהיי רמה על כל העמים ואני הוא אשר לא יבושו קוי כי אם קויתם אותי ימים רבים בגלות לא אבדה תקותכם ולא יהיה לכם עוד בשת מן האומות שהיו אומרים כי אין לכם תקוה:

פסוק כד

היקח מגבור. אלה הם דברי האומות איך יוקח מגבור מלקוח שלקח ועוד כי הוא שבי צדיק כי בצדק ובמשפט לקחו איך ימלט מידו משני פנים האחד שהוא גבור והאחד שהוא צדיק בשביו כן ישראל איך יצאו מתחת רשותינו:

פסוק כה

כי כה. ענה הקדוש ברוך הוא:

גם שבי גבור יוקח. כי אני גבור מכם שאקחנה מידכם, ומה שתאמרו צדיק אינו כי אם עריץ כי בכח ובעריצות לקחתם אותו לא בצדק ובמשפט כך פירשו אדוני אבי ז"ל:
יריבך. שם תאר והיו"ד נוספת כיו"ד יקום, כלומר המריב אותך בגלות ואושיע בניך מתוכם:

פסוק כו

והאכלתי את מוניך. אונסיך, כמו ולא יונו עוד נשיאי את עמי ותרגומו ולא ינסון:
את בשרם. על דרך איש בשר זרוע יאכלו:
וכעסיס. יין ענבים או יין רמונים נקרא כן לפי שיוצא על ידי סחיטה וכתישה, מן ועסותם רשעים, וכן מעסיס רמונים יטפו ההרים עסיס:
דמם. מדמם, ותרגם יונתן ית בשר דהוו מונין לך וגו':

פרק נ

פסוק א

כה אמר ה' אי זה ספר כריתות אמכם. הנה אמר ירמיהו שלחתיה ואתן את ספר כריתות אליה, פירשו המפרשים כי ירמיה דבר כנגד עשרת השבטים שנתן להם ספר כריתות שלא יהיה מהם עוד מלך כי בקבוץ גליות נאמר ועבדי דוד נשיא להם, ואמר ולא יחצו עוד לשתי ממלכות, אבל ליהודה לא נתן ספר כריתות אלא כבעל שמוציא אשתו מביתו שקצף עליה אבל לא נתן לה ספר כריתות לפי שעתיד להחזירה אליו כן יהודה עתיד להחזיר המלכות לו, ונוכל לפרש גם כן לפי שעשרת השבטים לא שבו בשוב הגלות מבבל ועוד שמשגלו לא יצאו ממקום גלותם וארך להם הגלות מאד הרי הם כאלו נתן להם ספר כריתות ובני יהודה שבו לארצם אחר שבעים שנה וישבו בארצם ארבע מאות ועשרים שנה, ואע"פ שיהודה לא גלה עדין הנביא דבר על העתיד ונחמה שמנחם את ישראל שהם בזה הגלות שישובו כי לא נמכרו כי אם בעונותיהם ובשובם האל ישיב שבותם, ואמר כנגד יהודה אי זה ספר כריתות, כלומר כי קרובים אתם לשוב אלי כאשר שבתם פעם אחרת כי אין ביני וביניכם ספר כריתות ובשובכם ישובו גם כן שאר השבטים כי דוד ימלוך על ישראל כלו, וכן אמר יחזקאל הנה אני לוקח את עץ יהודה אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חביריו ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתם לעץ אחד, ואע"פ שנתן להם ספר כריתות כבר היה הכריתות גדול וארך גלות מאד והנה ישיב אותם עם שבט יהודה, והאם היא הכנסיה והכלל והבנים הם הפרט והנה לא

נמכרתם ואינכם צריכים לכסף בפדותכם אלא עונותיכם היו דמי המכירה והתשובה תהיה כסף הפדות:

פסוק ב

מדוע. אתם מעכבים הגאולה כי אני מזומן לקבל אתכם בתשובה אם תשובו, ולמה היה זה כי באתי ואין איש עונה אלי:

קראתי. שובו אלי ואשובה אליכם:

ואין עונה. מכם:

הקצור קצרה ידי מפדות. וכי חשבתם לאורך גלותיכם כי לקוצר ידי הוא זה שלא פדיתי אתכם עד עתה אין זה אלא בשבילכם שלא שבתם אלי, והביאה והקריאה הם דברי הנביאים כמו שכתבנו בכמה מקומות כי האל מקבל השבים בכל עת קראם אליו בלב שלם הוא קרוב אליהם ונכון לקבלם:

הן בגערתי. איך תחשבו כי מקוצר ידי הוא זה שלא נגאלתם עד עתה והנה אחריב הים בגערתי כמו שעשיתי בים סוף בגערה לבד, וכן כתיב ויגער בים סוף ויחרב, והגערה שהוליך רוח קדים ששם את הים לחרבה:

אשים נהרות מדבר. כשארצה אוביש הנהרות כמו שעשיתי בירדן שהובשתי אותו עד שעברו ישראל וממקום המעבר עד הים יבש הנהר כמו שאמר והיורדים על ים הערבה ים המלח תמו נכרתו והנה מתה הדגה שהיתה בנהר כשתמו המים ובאשה, ומה שאמר על הירדן נהרות והוא אחד משני נהרות אחרים הנשפכים לתוכו, וכן אמר על זה אתה הובשת נהרות איתן, כמו שפירשתי בספר תהלים:

פסוק ג

אלביש. וכן עשיתי במצרים בהפסד האויר להם שהלבשתי להם השמים קדרות שהיה להם חשך שלשת ימים:

ושק אשים כסותם. כאלו שק היה כסותם שלא ראו אור, והשק הוא שחור ועם כל זה עשיתי כן אוכל לעשות להוציאכם מהגלות ואע"פ שאתם בתוך עמים רבים, וזכר המים והאויר לפי שהם יסודות ואם ביסודות יעשה חפצו כל שכן בנבראים מהם, ויש לפרש עוד אלביש שמים קדרות על קדרות השמש והירח, או על העננים כמו שנאמר עליהם והשמים התקדרו עננים ורוח, אלא שנכון הוא לפרש הכל במה שעשה בעבור ישראל, ויתכן לפרש הפסוקים האלה דרך משל דמה טובות העמים שהיה להם בשפע כמו הים והנהרות, ואמר שיחריב אותם ויוביש אותם כלומר שיפסיק טובתם בעבור הרעה שעשו לישראל והענין כמו שפירשנו בפסוק ושמתי נהרות לאיים ואגמים אוביש:

פסוק ד

אדני אלהים. אלה דברי הנביא אמרם על עצמו, אמר נתן לי לשון למודים לשון אנשים מורגלים בלשון כמו למוד מדבר וכן אמר למעלה וישם פי כחרב חדה, שתקן לשוני לדבר צחות מהרה כאדם הרגיל בדבר לדעת דברי השם ולעות בו את מי שהוא עיף, ר"ל צמא לשמוע את דבר ה' כמו לשתות היעף במדבר ר"ל הצמא, וכן בארץ ציה ועיף בלי מים, ופי' לעות לאמר דבר בעתו:

יעיר בבקר בבקר. אולי היו נבואותיו במראות הלילה והיה כאלו האל העירו בבקר להנבואה, או פי' בבקר בבקר יום אחר יום כי לא היתה הפסקה בנבואתו שיהיה בלא נבואה חדש או ימים:

יעיר לי אזן. הנה תקן פי לדבר ואזני לשמוע כלמודים, כמו שאמר ה' אלהים נתן לי לשון למודים:

פסוק ה

אדני, אלהים. אמר שני פעמים ה' אלהים ועוד אמר וה' אלהים, הן ה' אלהים, לפי שהיה מדבר על הנבואה והנבואה תבא לנביא באמצעות המלאכים הנקראים אלהים:

לא מריתי. ללכת בשליחותו ולא נסוגותי אחור שלא אלך אלא אמרתי הנני שלחני:

פסוק ו

גוי. ואעפ"י שאתבזה בעבור השליחות לא נמנעתי בעבור זה אלא ברצון הלכתי ואין זה כדברי ירמיה שאמר ואמרתי לא אזכרנו וגומר, ומה שאמר גוי נתתי למכים אפשר שהיה זה אבל לא מצאנו זה בכתוב, ואפשר שיהיה פי' הפסוק כן אפילו היו מכים ומורטים אותי אני אקבל ברצון לאהבת האל:

למרטים. מורטים שער לחייו וזקנו:

פסוק ז

ואדני אלהים יעזור לי. אם הכו אותי, ואמר יעזור לי שלא יתנני בידם להמיתני, ואם לא הכוהו פי' יעזור לי בהקים דברי נבואתי על כן לא נכלמתי באמרי בפרהסיה דברי נבואתי כי ידעתי כי לא אבוש כי יתקיימו דברי:

כחלמיש. פי' האבן החזק:

פסוק ח

קרוב מצדיקי. שיצדיק דברי וישים אותם אמת וקרוב הוא אלי תמיד הוא מחדש נבואות אלי גם שונה הוא אלי קצת נבואות כמו דבר סנחריב וכיון שהוא שונה אלי תמיד על

כל פנים יקיים אותם אם לא יעשו הם תשובה שתשוב אחור דברו וינחם על הרעה, או פי' קרוב כי בקרוב יצדיק דברי:
מי יריב אתי. שלא יהיה כמו שנבאתי:

פסוק ט
הן ה' אלהים. מי הוא ירשיעני בדבריו, ולא אמר מי שלא ימצא מי שירשיעהו כי רבים היו מרשיעים אותו אלא אמר מי הוא שירשיעני כבגד יבלה, ופי' ירשיעני, כמו והרשיעו את הרשע, אשר ירשיעון אלהים:
כלם. כל העומדים כנגדי לסתור את דברי:

פסוק י
מי בכם. אחר שיש מרשיעים אותי מי שהוא בכם ירא את ה' ישמע אלי וגם מאשר הלכו בחשך עד עתה ישוב מדרכו הרעה ויבטח בשם ה' וטוב לו:

פסוק יא
הן כלכם. רוצה לומר רובכם, כי באמת יראי האל היו בהם אלא מאותם שהיה קורא להם אשר הלך חשכים שישובו לו אמר ידעתי שלא תשובו כי כלכם אתם שהייתם בדרך רעה עד עתה קדחי אש אתם ר"ל קדחי אש באף האל, כמו כי אש קדחה באפי אבל אותו פעל עומד וזה פעל יוצא, וכן יוצא כי אש קדחתם באפי:
מאזרי זיקות. כפל הענין במלות שונות ומוציאי אש מן העצים ומן האבנים יקראו מאזרי זיקות:
זיקות. הם ניצוצי האש, ויונתן תרגם מגרן באשתא, כתרגום והשלחתי בכם ואגרי בכון:
לכו באור אשכם. אש בערתם ואותו האש תאכלנה כי העון יכלה אתכם:
מידי היתה זאת. הרעה לכם שתשכבון למעצבה, והשכיבה הזאת שאמר כמו שכיבת החולי או המות, כלומר שלא יהיה בכם כח לקום לפני אויביכם:
אשכם. האל"ף בסגול והשי"ן רפה:

פרק נא

פסוק א
שמעו דבר ה'. כנגד הטובים יראי ה':
הביטו אל צור חצבתם. פי' חצבתם ממנו זה אברהם:

ואל מקבת בור נקרתם. נקרתם בו זהו שרה, דמה רחם האשה לבור, ופירש מקבת נקיבת הבור, כאלו אמר אל בור נקובה שנקרתם בה ממנה, והחכם רבי משה בן עזרא פי' צור שרה, כי היא הנפעלה, והמקבת אברהם כי הוא הכלי הפועל בצור:

נקרתם. מן העיני האנשים ההם תנקר:

פסוק ב

הביטו. עתה פי' המשל:

תחוללכם. תחולל אתכם, ותחולל עתיד במקום עבר כאלו אמר חוללה אתכם, וענינו מן חיל כיולדה, אמר הביטו אליהם ולכו בדרכיהם וראו מה עשיתי להם:

כי אחד קראתיו. ואמרתי לו לך לך מארצך וממולדתך, אחד הי' ואחר כן ברכתיו והרביתיו, ומה שסמך לענין זה נחמת ציון פי' אאז"ל בעבור כי בזמן שנואשו שניהם מהיות להם בן לעת זקנתם אז פקדתים ונתתי להם בן, כן ישראל אחר שיארך גלותם מאד עד שיהיו נואשים מן הגאולה אז יפקדם האל ויוציאם מן הגלות:

ואברכהו וארבהו. עתיד במקום עבר כי וארבהו בשוא וכן ואברכהו פתח הוי"ו שהוא במקום שוא:

פסוק ג

כי נחם ה' ציון. זכר ציון כי היא עיקר המלכות:

וערבתה. כמו מדברה, וכן במדבר בערבה, והדומים להם, ואמר נחם וישם עבר במקום עתיד כמנהגו בנבואות ברוב:

פסוק ד

הקשיבו. **ולאומי**, בוי"ו עם הדגש, והדומים לו כתבנו בספר מכלל:

כי תורה מאתי תצא. כמו שאמר בתחילת הספר כי מציון תצא תורה, כי המלך המשיח יורה העמים ללכת בדרכי ה', וזה יהיה אחר מלחמת גוג ומגוג:

ומשפטי. כמו שאמר שם ושפט בין הגוים:

לאור עמים. שיאיר עיניהם בדרכי ה' וישפוט ביניהם ויוכיחם שיהיו בשלום זה עם זה, כמו שאמר וכתתו חרבותיהם לאתים וגו', זהו שאמר ארגיע, כלומר אניחם ואשקטם מעל חמתי או ממלחמה, או פירוש לאור העמים לעיני העמים ארגיע להם ומשפטי להם, כלומר שאעשה משפט בהם:

פסוק ה

קרוב צדקי. אם ישמעו אלי בני הגלות קרוב הוא צדקי לבא:

וישעי. הרי הוא כאלו יצא, וכן אמר כי קרובה ישועתי לבא:

וזרועי עמים ישפטו. זהו מלחמת גוג ומגוג, ואמר וזרועי בלשון רבים לרוב הנקמה שיעשה בהם כאדם המכה בשתי ידיו:
אלי איים יקוו. יושבי איים יקוו אלי מהיום ההוא ואילך:
ואל זרועי. שאסמוך אותם ביד ימיני:

פסוק ו

שאו. אם הפסוק הזה כמשמעו איך יאמר ותשועתי לעולם תהיה ואם העולם יאבד איך תהיה ישועה, וצדקה אם אין העולם נברא, ואאז"ל פירש זה יהיה ולא יהיה זה, והוא על דרך הפלגה כלומר קודם אחריב העולם משאני אבטל ישועתי וצדקתי, וכמו שאלו קיימים כן תהיה ישועתי קיימת וכן אמר ירמיהו הנביא אם ימושו החקים האלה מלפני גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני והחכם רבי אברהם בן עזרא כתב כן מזה הפסוק למדו אנשי תושיה כי נשמת האדם עומדת ודברם אמת והשמים הוא הרקיע והארץ היא המיושבת וישועת האדם וצדקתו לעולם עומדת, ר"ל כי האויר יקרה לו הפסד ושנוי, וכן הארץ כמו רעש הארץ ונפול ההרים ויבא מזה הפסד הישוב:
ויושביה. כמו כן ימותון, ואע"פ שהם מד' יסודות זכר השנים כי באויר הם חיי הגוף ויסוד הגוף הוא העפר, וכן אמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב, אבל הנשמה החכמה לעולם תהיה לא תמות, והרב הגדול רבי משה בר מימון ז"ל פי' דרך משל על אבוד האומות והמרעים לישראל, אמר ראו איך נחתכו השמים ההם ושממה הארץ ההיא וימות מי שעליה ואתם נעדרים כאלו אמר שהם אשר מלאו את הארץ והיה נחשב בהם העמידה והקיום בשמים, על דרך משל וגוזמא אבדו מהר וכלו ככלות העשן ועניניהם הקיימים בקיימות הארץ יאבדו העניינים ההם כאבוד הבגד הבלה:
נמלחו. ענין השחתה, וכן ארץ מלחה לא תשב, והוא עבר במקום עתיד:
תחת. תשבר, כמו אל תירא ואל תחת:

פסוק ז

שמעו. אמר עוד כנגד בני הגלות, וכפל הענין במ"ש אלא שחדש בו קצת הענין:
תורתי בלבם. אותם שתורתי בלבם לא בפיהם לבד כי הם יראו הישועה:
חרפת אנוש. שמחרפים אותם האומות על אחור הגלות, וכן אמר כל היום כלמתי נגדי וגומר:
ומגדופותם. גדופם כמו חרפם:

פסוק ח

כי כבגד. זה הפסוק מסייע לפי' הרמב"ם ז"ל:

יאכלם. הכנוי לרשעים, כלומר יאכל אותם הרע הבא עליהם כמו הבגד שיאכל אותו העש וסס הוא אחי עש ובערבי יקרא סוס כי הם יאבדו מן הארץ ואתם תהיו בה לעולם בצדקתי וישועתי שאתן לכם:

פסוק ט

עורי עורי. שניהם מלרע:

לבשי עזך. דרך משל כמו גאות לבש:

עורי. זה מלעיל:

כימי קדם. במצרים:

עולמים. זה ימים רבים וזמנים ארוכים שעברו:

הלא רהב. זה מצרים, וכן אזכיר רהב ובבל, ואמר המחצבת שהכה אותם בעשר מכות:

מחוללת. מגזרת חיל כיולדה:

תנין. זה פרעה, וכן אמר התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו:

פסוק י

הלא את היא המחרבת ים. זה ים סוף, כמו שאמר וישם את הים לחרבה, ושנה הענין ושלש במלות שונות:

השמה. מלעיל בשני פשטין כי הוא פעל עבר והוא במקום אשר שמה, וכן הבאה מצרימה שבעים, אשר באה, כי לא תבא ה"א הידיעה על העוברים:

פסוק יא

ופדויי. כמו שעשית מקדם כן תעשה עוד עם גלות ישראל ועוד כמו שעברו גאולים בים סוף ובאו לארצם כן פדויי ה' ישובו מהגלות:

ובאו ציון ברנה. וי"ו ופדויי במקום כן, כי יש וי"ו להשוות דברים כמו שכתוב בספר מכלל, וכן וי"ו ושפתי רננות יהלל פי כמו שפירשנו בספר תהלים, וכן ושמועה טובה תדשן עצם, ובספר משלי כמו אלה הווי"ן רבים:

ושמחת עולם על ראשם. דרך משל כי ילכו קוממיות ראש נשוי בשמחה:

ישיגון נסו. ושל מעלה מזה בפרשה חזקו ידים ישיגון ונסו ושם כתבנו הסימן שהוא וי"ו נו"ן:

פסוק יב

אנכי אנכי הוא מנחמכם. אמר מנחמכם לשון רבים ואמר מי את ותיראי לשון נקבה ואחר כך אמר ותשכח ותפחד לשון זכר כי כן מנהג המקרא כשמדבר כנגד כנסת ישראל

וכשמדבר בלשון רבים מדבר כנגד הפרטים וכשמדבר בלשון יחיד מדבר כנגד הכלל וכשמדבר בלשון נקבה מדבר כנגד הכנסה:

ימות. כי בן תמותה הוא ואם יצר לך היום לא יצר לך מחר:

חציר. פירוש כחציר, וכן גור אריה יהודה והדומים לו רבים:

פסוק יג

ותשכח. אחר שהוא בורא העולם היה לך לחשוב כי יש כח בידו להצילך מיד בן אדם ואיך פחדת מבן אדם ולא זכרת האל שאם תשוב אליו ותבקש מלפניו הוא יצילך מידו:

נוטה ויסד. פירשתי כמה פעמים:

כאשר כונן להשחית. ולמה אתה מפחד ממנו שוב לאל ולא תפחד ממנו כי בן אדם אם עלתה חמתו וכונן להשחית לא יעשה ולא יספיק לו כדבר סנחריב ואיה חמתו הלכה כענן:

פסוק יד

מהר צועה. לא תזיקך חמת המציק כי עתה ימהר הגולה להפתח מבית גלות והוא ישראל שהוא גולה בין העמים, ולשון צועה הוא ענין טלטול ונוע ממקום למקום יש בטלטול השבי ויש בטלטול אחר, וכן לשון גלות כי גולה אתה למקומך אינו טלטול השבי, ולשון צועה יש בו פעל עומד כמו זה מהר צופה, וכן את צועה זונה, ויש שהוא פעל יוצא כמו ושלחתי לו צועים וצעהו צועה ברוב כחו:

ולא ימות לשחת. לא ימות בגלות שהוא לו כמו קבר, ועל הכלל מדבר כי אם ימותון בגלות יחידים יעלו בתחיית המתים, אבל באמרו ולא ימות על הכלל יאמר, כלומר שלא ישאר שם כי על כל פנים יצא ויפתח ממאסר הגלות:

ולא יחסר לחמו. בעודו בגלות אף על פי שהוא שבוי האל מזמין לכם בין הגוים אויביהם ושוביהם טרפם וצרכם בכבוד, או פירוש ולא יחסר לחמו בצאתו מהגלות בדרך כמו שאמר לא ירעבו ולא יצמאו, ובדרש מפרש הפסוק כן איך תפחד מבן אדם שימות והנה בעודו בחיים הוא דבר חלוש מאד אפילו נקביו קשים עליו צריך למהר הוא ולהפתח בהלוך המעים כדי שלא ימות לשחת, כיון שמהר להפתח צריך למזונות שאם יחסר לחמו ימות, ויונתן תרגם כן מותי וגו':

פסוק טו

ואנכי ה'. שיש בידי כח להוציאך מהגלות ואנכי רגע הים כ"ש שאגער בעמים המחזיקים בכם:

רוגע. תרגם יונתן כמו גוער דנזיף בימא, ויש לפרשו כמו בוקע, וכן עורי רגע וימאס, בכחו רגע הים, והנה גערתי בים סוף לעברכם:
ויהמו גליו. במקום הבקיעה, ולא יכלו לעבור עד שעברו ישראל, וכן והמו גליו ולא יכלו:
ה' צבאות שמו. והוא אדון צבאות מעלה ומטה ובידו הכל:

פסוק טז

ואשים. הנה שמתי דברי בפיך להיות לי לעם, וכן ודברי אשר שמתי בפיך:
ובצל ידי כסיתיך. שלא יוכלו העמים לכלותך בגלות כל זמן שיהיו דברי בפיך ובלבבך כי לא שמתי אותם בפיך אלא להיותם בלבבך לעשותם כמו שאמר בפיך ובלבבך לעשותו:
לנטוע שמים. וכל זה אכסה עליך בגלות עד שיבא עת לנטוע שמים וליסוד ארץ וזהו קבוץ גליות שיהיו ישראל עולם חדש, וכן אמר הנני בורא השמים החדשים והארץ החדשה ולא תזכרנה הראשונות וגו':
ולאמר לציון עמי אתה. פירוש לבני ציון וזכר ציון כי היא עיקר המלכות, ויונתן תרגם לקיימא עמא וגו' כבעמוד:

פסוק יז

התעוררי: **קבעת**. שמרי הכוס:
התרעלה. הרעדה, או פירושו סם המות אמר די לך בגלות כבר שתית כוס התרעלה עד השמרים גם מצית אותה עד שלא נשאר בכוס אפילו טפה כלומר כל הרעות הכתובות הגיעו עליך ודי לך קומי מהגלות התעוררי והתעוררי:

פסוק יח

אין מנהל לה. בעודה בגלות לא היה כח ביד בני הגולה לנהל האחד חברו ולהחזיק בידו ולסמכו מהרעה כי כולם היו שוים בה:

פסוק יט

שתים הנה. הרעות הקורות אותך בהיותך בארצך קרוב לגלות שתים רעות היו השוד והשבר והם הרעב והחרב כי השוד הוא החרב והשבר הוא הרעב אלה הרעות היו לך מלבד רעות הגלות שסבלת זה כמה שנים:
קראתיך. בנוע האל"ף:
מי אנחמך. איזה עם שלקה כמותך שאוכל לנחמך בו:

פסוק כ

בניך עלפו שכבו. מענין על ראש יונה ויתעלף ענין עיפות ורסוק האברים עד שלא יוכל לעמוד על עצמו כמו שאמר בקינות ירמיה שכבו לארץ חוצות נער וזקן:

כתוא מכמר. כתוא שהוא שוכב במכמר שלכדו אותו בו, ותוא היא החיה הנזכרת בתורה ותאו וזמר בהפוך האותיות כמו כבש וכשב והוא שור הבר ומכמר הוא רשת, וכן יפלו במכמוריו רשעים, וכן ופורשי מכמורת:

פסוק כא

לכן, ושכורת ולא מיין. פירוש ושכורת הצרות ולא מיין:

פסוק כב

כה אמר אדניך. הוא יהיה אדוניך ולא העכו"ם והוא אלהיך שיקח משפטך מן העכו"ם:
יריב עמו. יקח ריב עמו ומשפטם מן הגוים, וכן ריבו אלמנה:

פסוק כג

ושמתיה ביד מוגיך. שרשו יגה מן כי ה' הוגה:
לנפשך. אמר נפשך ואמר גוך כי הנפש מעונה בעינוי הגוף:
וכחוץ. פירוש כמו השוק שהכל עוברים עליו וכל זה סבלת לאהבתי לפיכך אמר ותשימי:

פרק נב

פסוק א

עורי עורי. עזך. שהיית מופשטת ממנו עד עתה לבשי אותו:
ערל וטמא. ערל זה מלכות אדום הם הערלים, וטמא זה מלכות ישמעאל שהם מראים עצמם טהורים ברחיצת גופם והם טמאים במעשיהם הרעים ושתי המלכיות האלה החזיקו בירושלם מיום החרבן ושניהם נלחמים עליה זה זמן רב זה כובשה מזה וזה כובשה מזה ומיום הגאולה ואילך לא יעברו בה עוד כימי עולם, וכן אמר וזרים לא יעברו בה עוד כל ימי עולם:

פסוק ב

התנערי מעפר. דמה ישיבתם בגלות כמי שהתפלש בעפר ואומר התנערי מעפר וקום:
שבי. כמו את השבי ואת המלקוח, ויונתן תרגם ענין ישב קומי תבי על כורסי יקרא ירושלם:
התפתחי מוסרי צוארך. חסר מ"ם השמוש ממוסרי צוארך שהרי היא בגלות כאלו עול מוסרים בצואר:
שביה. תאר בפלס עניה:

פסוק ג

כי כה אמר ה' חנם. בלא כסף אלא בעונות:

ולא בכסף. אלא בתשובה, ועוד נאריך בענין זה בפסוק וירא כי אין איש:

פסוק ד

כי כה אמר ה' מצרים ירד עמי בראשונה. זכר שתי גליות גלות מצרים וגלות בבל כי מלך אשור הוא מלך בבל, ואמר מצרים שירד שם בראשונה לגור שם ואשור כמו כן באפס עשקו כל אחד מהם, כי מצרים לא היה לו דין להעבידו בפרך כי לגור בא שם תחילה, וכן אשור לא היה לו דין בהם ולא היו בני מלחמתו למה בא סנחריב והגלה עשרת השבטים ונבוכדנצר הגלה יהודה ובנימן והוא באפס בלא משפט ואף ע"פ שהיתה גזרה מהאל הם המצריים העבידום וענו אותם יותר מדאי, וכן אשור כמו שאמר אני קצפתי מעט והם עזרו לי לרעה:

פסוק ה

ועתה. בזה הגלות שהוא גלות שלישי:

מה לי פה. מה לי כל כך בזה הגלות שהארכתי אותם זמן רב בגלות כן יאמר האל בהגיע זמן הגאולה:

כי לקח עמי חנם. אינם מתעכבים בגלות בשביל כסף שהם חייבים לשוביהם אלא בעונותם גלו וכבר לקחו עונשם:

משלו יהיללו. הגוים המושלים בהם יהיללו אותם בעבודתן הקשה ובאה צעקתם אלי, ועוד כי כל היום שמי מנואץ בגלות שהעכו"ם ינאצוהו שהיו הורגים ושוללים אותם על יחוד שמי:

לוקח. פתוח כי הוא פעל עבר שלא נזכר פעלו מן הדגוש:

יהיללו. שרשו יליל יללה והוא מבנין הפעיל והוא פעל יוצא:

מנואץ. מורכב מפועל והתפעל וכבר בארנו דקדוקו היטב בספר מכלל בחלק הדקדוק ממנו בבנין פועל:

פסוק ו

לכן ידע עמי שמי. שאינו נודע בגלות אבל הוא מנואץ בעת הגאולה ידעו עמי שמי זהו שאמר ביום ההוא אז ידע עמי שמי, וכן שאר העמים ידעוהו אז ולא זכר עמי כי הם ידעוהו באמת וידעו כי הנבואה לא דברה לשוא וההבטחה שהבטחתים על ידי הנביאים אז ידעו שהיא אמת וידעו כי אני הוא המדבר לא שדברו הנביאים מעצמן אלא הם נבאו

בשמי, ובראותם שיתקיימו ההבטחות ההם ידעו כי אני הוא שדברתי אותם והנני כמו שהייתי לא שניתי ולא אשנה אלא שהם לא ידעוני כמו שידעוני אז בעת הגאולה:

פסוק ז

מה נאוו. שרשו אוה והאל"ף נחה והנו"ן לנפעל, וכן נאוו לחייך והוא ענין יופי, ואמר ענין יופי על הרגלים על דרך משל כמו מה יפו פעמיך כלומר מה יהיו נאים ויפים רגלי המבשר שיעלה על ההרים להשמיע קול לבשר שלום וטוב וישועה ולאמר לציון מלך אלהיך כי עד הזמן ההוא לא יראה שהוא מלך אבל אז ואמרו הכל שהוא מלך כמו שאמר והיתה לה' המלוכה, והענין דרך משל כי ידוע הדבר בעולם כלו כאלו אנשים על ההרים משמיעים קול הישועה, וכן דרך העולם לבשר על הטובה הזריז משובח לבשר עליה:

פסוק ח

קול צופיך. נביאיך כי הנביא יקרא צופה כמו צופה נתתיך על הגוים לפי שהוא צופה העתידות ואחר כן פירש מה יהיה קול צופיך. ואמר

נשאו קול. כלומר שיוציאו קול בשמחה:

וירננו יחדו. כי יראו עין בעין בשוב השם ציון כלומר יראו במראה הנבואה כי שב הכבוד לציון והוא רוח הנבואה שפסקה משמתו חגי זכריה ומלאכי ובעת הישועה תשוב רוח הנבואה לקדמותה ועוד יותר משהיתה, וכן אשר עין בעין נראה אתה השם כי כולם היתה בהם רוח הנבואה במעמד הר סיני מלבד הכבוד שראו בחוש העין, וי"ת צופיך פרנסיך:

פסוק ט

פצחו. ענינו הרמת קול, וכן פצחו רנה:

פסוק י

חשף. דרך משל כלומר כי ישועת ישראל תהיה בגלוי, וכן וזרועך חשופה גלויה:

פסוק יא

סורו סורו. הכפל לחזק:

משם. ממקום הגלות:

מתוכה מתוך כל עיר ועיר שאתם בה:

הברו. הנקו מכל טומאה ומכל עון:

נשאי כלי ה'. כלי זיין שלכם יהיו כלי ה' ולא חרב ולא חנית אלא חסדי האל ורחמיו הם יהיו כליכם בצאתכם מהגלות וטעמו לפניו:

פסוק יב

כי לא בחפזון. כלומר ביד רמה תצאו אל תפחדו מאדם ולא תהיו צריכים לכלי זיין, ויונתן תרגם נטלי מאני דבית מקדשא, ולא ידעתי דעתו כי אין בזה הגלות כלי בית המקדש כמו שהיו בגלות בבל שנשאו אותם בצאתם מהגלות:

כי הולך לפניכם. לפיכך תצאו בנחת כי לא תיראו מאדם אבל ממצרים יצאו בחפזון לפי שהמצריים היו ממהרים אותם לצאת מפני מכותם אבל משיצאו מן העיר הלכו בנחת ביד רמה:

פסוק יג

הנה ישכיל עבדי. הפרשה הזאת נאמרה על גלות ישראל, וקרא אותו עבדי כמו שאמר ואתם ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך, אמר הנה יבא עת שיצליח עבדי וירום ונשא וגבה מאד:

ישכיל. יצליח, כמו ויהי דוד בכל דרכיו משכיל, וכן ת"י ויצלח, ואמר ירום ונשא וגבה, אמר לשון המעלה בכל לשון לפי שמעלתו תהיה מעלה יתרה, ועתה אפרש הפרשה כמו שפירשה אדוני אבי ז"ל בספר הגלוי:

פסוק יד

כאשר שממו. ענין תמיה כמו משמים בתוכם: אמר כאשר תמהו מרוב שפלותך:והדין היה עליהם שיתמהו כי היו רואים שהיה משחת יותר מכל איש מראהו ותארו יותר משאר בני אדם, ואשר מדבר פעם לנכח כמו שאמר עליך ופעם שלא לנכח כמו שאמר מראהו ותארו כן דרך המקראות בכמה מקומות כמו שכתבנו, והחכם רבי אברהם פירש כי כן משחת מאיש מראהו דברי הגוים שיתמהו על ישראל ויאמרו כי משחת מאיש מראהו כי כמה עכו"ם יש בעולם שיחשבו כי צורת היהודי משונה מכל הצורות גם יש בהם שישאלו היש להיהודי פה או עין כן הוא בארץ ישמעאל ובארץ אדום:

משחת. בחיר"ק המ"ם והוא תאר, וכן הערים המבדלות בחיר"ק המ"ם, תאר ותארו בחולם מפני האל"ף:

פסוק טו

כן יזה. ענין דבור, כמו יטיף שהוא בענין הזיה, וכענין דבור, נטפו מים לשון הזיה, אל יטיפו יטיפון לשון דבור, כן יזה ענין דבור והוא יוצא לשלישי פראלא"ר בלע"ז, אמר כמו שיתמהו על שפלותו כן יתמהו על גדולתו וידברו עליה תמיד:

עליו יקפצו מלכים פיהם. אפילו למלכים יראה כבודם כבוד גדול, וכן אמר וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך:

יקפצו. לשון פתיחה, כמו מקפץ על הגבעות שהוא פתיחת המצעד בדלוג, ובלשון סגירה כמו לא תקפוץ ידך, ושניהם יכולים להתפרש על מלת יקפצו יפתחו פיהם לספר בגדולתו או ישימו יד על פה מרוב תמהון:

כי אשר לא סופר להם ראו. יותר יראו מגדולתו משסופר להם ויותר מאשר שמעו יתבוננו באותו הזמן מגדולתו:

פרק נג

פסוק א

מי האמין. העכו"ם יאמרו אז מי היה מאמין לשמועה שהיינו שומעים עליו מפי הנביאים או מפי האומרים בשמם לא היינו מאמינים מה שאנו רואים עתה בעינינו:

וזרוע ה' על מי נגלתה. כמו שנגלתה על זה, או יהיה פירוש על מי דרך בזיון על מי נגלתה כמו שנגלתה על זה, כלומר מי היה שנגלתה עליו זרוע ה':

פסוק ב

ויעל כיונק. מן ילכו יונקותיו, כמו השרש שהוא בארץ ציה:

ויעל כיונק. ממנו שאין לו תאר ולא הדר כן היה זה, ולפי דעתי כי פי' עתה עלה זה מן הגלות לפני האל ועלה מהגלות על דרך פלא, כמו אם יעלה יונק מארץ ציה או אם ימצא שרש עץ או עשב שצומח בארץ ציה שיהיה פלא כן היה פלא עלותו מהגלות, והענין כפול במלות שונות:

לא תאר לו. בעוד שהיה בגלות לא היה לו תאר ולא הדר, ר"ל פאר יפה:

ונראהו ולא מראה. והיינו רואים אותו ולא היה מראהו יפה אלא כעור ומשונה משאר בני אדם:

ונחמדהו. ולא היינו חומדים אותו אלא מתעבים אותו ולא שזכר עומד במקום שנים:

פסוק ג

נבזה. אין צריך לומר שלא היינו חומדים אותו אלא אף נבזה היה בעינינו:

וחדל אישים. פחות שמבני אדם היה, או פירוש חדל הוא מאישים שלא היו מתחברים עמו:

איש מכאובות וידוע חולי. המכאובות והחולי הוא צער הגלות, ופירוש ידוע, כי ידוע ורגיל היה לעבור עליו עול הגלות:

וכמסתר פנים ממנו. היינו כמסתרים פנים ממנו שלא היינו רוצים להביט בו מרוב מאוס שהיינו מואסים אותו ולא חשבנוהו לכלום:

פסוק ד

אכן חלינו. הנה כתב יחזקאל הנביא בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן כל שכן איש אחד באיש אחר וכל שכן אומה באומה אחרת, אם כן מה הוא חלינו הוא נשא, מחולל מפשעינו ובחברתו נרפא לנו, ואינו דומה לזה מה שאמר ירמיהו בספר קינות אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, כי הוא על דרך פוקד עון אבות על בנים, והוא כשאוחזים הבנים מעשה אבותם בידיהם, כמו שאמר לשונאי, שזהו משפט מאת האל שנושא הבן עונו ועון האב, ומה שאמר ירמיהו אמר על לשון הנוהים כי מתוך צערם לא יהיו דבריהם במשפט ובמשקל, וזה שיאמרו האומות אכן חלינו הוא נשא והדומים לזה הוא דברי עצמם לא שישראל סבלו עון האומות אלא הם יחשבו זה בדעתם כאשר יראו בעת הישועה כי האמונה שהחזיקו בה ישראל היא האמת והאמונה שהחזיקו הם בה היא שקר ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין וגו', יאמרו לפי סברתם אם כן מה היה הצער שהיו סובלים ישראל בגלות הנה לא היה בעונם כי הם היו מחזיקים אמונה ישרה ואנחנו שהיה לנו שלום ושלוה והשקט ובטח היינו מחזיקים אמונת שקר, אם כן החולי והמכאוב שהיה ראוי לבא עלינו היה בא עליהם והם היו כופר וכפרה לנו ואנחנו חשבנוהו בהיותו בגלות שהוא נגוע ומוכה אלהים ומעונה מיד האלהים בעונו והנה אנו רואים כי לא זה בעונו אלא בעונינו זה שאמר:

פסוק ה

והוא מחולל מפשעינו. פעל מן המרובע. מענין חיל כיולדה ומשרשו:

ומדכא. מן דכא לארץ חיתי:

מוסר שלומינו עליו. שלומינו כמו כלנו, כמו הגלת שלומים, כמו גלות שלומים כלומר גלות שלמה, היסורים שהיו ראוים לבא עלינו כולם באו עליו, ויש מפרשים שלומינו מן שלום, כלומר כשהיינו בשלום והיה ראוי המוסר לבא עלינו בעונינו והיה בא עליו:

ובחבורתו. מן החבורה תחת חבורה אלא שזה דגוש וזה קל, והחבורה והנגע הוא משל על צער הגלות:

וטעם נרפא לנו. כמו כי אני ה' רופאך. כלומר נרפא לנו עונשו שהיה ראוי לבוא לנו, או אמר כן על הרע שיבוא לעכו"ם ולא יעמוד להם הנה נרפאו הם מאותו הרע וישראל נשארו ברע:

פסוק ו

כלנו כצאן תעינו. ר"ל כצאן מבלי רועה, לפיכך אמר כצאן בפתח הכ"ף לידיעה כי אותו הצאן הוא תועה שאין לו רועה:

הפגיע. העון הוא הפוגע בהם והאל הוא המפגיע ששולח להם הרע, פירוש עון עונש העון, כמו כי לא שלם עון האמרי עד הנה:

פסוק ז

נגש והוא נענה. נגש בממון, כמו נגש את הכסף, לא יגוש את רעהו:
נענה. בגוף שמענים גופו במכות ועם כל זה לא יפתח פיו לא היה לו רשות לזעק ולהתלונן על מה שהיינו עושים לו אלא היה כמו השה שיובילו אותו לשחוט שלא יפתח פיו ולא יצעק או כמו הרחל שנאלמה לפני גוזזיה, ודמיון השה הוא לענוי הגוף ולתמותתו ודמיון הרחל הוא לנגישת הממון שהוא בדמיון הגז, ודמה אותו לרחל ולא לכבש לחולשתה יותר, כי בכל המינין הנקבה חלושה מהזכר כן ישראל בגלות הם חלושים מאד:
נאלמה. מלעיל והוא נפעל עבר:
ולא יפתח פיו. לא לגוף ולא לממון:

פסוק ח

מעצר. מעצור הגלות שהיה נעצר שם וממשפט השבי שהיו עושים בו שפטים לוקח ונפדה מכל זה:
ואת דורו מי ישוחח. מי היה מדבר שיהיה דורו כל כך בגדולה, וכמוהו מי מלל לאברהם:
ישוחח. ענין דבור, וכן במעשה ידיך אשוחח, והם מבנין מרובע מנחי העי"ן:
כי נגזר מארץ חיים. כאשר גלה מארצו שנקראת ארץ חיים, כמו אתהלך לפני ה' בארצות החיים, ויש לפרש כי בגלות נחשב באמת כאלו נגזר מארץ חיים ואיך היינו חושבים שתהיה לו גדולה כזו:
מפשע עמי. כל עם ועם יאמר כן כי מפשעו היה בא להם הנגע לא מפשע עצמם:

פסוק ט

ויתן. היו הורגים אותו בגלות כמו שהורגים הרשעים על רשעם והוא לא עשה חמס ולא דבר מרמה בפיו והיו הורגים אותו כאלו עשה רע והם היו מונים אותו עם רשעים וטעם ויתן שהוא היה מוסר עצמו למיתה כי הם היו פוטרים אותו אם היה כופר בתורתו וחוזר לתורתם והיה מוסר עצמו למיתה ולא יכפור בתורתו, וכן אמר כי עליך הורגנו כל היום, וטעם ואת עשיר במותיו, כי גם העשיר הורגים אותו בעבור עשרו והוא נהרג לא בעבור רשע שהיה בו אלא בעבור עושר שהיה לו, וטעם במותיו, לשון רבים כי מיתות רבות

יעשו לו יש מהם נשרפים ויש מהם נהרגים ויש מהם נסקלים ולכל מוסרים עצמם על יחוד השם:

פסוק י

ויהוה חפץ דכאו החלי. אין אנו רואים במכאוביו ובצרותיו בגלות אלא חפץ האל כי הוא היה מחזיק בתורתו שהיא תורת אמת והיה מוסר עצמו עליה אם כן אין אנו רואים במכאוביו טעם אלא או היה נתפס בעונותינו או היה חפץ האל כך לדכאו ולהחליאו וחפץ האל לא ידענו:

החלי. חסר אל"ף שהיא למ"ד הפעל והוא נקרא כבעלי האל"ף ואע"פ שרוב השרש הוא בה"א:

אם תשים אשם נפשו. אך זה אנו רואים כי גמול טוב יש לו על הרע שסבל ואם שמה נפשו עצמה במקום אשם כמו שאמר את רשעים, עתה יראה זרע רב, כמו שאמר זכריה הנביא עליהם ורבו כמו רבו, ואמר ואל ארץ גלעד ולבנון אביאם ולא ימצא להם, ואמר יחזקאל ארבה אותם כצאן אדם:

יאריך ימים. כמו שאמר בספר הזה כימי העץ ימי עמי, ואמר זכריהו הנביא ואיש משענתו בידו מרוב ימים:

וחפץ ה' בידו יצלח. הנה היה בגלות חפץ ה' לדכאו וגמול זה יצלח בידו, חפץ ה' שירבה אותו וייטיב לו עד מאד, עד כאן דברי האומות מכאן ואילך דברי האל:

פסוק יא

מעמל נפשו. מעמל נפשו שסבל בגלות יהיה לו גמול שיראה ישבע, כלומר יראה טוב שישבע בו:

בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים. עבדי הוא ישראל כמו שאמרנו בתחילת הפרשה, ופירוש בדעתו, כמו שכתוב כי מלאה הארץ דעה את ה' וכתוב כי כלם ידעו אותי, והנה עבדי ישראל שהיה צדיק ויודע את ה' יצדיק בדעתו גוים רבים, כמו שכתוב והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו וגו':

ועונתם הוא יסבול. הוא בצדקתו יסבול עונות הגוים כי בצדקתו יהיה שלום וטוב בעולם אפילו לעכו"ם:

פסוק יב

לכן אחלק לו ברבים. רבים ועצומים הם גוג ומגוג והעמים אשר יבאו עמו אל ירושלים, כמו שאמר זכריה הנביא ואסף חיל כל הגוים סביב זהב וכסף ובגדים לרוב, וזה יהיה לו תחת אשר הערה למות נפשו גמול שמסר עצמו למיתה ביד העכו"ם בגלות יהיה לו כל

הכבוד הזה ויהיה ממונם תחת ממונו שלקחו ונפשם תחת נפשו שימותו שם כל חיל גוג ומגוג כמו שכתוב:

הערה. שפך נפשו למות, וכן ותער כדה, ענין שפיכה אבל הוא בענין אחר:

ואת פשעים נמנה. כמו שפירשנו ויתן את רשעים קברו והוא חטא רבים, ויתכן לפרשו בגלות ור"ל חטא רבים שחטאו בו העכו"ם והוא נשא וסבל צערם, והוא על דרך וחטאת עמך:

ולפשעים יפגיע. ואף על פי כן היה מתפלל בעבור הפשעים שהיו פושעים בו והיה מבקש מהם לברך את ארצם, כמו שאמר ודרשו את שלום העיר אשר הגלתי אתכם שם וגומר, וכמוהו מן הכבד בלשון תחנה ובקשה הפגיעו במלך וישתומם כי אין מפגיע, גם יש לפרש בעת הגאולה ויהיה פירושו כמו שפירשנו ועונותם הוא יסבל, ורבותינו פירשוה על משה רבינו ע"ה ואמרו תחת אשר הערה למות נפשו שמסר עצמו למיתה שנאמר ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת, ואת פשעים נמנה שנמנה עם מתי מדבר, והוא חטא רבים נשא שכפר על מעשה העגל, ולפשעים יפגיע שבקש רחמים על פשעי ישראל, וי"ת הנה ישכיל עבדי יצלח משיחא ותרגם כאשר שממו כמו דסברו ליה בית ישראל וגו':

פרק נד

פסוק א

רני עקרה. כתרגומו, כי ההרה תחיל קרוב ללדתה וכן חיל כיולדה:

בני שוממה. אע"פ שהיתה ירושלם ימים רבים שוממה רבים יהיו בניה:

מבני בעולה. והם העכו"ם שהם כבעולות כלומר כאשה שיושבת עם בעלה ובניה והפכה האלמנה והשכולה שהיא שוממה והיא ירושלם שהיא כאלמנה, ואמר כאלמנה ולא אלמנה ממש כי בעלה חי וקיים, וי"ת ארי סגיאין וגו', זכר זאת לפי דעתי שהיא מלכות הרביעית כי ישמעאל אע"פ שהיא תקיפה מלכות אדום גוברת עליה:

פסוק ב

הרחיבי. מרוב בנים שיבוא לך:

מקום אהלך. הוא ירושלם:

ויריעות משכנותיך. שאר ערי ישראל:

יטו. המטים היריעות וימשכו אותם למרחוק להרחיב האהל והמשכנות כמו שאמר זכריהו הנביא משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו, ואמר וגם חמת תגבל בה צור

וצידון, ואמר וראמה וישבה תחתיה וגומר, ואמר ירמיהו הנביא הנה ימים באים נאם ה' ונבנתה העיר לה' ממגדל חננאל עד שער הפנה ויצא עד קו המדה וגומר:

פסוק ג

כי ימין ושמאל תפרצי. על דרך ופרצת ימה וקדמה וזכר דרום וצפונה:
וזרעך גוים יירש. כולל מזרח ומערב:
וערים נשמות. בין מארץ ישראל בין משאר ארצות ישראל יושיבו אותם:

פסוק ד

אל תראי. אל תפחדי שיהיה צאתך מגלות זה כצאתך משאר גליות שמצאוך בארצך צרות רבות ורעות בבית ראשון ובבית שני:
כי לא תבושי. לעולם אחר שתצאי מזה הגלות לא תהיה לך צרה לעולם כי בעלות האדם לגדולה ותמצאהו שפלות אחר כך יבוש ויכלם:
כי בשת עלומיך. הצרות שהיו לך בארצך ובהיות הימים ההם קדמונים קראם עלומים:
וחרפת אלמנותיך. הצרות שהיו לך בגליות שהיית כאלמנה ומרוב טובה תשכחו כל הצרות הראשונות כמו שאמר בסוף הספר כי נשכחו הצרות הראשונות:
ולא תכלמי. במקום אל תראי שזכר כלומר אל תכלמי מפחד שתפחדי אחר היותך בארצך לא יהיה זה כי לא תחפירי והוא כמו לא תבושי והוא פעל עומד מן הכבד, וכן החפיר לבנון:

פסוק ה

כי בועליך. מי שהיה אדוניך הוא עושיך ומי שעשאך וכוננך הוא יהיה בעליך כי בגלות בעלוך אדונים אחרים כמו שאמר בעלונו אדונים זולתך:
ה' צבאות שמו. והיכולת בידו כי הוא אדון צבאות מעלה ומטה:
אלהי כל הארץ יקרא. אז יקרא כמו שאמר ולעבדו שכם אחד כי כל העמים יודו בו אז:
ובעליך ועושיך. לשון רבים דרך כבוד כמו מלת אלהים, וכן ישמח ישראל בעושיו:

פסוק ו

כי כאשה. אין את כמו האשה שמת בעלה כי בעלך חי וקים לעולם אלא הרי את כאשה שקצף עמה בעלה ועזבה ימים רבים:
ועצובת רוח. כן קרא שמך ה' אשה עזובה ולא אשה אלמנה, ואם תאמר שיעזבך לעולם כי מאס בך והלא את אשת נעורים ולא ימאס אותה בעלה לעולם:

פסוק ז
ברגע. אף על פי שארכו ימי הגלות כולם יהיו נחשבים כרגע קטן כנגד הרחמים שיהיו גדולים כשאקבצך, ובי"ת ברגע ר"ל בימים שעזבתיך אותם הימים הם רגע כנגד ימי הטובה:

פסוק ח
בשצף קצף. זה הפסוק כענין הפסוק הראשון אלא שכפל הענין במלות שונות לחזק הענין, ומלת בשצף פירש מנחם לפי הענין כמו בחרי קצף, ואדוני אבי ז"ל פירש במעט קצף, וכן תרגם יונתן בשעה זעירא סלקית אפי שכינתי מינך:

פסוק ט
כי מי נח. יש מחלוקת בספרים במלה הזאת ברוב הספרים הם שתי מלות ופי' מנחם מי המבול וסמכה לנח שבאו בימיו ונצל מהם, ויש ספרים שהיא מלה אחת כמו כימי נדת דותה, וכן תרגם יונתן כיומי נח מכל מקום הענין אחד, אמר כמו דבר מי המבול שהיו בימי נח שנשבעתי שלא יעברו עוד על הארץ והיא גזרה שלא תבטל כן נשבעתי אחרי צאתך מהגלות מקצוף עליך ומגער בך, ופי' זאת הגלות והשביה היא לך כמו מי נח כמו שהם לא יהיו עוד כן לא יהיה לך גלות עוד, ושבועת מי נח הוא שאמר שני פעמים ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת כל בשר, כך פירשו רבותינו ולמדו מזה כי לאו לאו שבועה ומדלאו לאו שבועה הן הן נמי שבועה, ויש לפרש כי הברית היא השבועה כמו שאמר והקמותי את בריתי אתכם והברית הוא קיום הדבר וכן שבועה היא קיום הדבר:
מגער בך. העי"ן נקרא בחטף קמץ:

פסוק י
כי ההרים ימושו. ההרים והגבעות הם הדברים הקיימים אשר בארץ ואעפ"י כן פעמים ימושו ותמוטנה ברעש הארץ אבל חסדי ובריתי אתך הוא יותר קיים שלא ימוש לעולם ויש לפרש ההרים והגבעות משל על שרי עכו"ם:

פסוק יא
עניה סערה. סוערת בסערת הגלות:
לא נחמה. פי' עד עתה לא נחמה, ויונתן תרגם חשיכתא מקבלא עולבן קרתא וגומר:
מרביץ. מושיב או משכיב כלומר שיהיו אבני היסוד אבני פוך שהם כעין חול והם מרגליות ועליהם ארביץ אבני הקיר, וכן ויסדתיך בספירים וזה אומר לירושלם, וי"ת הא אנא כביש וגומר:

ספיר. פירש הגאון רב סעדיה שהוא אבן לבנה, והחכם ר' אברהם כתב שהיא אדומה, וי"ת באבני טבן כמו שתרגם אנקלוס לבנת הספיר כעובד אבן טבא:

פסוק יב

ושמתי כדכד. תרגם ירושלמי נפך ספיר כדכדינא וספרינא ונפך היא מרגלית שחורה:
שמשותיך. החלונות שתכנס בהם השמש אפשר כי פנות החלונות יהיו אבן כדכד או אפשר אויר החלונות יבנה בכדכד כמו שעושין אותו בזכוכית צבועה במיני צבעונים וכשיכה ניצוץ השמש עליהם יהיה המראה יפה מבפנים:
לאבני אקדח. הלמ"ד מורה על העצם כלמ"ד לכל כליו תעשה נחשת, הרגו לאבנר, והשלישי לאבשלום:
אקדח. אבן מזהירה כאש וכן בתוך אבני אש התהלכתי לפיכך נקראת אקדח מן קדחי אש, וכן תרגם יונתן לאבני גמר כתרגום גחלת גומרא:
לאבני חפץ. אבנים שיש חפץ בהם, ומה שאמר כל גבולך כלומר לא ירושלים לבדה אלא אף ערי גבולה, ויתכן לפרש למ"ד לאבני אקדח לאבני חפץ משמשות כלומר האבנים שהיו בהם מתחילה אשים אותם לאבנים טובות ומרגליות, וכן למ"ד ושמתים ליער והדומים להם, והדברים האלה אפשר שיהיו כן כמשמעם או אפשר שהם משל לרוב הגדולה שתהיה לישראל ושפע הטובה עד שאם ירצו יעשו בנינם באבנים טובות ומרגליות:

פסוק יג

וכל בניך למודי ה'. למודי תאר כמו שפירשנו לשמוע בלימודים, וזה כענין שאמר ירמיהו הנביא ולא ילמדו עוד איש אל רעהו ואיש את אחיו לאמור דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם:
ורב שלום בניך. ר"ל וירבה כי רב פעל עבר מבעלי הכפל מוסב ומורה לעתיד מפני הוי"ו:

פסוק יד

בצדקה. בצדקה שתעשי תהיי נכונה בגדולה לעולם ותהיי רחוקה מעשק בני אדם:
כי לא תיראי. אפילו פחד ויראה לא יהיה לך מהם ותהיה רחוקה ממחיתם שלא תקרב אליך, והענין כפול במלות שונות:
רחקי. כמו תרחקי וכן ומות בהר כמו ותמות, ושים בסלע קנך כמו ותשים:

פסוק טו

הן גור יגור. פירושו כתרגומו ענין אסיפה כמו יגורו עלי עזים, ודרך פשוטו יתפרש כן הנה יאספו עליך עמים:

אפס מאותי. לא במצותי כמו שנאספו עליך פעמים אחרים במצותי כסנחריב ונבוכדנצר אבל אלה הגוים שיאספו אליך והם גוג ומגוג לא במצותי ואין האסיפה ההיא מאתי, ואע"פ שאמר בנבואת יחזקאל והעליתיך מירכתי צפון והביאותך אל הרי ישראל, ומה שאמר יעלו דברים על לבבך זהו הענין בעצמו כי האל שם בלבו לבא שם לא לרעת ישראל אלא לטובתם ולקחת נקמת ישראל ממנו ומן העכ"ם האחרים שהרעו לישראל ובארץ ישראל יקח נקמתו מהם לכבוד שמו ולכבוד ישראל ולהנאתם שיהיה בזתם ושללם לישראל זהו פירוש אפס מאותי לא יעלו מאתי להרע לך כמו שתהיה מחשבתם כן:

מי גר אתך עליך יפול. מי שיאסוף אתך להלחם עליך יפול כמו שאמר על הרי ישראל יפול:

פסוק טז

הן. כן כתיב וקרי הנה והענין אחד, אמר אף על פי שכלי המלחמה הם מעשה האדם ויבא גוג ומגוג והעכו"ם אשר עמו בכלי מלחמה לרוב מי שיעשה כלי המלחמה אני עשיתי אותו וכיון שאני עשיתי העושה ובידי לחבל העושה כל שכן המעשה ואם הם באים בכלי מלחמתם אני בראתי משחית לחבל הם וכליהם כמו שאמר והכתי קשתך מיד שמאלך וחיציך מיד ימינך אפיל:

באש פחם. כי בפחם יפעלו חרשי ברזל, ויונתן תרגם הפך בית השמוש שתרגם נפח נור בשחורין:

ומוציא כלי למעשהו. למה שהוא רוצה לעשות חץ או חרב או חנית או רומח:

פסוק יז

כל כלי יוצר. ענינו יפעל כמו שפירשנו ובמקבות יצרהו ושרשו יצר ויוצר מבנין שלא נזכר שם פעלו מהנוסף ואם לא נמצא:

לא יצלח. לא יצלח לבעליו ולא יזיק לך:

וכל לשון. אם יהיה לך משפט עם גוי אחד תרשיע אותו במשפט ויצא הוא חייב ותהיה טענתו בטלה ואת תצאי מהמשפט זכאי כלומר לא יזיקו לך לא במעשה ולא בדברים וזאת הברכה היא נחלת עבדי ה', כלומר בנחלה היא להם לעולם וישראל יהיו עבדי ה' מיום הגאולה עד עולם:

פרק נה

פסוק א

הוי כל צמא. הוי לשון קריאה וכן הוי ציון המלטי, ואחר מלחמת גוג ומגוג יכירו העכו"ם כי האל הוא מולך על כל ואין זולתו ואז יבאו אל ירושלם ללמוד משפטי האל ותורותיו כמו שאמר בתחילת הספר לכו ונעלה אל הר ה' ויורנו מדרכיו ויהיה הענין כאלו קראם לבא וללמוד והמים משל לתורה ולחכמה כמו שאי אפשר לעולם בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא חכמה וכמו שהצמא מתאוה למים כך הנפש החכמה מתאוה לתורה ולחכמה כמו שנאמר בנבואת עמוס לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה':

ואשר אין לו כסף. לא יחוש כי אינו צריך כי בחנם יתנו לו יין וחלב, נמשלה תורה ליין מה יין משמח הלב כמו שנאמר ויין ישמח לבב אנוש אף דברי תורה כן שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב, וחלב כמו שהחלב קיום היונק וגדולו כן דברי תורה קיום הנשמה וגדולה שהיא הולכת וגדלה בלמודה במדרגתה כמו שהיא, ואמר אכילה על היין והחלב כי הם מאכל ומשקה לגוף:

פסוק ב

למה תשקלו כסף. פירוש החכם רבי אברהם שייגעו עצמם בחכמות נכריות שלא יועילו, ויפה פירש, וזהו בלא לשבעה וגם הם לא יקראו לחם כי לא יועילו לגוף ולנפש:

ואכלו טוב. זה התורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו:

ותתענג בדשן נפשכם. לעולם הבא וכן ותחי נפשכם, כי כמו שהדבר שהוא שמן ודשן הוא תענוג הגוף כן התורה והחכמה הוא תענוג הנשמה וחייה:

פסוק ג

הטו אזנכם. **חסדי דוד הנאמנים**. הוא המשיח כי יקרא שמו דוד וכן נאמר עליו ודוד עבדי נשיא להם לעולם:

הנאמנים. הקיימים כמו במקום נאמן כלומר כמו שחסדי עם דוד קיימים כן תהיה בריתי עמכם קיימת ועוד זכר דוד בעבור שהוא יהיה המורה לעמים כמו שאמר בתחילת הספר ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים:

פסוק ד

הן עד. מזהיר ומעיד בכם כמו העדותי בכם היום העד העיד בנו האיש לאמר והועד בבעליו ואף על פי שאלה והדומים להם ענין התראה לשון עדות הם גם כן כי המתרה מתרה בפני עדים כדי שלא יכחיש בו המותרה, וכן אמר העידותי בכם היום את השמים

ואת הארץ כאלו אמר בפניהם אני מתרה בכם שיהיו עדים ביני וביניכם, ועל המשיח אמר שיהיה מזהיר העם ומוכיחם, ויונתן תרגם הא רב:

לאומים. בוי"ו עם הדגש:

נגיד ומצוה. בצר"י שלא כמנהג, אמר כי יהיה נגיד עליהם ומצוה אותם כמו שהאדון מצוה על עבדיו:

פסוק ה

הן גוי. אמר כנגד ישראל גוי שלא תדע שהוא רחוק מארץ ישראל תקרא אותו ויבא לפניך אף על פי שלא תדעם ולא ידעוך עד היום בשמעם הנפלאות שעשה האל עמך ייראו ממך וירוצו לעבודתך למה שתצום, ומי נתן לך זה התפארת ה' אלהיך:

פסוק ו

דרשו ה'. אמר לבני הגלות דרשו ה' בהמצאו, הנכון בפירושו מה שפירש אדוני אבי ז"ל דרשוהו בענין שימצא לכם:

בהיותו קרוב. בענין שיהיה קרוב, וזו היא דרישה בכל לב כמו שכתוב קרוב השם לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת, ורבותינו ז"ל פירשו בהמצאו קודם גמר דין, ויונתן תרגם תבעו דחלתא דה' עד דאתון חיין בעו מן קדמוהי עד דאתון קיימין, ר"ל שיעשו תשובה קודם מיתה כי אז הוא נמצא וקרוב ולא אחר מיתה כי אחר מיתה אין תשובה לנפש כמו שאמר כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה:

פסוק ז

יעזוב רשע דרכו. במעשה ובפה, וכן יעזוב מחשבותיו הרעות כי אין תשובה מועילה בנראה אם לא תהיה גם כן בנסתר כי טובות האדם ורעותיו הם תליות ביד ובפה ובלב ומשלשתן צריכה התשובה:

כי ירבה לסלוח. אף על פי שהאדם הרבה להרע:

פסוק ח

כי לא. כי אם חטא אדם לחברו ינקם ממנו ולא ימחול לו ואף על פי שימחול לו בנראה ישמור לו בלבבו, והנראה יקרא דרך כמו שפירשנו והנסתר מחשבה, הנה אני מרבה לסלוח לא ככם וכאשר אני מוחל אני מוחל באמת ולא ישאר אצלי מהעון דבר:

פסוק ט

כי גבהו. כמו שאמר דוד כי כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו אל יראיו זהו חסד גדול כשישובו לירא מהאל ימחול להם וייטב להם גם אתם בגלות אם הרעותם וארבה לכם

גאולתכם שובו אלי ודרשוני ותמצאוני קרוב לכם כי לא ימוש דברי הטוב שהבטחתי אתכם, והמשיל זה הענין לגשם היורד מן השמים ואמר:

פסוק י

כי כאשר ירד הגשם, **ושמה לא ישוב**. כי לא יצאה גשם לבטלה שלא יעשה מעשה וישוב לו זה לא יהיה אלא מה יעשה הרוה את הארץ:

ונתן זרע לזורע. והגשם הוא הנותן וכמו ונתנה הארץ את יבולה ומתבואת הארץ יצניע האדם תחילה מה שיצטרך לזרוע לו בשנה הבאה והשאר הוא למאכלו, ופשוטו של פסוק נראה כי אחר שהרוה ישוב הגשם אל השמים, פירש אדוני אבי ז"ל כי שוב הגשם הוא חום השמש ששואף אותו ולולי זה לא היתה הארץ צריכה גשם, גם נכון הוא מה שפירשנו בו ושמה לא ישוב לעולם אלא יעשה שליחותו והרוה את הארץ:

פסוק יא

כן יהיה דברי. שהבטחתי אתכם להוציאכם מהגלות ומפי אמרוה הנביאים, לא ישוב אלי ריקם אלא באמת יעשה מה שחפצתי:

והצליח. הענין שלא ימצאהו פגע שיתבטל קצת ממנו אלא הכל יעשה כמו שאמרתי:

פסוק יב

כי בשמחה תצאו. מהגלות:

ובשלום. תובלון, לארצכם:

ההרים והגבעות, **וכל עצי השדה**. דרך משל ר"ל שישמחו כל העולם:

ימחאו כף. יכו כף לשמחה כמו ויכו כף אל כף ויאמרו יחי המלך, תרגום ויך ומחא, או יהיה ההרים והגבעות משל על הגדולים, וכל עצי השדה משל על העמים:

פסוק יג

תחת הנעצוץ. מין ממיני הקוצים וכן סרפד, ואלה יגדלו במדבר, ואמר שהאל יתן תמורתכם במדבר ברוש והדס כמו שאמר למעלה בפרשה העניים והאביונים אתן במדבר ארז שטה והדס וגו':

והיה לה' לשם. שזה הפלא יהיה עומד כמו שפי' למעלה ויונתן תרגם דרך משל חלף רשיעיא יתקיימון צדיקיא וגו':

פרק נו

פסוק א

כה אמר ה'. אמר לבני הגלות שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא אם תטיבו דרכיכם מראה כי התשובה מעכבת ביאת המשיח:

פסוק ב

אשרי אנוש יעשה זאת. שמירת שבת:

יחזיק בה. שנזהר בה כל ימיו:

מחללו. שלא יעשה בו שום מלאכה, וכן הוא בכלל שמירת שבת לקדשו כמו שאמר זכור את יום השבת לקדשו וקדוש שבת להבדילו משאר הימים כי כן כל לשון קדושה הוא ענין הבדלו מאחר במעלה, כמו שאמר ויבדל אהרן לקדשו קדש קדשים ומבדילו משאר הימים במאכל ובמשתה וכסות נקיה זהו בענין הגוף ובענין הנפש שתהיה נפשו פנויה מעסקי העולם ובדלה מהם ומתעסקת בדברי תורה וחכמה והתבוננת במעשי האל, וזכר ענין השבת בפרט במקום הזה לפי שהוא מדבר לבני הגלות שיטיבו דרכיהם ויצאו מהגלות, והטובה שבהם הוא שמירת השבת ובעון שבת גלו מארצם, ואמרו רז"ל לא חרבה ירושלם אלא בשביל שחללו בה את השבת שנאמר ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם, ואמרו אם משמרים ישראל שתי שבתות מיד נגאלים שנאמר אשר ישמרו את שבתותי וגו', וכתיב בתריה והביאותים אל הר קדשי וגו' ובזכרו מצות שבת הוא הדין לשאר מצות עשה אבל זכר החמורה ואף ע"פ שיש בה מצות לא תעשה העשה הוא הכל שאם ישבות לא יעשה מלאכה, ואמר אחר כך מעשות כל רע, שהוא מצות לא תעשה בכלל, ואמר מחללו לשון זכר אף על פי ששבת לשון נקבה ר"ל יום השבת:

פסוק ג

ואל יאמר. מה שזכר בן הנכר והסריס מישראל בן הנכר שאין לו ירושה בארץ והסריס שאין לו בן שירשנו אל יאמרו בעבור זה שהם מובדלים מארץ ישראל אני מבטיח אותם טובות אחרות כן פירש אאז"ל, והנה מצאנו ביחזקאל כי הגרים תהיה להם נחלה בארץ ישראל נאמר כי בן הנכר שאמר הנה שלא הוליד בנים אחרי שהתגייר והרי הוא כסריס שאין לו בן, ויחזקאל אמר על אשר הולידו בישראל אחרי שנתגיירו, וכן אמר אשר הולידו בתוככם יהיו לכם כאזרח בבני ישראל:

יבדילני. פתח הלמ"ד מקום צרי, וכן יאהבני אישי והדומים לו שכתבנו בספר מכלל, וההבדלה הזאת שיהו חושבים שיאמר בן הנכר אף על פי שנלויתי אל ה' ונתגיירתי ואין לי בן בישראל לא אהיה נחשב מעם השם בין בעולם הזה בין בעולם הבא, וכן יאמר

הסריס מה אני בעולם כיון שלא אניח בן כמותי הרי אני כאלו לא באתי לעולם ולא חפץ בי האל, והרי אני כעץ יבש שלא יוציא פרי וענף והנה האל ברא העולם לפריה ורביה כמו שכתוב פרו ורבו, וכתיב לשבת יצרה, ואחר שלא זכיתי להניח בן ובמותי יכרת שמי וזכרי מן העולם אין האל רוצה בי, ועל ענין זה אמרו רז"ל מי שאינו מניח בן ליורשו הרי הוא כמנודה לשמים, לא אמר מנודה אלא כמנודה שיראה כמנודה ואינו אם מעשיו טובים, אמר אל יאמר אל יחשוב זה לא בן הנכר ולא הסריס:

פסוק ד

כי כה אמר ה' לסריסים. והקדים הסריסים לפי שהשלים בסריס וכן דרך הכתוב לתפוס האחרון כמו את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר:

אשר ישמרו את שבתותי. פירש אדוני אבי ז"ל שבת בראשית ושבת הארץ כי גם בעון שמטת הארץ גלו כמו שכתוב בבריתי ואעפ"י שהיה הכל נכלל בכלל:

ובחרו באשר חפצתי. זכר הברית בפי' כי המצות יותר חזקות לפי שנתנו בברית כמו שאמר משה הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה, או אמר בבריתי על המילה כי הנה גם היא נתנה בשלש עשרה בריתות:

פסוק ה

ונתתי בביתי ובחומותי. כתרגומו בבית מקדשי ובארץ בית שכינתי, ר"ל בבתי ההיכל ובחומותי תוך חומות העזרה כי שם ימצאו החכמים תמיד ויזכרו מעשי החסידים שהם בזמנם ושעברו:

יד. מקום כמו ויד תהיה לך, אבל זה אינו מקום גופני אלא במקום מעלה ושבח, וכן ברוך ה' ממקומו, וכענין הנמצא בדברי רז"ל ממלא מקום אבותיו והדומים לו:

ושם. שאמשיך שמו לדורות הבאים כמו שאמר שם עולם אתן לו אשר לא יכרת, ומה שאמר ונתתי ואתן כמו שאמר לדוד ועשיתי לך שם כשם הגדולים אשר בארץ כי אף על פי שמעשי האדם הישרים והטובים ממשיכים שמו כן הוא אבל בהיות האדם טוב לפני האלהים ומעשיו בכונה טובה האל נותן בלבות בני אדם להזכירו לטוב כל הימים כמו שישמעו מעשיו בן מפי אב, וזה קצת גמולו הטוב אחרי מותו מלבד הגמול הגדול השמור לנשמתו, ואמר לו אחר שאמר להם, ר"ל לכל אחד מן הסריסים, וכן דרך המקרא בהרבה מקומות:

פסוק ו

ובני הנכר, על ה'. כמו אל ה', וכן ותתפלל על ה':

כל שומר שבת. זכר את השבת בפירוש לטעם שפירשנו, ועוד כי שמירת שבת יסוד גדול באמונת האל כי לא ישמור שבת אלא מי שיודה שהעולם מחודש ויש לו מחדש בראו מאין ואין זולתו ואם כן אין לשרת ולעבוד זולתו ויאמין כי בששת ימים ברא אלהים את העולם וישבות ביום השביעי כמו שכתב משה רבינו וצוה לעמו אשר בחר בו לשמור את השבת להיות להם לעדות ולזכרון כי הוא ברא את העולם, ובעבור זה נתנה להם קודם מתן תורה כי אחר שהודיעם שהוא אדון ובורא אחר כך היה ראוי לצותם על תורתו ומצותיו כאדון המצוה אל עבדיו ומי שילוה אל ה' ראוי שיאמין כי משה ותורתו אמת ובזה ילוה עם ה' להיות לעם אחד:

פסוק ז

והביאותים. כמו שיכניס אורח בביתו ומקבלו בשמחה כן אמר אצוה לכהנים שיקבלו בשמחה כשיבאו להתגייר:

ושמחתים בבית תפלתי. שיהיו שמחים בראותם עצמם בעזרה שהוא בית התפלה שנה בשנה עם ישראל בתפלתם ובעולותיהם ובזבחיהם:

לכל העמים. כמו שאמר שלמה בתפלתו וגם אל הנכרי כל שכן לשבים לדת ישראל:

פסוק ח

נאם ה', **עוד אקבץ עליו לנקבציו**. פירש אדוני אבי ז"ל לאחר שאקבץ נדחי ישראל עוד אקבץ עליהם נקבצים אחרים על נקבציו והם גוג ומגוג והפסוק שאחריו מורה זה הפירוש:

פסוק ט

כל חיתו. אמר כל חית השדה וכל חית הארץ אתיו לאכול הפגרים אשר במחנה גוג ומגוג, וכן אמר בנבואת יחזקאל אמור לצפור כל כנף ולכל חית הארץ הקבצו ובאו האספו מסביב על זבחי אשר אני זובח לכם:

חיתו. הוי"ו נוספת כוי"ו בנו בעור והדומים לו וכן חיתו יער, ובא הסמיכות על בי"ת השמוש, כמו השכוני באהלים, והדומים לו שכתבנו בספר מכלל:

אתיו. צווי שלה מנחי הלמ"ד, כמו בעיו, ובא אלף בצר"י שלא לחטף עליו:

פסוק י

צופו. חסר יו"ד הרבים מהמכתב עתה בהשלימו הנחמה שב הנביא להוכיח ישראל בני דורו שהיו רעים, ואמר צופיו עורים הם נביאי השקר שהם מטים אותם לדרך רעה, ואמר לא ידעו ולא אמר לא ראו כי פירש עורים עורי הלב:

כלבים אלמים. דמה אותם לכלבים לפי שהכלבים שומרים הצאן, וכשירגישו בחיה רעה שבאה אל הצאן ינבחו והחיה הולכת לה ונביאי השקר עושים עצמם כצופים ושומרים ישראל, והנה הם כמו כלבים אלמים שלא יוכלו לנבוח שלא יועילו לצאן כי תבא החיה ותטרוף הצאן כרצונה, או הם כמו הכלבים שאוהבים לנום ולא יעורו לקול שאגת החיה ותבא ותטרף, והנה הכלבים כמו שאינם ולא יועילום אבל יזיקום כי שומר הצאן ישען עליהם שינבחו ולא תבא החיה לטרוף, כן נביאי השקר שעושים עצמם שומרי ישראל, והנה יבאו הרשעים שהם כמו חיות רעות וישחיתו בישראל, והנה השומרים לא יועילום אבל יזיקום שבעון דרכיהם הרעים שיורו אותם יבא האויב על ישראל גם כן מנהג הכלבים לנום תמיד לפיכך המשילם לכלבים גם הם הצופים אוהבים לנום, ובמדרש וכי יש כלב אלם אלא מה הוא אלמים, מה טיבו של כלב זה אדם משליך לו פרוסה סוכר את פיו כך היו דייני ישראל:

הוזים. כתרגומו ניימין שכיבין ואין לו חבר:

אוהבי לנום. סמוך על אות השמוש, וכן משכימי בבקר, לנביאי מלכם, והדומים להם:

פסוק יא

והכלבים. ואם תאמר הכלבים האלה לא יאכילום בעליהם, לפיכך לא ישמרו הצאן, הנה הם אוכלים אבל אינם שבעים כי עזי נפש הם נפשם המתאוה היא עזה וחזקה לא תשבע, כן אלה הצופים כל עסקם במאכל ובמשתה ואינם שבעים כי הם רודפים אחר התאוה, ומי שעושה כן לא ישבע לעולם:

שבעה. שם או מקור:

והמה רועים. רועים את עצמם ולא יחושו על הצאן שהם ישראל:

לא ידעו הבין. לא ידעו להבין במעשיהם כי מעשיהם תהו הם ותועים ומתעים את ישראל וכל אחד מהם פונה לדרכו שיוכל להועיל לעצמו במאכל ובמשתה ולבצוע בצע ולא יחושו על העם:

מקצהו. כל אחד מקצה שלו ובשכונתו עושים מעשים האלה, ומן התימה שתרגם יונתן רעים מבאישים ידמה שהוא קורא המלה בקמץ הרי"ש:

פסוק יב

אתיו. אומר כל אחד מנביאי השקר לבני העם בואו אצלי ואקח היין לכם שנשתה ביחד:

ונסבאה. מן זולל וסובא:

יום מחר. נעשה כמו היום, או יותר יהיה גדול יום מחר במשתה מן היום הזה:

יתר. שם או תאר, אלה הם הדרכים שמורים נביאי השקר לישראל ומפתים אותם במאכל ובמשתה עד שישמעו להם לכל אשר יצוו אותם ומסירים אותם מדרך ה':

פרק נז

פסוק א

הצדיק. הפסוק כפול במלות שונות, ואינו אומר על צדיק מיוחד אלא על הצדיקים שעברו מן הדור ההוא, וכן אמרו אנשי חסד נאספים, פירוש נאספים אל עמם, ובאמרו אבד לא ר"ל שהצדיק אבד במותו כי לעצמו לא אבד, אבל נשמתו בחיים ערבים טובים מחיי הגוף אלא אבד מדורו כי להם היא האבידה:

ואין איש שם על לב. שיוכיח ישראל על המעשים הרעים האלה, או פירוש ואין איש שם על לב כפירוש ואין מבין שטעמו דבק עם כי מפני הרעה נאסף הצדיק, כלומר הצדיק ואנשי חסד נאספו מן הדור טרם זמנם מפני הרעה העתידה לבא על הדור ההוא ושלא יראו הם ברעה ההיא, כמו שאמרה חולדה הנביאה על פי הדיבור ליאשיהו הנני אוסיפך אל אבותיך ונאספת אל קברותיך בשלום ולא תראנה עיניך בכל הרעה אשר אני מביא על המקום הזה:

ואין איש שם על לב. ואין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק שלא יראה ברעה:

פסוק ב

יבא שלום. כשנאסף הצדיק טרם זמנו לטובתו הוא כמו שאמר מפני הרעה, ועוד כי במותו יבא למנוחה טובה ויבא בשלום, כי טרם הרעה ימות בשלום, כמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום:

ינוחו על משכבותם. החסידים שזכר במותם יניחו במרגוע גדול והמיתה תכונה בשכיבה, כמו ושכבתי עם אבותי, כי אף על פי שיובן ממנו שכיבה כמשמעה והיא שכיבת הגוף בקבר אף על פי כן באותה שכיבה תהיה מנוחה לנפש, כי לשון שכיבה גם כן כענין מנוחה, כמו לא שכב לבו ועורקי לא ישכבו:

הולך נכוחו. השלום שזכר יבא נכח הצדיק בהאספו, כלומר בשלום מת ולשלום יבא במותו וכאלו השלום יצא לקראתו והחכם רבי אברהם פירש נע שיהיה הולך בחייו נכח השם יהיה לו במותו השלום והמנוחה:

פסוק ג

ואתם קרבו הנה. אמר כנגד בני דורו הרעים קרבו הנה למשפט על מעשיכם הרעים:

בני עוננה. שאמותיכם מעוננות ומכשפות, כי הכשוף נמצא ברוב בנשים, ואבותיכם מנאפים ואמותיכם זונות ואיך תהיו אתם טובים:
ועוננה. תאר, וכן ועוננים כפלשתים, אם שרשם שלם ענן ואם שרשם עונן והוא בינוני:
ותזנה. ר"ל ותזנה אמכם, כן היו בני הדור ההוא רעים בני רעים, ועל הדרך הזה אמר הושע לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפה כי הם עם הזונות יפרדו:

פסוק ד

על מי תתענגו. כמו שאמר אתיו אקחה יין וגו', שהיו מתענגים במאכל ובמשתה והיו מרחיבים פה ומאריכים לשון על נביאי ה' ומתלוצצים עליהם, כמו שאמר למעלה בפרשת הוי עטרת גאות, ואמר שמעו דבר ה' אנשי לצון, על עצמכם היה לכם להרחיב פה שאתם ילדי פשע זרע שקר:
ילדי. היו"ד בחירק שלא כמנהג אלא בפתח:

פסוק ה

הנחמים. הנה ראינו בספרי הנביאים שהמשילו ישראל ועובדי עכו"ם לאשה שהיא מזנה תחת בעלה, ודברי יחזקאל ברוב על זה הדרך, וכן תחילת דברי הושע על הדרך הזה ועל הדרך הזה ענין פרשה זו, וזהו ענין הנחמים באלים:
שמת משכבך. אהבת משכבם, וכל לשון הפרשה:
הנחמים. מבנין נפעל שרשו יחם, מן בכל יחם הצאן משכב הזכר והנקבה אמר בלשון חמימות כמו יחמתני אמי, והיה בכל יחם הצאן, ויחמו הצאן, ליחמנה במקלות:
באלים. ופירש אחר כך, תחת כל עץ רענן, כי אלים כלל לעצים כי כן היה דרכם לעבוד עכו"ם תחת העצים הרעננים שענפיהם ועליהם לחים:
שוחטי הילדים. היא עכו"ם שהיו זובחים לה הבנים, וכן אמר יחזקאל הנביא ובשחטם את בניהם לגלוליהם, והיו עושים זה בנחלים מקום שהיו שם סלעים תחת הסעיפים ופי' סעיפים שנים, וכן בסעיף סלע עיטם, כמו שן סלע, נקרא כן לפי שהוא לסלע כמו הסעיף לאילן:

פסוק ו

בחלקי נחל. כשהיו מוצאין אבן חלקה ויפה באבני הנחל היו עובדים לה, על דרך שאמרו רבותינו זכרונם לברכה זקף לבנה והשתחוה לה:

חלקי. שם תואר לאבן חלקה, כמו חלוקי אבנים אלא שהם שני משקלים ובשניהם הלמ"ד דגושה, הם האבנים חלקך וגורלך, הפך ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, ואמר חלקי ואמר חלקך לשון נופל על הלשון:
אנחם. מבנין נפעל, כמו וינחם ה' על הרעה, אמר העל אלה, כלומר אם על אלה המעשים הרעים אוכל להנחם על הרעה מלהביאה להם:

פסוק ז

על הר גבוה. כמו שאמר על ההרים הגבוהים ותחת כל עץ רענן:
משכבך. כבר פירשתיה שהוא כנוי לעכו"ם שהיו עובדים שם גם שם לא חששת לטורח העליה היה הכל נקל לך לאהבתך העבודה ההיא:

פסוק ח

ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך. שמת דבר ממין העבודה שתזכרי תמיד העבודה, הפך וכתבתם על מזוזת ביתך ובשעריך, אני נתתי לך מצות מזוזה שתזכרי תמיד עבודתי ואת הנחת עבודתי בעבור עבודת אלהים אחרים ושמת להם זכרון אחר הדלת והמזוזה והנחת הזכרון שנתתי לך לזכרני תמיד, וי"מ זכרונך מן זכרו כיין לבנון, אזכרתה לה', כלומר שמת קטרת לעכו"ם אחר הדלת והמזוזה:
כי מאתי גלית ותעלי. כי מאתי גלית עצמך אני צויתי לך עבודתי במקום סתר, מזבח אדמה תעשה לי, לא בנין אבנים גבוה וצויתי לא תעלה במעלות על מזבחי, ואת עשית בהפך לאלהים אחרים במקום מגולה על ההרים הרמים:
הרחבת משכבך. אני אמרתי לא תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' אלהיך באחד שעריך, ואת הרחבת משכבך במקומות רבים כי מספר עריך היו אלהיך יהודה:
יד חזית. בכל מקום ומקום אשר ראית הפך בכל מקום אשר תראה כי אני צויתי לך זה שלא תלמדי ממעשי הגוים שהם מקריבים בכל מקום ועשית הפך מצותי בכל דבר:

פסוק ט

ותשרי למלך בשמו. ותשורי פירש רב סעדיה ז"ל מענין תשורה שהוא מנחה, ואני פירשתיו בספר השרשים כמו ותלכי וכן תשורי מראש אמנה, ישור על אנשים, וכן שרותיך ומערביך, וכן בדברי רבותינו ז"ל שיירא העוברת ממקום למקום:
למלך. בפתח הלמ"ד לידיעה, ר"ל מלך אשור שהוא היה מושל בכל הארצות בימים ההם, אמר לא די שעבדת אלהים אחרים אלא שסלקת בטחונך ממני ובטחת בזרוע בשר ודם ועל זה נאמר ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה' יסור לבו

שאלו היו עובדים כוכבים ודעתם לאל שהוא הסבה הראשונה ועובדים השמש והירח לכבודו ועובדים צורותם לעבודה היה רע, כמו שאמר לא תעשון אתי אלהי כסף וגו', אלא עוד עשו רעה שהסירו לבם ובטחונם מהאל ובטחו במלך אשור ואחר כן נפלו בידו, ואמר בשמן כי שמן היו מוליכים מארץ ישראל כמו שנאמר עליה ארץ זית שמן, ואמר יהודה וא"י המה רוכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי נתנו מערבך, ואמר ושמן למצרים יובל:

ותרבי רקחיך. שהיית שולחת להם למנחה שמן רוקח עשית ממנו הרבה לשלוח למלך אשור להיות לך לעזר:

ציריך. שלוחיך, שלחת אותם במנחה עד מרחוק כי ארץ אשור רחוקה היא מארץ ישראל:

ותשפילי. השפלת עצמך עד שאול ובזית בשלחך אל ארץ רחוקה לבקש עזר, ואפשר שיהיה תשפילי פעל עומד, וכן השפילו שבו, כלומר שפלת עד שאול בעבור המעשים הרעים, ויונתן תרגם הפסוק כן כד עבדת לך אורייתא וגומר:

פסוק י

ברוב דרכך יגעת. אלו רצית היית נושעת במנוחה בארצך אלו הלכת בדרכי האל יתברך ועתה כי מרדת בו הוצרכת לבקש עזר ויגעת ברוב דרכים:

לא אמרת נואש. כמו האדם היגע בדרכים שיאמר נואש לבי מלכת בדרכים האלה אשב ואנוח לא אמרת את כן אלא ערב היה לך כל הטורח ההוא על כן לא חלית ולא כאבת בטורח ההוא מאהבתך ללכת בדרכי העמים ולסור מדרך ה', פי' חית ידך, חיי כחך, כלומר מצאת דבר שהיה ערב לך כמו המזונות שהם חיי האדם וכחו:

פסוק יא

ואת מי דאגת. ממי פחדת ותירא:

כי תכזבי. אם תרצי לכזב ולאמר שלא עשית אלה המעשים שזכרתי ממי פחדת כי אותי לא זכרת כשהיית עושה המעשים הרעים ולא שמת על לבך כי לא היית חושבת שאני רואה מעשיך אם כן לא פחדת ממני למה תכזבי טוב הוא שתתוודי עליהם:

הלא אני מחשה. הלא אני שתקתי לך והארכתי אפי ולא הענשתיך מיד:

ומעולם. ומקדם מדתי כן עם בריותי שאני מאריך אפי עליהם:

ואותי לא תיראי. אבל את לא יראת אותי כי אם יראת אותי לא היית עושה המעשים הרעים ואם לא יראת אותי בעת המעשה לא תיראי אותי בעת התוכחה שתכזבי ותאמרי לא עשיתי רע:

פסוק יב

אני אגיד. אע"פ שתכזבי את ותאמרי צדיקה אני אני אגיד הצדקה שעשית והם המעשים הנזכרים התאמרי כי הם מעשים טובים:

ואת מעשיך. ואגיד מעשיך שעשית ולא יועילוך המעשים שעשית כאשר חשבת אבל יזיקוך:

פסוק יג

בזעקך. עתה תראי אם יועילוך מעשיך כשתזעקי מרעת האויבים תראי איך יצילוך קבוציך, ר"ל העמים שהיית מקבצת לעזור לך והיית נושאת מנחה להם להיות לך לעזרה עתה תראי אם יצילוך כי הם יחריבוך כי מלך אשור החריב א"י והנה הם לא הצילו עצמם כשבא לירושלים בעם כבד:

ואת כולם ישא רוח. כמו הרוח שישא המוץ קל מהר כן מתו כולם ברגע אחד:

והחוסה בי. והוא חזקיהו וסיעתו, ינחל ארץ לא כמו שחשב מלך אשור ללכוד ירושלם:

ויירש הר קדשי. הוא ירושלם, ואף על פי שענין זה על חזקיהו ונכלל בו ג"כ כל האדם וכל קבוץ האדם לא יועיל לו בזעקו מצרתו, כי כל קבוצי האדם בעולם הזה הוא רוח והבל ויראת ה' היא אוצרו, והחוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי, העולם הבא נקרא ארץ חיים והר הקדש והעולם הזה מכשול והרמתו היא התשובה:

פסוק יד

ואמר סלו סלו. החוסה בי יאמר במגפת האויב סלו סלו פנו דרך, כי המכשול שהיה בדרכים הורם, והוא האויב שלא היו יכולים ישראל לבא ירושלם מפני האויב, אמר פנו להם הדרך עתה והרימו המכשול, אם יש בדרכים אבני מכשול הרימו אותם כי המכשול הגדול והוא האויב כבר הוסר, והצווי אינו לאנשים מיוחדים אלא למי שיהיה, וכן ראה ריח בני אמור למלך ולגבירה, חזקו ידים רפות, והדומים להם, ואמר שיפנו להם דרך ויבא עתה ישראל בהשקט ובבטחה, וענין סלו ומסלה שמרימים באבנים שמשימים בדרכים שהם מקולקלות בטיט, וי"מ סלו מה שמסירין האבנים מן הדרכים שלא יכשלו בהם בני אדם העוברים בדרכים והבהמות:

פסוק טו

כי כה אמר. מאמר הנביא:

שוכן עד. שוכן לעולם, וטעם שוכן עד כי כמו שיקרא שוכן מי שמתמיד עמידתו במקום כן יקרא האל ית' שוכן עד לפי שמתמיד השגחתו בנבראים:

וקדוש שמו. כמו ששמעתי שהיו קוראים אותו השרפים קדוש ה' צבאות מה יאמר האל מרום וקדוש אשכון:

ואת דכא ושפל רוח. ואף על פי שאשכון עם מרומים וקדושים והם הגלגלים והמלאכים כן אשכון עם התחתונים עם מי שהוא בהם דכא ושפל רוח להחיות רוחם ולבם אע"פ שהם בצרה פעמים לא תחשבו שאיני משגיח עליהם, וכן ישראל שעתידין להיות זמן ארוך בגלות והם שפלים ונדכאים אני עתיד להחיותם כי הם כמו מתים בגלות מרוב הצרות:

פסוק טז

כי לא לעולם אריב. מיום היותם לי לעם ועד עתה הייתי במריבה עמהם הם חוטאים ואני קוצף עליהם ולא תהיה זאת המריבה והקצף לעולם כי אסיר לב האבן מהם ועשיתי אשר בחקי ילכו:

כי רוח מלפני יעטוף. הרוח מלפני הוא והוא יעטוף וילבש הגוף ויכבוש אותו ללכת בדרך הטובה, וכפל הענין ואמר:

ונשמות אני עשיתי. כמו שאמר מלפני כי אין בנשמה מטבע הארץ כמו הגוף שהוא מטבע הארץ, לפיכך הוא חוטא והולך אחר תאות הבהמות וימשוך הרוח אחריו ולא תהיה כן לעולם אלא יכיר האדם כי הנשמות מלפני הם ואני לבדי עשיתי אותם ואין בהם מטבע הארץ ומלאו דעה את ה' וזה מיום שאעלה אותם מהגלות ואחיה אותם מתמותת הגלות, וי"ת הפסוק על תחית המתים, ארי לא לעלמא וגו':

פסוק יז

בעון בצעו. שהיה חומד ועושק, כי עון החמס גדול ואף על פי שאין בו מיתה, ומה שלא חייבה עליו תורה מיתה לפי שאין עון זה נמצא ברוב כי הוא מפסיד סדר הישוב לפיכך מונעים אותו בני אדם, אבל כשהעון הזה מתפשט במדינה לא תוכל לעמוד ותחרב מפני החמס, והמבול בא לעולם מפני החמס כמו שכתוב כי מלאה הארץ חמס מפניהם:

הסתר. פירוש הסתר פנים כמו שאמר ואנכי הסתר אסתיר פני מהם:

וילך שובב. מרד שמרד בי ובעבודתי ופנה אחרי אלהים אחרים כמו שהתעהו לבו:

פסוק יח

דרכיו ראיתי. ראיתי דרכיו כי אינו עומד זמן ארוך בדרך טוב שלא יחטא וישוב וכיון שהכתיו והגלתיו זמן רב אשוב:

וארפאהו. ר"ל רפואת הנפש, כמו רפאה נפשי:

ושב ורפא לו. אסלח לעונו:

ואנחהו. בדרך הטוב, כלומר איישר לבו שלא יחטא עוד:
ואשלם נחמים לו ולאבליו. על הצרות ועל הרעה שסבל בגלות אשלם לו נחומים, כלומר טובות שינחם בהם ויותר לאבליו לאותם שהתאבלו בגלות על חרבן ירושלם, כמו שאמר שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, ויונתן תרגם דרכיו ראיתי ארח תיובתהון גלי קדמי, ותרגם לו ולאבליו להון ולמתאבלין עליהון:

פסוק יט

בורא. ואהיה מחדש דבר שפתים שיאמר בפי הכל שלום שלום ולא יזכר שם מלחמה בעולם, וזה יהיה אחר מלחמה גוג ומגוג ופי' לרחוק ולקרוב לרחוק מירושלם ולקרוב לה, ולפי שהמלחמה ההיא תהיה בירושלים סמך השלום אליה:
ורפאתיו. שב לישראל כמו שפירשנו וארפאהו, ויש מחלוקת בדברי רז"ל בדבר זה, ומקצתם פירשו בהפך זה, ופירשו רחוק בעלי תשובה, ופירשו קרוב הצדיקים, ולמדו מזה ואמרו גדולים בעלי תשובה מצדיקים גמורים שנאמר לרחוק ולקרוב ברישא רחוק והדר קרוב, ופירשו רחוק מי שהיה רחוק ונתקרב וקרוב מי שהיה קרוב כבר:

פסוק כ

והרשעים. ואז יסופו הרשעים, כמו שאמר בנבואת מלאכי והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש וגומר, ופי' הפסוק נמשך טעמו עד אין שלום לפי שאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב אבל הרשעים שהם כים נגרש אין שלום להם אלא יספו כולם אז, ופירוש כים נגרש, כמו הים שהוא נגרש אל השפה כל רגע ורגע כי השקט לא יוכל אלא יבא גל אחר גל לעולם לא ינוח ובבאו אל השפה יגרשו מימיו רפש וטיט מקרקע הים אל היבשה, ודמה מעשי הרשעים לרפש וטיט כי לעולם לא ינוחו הרשעים מהרגש העולם עד שימותו כמו שאמר שם רשעים חדלו רגז:

פסוק כא

אין שלום אמר אלהי. כן הוא, והספרים שכתוב בהם אמר ה' טעות הוא כי הראשון אשר בפרשה צאו מבבל הוא אמר ה' וזהו אמר אלהי והסימן ה' אלהי:

פרק נח

פסוק א

קרא בגרון. אמר האל לנביא שיקרא בקול לבני דורו שהיו מראים עצמם טובים והיו רעים ויוכיחם על מעשיהם וירים קולו עליהם כמו השופר שישמע קולו למרחוק,

והקריאה היא בגרון אף על פי שהדבור הוא נחתך בפה הקול יוצא מן הגרון, וכן אמר רוממות אל בגרונם, בקראי נחר גרוני:

אל תחשך. אלא תמיד קרא להם:

לעמי. שהם נקראים עמי. וכפל הענין במלות שונות:

פסוק ב

ואותי. דורשים וחפצים בפה ולא בלב ולא במעשה כי העושה צדקה ומשפט לו נאה לדרוש ולשאול איך יעשה, אבל מי שלא יעשה למה ידרוש הנה בדרשו כפל עונו:

פסוק ג

למה צמנו. והם אומרים לי למה צמנו ולא ראית תעניתנו ולא קבלת תפלתינו:

ולא תדע. כאלו לא תדע כלומר אין אתה משגיח בנו ואויבינו מושלים בנו:

וצמנו. ולא ראינו שהושעתנו, והתשובה הן ביום צומכם, ואיך אראה צומכם ואינו כי אם למריבה, כי ביום התענית יאספו העם ויראה אדם בעל חובו וישאל ממנו חפצו כלומר חובו, כי ימצאנו ביום התענית ואם לא יתן ינגוש אותו וידחקנו עד שיתן וגם יכנו באגרוף רשע אם יענה לו שלא כרצונו הנה כי אין צומכם לאל כי אם לצורכיכם:

עצביכם. ממונכם כמו ועצביך בבית נכרי כי הממון יגיע האדם ועצבונו, ודגש צד"י עצביכם לתפארת הקריאה כדגש קו"ף מקדש, והדומים להם:

תנגשו. מן לא יגוש את רעהו ובא בחולם, ומן התימה שתרגם אותו יונתן וכל תקלתכון מקרבין תרגם כמו בשי"ן כמו ויגש אליו יהודה שתרגומו וקריב לותיה יהודה:

פסוק ד

הן לריב. הנה אין צומכם כי אם לריב ומצה ואיך ארצה אותו:

באגרוף. ידוע בדברי רז"ל כאמרם בעלי אגרופים וזולתו:

כיום. כמו כהיום, והכף כף האמתי, כמו כף השבעה לי כיום, והדומים לו, להשמיע במרום שאתם צועקים בתפלתכם כאלו אתם שופכים נפשיכם לפני ואינו כי אם דרך מרמה כאלו איני יודע לבבכם:

פסוק ה

הכזה. אין הצום הנרצה התענית מלאכול ומלשתות וכפיפת הראש כמו האגמון והוא הגומא שכופף ראשו ולא הצעת השק והאפר כי אין המעשים האלה נבחרים ונרצים לפני אם לא בלב נשבר ובמעשים טובים ושוב מדרכים רעים:

פסוק ו

הלא זה. חרצובות רשע, קשורי רשע, וכן כי אין חרצובות למותם, כי מעשה הרשע כשיתחזק ידמה לקשר אמיץ שלא יוכל אדם לפתחו ולהתירו כי אם בטורח גדול, וכפל הענין במלות שונות:

ואמר התר אגדות מוטה. כי מוטה כמו רשע שממטים העניים מן ימיטו עלי און, או יהיה המוטה שם העול, כמו ויקח חנניה את המוטה, דמה דחקם העניים ונגשם אותם כאלו ישימו עול ומוטה על צוארם, ויונתן תרגם שרי קטרי כתבי דין מסטי:

ושלח רצוצים חפשים. הם העבדים שהם רצוצים ושבורים ביד אדוניהם עוברים על לא תרדה בו בפרך ולא ישלחום מקץ שבע שנים כמו שהוכיח ירמיהו הנביא גם כן בני דורו על זה:

מוטה. פירשנוהו:

פסוק ז

הלא פרוס. הפריסה היא הבציעה ידוע בדברי רז"ל ענין חתיכות הלחם מברך ואחר כך בוצע וזולתו:

מרודים. כתרגומו מטלטלין, וכן עניים ומרודים עניה ומרודיה ענין טלטול:

ומבשרך לא תתעלם. להאכיל הרעב ולכסות הערום הוא חיוב לכל ישראל אבל מי שהוא קרובו הוא חייב יותר זה, ואם יראה אותו שהוא עני לא יעלים עיניו ממנו עד שיצטרך לשאול מחיתו אלא חייב להלוות לו ולפתוח לפניו דרכים שירויח בהם:

ומבשרך. כמו איש איש אל כל שאר בשרו ומי שעושה המעשים האלה מוחזק הוא שמקיים כל המצות אלא זכר מעשים אלו שהם הפך המעשים הרעים שזכר:

פסוק ח

אז. אם תעשה מעשים אלו לא תצטרך לצום ולשק ואפר ויבקע כשחר אורך כמו השחר שהולך ואור עד נכון היום:

אורך. ר"ל הצלחתך:

וארוכתך מהר תצמח. רפואתך אם בא עד עתה עליך רעה בגופך או בממונך, עתה בהטיבך מעשיך תצמח רפואתך מהרה כצמח האדמה שהולך וגדל כן תהיה הצלחתך זה יהיה בעולם הזה ובעולם הבא:

והלך לפניך צדקך. כשתמות:

כבוד ה' יאספך. אל מקום הכבוד אשר נפשות הצדיקים צרורות שם בצרור החיים, ושנה זה הענין ושלש במלות שונות לחזק הענין אלא שבפעם שנית פרט דברים שזכר בכלל

ובפעם השלישית זכר בפרט שמירת שבת שהוא יסוד גדול לכל המצות כמו שפירשנו למעלה:

פסוק ט

אז תקרא. כי עתה בעשותך המעשים הרעים תאמר למה צמנו ולא ראית אבל בהטיבך מעשיך תדע שאענה אותך בקוראך אלי וארא צומך ואשמע תפלתך:

אם תסיר. אם תשוב מהמעשים האלה הרעים ותעשה מעשים טובים:

מוטה. פירשתיו:

שלח אצבע. מקור כמו שאמר למעלה ולהכות באגרף רשע, אמר אם תסיר אותו המעשה הרע ואפילו שלח אצבעך תסיר כדרך בני אדם המריבים שישלח אצבעו האחד אל פני חברו לא שיכנו, וכן תסיר דבר און שלא תריב עם רעך אפילו בדברים, והכל הוא בכלל חרצבות רשע שזכר:

פסוק י

ותפק לרעב נפשך. ואלה המעשים הטובים שתעשה שתוציא לרעב נפשך ורצונך, כלומר כשתפרוש לו לחמך ברוח נדיבה תעשה בהסברת פנים שיכיר כי ברצון ובלב טוב אתה נותן לו, וכן על הכסות שכבר זכרו:

ותפק. כמו ותוצא, וכן ויפק רצון מה', מפיקים מזן אל זן:

תשביע. שתהיה פרוסת הלחם שתתן לו כדי שביעה:

כצהרים. אם היה לך אפלה וצרה תשוב כמו הצהרים שהוא חוזק אור היום:

פסוק יא

ונחך ה'. כדרך ה' נחני בצדקתיך, כלומר תמיד ישגיח עליך בכל אשר תפנה:

בצחצחות. ענין יובש, כמו צחא צמא בעת שיהיה צמא וחסרון טוב בעולם הוא ישביע נפשך:

ועצמותיך יחליץ. ידשן, על דרך ושמועה טובה תדשן עצם, וזכר העצמות לפי שהם מוסדות הגוף, וכענין זה אמרו רבותינו ז"ל העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה אומר החליצנו ה' אלהינו, כלומר השביענו ודשננו במצותיך, או פירוש הניחנו כי כן פירשוהו לשון מנוחה, ואמרו כי בארבע לשונות נשתמשו בלשון הזה, ישלף, ישזיבן, יזין, יניח, ישלף כמו וחלצה נעלו, ישזיב כמו חלצני ה', יזין כמו חלוצים תעברו, יניח כמו ועצמותיך יחליץ, היך מה דאת אמר רצה והחליצנו:

כגן רוה. שיש בו מעינות ישקוהו והוא רוה ושבע תמיד והירקות אשר בו לחים, או תהיה כמו מוצא מים והוא המקור אשר לא יכזבו מימיו כי אפילו בעת היובש הוא נובע,

וכלות הדבר הוא כזב כאלו מכזב בו שלא היה שם מעולם, על דרך כחש מעשה זית ותירוש יכחש בה:

פסוק יב

ובנו ממך. כי כמו שהמעשים הרעים מחריבים הארץ כן המעשים הטובים מישבים אותה: ופי' ממך: המעשים הטובים היוצאים ממך יבנו חרבות העולם שהיו חרבות זמן רב:

מוסדי דור ודור. המוסדות שנפלו זה דור ודור אתה במעשיך הטובים תקומם אותם:

וקורא לך גודר פרץ. בני העולם יקראו לך כי בזכותך ובמעשיך הטובים יגדרו הפרצות:

משובב נתיבות לשבת. כי בחרבן הארץ הנתיבות שוממות אין עובר בהם, כמו שאמר דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד, ויאמרו עליך כי אתה המשובב הנתיבות לעבור בהם לשבת כי מפני ישיבת הערים ישובו גם כן הדרכים, ויונתן תרגם ויקרון לך מקים ארח תקנא מתיב רשיעיא לאוריתא:

פסוק יג

אם תשיב משבת. מלכת בשבת חוץ לתחום, ואמר אם תשיב כלומר אם היית הולך בדרך ונזכרת שהוא שבת והשיבות רגלך אחור מלכת עוד לכבוד שבת כל שכן עשות חפצך שהוא כולל המלאכות שחייבין עליהם מיתה כי אפילו לצאת חוץ לתחום שהוא בלאו חמור עליך ותשמר ממנו:

ביום קדשי. שאני קדשתי כמו שאמר ויקדש אותו, והקדוש הוא שהבדילו משאר הימים, ופירוש עשות חפציך מעשות, ומ"ם משבת עומדת במקום שנים, ורגלך, וחפצך, חסרים יו"ד הרבים, ורבותינו זכרונם לברכה פירשו רגלך דרך המקרא לשון רבים שאמרו רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום יכנס שנאמר אם תשיב משבת רגלך, רגליך קרינן, כלומר אף על פי שכתוב רגלך בלא יו"ד יש אם למקרא:

וקראת לשבת עונג. אם תשיב משבת, מצות לא תעשה, וקראת לשבת עונג, מצות עשה לענג הגוף ביום השבת במאכלים ערבים וטובים שמתוך שישנהו משאר ימים לטוב יזכור מעשה בראשית ושהאל חדשו מאין ושבת ביום השביעי ומתוך כך ישבח לאל ויפארוהו בפיו ובלבבו, ותתענג נפשו בו, ופי' וקראת כמו מקרא קדש:

לקדוש ה' מכובד. כפל הענין במ"ש, ורבותינו פירשו ביום הכיפורים שאמרו מאי דכתיב לקדוש ה' מכובד זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה:

וכבדתו מעשות דרכיך. זהו הכבוד שתמנע מעשות כל מלאכה, כי פירוש דרכיך חפציך ומעשיך כמו דרכי ספרתי ודרכיך למחות מלכין והדומים להם, ורז"ל פירשו דרכיך מנהגיך שלא יהא מנהגו של שבת כמנהגו של חול, כמו שאמרו וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, וכן שלא יהא הלוכך של שבת כהלוכך של חול, וכן שלא יאכל המאכלות והמשתה של שבת כשל חול, ופי' לשנות מנהג עת האכילה להקדים או לאחר:

ממצוא חפצך. כפל ענין במ"ש כי הוא כמו מעשות דרכיך כמו שפירש על דרך הפשט, וכת"י מלספקא צורכך, ורז"ל פירשו ממצוא חפצך, בדברים שלא ידבר בשבת בחפציו, והם הדברים שצריך לעשותם בחול, ודקדקו מחפציך, ואמרו חפציך אסור לדבר הא חפצי שמים מותרים כמו שאמרו חשבונות של מצוה מותר לחשבן בשבת, ואמרו פוסקין צדקה לעניים בשבת, ואמרו משדכין על התינוקות ליארס ועל התינוק ללמדו ספר וללמדו אומנות, כי כל הדברים האלה אם ידבר בהם הם מצוה, ואפילו ללמדו במה שיחיה כדי שלא יהיה גנב ומלסטם את הבריות, ואמרו ודבר, שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול, כלומר שידבר בשבת בנחת וימעט בדברים, ואמר דבר דבור אסור הרהור מותר ואעפ"כ החסידים נזהרים אפי' מהרהור חפציהם אלא בחפצי שמים כמעשה החסיד ההוא שמספר במסכת שבת, וי"ת ודבר דבר ומלמללא מלין דאונס, פי' דבר און כי כן מתרגם און אונס וזה אסור אפילו בחול:

פסוק יד

אז תתענג על ה'. אם תתענג את השבת תתענג על ה' כלומר ישפיע לך טובות עד שתתענג עליו ותודה בו ובטובו כי מאתו הכל ובידו, והתענוג על ה' הוא תענוג הנפש, והגאון רב סעדיה פירש תענוג הגוף כלומר תענוג גופך יהיה על ה' לא ככסילים שנאמר בהם לא נאה לכסיל תענוג אבל המשכיל לא ירבה בתענוג יותר מדאי כי אם במשפט בעבור כי הוא מתעסק בחכמה ובה יתענג יותר אלא שתענוגי הגוף במשפט ייטיבו שכלו ויחזקו כחותיו השלשה והם כח הזכרונות וכח הבחינה וכח המחשבה:

והרכבתיך על במותי ארץ. כמו ירכיבהו על במותי ארץ והיא ארץ ישראל שהיא גבוה מכל הארצות, כלומר אם תגלה ממנה ישליטך עוד עליה בשכר שמירת שבת ושאר המצות וההבטחה הזאת לכל בני הגלות אם הוא קרוב מזמן הגאולה יזכה לישועה ואם הוא רחוק מזמן הגאולה יזכה לתחיית המתים ויזכה לארץ ישראל ולטובה:

והאכלתיך. כפל הענין במלות שונות, ואמר יעקב כי בניו הם מיוחדים בנחלה לא ישמעאל בן אברהם ולא עשו בן יצחק וכן אמר ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם

לאמר לך אתן את ארץ כנען חבל נחלתכם, ורז"ל דרשו כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים שנאמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך, לא כאברהם שנאמר בו קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, ולא כיצחק שנאמר בו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אלא כיעקב שנאמר בו ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה:

כי פי ה' דבר. וכיון שהוא דבר יקיים דברו:

פרק נט

פסוק א

הן לא קצרה. אחר שהשלים להורותם על המעשים הטובים ושיסורו מהמעשים הרעים שב להוכיחם עוד על רוע מעשיהם, ואמר כי לשוא יתלוננו על האל, ואומרים למה צמנו ולא ראית, ואמר להם זה שלא ראה האל צומכם ולא הושיע אתכם מאויביכם לא מפני שקצרה ידו מהושיע ולא מפני שכבדה אזנו משמוע כי הוא שומע צעקתכם ובידו להושיע אתכם אלא שעונותיכם גרמו לכם והם מבדילים ביניכם לבינו והרי הוא כאילו אינו שומע או כאלו אין כח בידו להצילכם, ולמה מפני עונותיכם:

פסוק ב

כי אם. מפורש הוא:

הסתירו. עובר לשלישי:

פסוק ג

כי כפיכם נגאלו בדם. בשפיכות דם נקי:

ואצבעותיכם בעון. לשלח אצבע ולהכות באגרוף:

שפתותיכם. והנה העון במעשה ובדבור, ומלת נגאלו מורכבת מן נפעל ופעל שלא נזכר שם פועלו, וסבת ההרכבה כתבנו בספר מכלל, ועינינו ענין טנוף מן לחם מגואל:

פסוק ד

אין קורא. אחד מהם לחבירו להוכיח בצדק, ויונתן תרגם לית דמצלי בקשוט:

ואין נשפט באמונה. כי השופט יעות דינו:

בטוח על תהו. כשמדבר עם חבירו שוא שאין לבו עמו כפיו על מה הוא בוטח על תהו כי חושב בלבו שלא יגלה לחבירו אם הוא מדבר בשוא והלא הוא גלוי לפני האל גם לחבירו יגלה יום אחד מתוך מעשיו והנה בטחונו בהבל:

הרה עמל. דמה המחשבה להריון והדבור והמעשה ללידה:

והוליד. נכתב ביו"ד המשך:

פסוק ה

ביצי. דמה עוד מחשבותם ומעשיהם לביצי צפעוני כשיבקעו יצאו מהם צפעונים כן מחשבותם רעות ומעשיהם רעים, ופירוש בקעו הצפעונים מבקעים אותם, כמו ביצת האפרוח שמנקר בחוטמו ובוקע הקליפה מעט מעט עד שיצא כך הם מטרידים לבם תמיד במחשבות רעות עד שיוציאום למעשה:

וקורי עכביש. יריעות שאורג העכביש שאין להם תועלת וקיום והעמדה כן מעשיהם לא יועילום:

האוכל מביציהם. שב לביצי צפעוני שזכר, אמר כמו האוכל ביצי צפעוני שימות בלא ספק כן המתחבר אליהם ולמעשיהם ימות:

והזורה. כמו והזורה בקמץ הרי"ש על משקל על פי אבשלום היתה שומה, ובא בסגול תחת הקמץ, כמו ולנה בתוך ביתו שהוא כמו ולנה בקמץ, ועניני כמו ותשכח כי רגל תזורה, והוא אומר על ביצי הצפעוני כשהוא זורה ברגל, אמר אם יאכל אדם מביצי הצפעוני ימות, וכן אם תזורה רגלו על הביצה תבקע הביצה ויצא האפעה וימיתנו כן כל המתחבר עם הרשעים בכל ענין שיתחבר עמהם ימותוהו, ואפעה הוא הצפעוני ושני שמות יש לו וכן תרגם יונתן שניהם חיון חורמנין, ותרגם והזורה תבקע אפעה, ומשחנן ומפקין חיון חורמנין מפרתין:

פסוק ו

קוריהם. כמו קורי עכביש שאינם ראוים לעשות מהם בגד ולהתכסות בהם כן לא יתכסו הם במעשיהם בבא הרעה עליהם בעבור כי מעשיהם מעשה און:

פסוק ז

רגליהם. וימהרו, כי אפילו החייב מיתה ראוי לדיין לחמץ דינו ולא ימהר בדיני נפשות והם ימהרו לשפוך דם נקי:

פסוק ח

דרך שלום לא ידעו. כי לא דרכו בה:

עקשו להם. הם עותו נתיבותיהם לעצמם כי יכשלו בם:

פסוק ט

על כן. הפסוקים האלה עד וירא כי אין איש הם דברי הנביא על הלשון בני הגלות הזה כי בעון האבות עם עון הבנים ארכה הגלות הזאת כי רוב ישראל לא שבו עוד משגלו בגלות ראשונה, וכן אמר ירמיהו הנביא על הלשון בני הגלות אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, ואמר דוד על לשון בני הגלות אל תזכור לנו עונות ראשונים, ואמר על

כן שהרבו אבותינו להרע אנחנו עוד היום בגלות והנה האל שופטנו מדה כנגד מדה הם רחקו המשפט והצדקה והשלום על כן רחק משפט ממנו:

ולא תשיגנו צדקה. כי ממדת הבורא הוא לפקוד עון אבות על בנים כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם:

נקוה לאור. יום יום נקוה לאור ולישועה שהיא האור והנה חשך והוא הגלות, וכפל הענין במלות שונות:

פסוק י

נגששה כעורים קיר. כמו נמששה, מן והיית ממשש בצהרים והצרות בגלות הם החשך והעורון:

באשמנים כמתים. הרי אנו חשובים כאלו אנו נקברים כמו המתים ומלת באשמנים פירשה אדוני אבי ז"ל כי הנון נוספת ושרשו אשם, מן תאשם שמרון שהוא ענין שממה והקברים הם מקום שממה וי"ת אתאחד באפנא וגו':

פסוק יא

נהמה כדובים כלנו. קול הדובים בקול המיה ויללה וכן היונים הוגות בקול יללה כי ההגיגה והיללה נמצא בזה הענין בקול יללה, וכן אמר כיוני הגאיות כולם הומות וי"ת עמנא מן קדם בעלי דבבנא וגו':

למשפט. שיקח האל משפטנו מאויבינו:

פסוק יב

כי רבו פשעינו. עם פשעי אבותינו כי בתחילה אמר כי בפשעי האבות היה אריכות הגלות, ועתה הוסיף ואמר לא בפשעי האבות לבד ולא בפשעי הבנים לבד אלא אלה ואלה גרמו, ואמר נגדך כי אנחנו מתודים בגלות על עונותינו שהם גלוים וידועים לפניך לפיכך אמר נגדך לא כמו האבות שהיו אומרים מקצתם אין השם רואה אותנו:

וחטאתינו ענתה בנו. אמר וחטאתינו לשון רבות ואמר ענתה לשון יחידה רוצה לומר כל אחת ואחת מהחטאות העידה בנו כי בעונש העונות באות לנו הצרות, וכמוהו לשון יחיד על רבים ועיניו קמה, ויבא אלי אנשים, נלכדה הקריות, לא תמעד אשוריו, והדומים להם:

אתנו. שאנחנו מכירים בהם ומתודים עליהם, וכפל הענין ואמר ועונותינו ידענום:

פסוק יג

פשע וכחש בה'. שניהם מקור, וכן נסוג דבר, הורו והגו, מקור, או יהיה נסוג מנחי העי"ן והנון לנפעל, כמו לא נסוג אחור לבינו, ופירוש וכחש אין זה כמו כחשו בה' ויאמרו

לא הוא שהרי אמר נגדך כלומר שהוא יודע בנו ובמעשינו אלא פירוש וכחש בהשם כי כשיכחש איש בחברו כאלו מכחש בה', וכן אמר ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו וכיון שמכחש בעמיתו שהפקיד אצלו או שהלוה לו בלא עדים הרי הוא כאלו מכחש בה' שהרי הוא עד ביניהם, או פירוש בה' כמו שתרגם יונתן במימרא דה', כלומר כחש במצותו שצוהו לא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו:

ונסוג מאחר אלהינו. הפך אחרי ה' אלהיכם תלכו, ונסוג שרשו נסג ענינו ענין התאחרות כמו ששב לאחור, וכן והוסג אחור משפט:

וסרה, רוצה לומר דבר סרה פירוש מעוותת:

הרו. כמו הרו עמל הנזכר למעלה ובאה הה"א בחולם והיה משפטו בקמץ, וכן והגו כי שרשו הגה ובא הה"א בחולם במקום קמץ, ופירשו כמו הרו עמל שפירשנו למעלה ומה שחושבים בלבם ומוציאים מן המחשבה אל הדבור ואל המעשה מחשבותיהם ודבריהם דברי שקר, ואדוני אבי זכרונו לברכה פירש הרו כמו להורות את בני ישראל ששרשו ירה, ויונתן תרגם הרו והגו מוחן ומפקן:

פסוק יד

והסג. אמר על דרך משל כי המשפט שב לאחור כי אין לו מקום ביניהם, וכן הצדקה מרחוק תעמוד ולא תקרב אליהם והמשפט הוא לשפוט בין שני בעלי ריב להצדיק הצדיק ולהרשיע הרשע בדינו:

וצדקה. היא לתת לעני ולהלוות לו וגמילות חסדים ותקון המדות בין לעניים בין לעשירים, והאמת להיות דובר אמת ולא ישקר בעמיתו בפקדון או בתשומת יד והדומה להם ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב וראש האמת שיודה באל ובמצותיו:

ונכוחה. הוא היושר שיהיה ישר בדרכיו ובמה שבינו לחבירו ולא יאהב לעצמו יותר מלחברו כמו שנאמר ואהבת לרעך כמוך, ויהיה ישר עם כל אדם מאיזה עם שיהיה, ומה שאמר ברחוב כי בסתר היו בהם אנשי אמת וכן אמר ירמיהו ובקשו ברחובותיה אם יש איש מבקש אמונה כי אנשי אמת היו נחבאים לא היו מתראים בפני האחרים כי היו נבזים ושפלים בעיניהם, ויונתן תרגם משפט עבדי דינא וצדקה עבדי זכותא אמת עבדי קושטא ונכוחה עבדי הימנותא:

פסוק טו

ותהי האמת נעדרת. שלא היתה נמצאת ביניהם כלל כאילו לא היתה מעולם:

וסר מרע משתולל. אינו נמצא כאלו שללו ובזזו אותו מן העולם:

וירא ה' וירע בעיניו. כי אין משפט, זכר משפט והניח האחרים כי זה קשה מכולם כי אם אין משפט בטל סדר בני אדם ולא יעמוד הישוב, ואמרו רבותינו ז"ל גדול כחו של חמס שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דין אלא על החמס, שנאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם:

פסוק טז

וירא כי אין איש. הנה מצאנו בתורה ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ואמר ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך, וכן אמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, הנה ע"י התשובה יהיה קבוץ גליות, וישעיה אמר וירא כי אין איש ותושע לו זרועו וגומר, וכן אמר ואביט ואין עוזר, וכן אמר דרכיו ראיתי וגומר, כמו שפירשנו למעלה, ואמר יחזקאל לא למענכם אני עושה בית ישראל וגו', ואמר והוצאתי אתכם מן העמים וגומר ואומר וברותי מכם המורדים והפושעים בי מארץ מגוריהם אוציא אותם ואל אדמת ישראל לא יבאו, וגם בתורה אמר וזכרתי להם ברית ראשונים וגו' נראה כי בחסד האל ובזכות האבות יצאו לא בזכותם וגם בדברי רז"ל ראינו שהיו נבוכים בזה אם יצאו על ידי תשובה אם לאו, ואמרו אמר ר' יוחנן אין בן דוד בא אלא או בדור שכלו זכאי או בדור שכלו חייב, בדור שכלו חייב דכתיב וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע, והדר ותושע לו זרועו, בדור שכלו זכאי דכתיב ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ, ועוד אמרו רבי יהושע בן לוי רמי כתיב וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתא הוי, וכתיב עני ורוכב על החמור הא כיצד זכו עם ענני שמיא לא זכו עני ורוכב על חמור, ועוד בדבריהם רבי אליעזר אומר אם ישראל עושין תשובה מיד נגאלין שנאמר שובו בנים שובבים אמר לו רבי יהושע והלא כבר נאמר חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו אלא בתשובה ומעשים טובים, הנה אנו רואים כי מסופקים היו אם יהיה קבוץ גליות על ידי תשובה או לאו וזה מפני מחלוקת הפסוקים ואפשר לתרץ הפסוקים כי רוב ישראל ישובו בתשובה אחר שיראו סימני הגאולה ועל זה נאמר וירא כי אין איש כי לא ישובו בתשובה עד שיראו תחילת הישועה ועדין יהיו בהם פושעים ומורדים ויצאו מהגלות בכלל רוב ישראל השבים בתשובה ויכלו בדרך שלא יבאו לארץ ישראל, ובאמרו וירא כי אין איש רוצה לומר על כלל ישראל שלא ישובו בתשובה שלמה ולא יפגעו לאל בלב נכון עד שיראו סימני הגאולה, ואיש אומר על כלל ישראל כמו ואיש ישראל נשבע במצפה שהיו שם כל ישראל, כי לא יתכן שלא יהיה איש ואנשים בישראל צדיקים וטובים שיהיו ראוים לגאולה אבל לא לגאול כל ישראל בזכותם, וכן מה שאמרו רבותינו ז"ל דור שכלו

חייב ר"ל רובו כי לא היה מעולם בישראל דור שכלו חייב שלא היו בהם אנשים צדיקים וטובים, וגם החייבים לא אמר שיהיו חייבים כליה חס ושלום אלא שאין ראוין לגאולה:
וישתומם. ענין תמהון לבב, וכן כאשר שממו עליך רבים, אשתומם כשעה חדא:
מפגיע. ענין תפילה ובקשה, כמו אל תפגע בי:
ותושע לו זרועו. כי אין עוזר וסומך עמו כי אם כחו וצדקתו לבדו כי מעשה האיש וצדקתו הם כעוזרים וסומכים למושיע אותו, ואמר זרועו ואמר צדקתו אמר זרועו כנגד העכו"ם לקחת נקמה מהם כמו שנאמר היוקח מגבור מלקוח כמו שפירשנו, ואמר צדקתו כנגד האבות שזכר בריתו עמהם ולזרעם אחריהם ועושה עמהם הצדקה להושיעם מהגלות, ובאמרו ותושע לו רוצה לומר לעצמו, והטעם לפי שעל האדון מוטל להושיע עבדו מיד המחזיקים בו והמשתעבדים בו כמו שהיו עושים בנו העכו"ם ובתשועת העבד יושע האדון, רוצה לומר שיגדל שמו, וכן הושיעה ימינך וענני:

פסוק יז

וילבש צדקה. כליו יהיו שני מינים על דרך משל כלי צדקה וישועה לישראל וכלי נקם לעכו"ם, והמשיל כלי הישועה לכלי מלחמה שהם מגן שריון וכובע, משל שיגן על ישראל בגלות ובצאתם מהגלות מהאויבים שלא ירעו להם, והשריון והכובע אינם מלבושים אלא לפי שעה בעת המלחמה, והתשועה תאריך מאת התחלתה עד שיהיו ישראל בארצם ובשעת מלחמת גוג ומגוג, והמשיל כלי הנקם והקנאה לבגדים והמעיל שילבש האדם אותם כל שעה כי עוד כל ימי עולם יהיו העכו"ם עבדים לישראל ורדו בשונאיהם ובני נכר אכריהם וכורמיהם והוא נקם וקנאה על השעבוד ששעבדו בישראל כל ימי הגלות:
תלבשת. שם ואמר השם אחר הפעל לחזק הענין, כמו ויצום דוד צום, קצף ה' על אבתינו קצף, ומעלה מעל, למען טבוח טבח, והדומים להם:
כמעיל. המ"ם נקראת רפה שלא כמנהג ברוב אלא שנמצא כמוהו:

פסוק יח

כעל גמולות. כמו שלבש קנאה על גמולות שגמל לפרעה ולסנחריב ולשאר צוררי ישראל כן ילבש קנאה כשיוציאם מגלותם, וכפל הענין לחזק עוד, ואמר כעל ישלם, כמו ששלם על אותם גמולות לאויביו כן ישלם, ומהו השלום חמה לצריו גמול לאויביו:
גמול. הרע שעשו לישראל ישלם להם, וכפל עוד ואמר לאיים גמול ישלם, לאיי הגוים, וזכר איים לפי שישראל מפוזרים בגלות בכל האיים וכולם הרעו לישראל ולכולם ישלם האל גמול:

פסוק יט

ויראו. ואחר שישלם הגמול ייראו אותו כל העולם ממערב וממזרח כלומר בכל העולם:
כי יבא כנהר צר. פירש אאז"ל יבא לשון שקיעה, כמו ובא השמש וטהר, אמר ישקע הצר ולא יראה עוד, כמו הנהר שנכנס בים ולא יראה, ופי' נוססה ענין ניסה, אמר רוח ה' תניס הצר שלא יראה:
ונססו. מבנין מרובע ושרשו נוס, ואז ובא לציון גואל, ובדברי רז"ל אם ראית דור שצרות רבות עליו חכה לו, שנאמר כי יבא כנהר צר וגו', וכתיב בתריה ובא לציון גואל, ויש לפרש כי יבא כנהר צר טעם למה שאמר וייראו ממערב וגומר אמר טעם למה ייראו ה' כי יבא כנהר צר כי יבא גוג ומגוג שהוא הצר בארץ ישראל כמו הנהר הבא במרוצה ואז רוח ה' נוססה בו ותכלנו מן העולם, כמו שנאמר בנבואת יחזקאל ובנבואת זכריה, ואז ובא לציון גואל, כי אף על פי שיהיו ישראל בירושלם קודם שיבא גוג ומגוג כיון שיבא הוא יאמרו כי לא בא להם גואל הואיל והעכו"ם באים ונלחמים עליהם וכשישפטהו האל שם בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש אז יאמרו כי בא לציון גואל באמת ולשבי פשע ביעקב, כי אז ישובו כל ישראל בתשובה שלמה, ונוססה מענין נס, כמו כמסוס נוסס, כי מנהג העולם כי נושא הנס מכה בראשונה בחיל שכנגדו ורוח ה' תהיה נוססה בו ומכה בחיל גוג ומגוג, ועל הדרך הזה תרגם יונתן וייתון כשפע נהר פרת מעיקים ובמימרא דה' יתברון:

פסוק כ

ובא לציון גואל. מפורש הוא:
ולשבי. מלרע:

פסוק כא

ואני זאת בריתי אותם. פירש החכם רבי אברהם בן עזרא זאת הברית שאכרות עמהם רוח הנבואה שיהיה להם, זהו שאמר רוחי אשר עליך:
ודברי אשר שמתי בפיך. כפל דבר כמו שכתוב והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר וגו', והנבואה לא תפסק מהם לעולם זהו שאמר לא ימושו מפיך וגו', אמר כנגד ישראל, ואדוני אבי ז"ל פירש כי בריתי היא התורה שנתנה בברית והבטיחם שלא תמוש מפיהם לעולם ותהיה ברית דבר שהוא קיים כי כל ברית הוא קיום דבר, ולפי דעתי כי כן הוא פירוש הפסוק, אמר ואני, פירוש ואני מבטיח אותם בזאת לפי שאמר ולשבי פשע ביעקב שיהיו בלי עון נקיים מכל פשע אמר כי זאת תהיה בריתי אותם, כמו שאמר ירמיהו וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה וגו', ואמר ונתתי תורתי בלבם

וגומר, ואומר כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, וזהו שאמר רוחי אשר עליך זאת רוח טהרה שאתן בתוכם שלא יחטאו עוד, וזהו שאמר יחזקאל ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו וגו', וזהו שאמר ישעיהו רוחי אשר עליך כי זאת הרוח היתה בנביא ואמר לו שאותה הרוח תהיה לישראל אז ודברי כמו שהם סדורים בפיך, ואמר כנגד ישראל לא ימושו מפיך אחר שאשים אותם בפיהם לא ימושו עוד לעולם לא מפיך ולא מפי זרעך לעולם:

פרק ס

פסוק א

קומי אורי. אמר כנגד ירושלם, ואורי ציווי וכבר פירשנו כי האורה משל על השמחה ועל הטובה, והחשך בהפכו על הצרה ועל הרעה שיבא:

כי בא אורך. הגיע זמן ישועתך שהוא לך אורה גדולה, וכפל הענין ואמר וכבוד ה' עליך זרח, וכן תרגם יונתן ארי מטא זמן פורקנך, ויש מפרשים כי בא אורך שקע אורך כמו שאמר ובא השמש אמר דרך משל שקע אורך שהוא אור בעולם הזה ויהיה לך תמורתו אור גדול והיא הישועה והשמחה וכן אמר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם והכל דרך משל:

פסוק ב

כי הנה החשך. חשך וערפל משל על הצרות:

יזרח ה' וכבודו עליך יראה. כפל ענין במלות שונות כי ה' כבוד ה', ויש מפרשים כמו בכבודו, וכן נראה בכבודו:

פסוק ג

והלכו גוים. כמו שאמר והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו זהו שילכו הגוים לאור ישראל הם ומלכיהם ושריהם:

זרחך. שם יאמר ממנו זרח על משקל צמח פרח:

פסוק ד

שאי סביב. כולם פירוש בניך ובנותיך, וכת"י כל עם גלותא ובא הידיעה אחר הכנוי כמו וישנו את טעמו ותפתח ותראהו את הילד והדומים להם שכתבנו בספר מכלל:

תאמנה. מענין כאשר ישא האומן את היונק והיתה הנו"ן ראויה להדגש לחסרון נו"ן השרש כי הנו"ן כתובה לרבות ואדוני אבי ז"ל כתב כי המלה יחידה והנו"ן שרש והה"א

נוספת כה"א ותקרבנה ותבאנה ואע"פ שאמר ובנותיך, ר"למ כל אחת ואחת, ופי' על צד תאמנה, על צד המלכות והשרות כמו שכתוב ושרותיהם מניקותיך:

פסוק ה

אז תראי. מן ראה, ורבים טעו בזאת המלה שקראו התי"ו בנעיא, כמו מן ירא, וגם יש ספרים שכתוב ביו"ד וטעות הוא כי מן ראה היא, וכן ת"י בכן תחזין ותנהרין, ופירש תראי בניך שיבאו מכל צד ויצהבו פניך, זהו ונהרת שהוא ענין אורה כמו ואל תופע עליו נהרה הביטו אליו ונהרו:

ופחד ורחב לבבך. ופחד כאדם הנבהל בבא אליו טובה רבה פתאום ורחב לרוב הטובה ולרוב העם שיבאו בך כי כמו שיצר הלב בעבור הרעה והצרה והאבל כן ירחב לטובה ולשמחה:

כי יהפך עליו המון ים. כי היית חרבה ושממה ועתה תהיי בהפך כי יבאו עליך עמים רבים כהמון ים ות"י ותידחלין ויפתי לביך וגומר:

פסוק ו

שפעת. ענין רבוי וכן ושפעת מים תכסך כי שפע ימים ינקו:

בכרי. הם גמלים הקטנים עולי ימים, וכן בכרה קלה:

ותהלות ה' יבשרו. כתרגומו כלומר הגמלים והסוחרים והזהב והלבונה יביאו אותם בסחורה גם למנחה למלך המשיח ולבית ה', וטעם יבשרו לפי שיהיו אומות העולם חדשים בספור תהלות ה' כי עד אותו הזמן ישראל הוא שיתיחדו בספור תהלות ה' וכל מספר חדשות יקרא מבשר:

פסוק ז

כל צאן קדר. ר"ל רוב כמו וכל הארץ באו מצרימה, קדר ונביות מגדלי צאן לרוב כי הם יושבי אהלים ונוסעים ממקום למקום ומבקשים מקום המרעה:

אילי נביות ישרתונך. חסר בי"ת השמוש ופי' באילי נביות ישרתונך הגוים שיביאו לך מנחה מהם:

ישרתונך. מלעיל האתנחתא בתי"ו לפיכך הנו"ן בסגול:

יעלו על רצון מזבחי. כמו הפוך יעלו על מזבחי לרצון, וכן מקום שם קבר כמו מקום קבר שם ופירוש יביאו מנחה מהם, וכן יעלו מהם על מזבחי שיקריבו מהם קרבן לה' או ישראל יקריבו מהם יש מחלוקת בדבר זה בדברי רז"ל כי רבי אליעזר אומר שאין מקריבין מבהמות העכו"ם לא אנחנו ולא הם לפי שחוששין בהם לרביעה, והקשו זה

הפסוק לר' אליעזר ותירץ כולם גרים גרורים הם לעתיד לבא דכתיב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד:

אפאר. שיביאו שם הגוים מנחה וקרבנות, וטעם אפאר שאתן בלבם לפארו, וכן טעם אהפוך אל עמים:

פסוק ח

מי אלה אמר תעופנה לשון נקבות על קהלות ישראל העולות מהגלות מזה ומזה ותבאנה קל מהרה כמו העב, והמשיל מרוצת הקלות לעופפות כי היא התנועה הקלה שבתנועות וכן מחץ יעוף יומם:

וכיונים אל ארבותיהם. כי יותר יעופו מהרה בשובם אל קניהם ממה שיעופו בצאתם מהם מפני שממהרות לשוב אל גוזליהם שהניחו להאכילם מאשר בפיהם:

ארבותיהם. הם חלונות השובך, וכ"ף כיונים פתוחה לידיעה כלומר היונים שיניחו הגוזלים בשובך:

פסוק ט

כי לי איים יקוו. פירוש שוכני האיים יקוו לי כי אני המטיב ומריע לפיכך יביאו בניך ממקומם, ואפילו יהיו רחוק יביאו אותם אל א"י:

ואניות תרשיש בראשונה. בחסרון כף הדמיון כבראשונה כמו שהיו באות אניות תרשיש בראשונה בימי שלמה:

כספם וזהבם אתם. אפשר כספם וזהבם של ישראל כלומר עם כל ממונם יבאו לא יניחו ממונם דבר בארצות הגולה, או אפשר כספם וזהבם של העכו"ם כמו שנאמר בעולי בבל ינשאוהו אנשי מקומו בכסף ובזהב וברכוש ובבהמה לשם ה' אלהיך כי ישמעו את שמע כבודו וגדלו שיעשה בהוציאו עמו מהגלות ובעשותו נקמה בשונאיהם:

פארך. בקמץ הרי"ש לנקבה כמו בכנוי הזכר בעבור כי כאשר מדבר כנגד כנסת ישראל ידבר פעם בלשון זכר ופעם בלשון נקבה לשון זכר כנגד העם ולשון נקבה כנגד הכנסה, ופירוש פארך הוא נתן לך הפאר והכבוד הזה שיעבדוך העכו"ם:

פסוק י

ובנו בני נכר. מלבד שיעבדוך במנחות שיביאו לך יעבדוך בארצך שיבנו חומותיך ויעשו מלאכתך:

ישרתונך. מלעיל כמו אשר לפניו:

כי בקצפי. אז תכיר כי כל עניניך בין הטוב בין הרע הוא מאתי ואינו מקרה כלל כי בעת שהיה קצפי עליך היית אמה לעבדים בגלות ובעת רצוני שיהיה עליך יעבדוך אפילו מלכי העכו"ם כל שכן העם:

פסוק יא

ופתחו. מן הדגוש והוא פעל עומד, וכן פתח הסמדר פתחה אזניך, כלומר יהיו נפתחים תמיד יומם ולילה להביא אליך חיל גוים, אמר כנגד העיר ירושלם כמו שהיא כל הפרשה שעריך יהיו נפתחים תמיד בלילה כמו ביום כדי שיכנסו נושאי חיל הגוים אליך למנחה כי יהיה שלום בעולם וילכו בלילה בעת החום, וכן תרגם יונתן להביא אליך לאעלא בגוך נכסי עממיא:

ומלכיהם נהוגים. יהיו נהוגים אליך שיבאו לפני מלך המשיח כעבדים לפני אדוניהם, ומה שאמר נהוגים כי מנהג המלכים כשילכו בדרך ילכו רוכבים או רגלים ינהגו אותם שרים דרך כבוד, ויונתן תרגם נהוגים זקוקים רוצה לומר אסורים בזיקים:

פסוק יב

והגוים חרוב יחרבו. ענין חרבן, ויש מפרשים ענין חרב כלומר יהרגו:

פסוק יג

כבוד הלבנון. העצים הטובים שבו ואח"כ מפרש מה הם כמו שהיה משלח מלך צור למלך שלמה:

ברוש תדהר ותאשור. כבר פירשנו בפרשת העניים והאביונים:

לפאר מקום מקדשי. שיבנו בהם בית המקדש:

ומקום רגלי אכבד. כי בהמ"ק מכוון כנגד כסא הכבוד ואם כסא הכבוד מושבו בית המקדש הדום רגליו אכבד כי הוא יתן בלבם להביא:

פסוק יד

והלכו שחוח. שם בשקל גבוה קומתו מן תחתיו שחחו:

בני מעניך. אותם שהיו מעניך בגלות ומתו כבר בזמן הישועה בניהם ילכו אליך שוחחים ומתנפלים לפניך, ור"ל מעניך מעני בניך, כי כנגד ירושלם מדבר:

על כפות רגליך. ועל כפות רגלי בניך ורוצה לומר על מדרך הכפות כי הכף מתחת:

עיר ה'. כי כבודו יראה בה:

ציון קדוש ישראל, סמוך ציון של קדוש ישראל:

פסוק טו

תחת, עזובה. שנגלה כבוד ה' מעליך:

ואין עובר. בחרבנה:
משוש דור ודור. לכל דורות העולם תהיה משוש כמו שנקראת יפה נוף משוש כל הארץ:

פסוק טז

וינקת חלב גוים דרך משל כלומר שתאכלי טוב ארץ העכו"ם:
ושד מלכים. בחולם כמו בפתח כמו חלצו שד, והוא על דרך משל רוצה לומר טובם, וכן תרגם יונתן ותשבעון נכסי עממין ובזת מלכין תתפנקון:

פסוק יז

תחת הנחשת. תחת הנחשת שלקחו העכו"ם ממך אביא זהב, כלומר אתן בלבם לשלם לך כפלים וכפלי כפלים מאשר לקחו ממך הם ואבותיהם:
ושמתי פקדתך שלום. תחת פקודתך שהיו העכו"ם נותנים פקידים על ישראל לגבות מהם מס אשים לך שלום וצדקה ולא יהיו עוד עליך פקידים ונוגשים:

פסוק יח

לא ישמע עוד חמס. שיעשו לך העכו"ם לא ישמע עוד:
וקראת. אז תקראי ישועה חומותיך כי לא תצטרכי עוד לעלות על החומות ולסגור השערים מפני האויב, לפיכך תקראי להם ישועה הפך המלחמה שהיתה מקדם בשערים וכן בשערים לא יספרו בהם אלא תהלות ה', ויונתן תרגם ויערעון פורקן על שורך ועל תרעך יהון משבחין:

פסוק יט

לא יהיה. כבר פירשנו כי ימשיל הישועה והטובה לאורה, אמר כל כך יהיה אורך גדול שהוא אור ה' והוא הטובה הגדולה עד שלא יהיה נחשב אור השמש ואור הירח לכלום, והכל דרך משל כמו שאמר ואור החמה יהיה שבעתים:
לתפארתך. שתתפאר בכבודו וטובו שיגדיל עמך:

פסוק כ

לא יבא. גם זה משל, כתרגומו לא תבטל עוד מלכותך ויקרך לא יעדי:

פסוק כא

ועמך כולם צדיקים. שיצרף אותם האל, כמו שכתוב וצרפתים כצרוף כסף והנשארים יהיו כולם צדיקים וקדושים, כמו שכתוב והיה כל הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו וגו':

לעולם ירשו ארץ. שלא יגלו עוד ממנה לעולם כי יהיו נצר מטעי שיראו במעשיהם כי אני נטעתים לא כבראשונה שנאמר עליהם מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים ולא היה נראה שהיה מטע ה' אלא זמורת זר:

להתפאר. שאתפאר בהם נקרא להם עם ה' כמו שאמר ישראל אשר בך אתפאר:

פסוק כב

הקטן. אינו אומר על גוף אחד כי מה ענין קטן וצעיר אלא רוצה לומר השבט והמשפחה, הקטן מהם יהיה לאלף פעמים ממה שהוא עתה, וכפל הענין במ"ש כמנהג, ואמר הצעיר לגוי עצום:

אני ה' בעתה אחישנה. זאת הטובה שאני מבטיחם אני ה' אעשנה שהיכולת בידי, ואמר בעתה ואמר אחישנה אמרו רז"ל זכו אחישנה לא זכו בעתה, ויש לפרש כשיגיע עתה אחישנה, לגמרה מהרה כי לא יארך זמן מעת החל הישועה עד כלותה, וי"ת אנא השם בזמנה אייתינה:

פרק סא

פסוק א

רוח ה' עלי. אלה הם דברי הנביא על עצמו רוצה לומר כי הבשורות הטובות שאמר ושעתיד לומר רוח הנבואה מאת ה' היא ששרתה עליו ושלחו האל לבשר בהם ישראל העתידים להיות בגלות זמן ארוך וימצאו אלה הנחמות כתובות ולא יתיאשו מן הגאולה, כי מפי ה' הם אלה הנחמות ששלחני לאומרם ולכתבם לבשר בהם בני הגלות שהם ענוים ונשברי לב כי סובלים הגלות לשם ה', ואלו רצו להפרד מיחודו ומתורתו היו כאחד מהעמים אשר הם ברשותם, וטעם משח, רבה וגדל ומנה אותי להיות שליח באלה הנחמות, וכן ומשחת את חזאל, תמשח לנביא תחתיך, אל תגעו במשיחי, ולפי שמנוי המלכים הוא על ידי משיחה נאמר למנוי אחר לשון משיחה, ואף על פי שאין שם משיחה, ופירוש יען בעבור, כי אפשר שתשרה עליו רוח נבואה ולא ימנה אותו להיות שליח לבשר בנבואה ההיא אחרים, לפיכך אמר רוח ה' עלי יען משח אותי, כלומר מה שאני אומר ברוח נבואה שהיתה עלי בעבור כי האל מנה אותי לזה להיות שליח לבשר ענוים לחבש לנשברי לב:

פקח קוח. שתי מלות וענינם מלה אחת, ופירוש פתוח המאסר, ויש לפרשו כענין שתי מלות ושיקראו לאסירים פקח, רוצה לומר שיפתחו ממאסרם, וכן יקראו להם קוח, שרשו לקח, ר"ל שילקחו מהגלות, ואאז"ל פירש כי שם המאסר קוח לפי שהם נלקחים

ונכלאים בו, כאלו אמר פתחו בית המאסר ויצאו האסירים, ויונתן תרגם ולדאסירים אתגלו לנהור:

פסוק ב

לקרא שנת רצון. שנת הגאולה שהיא שנת רצון כמו שכתוב וברצוני נחמתיך אבל שנות הגלות היו שנות קצף, כמו שאמר כי בקצפי הכיתיך:

ויום נקם. הוא יום גוג ומגוג שינקם ה' בהם ובזה ינחם האל כל אבלים, ואחר כך פירש מי הם האבלים ואמר לאבלי ציון:

פסוק ג

לשום, פאר תחת אפר. כי מנהג האבל לשום אפר בראשו:

שמן ששון. וכן שמן ששון מחבריך, וזה גלה על חברו פאר תחת אפר:

מעטה תהלה. הוא משל, כי אין מעטה תהלה הפך רוח כהה אם לא יהיה דרך משל, כי מצאנו גם כן מעטה ולבישה ברוח, כמו ורוח לבשה את עמשי, שמן ששון תחת אבל, כי האבל אינו סך שמן, כמו שאמר בדבר התקועית:

כהה. תאר לנקבה, וכן והיא כהה, פי' רוח קצרה וחלושה, וכן וכהתה כל רוח כי רוח ישראל קצרה בגלות:

אילי הצדק. כמו אלני, כמו שאמר מטע ה', כמו כי יבשו מאלים:

להתפאר. כבר פירשנוהו:

פסוק ד

ובנו חרבות עולם. בזה אין בו ממך אלא באותו של מעלה בפרשת קרא בגרון ובנו ממך חרבות עולם, וכן מתחלף בשאר המלות, ופי' ובנו ישראל אילי הצדק שזכר חרבות עולם שהיו חרבות מזמן רב:

שממות ראשונים. שהיו שוממות מדורות הראשונים הם יקוממו אותם:

וחדשו ערי חרב. אותן הערים שהיו חרבות יחדשו אותם, והפסוק כפול במלות שונות:

פסוק ה

ועמדו זרים. ועמדו מעצמם יקומו ממקומם ויבאו לעבוד אתכם ורעו צאנכם:

אכריכם. עובדי שדותיכם:

וכורמיכם. עובדי כרמיכם:

פסוק ו

ואתם. לא תהיו צריכים לעבוד עבודתכם כי בני נכר יעשו אותם ותהיו פנוים לעבוד את השם, כמו הכהנים שהיו מוכנים ומזומנים לעבודת בית המקדש כן תהיו פנוים מעסקי העולם ותתעסקו בתורת אלהים ובדברי חכמה לדעת את ה':

חיל גוים תאכלו. וזה מלבד שיעבדו אתכם בארצם יביאו לכם למנחה זהב וכסף וכל טוב מארצם, והחכם ר' אברהם ב"ע פירש והנה יהיו העכו"ם כנגד ישראל וישראל כנגד בני אהרן הכהנים, על כן חיל עכו"ם כנגד המעשר:

תתימרו. תתגדלו ותתרוממו בכבודם שהוא ממונם:

תתימרו. היו"ד תחת אל"ף וכן וה' האמירך היום, וי"ת תתפנקון:

פסוק ז

תחת בשתכם. שהייתם בגלות לבשת ולחרפה ותחת אותו הבשת יהיה לכם הפכו והוא הכבוד על פי שנים שהיה לכם בשת יהיה לכם כבוד, ויונתן תרגם חלף דבהתתון ואתכנעתון על חד תרין בטבוון די אמרתי אייתי לכון:

וכלימה ירונו חלקם. תחת שזכר עומד במקום שנים, ותחת כלימה שהיה להם בגלות ירונו בחלקם הטוב שאתן להם, וי"ת ויתבהתון עממיא דהוו משתבחין בחולקהון:

לכן בארצם משנה יירשו. ולא יצטרכו לצאת מארצם לסחורה להרויח ממון כי בארצם יירשו מטוב העולם משנה ממה שהיה להם ואותה השמחה תהיה להם לעולם שלא תפסק:

פסוק ח

כי אני ה' אוהב משפט. נותן טעם למה שאמר שיתן להם משנה, אמר כי אני אוהב משפט, וזה יהיה עול ולא משפט, כי ישראל שהם מבחר הגוים ואשר דבקו בה' כל ימיהם וארכו להם ימי הגלות והרעה אם לא יהיה להם עוד תקוה לא יהיה משפט, ואני ה' אוהב משפט, אוהב שיעשו אותו בני האדם כל שכן שאעשהו אני כי אפי' בעבודתי אני שונא גזל, וזהו בעולה כמו שאמר והבאתם גזול, אם כן על כל פנים כיון שאני אוהב משפט ושונא הפכו שהוא גזל צריך שאגמול להם תחת גלותם ורעתם רב טובה כפליים מה שהיה להם ברעה כי הכל סבלו לשמי, לפיכך ונתתי פעלתם באמת שכר פעלתם שפעלו ועשו לשמי אתן להם באמת וברית עולם שלא יהיה לו הפסק אכרות להם לא כברית אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים שהיה לו הפסק:

פסוק ט

ונודע בגוים. כשילכו בארצות הגוים לטייל או לסחורה אף על פי שלא יצטרכו יהיו נודעים ונכרים לרוב הכבוד: והגדולה שיהיה להם וילכו בבגדי חופש וריקמה יאמרו עליהם אלו בני ישראל הם אלו זרע ברך ה' הם, וכאמרם ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים, כי הם הבחורים הם שילכו לתאותם לראות ארצות העכו"ם:

פסוק י

שוש אשיש בה'. אלה הם דברי ירושלם לדעת המתרגם שתרגם אמרת ירושלם מחדא אחדי במימרא דה', או הם דברי ישראל בשובם מהגלות, וכתב אדוני אבי ז"ל, בה' במדת רחמים:

באלהי. במדת הדין, ועל כן כפל שוש אשיש, ועוד כי כאשר זכר מדת רחמים הגוף והנפש שמחים אך במדת הדין תגל הנפש שהיא עליונית ומקבלת יסורין יותר מהגוף:

בגדי ישע מעיל צדקה. דרך משל, והבגדים הם שילבש אותם האדם והמעיל הוא שיתעטף בו, לפיכך אמר יעטני על מעיל:

יכהן פאר. יגדיל פארו בלבושים נאים, כי הכהן שהוא עובד האל הוא ראש העם וגדולם, לפיכך נאמרה הגדולה בלשון כהונה, וכן ובני דוד כהנים היו, ויונתן תרגם כחתנא דמצלח בגנוניה וככהנא רבא דמתקן בלבושוהי:

כלים. כלי תכשיטיה וקשוריה:

פסוק יא

כי כארץ. ועוד המשיל ישועת ישראל לארץ שתוציא צמחה, כי היה הגרגיר בארץ נפסד ונשחת ואחר כך יצמח ויתחדש וישוב למה שהיה ויותר טוב ויפה בחדושו, כי ברוב החדש טוב מן הישן ועוד כי מגרגיר אחד יצאו כמה גרגירים, כן ישראל היו ימים רבים בגלות נשחתים ונפסדים וכמעט אבדה תקותם ויצמחו בהגיע עת הגאולה ויפרו וירבו ויוסיפו על מה שהיו במספר ובכבוד ובגדולה יותר ממה שהיו כפלי כפליים, ועוד המשיל אותם לגנה שתצמיח זרועיה זו אחר זו שאין הירקות צומחין כאחד אלא לפי עתי השנה ויתחדשו בה צמחים לפי עתי השנה, כן ישראל תתחדש להם טובה אחר טובה וזה יהיה נגד כל העכו"ם כי כולם ידעו ויכירו בטובתם שהיא גדולה על כל הטובות שבעולם:

זרועיה. שם על כל זרע זרוע תואר ואדוני אבי ז"ל פירש כי מקצת הטובה הם מאת הבורא יתברך והוא משל כארץ תוציא צמחה מעצמה בלא זריעה ומקצתם שישראל

זרעו בטובות שעשו והוא משל כגנה זרועיה תצמיח שזורעים אותה ומצמחת כן יצמיח צדקה מאתו ותהלה מזכיות ישראל:

פרק סב

פסוק א

למען ציון. אלה הם דברי ה' בהיות ישראל בגלות ואמר למען ציון אשר נקרא שמי עליה, וזכר ציון וירושלם הוא כפל ענין במלות שונות וכן לא אחשה ולא אשקוט כן ציון וירושלם עיר אחת אלא שהמצודה נקראת ציון:

כלפיד יבער. כלפיד הבוער שיראו אותו מרחוק כן צדקך וישועתך יראו אותו הגוים הרחוקים:

פסוק ב

וראו גוים צדקך. הצדק שיעשה האל עמך צדקך וכבודך אמר כנגד ירושלם:

שם חדש. כמו שאמר חפצי בה:

יקבנו. יפרשנו כמו אשר נקבו בשמות:

פסוק ג

והיית. הענין כפול במלות שונות. עטרת וצניף תפארת ומלוכה יד וכף, וטעם ביד ה' בכף אלהיך לומר כי הוא יחזקם לך שלא יפלו לעולם עטרת תפארתך וצניף מלכותך כי תמיד יהיה ידו עמך לסמכם והטעם שתהיה היא עטרת תפארת לעכו"ם שיתפארו בה ובמלכותה:

פסוק ד

לא יאמר. **ולארצך**. שאר ארץ ישראל כי לירושלם ידבר:

חפצי בה. כי בירושלם יהיה הכבוד:

בעולה. על דרך משל כי הארץ המיושבת דומה לאשה שיש לה בעל וכשהיא שוממה היא כאלמנה שאין לה בעל וכן אמר העיר רבתי עם היתה כאלמנה, ות"י בעולה יתבא וכן תרגם תבעל תתיתב:

פסוק ה

כי יבעל. כי כמו שיבעל בחור בתולה שהוא דבר נאה ומתקבל בחור שיבעל בתולה יותר משיבעל זקן בתולה או בחור בעולה כן ארץ ישראל כל זמן שלא היו בניה בתוכה אף על פי שהיו יושבים בה אומות העולם לא היתה נקראת בעולה כי לא היו מתקבלים

בה ולא היה נאה שבתם בה אלא כמו זקן עם בתולה או בחור עם בעולה אבל כשישובו ישראל בתוכה הרי היא כבעילת בחור בתולה:

ומשוש חתן על כלה. בימי חופתה שהוא נקרא חתן והיא כלה ואז הוא הששון והשמחה ביניהם יותר כי אז הם בחדושם כן יהיה שמחת אלהיך עליך כל הימים:

פסוק ו

על חומותיך. דרך הדרוש בזה ידוע שהשומרים הם המלאכים והם מתפללים לאל על ירושלים שישיבנה לישובה ויש מפרשים כי השומרים הם אבלי ציון שמתפללים ביום ובלילה על ירושלם, וגם יש לפרש על כל ישראל בגלותם שהם שומרים וצופים תמיד בנין ירושלם ומזכירין בונה ירושלים ביום ובלילה בתפלותיהם ובברכותיהם, על עובדי אהבתך צדיקיא קרתא ירושלים וגו' וכן תרגם יונתן אל תתנו דמי לו ולא יפסוק דכרנהון מן קדמוהי עד דיתקן ועד דישווי ית ירושלים תושבחתא בארעא, ויש לפרש הפסוק כן על חומותיך ירושלים אמר האל לירושלם אחר שיבנו חומותיך אל תפחדי שיפלו עוד לעולם כי אני הפקדתי עליהם שומרים כל היום וכל הלילה תמיד:

לא יחשו. כי שאר שומרי חומות אם הם ערים בלילה ולא יחשו מלדבר להעיר האחד את חברו וביום הם ישנים, אבל שומרי חומות ירושלים יהיו ערים ביום ובלילה תמיד, והשומרים הם דרך משל כלומר השגחת האל, כמו עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה:

המזכירים את ה'. אמר כנגד בני הגלות אתם שעליכם להזכיר את ה':

אל דמי לכם. לא יהיה לכם דמי ושתיקה והתפללו לפניו תמיד ושפכו לפניו לבבכם עד יכונן ירושלם בחומותיה ובבנינה וישימה תהלה בארץ, הפך מה שהיא עתה כל ימי הגלות חרפה לגוים וקלסה לכל הארצות, ודברים אלה הם דברי האל מראש הפסוק על דרך שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם, הננו אתאנו לך כי אתה אלהינו שמזרז אותם על התשובה, ומה שאמר תחילה הפקדתי ואחר כך אמר המזכירים את ה' ואמר אל תתנו דמי לו כן דרך הכתוב, כמו ואל משה אמר עלה אל ה' והדומים לו, ויש לפרש כי המזכירים את ה' הם דברי הנביא כנגד בני הגלות ואמר הואיל וכל ההבטחות הטובות האלה מבטיח אותם האל הזכירו את שמו תמיד שפכו לפניו לבבכם עד יקבץ הגלות ויכונן ירושלם וישימה תהלה בארץ:

פסוק ז

ואל תתנו דמי לו. כפל ענין לחזק ומפורש הוא בפסוק של מעלה ממנו, ואמר דמי לכם, ואמר דמי לו, כי כמו שהמדבר לחברו מתעסק בדברו ומן התמדת דבורו מזקיק את

חבירו להיות מאזין לו שיתן את לבו לכל דבריו בלא דמי ובלא הפסק, והנה כשיפסוק מלדבר תהיה השתיקה וההפסק לשומע כמו למדבר:

פסוק ח

נשבע ה'. כי כאשר יזכור השבועה הוא קיום הדבר בלא תנאי ואמר נשבע, ואמר אתן, כמו שפירשנו כמו ואל משה אמר עלה אל ה', ואמר בימינו ובזרוע עזו, רוצה לומר כי הכח והיכולת בידו לקיים השלום ולא ישלטו עוד בהם אויבים:

בימינו ובזרוע עזו. הוא כפל ענין במלות שונות כי הימין הוא הזרוע העז באדם, וכן מדבר האל על דרך משל:

פסוק ט

כי מאספיו. מן הדגוש והוא מן הקל וכמוהו רבים, וטעם והללו את ה' רמז למעשר שני ונטע רבעי, וזהו כי מאספיו יאכלוהו, שהיו נאכלים לבעלים, ונטע רבעי הוא הלולים לה', וכן במעשר שני היה מתודה ומהלל לאל, והוא שאמר בחצרות קדשי, כי מעשר שני ונטע רבעי לא היו נאכלין אלא בירושלם לפנים מן החומה כמו שכתוב לפני ה' אלהיך תאכלנו, וכל העיר נקרא לפני ה' אלהיך, וכן נקראת חצרות קדשי, והחצר כלל הבתים:

פסוק י

עברו עברו. הצווי כמו שפירשנו במלת סלו סלו, והכפל גם כן לחזק הענין:

בשערים. על דרך עברו משער לשער במחנה:

פנו דרך העם. עם ישראל, וענין סלו ומסלה פירשנוהו גם כן שם:

סקלו מאבן. לפירוש הראשון שפירשנו שם יהיה פירוש סקלו מאבן שישליכו במסלות אבנים, וזהו פירוש סקלו, ומה שאמר מאבן, רוצה לומר מאבנים גדולות סקלו אותם, ולפירוש השני יהיה פירוש סקלו הסרת האבנים מהדרכים:

הרימו נס על העמים. שיבשרו אותם בכל מקום שהם בגלות, וכל זה דרך משל לא שירימו נס ויסקלו דרכים, אלא דרך משל כאומר פנו דרך לפלוני שבא, כי בהגיע עת הישועה יאמרו העמים לישראל צאו שובו לארצכם כאלו הרימו להם נס כל כך תגלה הישועה לכל:

פסוק יא

הנה ה', **הנה שכרו אתו**. שכר טוב שישלם לישראל על הגלות שסבלו בעבור שמו הגדול:

ופעלתו לפניו. ושכר פעלתו, שכר שזכר עומד במקום שנים, ופירוש ופעלתו הפעולה הטובה שעשו הם לאל בהחזיקם בגלות בתורתו ובמצותיו עם הצרות הגדולות וכנוי וי"ו

ופעלתו שב לאל כי פעלתם היא פעלתו כי לשמו יעשוה, וכן ושמחתים בבית תפלתי כמו שפירשנו, ולפניו, רוצה לומר עמו כי מה שעמו הוא לפניו ומה שלפניו הוא עמו, ויונתן תרגם הא אגר עבדי מימריה עמיה וכל עובדיהון גלן קדמוהי:

פסוק יב

וקראו, דרושה. הפך שהיו קוראים לך ציון היא דורש אין לה:

עיר לא נעזבה. הפך מה שאמרת עזבני ה':

פרק סג

פסוק א

מי זה בא מאדום. נבואה זו על חורבן אדום העתיד כמו שפירשנו בפרשת קרבו גוים לשמוע, והמשיל האל יתברך המחריבה לגבור עושה נקמה באויביו ובגדיו אדומים מדם ההרג וכאלו אדם שואל מי הוא זה, והוא עונה אני מדבר בצדקה, כלומר מה שדברתי אני בצדקתי לישראל עשיתי כי אני רב להושיע, כלומר רב כח להושיע ישראל כי בחורבן אדום תהיה ישועת ישראל כמו שפירשנו באותה פרשה:

חמוץ. אדום, לפי ענין הפסוק:

מבצרה. בצרה היתה עיר גדולה לאדום לפיכך כינה אדום בשם בצרה:

הדור בלבושו. שלבש בגדי נקם:

צעה ברב כחו. מניע ומטלטל הגוים מקצה אל קצה, וכבר פירשנו המלה בפסוק מהר צועה להפתח:

פסוק ב

מדוע אדום ללבושיך. הלמ"ד כלמד לאמות חמש, הרגו לאבנר, והשלישי לאבשלום, והדומים להם, וכל זה דרך משל כמו שפירשנו שדמה האל לגבור הורג באויביו ובגדיו אדומים מן הדם וי"ת מה דין יסמקון טורין וגו':

פסוק ג

פורה. והנה האל כעונה לשואלין ואמר פורה דרכתי לבדי, הגת נקראת פורה לפי שמפררים ומרצצים בתוכה הענבים כשדורכים אותם, והמשיל הרשעים כאלו הם ענבים בגת והאל דורכם, ומה שאמר לבדי ואין איש אתי, רוצה לומר שאין זכות לישראל והוא היה כעוזר לאל אם היה להם זכות, וכבר פירשנו זה בפסוק וירא כי אין איש:

גם מהעמים אין איש. לעזרתי להנקם באויבי ישראל כי כולם היו אויביהם ובהמה אעשה נקמה לפיכך אדרכם באפי שיש לי עליהם על שהרעו לישראל שהגליתים ביניהם ואני קצפתי מעט והם עזרו לי לרעה:

נצחם. דמם יזה על בגדי לפיכך הם אדומים ונקרא הדם נצח לפי שהוא חיי האדם וחזקו:

אגאלתי. כמו הגאלתי ואל"ף תמורה ה"א הפעל, וכן אתחבר יהושפט כמו התחבר, ואגאלתי ענין טנוף ולכלוך, וכן לחם מגואל:

פסוק ד

כי יום. היה בלבי, זמן רב עד שבאה שנת גאולי, ואז יהיה יום נקם בעמים:

פסוק ה

ואביט. פירשנו זה הענין בפסוק וירא כי אין איש, ואמר למעלה זרועו וצדקתו, והנה אמר זרועי וחמתי זרועי כמו שפי' שם וחמתי על נקם שיעשה ברשעים בזמן הישועה לפיכך סמך לו ואבוס עמים:

פסוק ו

ואבוס. ענין רמיסה ודריכה כמו בוסים בטיט חצות:

ואשכרם בחמתי. אשקם כוס חמתי עד שישכרו:

נצחם. חזקם ותקפם:

פסוק ז

חסדי ה'. אמר הנביא על החסדים שהראה לו האל שיעשה לעתיד לעמו אזכור לבני אדם החסדים שעשה להם בשעבר כדי שיודו וישבחו שמו, ואמר חסדי לבד לפי שהם מרו את דברו והוא הטיב להם בכל דור ודור, לפיכך אמר תהלות ה' כי על אותם החסדים ראוי להלל את ה':

כעל כל אשר גמלנו ה'. אזכיר אותם החסדים כמו שהיו על כל אשר גמלנו:

ורב טוב. שעשה לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו לא לפי מעשיהם:

פסוק ח

ויאמר. כאשר לקחם לו לעם כשהוציאם ממצרים אמר אך עמי המה, אלה עמי הם שלקחתים מתוך עם אחר ולקחתים לי לבנים ולא ישקרו בי לעולם:

ויהי להם למושיע. כיון שהיה להם למושיע שהושיעם ממצרים אמר שלא ישקרו בו לעולם, ומלת אך היא לאמת הדבר כמו אך עצמי ובשרי אתה, אך טוב לישראל אלהים והדומים להם:

פסוק ט

בכל צרתם לא צר. כתוב באל"ף וקרי בוי"ו, ופי' הכתוב לא הרבה להם הצרה כי הושיעם ממנה, ופי' הקרי לו לאל צר בצרתם, על דרך ותקצר נפשו בעמל ישראל, והכל דרך משל, ודברה תורה בלשון בני אדם וי"ת בכל עידן דחבו קדמוהי וגו' ורז"ל כתבו על הפסוק הן יקטלני לא איחל, שהוא קרי וכתיב גם כן אמרו לחזי האי אי בלמ"ד אל"ף כתוב אי בלמ"ד וי"ו כתוב וכל היכא דכתוב למ"ד אל"ף לא הוא אלא מעתה בכל צרתם לא צר דכתיב בלמ"ד אל"ף הכי נמי דלא הוא וכי תימא הכי נמי והא כתיב ומלאך פניו הושיעם אלא משמע הכי ומשמע הכי ומלאך פניו הושיעם מסבב סבות להושיעם והסבות יצאו מלפניו לא שיהו מקרה, והסבה תקרא מלאך גאלם מהצרה שהם בה כן יעשה עמהם בכל דור ודור, זהו שאמר כל ימי עולם:

וינטלם, וינשאם. כפל ענין במלות שונות:

פסוק י

והמה מרו. ענין מרי, כמו מריתם פי:

ועצבו. ענין הכעסה, וכן כמה ימרוהו וגו', אמר אחר שהיה גואל אותם מהצרה המה שבו ומרו את דברו ולא שמעו לקולו ורוח קדשו והוא דברי נביאיו הנאמרים ברוח הקדש, וכן ת"י:

ויהפך להם לאויב. הפך שגאלם מיד אויב הוא נלחם בם והיו ענייניהם באים להם בדרך רעה עד שהיו אומרים זה מיד האלהים הוא:

פסוק יא

ויזכור ימי עולם. ישראל בגלות בעתות הצרה הוא זוכר ימים מקדם, זהו ימי עולם, כששלח משה לעמו, ועמו, חסר למ"ד השמוש, כמו ויבא ירושלים, והדומים לו, ואמר הנביא בדרך הנבואה כי ישראל זוכר בגלות אותן הימים ואומר הנה ישראל במצרים היו רבים בהם עובדי עכו"ם כמו שמפורש בספר יחזקאל, ואע"פ כן כיון שראה את עניים רחם עליהם, ואמר וישמע אלהים את נאקתם ונגלה למשה ואמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ושלחו להם ועשה עמהם אותות ומופתים והוציאם ממצרים וגאלם, ואע"פ כן כשרדפו מצרים אחריהם לא זכרו הנפלאות שעשה עמהם, ואמרו המבלי אין קברים במצרים וגו', ואעפ"י כן העבירם בים ביבשה והעלה מן הים ויכסו מים צריהם, ולפיכך הם תמהים בגלות ואומרים איה המעלם מים:

את רועי צאנו. עם רעי צאנו והם משה ואהרן, ואע"פ שאנו חוטאים לפניו הלא גם אבותינו חטאו והיה מושיעם בעת צרתם למה ארך לנו זה הגלות כל כך עד שנצטרך לומר איה הוא המושיע את אבותינו כאלו היום אינו נמצא:

איה השם בקרבו את רוח קדשו. שישלח בהם רוח נבואה מלבד משה אהרן ומרים היו שבעים זקנים שנחה עליהם רוח נבואה גם ביום מעמד הר סיני היו כולם נביאים, ומי שעשה עמהם כל זה איה הוא עתה, והנה עתה נסתלק רוח נבואה משמתו חגי זכריה ומלאכי שאלו היו עמנו נביאים היו מודיעים לנו קץ הגאולה והיה לנו נחת רוח בזה אבל אנחנו זה כמה שנים בגלות ואין לנו נביא ולא אתנו יודע עד מה:

המעלם. בצר"י ומנהג הפעל בקמץ עם מ"ם הפעלים, כמו איננו רוצה, והמפרשים פירשו ויזכר על האל יתברך, ועל הדרך הזה תרגם יונתן:

פסוק יב

מוליך לימין משה. עתה ספר איך העלם מים ואיך ירדו בתוך הים, ואע"פ שהוא ידוע אומר כן להגדיל הספור ולהודות האל יתברך כי בנס גדול ופלא מופלא היה שהיה מוליך זרוע תפארתו לימין משה שהיה בימינו המטה, ואיך היה מטה משם בוקע הים אלא שהאל היה מוליך לימינו זרוע תפארתו והיה בוקע הים מפניהם פירוש מפני ישראל כדי שיעברו בתוכו:

לעשות לו שם עולם. שיזכרו אותו כל העמים על זה הדבר הגדול וייראו ממנו, כמו שאמר שמעו עמים ירגזון, כי לא היה צריך זה להעביר ישראל לפאה האחרת כי מאותה הפאה שנכנסו לאותה הפאה עצמה יצאו אלא עשה זה להראות ידו הגדולה ולהראות כי בידו הכל אפי' להפך הטבעים היסודיים וזהו תפארת לו ושם עולם, וכל זה הראה על ידי משה וישראל עמו מאהבתו אותם:

פסוק יג

מוליכם. עוד ספר גודל הנס שלא תאמר אע"פ שהיה יבש קרקע הים לא היה כל כך יבש שיהיו יכולים ללכת בו בחזקה או לרוץ בו לפיכך אמר מוליכם בתהומות כסוס במדבר, הוליכם באותם התהומות כמו הסוס הרץ במדבר שהוא ארץ המישור ואין שם לא אבן ולא טיט שיהיה לו מכשול כן היו הם יכולין לרוץ באותו קרקע הים כל כך נתקשה הקרקע בים כרגע ולא נכשלו בו:

פסוק יד

כבהמה. והמשיל עוד לכתם בקרקע הים ואמר כי הם ירדו בתוך הים כמו שתרד הבהמה בבקעה בלי עמל, כי המורד מעט וההליכה בבקעה נוחה כי היא דרך מישור:

רוח ה' הניחנו. הכנוי לעמך שזוכר אחר כן, כמו ותראהו את הילד, והדומים לו, אמר רוח ה' הניח עמך מצריו והרודפים אחריו, ואמר רוח ה' כמו רוחך, וכן ואל משה אמר עלה אל ה', ומלת כן מוסב לדמיון כבהמה שזכר, וענין הפסוק כן כבהמה בבקעה תרד כן נהגת עמך ורוח ה' תניחנו, ויונתן תרגם תניחנו כמו תנחנו, מן נחה את העם, כבעירא דבמישרא מדברא מימרא ה' דברינון:

שם תפארת. שם שיהיה לך תפארת וכבוד לעולם והנה כל זה עשית בימים הקדמונים ועתה נטשתנו בגלות זה כמה שנים:

פסוק טו

הבט. ע"ד כי רם ה' ושפל יראה, ובשמים זבול קדשו ותפארתו כי בהם יראה עזו כי הם עומדים לעד לעולם בגבורתם לא ישנו ולא יחליפו:

איה קנאתך וגבורתך. שהיית מקנא בראות עוני עמך ומראה גבורתך בעמים, איה הם עתה:

המון מעיך. ואיה המון מעיך ורחמיך שאמרת המו מעי לו רחם ארחמנו נאם ה' איה המון המעים ואיה הרחמים:

אלי התאפקו. אני רואה שהתאפקו והחזקו רחמיך אלי ולא נכמרו למהר לרחם עלי ואיך היה זה:

פסוק טז

כי אתה אבינו. והאב לא יתאפק על הבן אלא מרחם עליו מיד:

כי אברהם לא ידענו. על דרך אבי ואמי עזבוני וה' יאספני, כי אף על פי שאברהם אבינו הנה כמה דורות שמת ואב בשר ודם לא ידע בנו או בן בנו אלא בחייו אלא אתה אבינו חי וקיים מעולם ועד עולם ואין לנו לצעוק אלא אליך ובכל הדורות שעברו ושיהיו אתה אבינו ואתה גואלנו מכל צרה ומעולם שמך עלינו, וזכר אברהם כי הוא ראש האבות, ועוד שאמר לו האל כי ביצחק יקרא לך זרע ואמר ואתן לו את יצחק ולא אמר את ישמעאל, כמו שאמר ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו, וזכר ישראל כי כל זרעו זרע אמת לא כיצחק שיצא ממנו עשו, ואומר ויאהב יצחק את עשו:

פסוק יז

למה תתענו ה'. בראותינו שלות הרשעים ואורך הגלות לנו והצרות תמידות עלינו, הנה אנו תועים מדרכיך ואומרים אין תקוה עוד וכאלו אתה תתענו בהאריכך גלותינו, ובאמרו תתענו תקשיח לבנו, אינו אומר על כלם אלא רבים מישראל נתיאשו מהגאולה לאורך הגלות וכיון שיש בהם קצת מדבר בלשון כלל וכן אמר הקב"ה אל משה עד אנה

מאנתם, בעבור קצת העם שיצאו בשבת ללקוט מן, וכן אמר דניאל חטאנו והרשענו והעוינו ומרדנו:

תקשיח. ענין אכזריות ורחוק הלב מהדבר הנאהב, וכן תקשיח בניה ללא לה:

שוב למען עבדיך. שוב מחרון אפך בנו ואם לא למעננו כי אנחנו חוטאים שוב למען עבדיך, והם האבות ולמען שבטי נחלתך והם י"ב שבטים, ופירוש נחלתך שהיו לך לנחלה כמו שכתוב יעקב חבל נחלתו:

פסוק יח

למצער. לזמן מעט ירשו הארץ עם קדשך שנתת להם הארץ נחלה מעט זמן עמדו בה וגלו ממנה כי לא היו בה אלא ארבע מאות ועשר שנים בראשונה ורוב ישראל לא שבו עוד אליה:

צרינו בוססו מקדשיך. זמן מצער עמדו ובאו צרינו וגרשונו ממנה ולא עוד אלא שבססו ורמסו מקדשך שהיה מקום כבוד ולא היו נכנסים בו אלא יחידים:

פסוק יט

היינו מעולם. היינו אנחנו תחת ממשלתך לא צרינו כי לא משלת בם ולא נקרא שמך עליהם ואיך באו הם תחתינו בארץ ירושתנו:

לוא קרעת שמים ירדת. דרך שאלה שמא קרעת שמים וירדת לדבר עמהם כמו שעשית לנו ואם מפניך הרים נזלו בעבורם כמו בעבורנו וזה היה ביום מעמד הר סיני שירד כבודו על הר סיני והיה אש וענן וההר חרד ונזדעזע הוא והאחרים שהיו קרובים אליו כמו הר שעיר והר פארן גם כן נזלו מים מהענן ששכן עליהם אלא שעיקר הדבר היה על הר סיני לפיכך נזכר בתורה הר סיני לבד, והנה היה ההר בוער באש ונוזל מים כי האש והענן עליו:

קרעת שמים. דרך משל, כמו ודלתי שמים פתח, ושמים הוא האויר:

נזלו. דגש הלמ"ד לתפארת הקריאה מפני ההפסק:

פרק סד

פסוק א

כקדוח אש המסים. המסים שם שרשו מסס והיתה הסמך ראויה להדגש בחסרון הכפל אלא שבא הנח תמורת הדגש והאחד מן המסים המס, ואש גדול וחזק יקרא אש המסים שממס כל דבר כן היה האש ההוא על הר סיני:

כקדוח. ענין בעירה ושריפה, כמו כי אש קדחה באפי, כי אש קדחתם, והיתה אש שתבעה מים כי האש היתה בהר ומים היו בהר הנה היו המים רותחים והיה ההר עשן כלו בין מקום האש בין מקום המים, כי המים הרותחין יעלו עשן וכל זה להודיע שמך לצריך שאינם יודעים שמך ולא היו מכירים בך ועל ידי הנוראות הודעת להם כי יש אדון בעולם ומנהיג יעשה בכל כרצונו יבעיר ההרים שלא כמנהג וטבע העולם, ובעבור שירגזו גוים מפניך כאשר רגזו ההרים שאותו היום נשמע ונודע בעולם:

מים תבעה אש. אש הוא הפועל אף על פי שבא אחרון והמים הוא הפעול אע"פ שבא ראשון, כי הדבר מבואר כי האש תרתיח המים ואין לטעות בו לפיכך לא הקפידו בראשון ובאחרון:

תבעה. ענין רתיחה, לפי שהמים ברתיחתם יעלו אבעבועות נאמר בזה הלשון, ויש לפרש הענין הזה כלו דרך משל על המלחמות שנלחם האל בעבור ישראל באויביהם, ואמר קרעת שמים וירדת על דרך הכוכבים ממסולתם נלחמו עם סיסרא, וכן ההרים משל על הגדולים, והאש כמו שאמר והיו עמים משרפות סיד:

פסוק ב

בעשותך. לא נקוה הנוראות הגדולות שהיית עושה עמנו לא היינו מקוים להם שתעשה בעבורנו כל כך נוראות שתרד בעבורנו ויזלו הרים מפניך:

פסוק ג

ומעולם לא שמעו. אומות העולם ולא האזינו הנוראות שעשית עמנו ולא שמעו ולא ראו:

אלהים זולתך. ר"ל שום אלוה זולתך שיעשה למחכה לו מה שעשית אתה למחכה לך, וי"ת כן ומעלמא לא שמעת אודן וגו' ובדברי רבותינו ז"ל אמר שמואל כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו:

פסוק ד

פגעת את שש ועשה צדק. י"א פגיעת המיתה, כלומר סלקת מן העולם הצדיקים שהיו ששים במצותיך ועושים צדק, יש מפרשים פגעת קבלת תחנת הצדיקים, וכן לא אפגע אדם לא אקבל תחינת אדם עליהם, ולשני הפירושים ענין הפסוק על דרך אבד חסיד מן הארץ, אמר אותם הצדיקים שהיו עושים מצותיך בשמחה אינם בעולם עתה שיעמדו לנו בפרץ כמו שהיו עושים הראשונים:

בדרכיך יזכרוך. היו זוכרים אותך בדרכיך שהם י"ג מדות כשהיית כועס על עמך בעונותם היו הצדיקים עומדים לפניך כמו שעשה משה בדבר העגל ובדבר המרגלים, אמר ה' ארך אפים ורב חסד נושא עון וגו' סלח נא לעון העם הזה וגו':

הן אתה קצפת ונחטא. כשהיית קוצף עלינו בעבור שחטאנו לפניך:

בהם עולם ונושע. בהם היינו סומכים כל ימי עולם, כלומר בכל דור ודור שהיו בהם צדיקים והיינו נושעים בהם שהיו מתפללין לפניך בעדינו אבל עתה בגלות אפסו החסידים והצדיקים וכלנו אנחנו כטמא אין דבר אלא שתעשה אתה למען שמך:

ונחטא. אחר שחטאנו, וכן וירם תולעים ויבאש, אחר שבאש, וכן ויבקע המים אחר שנבקעו המים:

פסוק ה

ונהי כטמא, עדים. מתרגום ספחת עדיא, ויש מפרשים מתרגום הרה מעדיא, כלומר כשתלד בגדיה מלוכלכים בדם, ויש לפרש בגד סמרטוט ובלוי, וכן בדברי רבותינו ז"ל המשמשת בעדים עד שהוא נתון תחת הכר, והענין אחד כי בגד מלוכלך הוא מוסר מהבריות, אמר אנחנו נשארנו בגלות כמו הדבר הטמא, או כמו בגד עדים שהוא נמאס כן כל צדקותינו אפילו הצדקות שאנו עושים אינן רצויות אלא נמאסות כי אין אנחנו עושים אותם אלא להתפאר בהם ולהתגדל ולקנאת איש מרעהו, ולפיכך ונבל כעלה כלנו כמו העלה שהוא נובל כן אנחנו נובלים כלנו, וכמו הרוח שנושא העלה הנופל כן ישיאונו עונותינו לזרותינו בכל פאה, ודקדוק מלת ונבל יש אומרים שהוא מבנין נפעל ומשפטו וננבל ובהעדר פ"א הפעל הוטלה תנועתה על נו"ן אית"ן, ויש אומרים שהוא מבנין הפעיל והיה משפט הבי"ת להדגש ובא הנח תמורת הדגש, כמו שבא במלת ויזד יעקב:

ועוננו. חסר יו"ד הרבים מהמכתב:

פסוק ו

ואין קורא בשמך. כמו שהיו חסידים הראשונים עושים:

מתעורר. ואין מתעורר, ואין שזכר עומד במקום שנים:

להחזיק בך. במצותיך ובדרכיך:

כי הסתרת פניך. כי כענין כאשר, כמו כי תוליד בנים, אמר כאשר הסתרת פניך ותמוגנינו ביד עונינו אין קורא בשמך:

מתעורר להחזיק בך. כמו שהיו עושים הראשונים שהיו עומדים בפרץ לפניך:

ותמוגנו. ענין המסיסה ואמר ביד עונינו כי לא אתה עשית אלא עונינו:

פסוק ז

ועתה ה'. אע"פ שחטאנו לפניך אנחנו בניך ואתה אבינו והאב לא יזנח הבן ואע"פ שחטא לו, והנה אנחנו החומר ואתה יוצרינו והיוצר ישנה החומר מכלי לכלי כאשר ישר בעיני היוצר כן אנחנו בידך ולא כן שאר העכו"ם כי אין השגחתך עליהם תמידה אבל אנחנו בידך כחומר ביד היוצר שעיניו תמיד כחומר ועושה כלי, ואם לא ישר בעיניו ישוב ועשהו כלי אחר, כן אתה עיניך בנו תמיד ופוקד מעשינו ואם חטאנו וקצפת עלינו והנה אנחנו כלי נשחת שוב ועשנו כלי אחר:

ואל תזכור לעד עוונינו והבט כי עמך כלנו. ואע"פ שחטאנו לא יצאנו מתחת רשותך ולא עזבנו שמך הגדול ולא פנינו אל אלהים אחרים לפיכך העבר עוונינו ורחם עלינו:

פסוק ח

אל תקצוף. מפורש הוא:

פסוק ט

ערי קדשך. והבט ערי קדשך שהיו מדבר ציון וירושלם שהיו משכן כבודך הנה הם מדבר ושממה, אע"פ שאחר חרבנה שבו הגוים ובנו אותה כיון שאין ישראל עליה הרי היא חרבה ושממה מיושביה, ועוד כי בידם תחרב מזמן כי יבואו אדומים ויקחוה מיד ישמעאל ויחריבוה הנה היא היתה בזה הענין מיום גלות ישראל ממנה:

פסוק י

בית קדשינו. אבותינו הללוך בו והיה לשרפת אש בראשונה ובשניה, ועודנו בחרבנו, כי לא נבנה מעולם מקום המקדש ביד הגוים:

וכל מחמדינו היה. בית המקדש והנה הוא לחרבה זה כמה שנים:

פסוק יא

העל אלה. איך תוכל להתאפק על אלה ולא תרחם:

תחשה. תשתוק כאלו אין אתה שומע צעקתינו:

ותעננו. שאנחנו מעונים בגלות ביד האויבים, וי"ת העל אילן תתחסן ה' וגו':

פרק סה

פסוק א

נדרשתי. והנה האל משיב לבני הגולה כי בעונות אבותיהם שגברו ועבדו עכו"ם ובעונותם בגלות ועברו על המצות ארך הגלות כל כך, ואמר נדרשתי ללא שאלו נדרשתי לאבותיכם אם ידרשוני ולא שאלוני, וכפל הענין במלות שונות ושלש הענין ורבע שאמר

נמצאתי ואמר אמרתי ואמר פרשתי ידי, וכל זה לחזק הענין כי כמה פעמים היה שולח להם ביד הנביאים שובו אלי ואשובה אליכם וכיוצא בענין הזה:
לא קורא בשמי. כאלו לא נקרא בשמי עם ה' כן לא פנה אלי:

פסוק ב

פרשתי ידי. לקבלם בתשובה אם ירצו וי"ת שלחית נביי וגו':
לא טוב. ר"ל דרך רע וכן מנהג הלשון, כמו יתיצב על דרך לא טוב, אשר לא טהורה היא, אשר איננה טהורה, והדומים לו:

פסוק ג

העם, **על פני**. ר"ל בירושלים גם בבית המקדש עשו תועבות:
בגנות. כמו שהיה מנהג תחת כל עץ רענן:
על הלבנים. בשעה שהיו שורפין הלבנים היו משימין עליהם קטרת לעכו"ם:

פסוק ד

היושבים בקברים. לדרוש אל המתים וי"ת דיתבין בבתיא וגו':
ובנצורים ילינו. בחרבות ילינו בלילה שיראו להם השדים לדעתם, כי המזיקים נראים בחרבות למאמינים בהם, וכן ונצורי ישראל להושיב ענין חרבות, וי"ת ועם פגרי בני אנשא דיירין:
בשר החזיר. עוברין על כל הנמנע בתורה:
ומרק פיגולים. כולל כל שאר הבהמות טמאות שקצים ורמשים וכלם הם פגולים ונתעבים:
ומרק. כמו ואת המרק שפוך, כי הוא מרוק הבשר וכליהם נראים באותו השומן הדבק בהם ויכיר אדם כי בשר חזיר ושקצים בשלו בהם אם ירצו לכפור בהם ולומר שלא אכלום, וכתוב ופרק והענין אחד:

פסוק ה

האומרים. הם טמאים ואוכלים כל טמא ואומרים למי שהוא טהור אני טהור ממך:
קרב אליך. כלומר עמוד בעצמך אל תקרב אלי:
אל תגש בי כי קדשתיך. אני קדוש ממך:
אלה. שעשו המעשים הרעים האלה ולא הכירו בעצמם כי רע עשו הם מעלים עשן באפי:
אש יוקדת. באפי כל היום עליהם ועל זרעם אחריהם, לפיכך ארבה הגלות לבניהם זמן רב:

פסוק ו

הנה כתובה. החטאת הגדולה לא נמחית אלא הרי היא כתובה לפני לזכרה תמיד:

לא אחשה. לא אשקוט:

כי אם שלמתי. עד אשר אשלם להם משלם רעות אבותיהם המצטרף עם עונותיהם הגלות אבל העיקר הוא עונות אבותם שגדלו:

ושלמתי על חיקם. אף על פי שאני עתיד לשלם גמולם לבניהם אחריהם מעתה אשלם לעצמם שעשו הרעה וי"ת כן הא כתיבא קדמי וגו':

פסוק ז

עונותיכם ועונות אבותיכם יחדו. כלומר הצטרפו אלה עם אלה והאריכו אתכם בגלות:

אשר קטרו. אותו המעשה הרע כפרו בי ועבדו עבודת עכו"ם, והוא שאמר חרפוני, כי כשעבדו על הגבעות הנה חרפוני ובזוני וכפרו בי כי אני צויתים שלא לעבוד עבודת עכו"ם כי העובד עבודת עכו"ם כופר בעיקר:

ומדותי פעולתם ראשונה אל חיקם. תחלה אמדד להם עצמם פעולתם אל חיקם ואחר כך לבניהם הראשון כתוב אל וקרי על חיקם וזה השני על וקרי אל חיקם:

פסוק ח

כה אמר ה'. אמר כנגד בני הגלות אל תתיאשו בעבור זה שאמרתי מן הגאולה כי אף על פי שאשלם לכם עון אבותיכם בהאריכי גלותכם בעונם עם עונותיכם לא אטוש אתכם, אלא על כל פנים אוציא אתכם מן הגלות ואשיבכם אל ארצכם אחר שישלם עונשכם, והמשיל לאשכול ענבים שבשל להוציא ממנו התירוש, ואם יבא אדם להשחיתו יאמר לו חברו אל תשחיתהו כי ברכה בו כי תירוש יש בו שהוא ברכה וטובה, ואף על פי שיש בו חרצנים וזגים שאין בהם ברכה בעבור התירוש שיש בו השאירהו כן ישראל אף על פי שיש בהם חוטאים צדיקים יש בהם שהם ברכה לעולם ובעבור הצדיקים אין ראוי להשחיתו אלא כמו שיעשו באשכול שידרכו אותו ויוציאו ממנו התירוש וישליכו ממנו החרצנים והזגים כן יעשה האל בישראל יוציאם מהגלות בהגיע עתם ויצרפם בדרך, כמו שכתוב בנבואת יחזקאל וברותי מכם המורדים והפושעים בי וגו' וי"ת כן כדנן אמר ה' כמא דאשתכח וגו':

פסוק ט

והוצאתי מיעקב זרע. פירוש זרע ברכה, כלומר זרע הראוי ליעקב, וכלל בכלל יעקב עשרת השבטים:

ומיהודה. כלל בו בנימן, כי מלכות אחת היו וגלו כאחד, וזכר שתי הגליות שלא יתיאשו אפילו עשרת השבטים שלא שבו משגלו בראשונה מבטיח אותם שישובו עוד לארצם וירשוה, ואמר הרי ר"ל הר ציון והר הבית שהוא בחלק יהודה:

פסוק י

והיה השרון לנוה צאן כמו שהיה כי מקום מרעה, וכן כתוב ועל הבקר הרעים בשרון:
ועמק עכור לרבץ בקר. וכן העמקים ירבצו בהם הבקר וירעו בהם כמו שהיו ויותר טוב כי ירבצו בטח ולא יפחדו מאויב והעמקים מקום מרעה גם כן, ומה שזכר עמק עכור לפי שהיה לו שם גנאי מתחילה, אמר עוד לא יזכר אותו השם כי רבץ בקר יקראו עמק ברכה, וכן אמר הושע ואת עמק עכור לפתח תקוה, ולמי תהיה כל זאת הברכה לעמי אשר דרשוני לא לאשר עזבוני, לפיכך אמר אחריו:

פסוק יא

ואתם עוזבי השם. אמר כנגד אנשי הדור שהיו עובדים עכו"ם והם יכלו ברשעתם הם ונשמתם ולא יראו בטובת ישראל לעתיד לבא, כמו שאמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו רבים ולא כלם אלא הצדיקים:
השכחים. שם התאר, אמר הם השוכחים הר קדשי שהוא בית המקדש מלהקריב עליו קרבן:
העורכים לגד שלחן. גד פירושו מזל, כלומר מקריבים למזל מן המזלות, ואמר רבי משה כהן שהוא כוכב צדק כי כן יקרא בלשון ערבי:
והממלאים למני ממסך. וכן ממלאים, כלומר משלימים ממסך יין, ר"ל נסך למני והוא שם כוכב, ויש מפרשים לככבים שהם מנוים והם שבעה ככבי לכת:

פסוק יב

ומניתי. לשון נופל על הלשון, והוא דרך צחות, כמו גד גדוד יגודנו, דן ידין עמו, ועקרון תעקר, ולפי שאמר למני אמר ומניתי, אתם עובדים למנין הככבים ואני אמנה אתכם לחרב ולא יחסר אחד, וכן אמר אחריו כלכם לטבח תכרעו יען כו':
ובאשר לא חפצתי. זה היה מרד להכעיס שבחרתם באשר לא חפצתי:

פסוק יג

לכן כה אמר ה'. מה שאמר למעלה מזה הוא כנגד אותו הדור שהיה הנביא בו כמו שפירשנו שהיו עובדים עכו"ם, ואם כנגדם אמר זאת הפרשה גם כן לא יתכן זה כי כלם גלו כשגלו צדיקים ורשעים, גם מהצדיקים מתו בחרב כמו שכתוב נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ, אלא מה שאמר ומניתי אתכם לחרב על

הרשעים גמורים המכעיסים האל בעכו"ם, אמר שלא נשאר אחד מהם שלא מת בחרב אבל האחרים גלו הצדיקים ושאינם צדיקים גמורים, ואף על פי שמתו מן הצדיקים אל אמונה ואין עול ידע מה שעשה אין להרהר אחריו, ואם נאמר כי זאת הפרשה כנגד עולי הגולה כמו שכתוב שיצרפם בעלותם מהגלות אינו דבק במה שכתוב למעלה, ועוד שאמר ואתם תרעבו ולא אמר ואתם אלא לאותם שזכר, על כן הנכון בעיני כי אלה הפסוקים נאמרו דרך משל על שכר העולם הבא, אמר מתחלה ענשם בעולם הזה ומניתי אתכם לחרב ועתה אמר ענשם לעולם הבא, ואמר הנה עבדי יאכלו, ר"ל תשיג נפשם המשכלת בחכמה העליונה בידיעת האל, וההשגה הזאת תענוג הנפש כמו שהאכילה והשתיה תענוג הגוף וכן נאמר גם כן דרך משל הוי כל צמא לכו למים ואמר לכו שברו ואכלו, ואמר שמעו אלי ואכלו טוב, כל זה משל לחכמה, וכתיב לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע דבר השם, וכן צמאה נפשי לאלהים, וכן בספר משלי הרבה כזה, ורבותינו ז"ל משלו גם כן שכר העולם הבא וענשו בזה הענין, והביאו גם כן אלה הפסוקים לראיה, אמרו תנן התם רבי אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו תלמידיו וכי אדם יודע באיזה יום ימות אמר להם כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה, ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו תשובה ומעשים טובים, אמר רבן יוחנן בן זכאי משל למלך שזמן את עבדיו ולא קבע להם זמן פקחים שבהם קשטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך אמרו כלום בית המלך חסר כלום טפשים שבהם הלכו ועשו מלאכה ואמרו כלום יש סעודה שאין בה טורח פתאום בקש המלך את עבדיו הללו נכנסין מקושטין והללו נכנסין כשהן מלוכלכים שמח המלך לקראת פקחין וכעס לקראת טפשים אמר הללו ישבו ויאכלו והללו יעמדו ויראו, זיואי חתנו של רבי מאיר בשם ר"מ אומר אף הם נראים כמשמשים אלא אלו ואלו יושבים הללו אוכלים והללו רעבים הללו שותים והללו צמאים, שנאמר לכן כה אמר השם הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו וגו':

פסוק יד

הנה עבדי. מנהג הסעודה לאחר אכילה ושתיה שהם שמחים ישמחו וירונו וירימו קול בשירים וצעקתם תהיה להפך, כי הרמת קול עבדי תהיה מטוב לב והרמת קולכם תהיה מכאב לב ומשבר רוח ויהיה קולכם קול יללה:

פסוק טו

והנחתם. על עונש הגוף אמר זה כי עונש הנפש לא ידע אדם בו, אלא פירוש כשתמותו מיתת הגוף בחרב תניחו אחריכם שמכם לשבועה ולקללה הפך הצדיק שכתוב בו זכר

צדיק לברכה, אבל אתם יזכר שמכם לקללה כי בחירי יקללו בכם מי שיקללו ויאמרו יהיה כך וכך והמיתך ה' כמו שהמית פלוני ופלוני כמו שאמר על צדקיה ואחאב שקללם מלך בבל, שנאמר בהם ולוקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישימך אלהים כצדקיהו וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש:

ולעבדיו יקרא שם אחר. בהפך זה שיהיה שמם וזכרם אחריהם לברכה ויתברכו בהם, כמו שאמר בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה:

לשבועה. כמו לקללה, וכן אמר בסוטה יתן ה' אותך לאלה ולשבועה, כי בשבועה יזכיר האדם קללה כמו שאומר אדם בשבועתו אהיה כך וכך אם עשיתי זה, ויונתן תרגם והמיתך וימיתכון ה' מותא תנינא:

פסוק טז

אשר המתברך. ומתי יהיה זה שיקללו בחירי ה' הרשעים אחר צאת ישראל מהגלות ויבאו הרשעים לעת הזאת לכליון והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש, כי באותו הזמן המתברך בארץ יתברך באלהי אמן שלא ישאר בעולם שום אמונה ושום יראה שיתברך וישבע אדם בה אלא באלהי אמן לבד, ואמר בארץ כי בכל העולם תהיה אמונה אחת והיא אמונת אלהי אמן, ופי' אלהי אמן, כמו אל אמונה, כמו שאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ופי' מתברך מבקש הברכה לעצמו, כמו והתברכו בזרעך, ולא אמר ונברכו בך, והמתברך יאמר אלהי אמן יברכני כמו שברך פלוני ופלוני הצדיקים, וכן לא ישבעו שום שבועה אלא באלהי אמן, כמו שאמר כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון:

כי נשכחו הצרות הראשונות. כי עד אותו הזמן לא היה העולם בלא צרות ובלא מלחמות ובאותו זמן יהיה שלום בעולם, כמו שאמר ודבר שלום לגוים, ואמר, וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, וכל כך יהיה שלום עד שישכחו הצרות הראשונות, ובאמרו וכי נסתרו מעיני, הראה כי הכל היה מאת ה' לכל גוי וגוי לא בדרך מקרה, וכן דברו הנביאים מפי ה' על הצרות והמלחמות על כל גוי וגוי טרם בואם:

פסוק יז

כי הנני. מרוב הטובה שתהיה כאלו יהיה העולם חדש שמים חדשים והארץ חדשה, כמו שאמר ולא תזכרנה הראשונות, פי' הצרות הראשונות כמו שאמרנו, והחכם רבי אברהם פירש שמים חדשים על הרקיע, אמר שהאל יחדש אויר טוב שיהיו בני אדם

בריאים ויחיו שנים רבות גם יוסיף בכח הארץ והנה היא חדשה, ואם כפירושו יהיה זה בכל העמים והנה אמר הכתוב כי כימי העץ ימי עמי לא עמים אחרים:

פסוק יח

כי אם שישו. יאמר כנגד ישראל יאמר להם האל שישו וגילו עדי עד מרוב הטובה לא יאמר להם דבר אחר, כלומר שום דבר רע כי אם זה הדבר הטוב:

אשר אני בורא. פירוש מחדש, כי הדבר החדש יקרא בריאה, כמו בראשית ברא אלהים וגו', ואם בריאה יברא ה':

כי הנני בורא את ירושלים גילה. שיהיה שמה גילה ושם עמה משוש, וזכר ירושלים כי אף על פי שיהיה שלום בכל העולם תהיה ירושלים העיקר ומשם יצא השלום לעולם והתורה והדרך הטוב שבעבורו יהיה שלום, כמו שאמר על מלך המשיח ודבר שלום לגוים, ואמר והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלהי יעקב ויורינו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, ורב הטובה והשלום ואריכות הימים בירושלם ובארץ ישראל יהיה, כמו שאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות:

פסוק יט

וגלתי בירושלם. לפיכך יהיה שמה גילה כי אני אשמח בה מפני שיעשו בה רצוני וישכון בה כבודי, וכן עמה משוש שאשיש בהם שיהיו עבדי ובחירי ועושי חפצי:

קול בכי וקול צעקה. כי יבכו בני אדם בעיר על מת בלא זמנו או על חלל או על שביה ששבו מן העיר וכל זה לא יהיה כי חרב ומלחמה לא יהיה ומיתה טבעית לא תהיה כי אם לשנים ארוכים שיהיה האדם מלא ימים כשימות עד שלא יבכו לו, והנה יהיה הפירוש בפסוק שאחריו:

פסוק כ

לא יהיה משם. מירושלם, והוא הדין לכל ארץ ישראל אבל ירושלים היא העקר והיא ראש ממלכת ישראל, ופירוש משם כי באמרו לא יהיה, ר"ל לא יצא משם לקבורה:

עול. נער, כמו עולל וזקן, כי בן ששים לזקנה והנה הוא זקן ולא מלא את ימיו עד שיהיה בן שבעים, וזה בזמן הזה אבל באותו הזמן לא יאמרו על זקן שמלא את ימיו עד שיהיה בן שלש מאות וחמש מאות שנה ויותר כמו שהיו הדורות הראשונים בתחילת בריאת העולם היו החיים ההם בכלל או ביחידים ולעתיד לבא יהיה בכלל ישראל:

כי הנער בן מאה שנה ימות. אם ימות אדם בן מאה שנה וזה יהיה בעונו יאמרו עליו נער מת, ופירש זה ואמר והחוטא בן מאה שנה יקולל, כלומר כי קללת האל תהיה לו וחוטא הוא כשימות בן מאה שנה:

פסוק כא

ובנו בתים וישבו. בהם כל ימי עמוד הבנין ויותר, וכן ונטעו כרמים ואכלו פרים כל ימי היותם נושאי פרי, ופירש הענין ואמר:

פסוק כב

לא יבנו. כי כימי העץ שיטעו כן יהיו ימיהם, כמו שאמר לא יטעו ואחר יאכל, ואמר עמי ובחירי כי להם יהיה אריכות הימים לבד ועל דרך מופת לא לשאר העמים, ויונתן תרגם כי כימי העץ ארי כיומי אילן חייא, ואפשר שכוון בזה למה שאמרו רבותינו ז"ל עץ חיים מהלך חמש מאות שנה:

יבלו בחירי. שיבלה מעשה ידיהם בימיהם, כמו שאמר ולא יבנו ואחר ישב:

פסוק כג

לא יגעו לריק. הפך מה שאמר בקללה וזרעתם לריק זרעכם ואכלוהו אויביכם, אמר להם כי כל יגיעם יהיה לברכה כי לא יבא אויב שיאכל יגיעם ולא שדפון וירקון:

ולא ילדו לבהלה. כי לא ימותו בניהם בחייהם שיבהלו במיתתם:

וצאצאיהם אתם. כל ימיהם יהיו אתם כי לא ימותו בחייהם, וכפל הענין במלות שונות:

פסוק כד

והיה. הפך מה שנאמר בגלות סכותה בענן לך מעבור תפלה:

טרם יקראו. פעמים טרם יקראו ופעמים עוד הם מדברים:

פסוק כה

זאב וטלה. כבר פירשנו הענין בפרשת ויצא חטר:

ונחש עפר לחמו. כמו שהיה לא דבר אחר, כלומר לא ישוך אדם מישראל, כמו שמפרש לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי והיא ארץ ישראל, והמשיל התורה כנחש יהיה פירוש שלא יהיה מאכלו אלא מין שהוא עפר שנאמר כי עפר אתה כי ישראל נאמר עליו בזמן ההוא כי מלאה הארץ דעה את ה' והנה איננו עפר ולא ישוך הנחש עקבו:

פרק סו

פסוק א

כה אמר ה'. עתה חזר להוכיח בני דורו הרשעים והוכיחם על דברי הזבחים עם מעשים רעים כמו שהוכיחם בתחילת הספר גם כן למה לי רוב זבחיכם וגו', אמר השמים כסאי, כלומר וכי סבורים אתם שהבית שאתם מביאים שם הזבחים שאני שוכן בו ושיכילני הבית כמו שמכיל הגוף אין זה כי הנה השמים כסאי והארץ הדום רגלי, כמו שאמר שלמה הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי אלא אני לא צויתי על הבית שאשכון אני בו ולא על הזבחים שאוכלם לא צויתי אלא כדי שיכינו ישראל לבם אלי ויהיה להם מקום מיוחד לבא שם להתפלל ולהעלות עולות וזבחים לעורר לבם לבער המחשבות הרעות ולשרפם כדמות הדבר הנשרף על המזבח אם כן אם אתם עושים הרע ובאים לביתי וזובחים לפני הפסדתם הכונה ואין זה מצותי ואין אתם עושים בזה רצוני אלא ההפך ואתם מכעיסים אותי בזה לפיכך אמר השמים כסאי, ומה שאמר כסאי לא שיהיה הוא יתברך גוף שישב בכסא אלא דרך משל כמלך שיושב על הכסא ורגליו בשרפרף ומצוה על עמו מה יעשו, והכסא באמת מכובד משרפרף לפיכך דמה השמים לכסא והארץ להדום רגלים שהוא השרפרף, וכל מה שבשמים ובארץ הוא סבה לכל והכל נעשה במצותו ובגזרתו מן העליונים על התחתונים:

ואי זה מקום. כפל ענין במלות שונות:

פסוק ב

ואת כל אלה. ולא תחשבו לפי שאמרתי השמים כסאי והארץ הדום רגלי כי הם קדומים כמוני לא כן אלא אני הקדמון לבדי וחדשתי ועשיתי את כל אלה השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה:

ויהיו כל אלה. אני עשיתים והיו כמו שצויתי ועם כל זה שאני רם על כל רמים אני מביט אל השפלים והענוים והחרדים אל דברי לקיים מצותי אף על פי שאין מקריבין קרבן מי שאינו חוטא אין צריך לקרבן אבל המקריבים קרבן ומעשיהם רעים אין קרבנם לרצון אבל הם לעון ועל זה אומר:

פסוק ג

שוחט השור. אמר מי שישחוט השור להקריבו לפני והוא ברשעו הרי אני חושב אותו בשחטו השור כאלו מכה איש ומת, וכן זובח השה להקריבו כאלו ערף כלב להקריבו לפני, וכן מעלה מנחה לפני כאלו מעלה דם חזיר לפני שהם כמו הכלב והחזיר טמאים, וכן מזכיר לבונה כאלו מברך און ודבר שוא לפני כלומר גזל שהוא און ושוא:

מזכיר. מקטיר כמו אזכרתה לה':
מברך. מביא מנחה כמו קח נא ברכתי שענינו כמו מנחתי, וכן קח נא ברכה מאת עבדך מנחה וכן לשאול לו בשלום ולברכו ולהביא לו מנחה, ומה שאמר עורף כלב לפי שאינו בן שחיטה אמר בו לשון עריפה כמו שאמר בפטר חמור וערפתו, וכן וערפו שם את העגלה שהיו מכין אותה בקופיץ ממול ערפה ופירושו כריתות הערף, וערף קריאתו בשני טעמים והוא פעל כי השם הוא מלעיל ערף ולא פנים, וזכר כלב וחזיר לפי שהכלב מפריס פרסה אף על פי שאינו שוסע שסע והחזיר מפריס פרסה ושוסע שסע, והנה שניהם יש בהם צד סימני טהרה והם טמאים, כך הם מראים בעצמם צד מעשה טוב בהקריבם הקרבן והם טמאים במעשיהם הרעים, ואמר גם המה, פירוש הם ששוחטים השור וזובחים השה גם המה הם כמו עורף כלב ומעלה דם חזיר למה לפי שבחרו בדרכיהם הרעים:
ובשקוציהם נפשם חפצה. לא בדרכי ובמצותי שאמרתי להם אל תשקצו את נפשותיכם:

פסוק ד

גם אני אבחר בתעלוליהם. כיון שהם משחיתים דרכיהם גם אני אבחר בהשחתת מעשיהם, וכן ובעלילותם הנשחתות, והדומים להם ענינם מעשה הרס והשחתה:
ומגורתם. מה שהם יראים ממנו והוא החרב והרעב אביא להם:
יען קראתי. להם על ידי הנביאים להשיבם לדרך הטובה:
ואין עונה. כלומר אין מקבל דברי:

פסוק ה

שמעו. **מנדיכם**, מרחיקים אתכם בעבור שאתם חרדים לדבר ה' הם שונאים אתכם ומרחיקים אתכם והם אומרים למען שמי יכבד ה', כלומר כבד הוא עלינו במצותיו אשר צונו כמו ולא נכבד עליך, הם אמרו זה בעבור ה' אבל הוא האל יהיה נראה ונגלה בשמחתכם שתשמחו בישועתו והם יבשו ומתי יהיה זה כאשר יהיה קול שאון מעיר, ואם כנגד בני דורו החרדים אל דבר ה' אמר כמו שאמר וחרד על דברי יהיה פירושו ונראה בשמחתכם על שכר הנפשות כמו שפירשנו, או לפי שהם עתידים לחיות בתחית המתים לימות המשיח, ויתכן לפרש כי אמר זה כנגד עולי הגולה החרדים אל דבר ה':

פסוק ו

קול שאון מעיר. אז לימות המשיח יצאה קול שאון מעיר ירושלם על גוג ומגוג והם אויבי ה', וכן אמר בנבואת זכריה ויצא ה' ונלחם בגוים ההם:

פסוק ז

בטרם. ר"ל כי פתאום תבוא הישועה לישראל, והמשיל ירושלם לאם וישראל לבנים, ואמר זכר כי הוא טוב וחזק מן הנקבה ובו ישמחו יולדיו יותר מן הנקבה כן יהיה אותו הדור שתהיה להם הישועה, והנה אמר בטרם תחיל ילדה, ואמר אחר כן היוחל, ואמר כי חלה, הטעם כי הישועה תבא להם פתאם כמו אם תלד הנקבה בטרם יבא חבל לה, אבל קודם שתשלם הישועה וטרם שיקבצו כל ישראל בארצם ותשלם שלותם תהיה להם מעט זמן כמו חבלי יולדה כמו שאמר חבי כמעט רגע עד יעבור זעם כמו שפירשנו, וכן אמר בנבואת זכריהו ונלכדה העיר ונשסו הבתים וגו', ואחר החבלים האלה ויצא ה' ונלחם בגוים ההם, ואמר לעת ערב יהי אור, וזוהי הלידה אחר שחלה, ואמר וישבו בה וחרם לא יהיה עוד:

והמליטה. הלידה נאמרה בזה הלשון, וכן שמה קננה קפוד ותמלט:

פסוק ח

מי שמע. **היוחל ארץ**, בא בלשון זכר כמו ולא נשא אותם הארץ, והוא משלא נזכר שם פעלו מהנוסף, והנוסף ימצא כן פעל עומד ויוצא, העומד כמו יחילו עמים, ולאשה מה תחילין, והיוצא קול ה' יחיל מדבר, יחילו דרכיו בכל עת, ומלת היוחל פעול מהיוצא כי ממנו יבנה שלא נזכרו פועלו:

פסוק ט

האני אשביר. אחר שהמשיל ציון לאשה יולדת אמר האני אשביר ולא אוליד כלומר אם אביא האשה על המשבר ולא אוליד אותה כן זה לא יתכן, ואם אביא ציון על המשבר במלחמות גוג ומגוג באמת אוליד אותה, והלידה היא הישועה:

אם אני המוליד ועצרתי. אני הוא המוליד ארצות הגוים עד הזמן ההוא ואז אעצור אותם מלדת כי הגדולה והכבוד יהיה לישראל לבדם, וי"ת אנא אלהא ברית עלמא וגו':

פסוק י

שמחו. כל אוהביה, בגלות על דרך כי רצו עבדיך את אבניה ואז בקבוץ גליות תשמחו בה ותשישו בתוכה שתראו בבנינה כמו שראיתם בחרבנה והתאבלתם עליה כן תשמחו בה ותשישו בתוכה:

פסוק יא

למען. התאבלתם עליה למען שתראו בשמחתה ותינקו ושבעתם משוד תנחומיה כי ידעתם כי זה יהיה גמולכם:

משוד. כמו ושוד מלכים תינקי והוא כמו שד בפתח והוא על דרך משל ר"ל תענוג:

תמצו. ענין מציצה:
מזיז. ענינו לפי מקומו כמו זיו ויונתן תרגם מחמד יקריה:

פסוק יב

כי כה אמר ה'. **שלום**. שלום הגוים שיבאו מכל פאה לשאול שלומם ומביאים להם מנחה, ומה שאמר כנחל שוטף, לא שיזיק כמו הנחל השוטף אלא כמו שהנחל השוטף יבא במרוצה כן יבא להם כבודם וממונם במרוצה, ועל הדרך הזה בא כוש תריץ ידיו לאלהים:
וינקתם. על דרך משל כמו שיונק התינוק החלב מאין עמל כן תאכלו כבוד העכו"ם שלא יגעתם בה, ואחר שהמשיל אותם לתינוק ביניקה המשיל אותם גם כן ליונק כמו שנושאת אותו האומנת על זרועיה והיא משעשעת אותו האומנת על ברכיה וכל זה ממיני גדול היונק כן תהיו אתם מנושאים בעכו"ם ומכובדים בכל מיני כבוד וגדולה:
תשעשעו. מבנין פעל שלא נזכר שם פועלו מבנין פועל שממנו יוצא זה, וכן ושעשע יונק:

פסוק יג

כאיש אשר אמו תנחמנו. מצרה שעברה עליו כן אנכי אנחמכם מצרת הגלות:
ובירושלם תנוחמו. כי שמה יראה כבודי עליכם, ומה שזכר האם ולא האב לפי שהאשה משדלת בדברים יותר מן האיש:

פסוק יד

וראיתם. ועצמותיכם כדשא תפרחנה, הפך ורוח נכאה תיבש גרם כי כמו שהדאגה והיגון יבשו עצמותיכם בגלות כן כשתשובו לירושלים השמחה והששון יפריחו עצמותיכם:
את עבדיו. כמו עם עבדיו שתהיה יד ה' עמהם לטובה ועם אויביו לרעה ולזעם וזה יהיה במלחמת גוג ומגוג:
וזעם. מלרע כי הוא פעל לפיכך חציו קמץ וחציו פתח, ויונתן תרגם ועצמותיכם כדשא תפרחנא וגויתכון כדתאין יזהירון:

פסוק טו

כי הנה ה' באש נשפט. כמו שאמר בנבואת יחזקאל אש וגפרית אמטיר עליו ועל אגפיו:
מרכבותיו. גזרותיו היורדות מן השמים להשיב בחמה אפו שלא היה עדין גדול על כל עכו"ם עתה ישיבנו בחימה, וחימה גדולה מאד, כי חימה לשון חמום כי כשיתחמם בעל הכעס בדבר שיכעס בו יהיה כעסו גדול, ועל הדרך הזה תרגם יונתן לאתבא בתקוף רוגזיה, ואדוני אבי ז"ל פירש להשיב להבעיר מן שביב אש, והוא על משקל להקל כל נכבדי ארץ, ואם זה בחיר"ק וזה בצר"י אחד הוא:

פסוק טז

כי באש ה' נשפט. נפעל עומד והוא קמוץ, ואמר כי יהיה נשפט עם גוג ומגוג באש כמו שאמר בנבואת יחזקאל ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגו' ובחרבו הוא מה שאמר שם חרב איש באחיו תהיה והוא חרבו ה' את כל בשר כמו שנאמר בנבואת זכריה ואספתי את כל הגוים אל ירושלם למלחמה:

פסוק יז

המתקדשים. רוב המפרשים פירשו אלו שהם מתקדשים במעשה ידיהם שעושים וזה קוראים בזה הלשון בלע"ז סנטוג"ר :

והמטהרים. דינו מתטהרים כי הוא מבנין התפעל כמו המתקדשים וכן הוא הענין בענין התפעל כמו והתברך בלבבו כי לא יהיה ברוך אלא מתברך הוא בעצמו שהוא חושב שיהיה ברוך, וכן מתכבד וחסר לחם הוא מראה עצמו נכבד ועשיר ואינו כי הוא חסר לחם, וכן המתקדשים מראים עצמם כקדושים והם טמאים, וכן המטהרים והם הפרסיים שהם מטהרים גופותם ורוחצים עצמם תמיד והם טמאים במעשיהם הרעים ומטונפים והנה הם מראים עצמם טהורים ואינם:

אל הגנות. בברכות המים אשר בגנות:

אחר אחד בתוך. אחר הבריכה הגדולה המיוחדת שהיא בתוך הגן, הולכים אחריה ושם רוחצים גופם ומעשיהם מכוערים שם בזנות, והכתיב אחד והקרי אחת כלומר יהיה מעין או בריכה, כי מעין לשון זכר ובריכה לשון נקבה, ויש מפרשים אחר אחת האשרות בתוך הגן, והנה אין עתה עובדי אשרה אולי יש בקצות הארץ:

והשקץ והעכבר. אלו הפרסיים שהם אוכלים השקץ והעכבר:

יחדיו יספו. במלחמת גוג ומגוג כי המלכיות אלה הגוברות בעולם הזה, והיא מלכות רביעית במראות דניאל ושתיהן למלכות אחת לפי שלא שלטה אחת לבדה בעולם, והמפרשים הפסוק על ישראל אינו נכון כי אינו ענין הפרשה אלא על העתיד בימי גוג ומגוג ואין עתה בישראל אוכלי בשר החזיר ועובדי אשרה, וי"ת דמזדמנין ודמדכן לגיני וגו':

פסוק יח

ואנכי מעשיהם. אנכי אהיה עם מעשיהם ומחשבותיהם של אלה העמים המתקדשים, אמר העת הבאה לקבץ את כל הגוים, כלומר אני אסבב שיבאו כל העמים עם גוג ומגוג כדי שיראו את כבודי שאכבד בהם כמו שאמר בנבואת יחזקאל ונתתי חחים בלחייך, והוצאתי אותך, ואמר והעלתיך והביאותך ואמר יעלו דברים על לבבך וחשבת

מחשבה רעה כמו שאמר הנה ומחשבותיהם ואמר בנבואת זכריה ואספתי את כל הגוים אל ירושלם, נראה כי האל יסבב ויתן בלבבם, לפיכך אמר הנה ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם, ואמר באה, על העת, כלומר העת ההיא העתידה, וכן אמר בנבואת זכריה הנה יום בא לה', וכמוהו בחסרון עת הנה באה ונהיתה שנאמר בזה הענין בנבואת יחזקאל:

פסוק יט

ושמתי בהם אות. זהו שאמר בנבואת זכריה ועיניו תמקנה בחוריהם והוא האות שישים האל, ואלה שילכו בגוים יהיו עדות על המעשה הגדול שעשה האל במחנה גוג ומגוג, וכן ושלחתי מהם פליטים אל הגוים הוא שנאמר שם והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלם ועלו מדי שנה בשנה וגו', כי האל יותירם להגיד כבודו בגוים שלא באו לירושלם והם איים רחוקים מירושלם שלא שמעו, ואלה הפלטים ובעלי האות ילכו בכל הארצות להגיד, ואומר מושכי קשת הם הטורק"ש :

תובל ויון. ואף על פי שכתוב כי גוג הוא נשיא משך ותובל אם כן יבאו עמו ואיך יאמר כי להם יגידו המגידים לא יתכן שלא ישארו בארצם רבים מן הגוים אלא בעלי מלחמה ילכו והמגידים יגידו לנשארים בארצות:

פסוק כ

והביאו ישראל. שהיו נשארים באיים הרחוקים שלא עלו עם אחיהם אותם הגוים אשר הם בתוכם כשישמעו זה הפלא הגדול שעשה האל במחנה גוג ומגוג יביאו ישראל בסוסים וברכב מנחה לה' ויביאו אותם מלובשים בגדי תפארת ורוכבים בסוסים וברכב כמו שמביאים ישראל את המנחה בכלי טהור בית ה' כן יביאו הגוים את ישראל בבגדים טהורים ונאים ובמרכבות נאות ונכבדות, ופי' בצבים, כמו שש עגלות צב שתרגומו כד מחפיין, והם כלים מעצים מחוברים שנושאים בהם בני אדם על גבי בהמה ועושים אותם מבפנים בבגדים נאים:

ובכרכרות. הם הגמלים או שאר בהמה שהם קלים בהליכתם עד שמרוב מרוצתם ידמה שהם מרקדים לפיכך נקראו כרכרות, כמו ודוד מכרכר שפירושו מרקד, וי"ת מכרכר משבח, ובכרכרות ובתושבחן וגו':

על הר קדשי. כמו אל, וכן ותתפלל חנה על ה' כמו אל ה', וילך אלקנה הרמתה על ביתו כמו אל ביתו, והדומים להם:

פסוק כא

וגם מהם. כלומר אפילו מאותם שהיו משוקעים בגוים באיים הרחוקים עד שלא נודע זכרם ולא עלו עם אחיהם בית ישראל מן הגולה, ואפשר ששנו קצת מן הדת אף על פי כן מהם אקח לכהנים ללוים אותם שהיו כבר ממשפחות כהונה ולויה אקח אותם הכהנים להיות כהנים משרתים לפני והלוים לשרת כמו הלוים לשוררים בשיר בכנורות ובנבלים, ובדברי רבותינו ז"ל וגם מהם אקח משהם מביאים אותם ומנחתם והם באים לילך והוא זה ישראל וזה כהן וזה לוי כגון שנמכרו לעבדים ונשתכחו ועל אונס נעשו גוים, אמר רבי אליעזר וגם מהם אקח שהם מביאים את ישראל למלך המשיח כל מי שיהיה בהן ישראל או כהן או לוי, גם מהם אקח מן המביאים ומן המובאים, וי"ת ואף מנהון וגו' ואדוני אבי ז"ל פירש וגם מהם אקח לכהנים ללוים לצורך הכהנים להיות להם חוטבי עצים ושואבי מים, וכן אמר בנבואת זכריה ולא יהיה כנעני עוד בבית ה', ר"ל הגבעונים שהיו חוטבי עצים ושואבי מים כי מגדולי הגוים יהיו עובדים הכהנים:

פסוק כב

כי כאשר השמים החדשים. קראם חדשים כי הם עומדים בחדושם ולא יבלו כמו שהיו ביום שנבראו כן הם היום, וכן יהיו, וכן הארץ עומדת בחדושה לא תבלה אלא שתולדותיה בלים, וכן אמר שלמה דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, ופירוש לפני כי אני סבת קיומם ועמידתם, ופירוש אשר אני עושה שאני מעמידם בחדושם, וכן יעמד זרעכם ושמכם שלא תחשבו אתם שתהיה בימיכם הגאולה שמא זרעכם אחריכם יגלו מארצם ויאבד שמם בגלות לא יהיה זה כי באותה הטובה שתהיו אתם יעמד זרעכם אחריכם כל ימי עולם כימי השמים על הארץ כי לעולם לא יאבד שם ישראל ולא יגלו עוד מארצם כמו שחשבו אלו הגוים שבאו עם גוג ומגוג להלחם על ירושלם שחשבו להגלות את ישראל ולאבד שמם, לפיכך אמר כי כאשר לא יהיה כמו שהם חשבו כי לעולם יעמד זרעכם כעמוד השמים והארץ:

פסוק כג

והיה מדי חדש בחדשו. כמו מחדש לחדשים, ומלת די מורה על התמדת הדבר בלא הפסק, וזכר שני זמנים הקרובים לקרובים והרחוקים לרחוקים כמו משנה לשנה או יותר לפי רחוק הארצות וקרבתם לירושלים:

כל בשר. ר"ל כל בני אדם ואפילו שאר העמים, וכן ויברך כל בשר את שם קדשו, והנה ראינו בנבואת זכריה כי כל הנותר מכל הגוים הבאים אל ירושלם יעלו מדי שנה בשנה

להשתחוות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות, וטעם בחג הסכות כי מלחמת גוג ומגוג תהיה באותה הזמן:

פסוק כד

ויצאו וראו. אותם הגוים שיבאו להשתחוות מחדש לחדש או משבת לשבת יצאו חוץ מירושלם לעמק יהושפט לראות בפגרי מחנה גוג ומגוג שפשעו באל וחשבו לעשות כנגדו להגלות ישראל מארצם, וזה יהיה קרוב ליום המשפט, ואף על פי שיקברום בית ישראל כמו שכתוב וקברום בית ישראל למען טהר את הארץ שבעה חדשים אפשר כי באותם שבעה חדשים יראו משפט הרשעים ההם:

כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. והאש תהיה לאות בהם, וכן התולעת תהיה גם כן אות שלא תמות מפני האש:

והיו דראון לכל בשר. לאותם שבאו להשתחוות להשם כמו שאמר יבא כל בשר להשתחוות לפני, וכשיצאו ויראו בהם משפט הנגזר להם ויראו פגריהם מלאים תולעים אוכלים אותם והאש הבוער בהם, יעלה באשם באפם ויהיה מאוס להם וילכו מפניהם אחר שראו משפטם לא יוכלו לעמוד שם שעה מרוב הסרחון, ומלת דראון ענין מאוס, וכן לדראון עולם, ועקר מלת דראון היא תולעת מלשון רבותינו ז"ל הדרא והכנה שבתבואה כשרץ מפני שאין בהם לחה, ויש מפרשים שזה יום הדין לפושעי ישראל ויצאו הצדיקים חוץ לירושלים בגיא בן הנום ושם יראו בפושעים זה המשפט, ויש מפרשים שזה יהיה אחר תחית המתים ויקוצו גם כן הרשעים ויהיו אחר שיקיצו לדראון עולם כמו שכתוב בדניאל, ואחרים אמרו כי ואשם לא תכבה, רמז לנשמה בהפרדה מעל גויתה אם לא היתה זוכה לעלות אל מלאכי האל תשאר אצל גלגלי האש:

ותולעתם לא תמות. אמר על הגוף שהרי אמר בפגרי האנשים, והנכון בעיני מה שפירשנו, ויונתן תרגם ויפקון ויחזון בפגרי גבריא וגומר: